

**Valerii Maximi Factorum dictorumque memorabilium libri novem / ex  
editione Joannis Kappii, sedulâ recensione accurati [by J. Carey].**

### **Contributors**

Valerius Maximus.  
Kapp, Johann, 1739-1817.

### **Publication/Creation**

Londoni : T. Davison for Rodwell et Martin [etc.], 1819.

### **Persistent URL**

<https://wellcomecollection.org/works/vfbtgy3w>

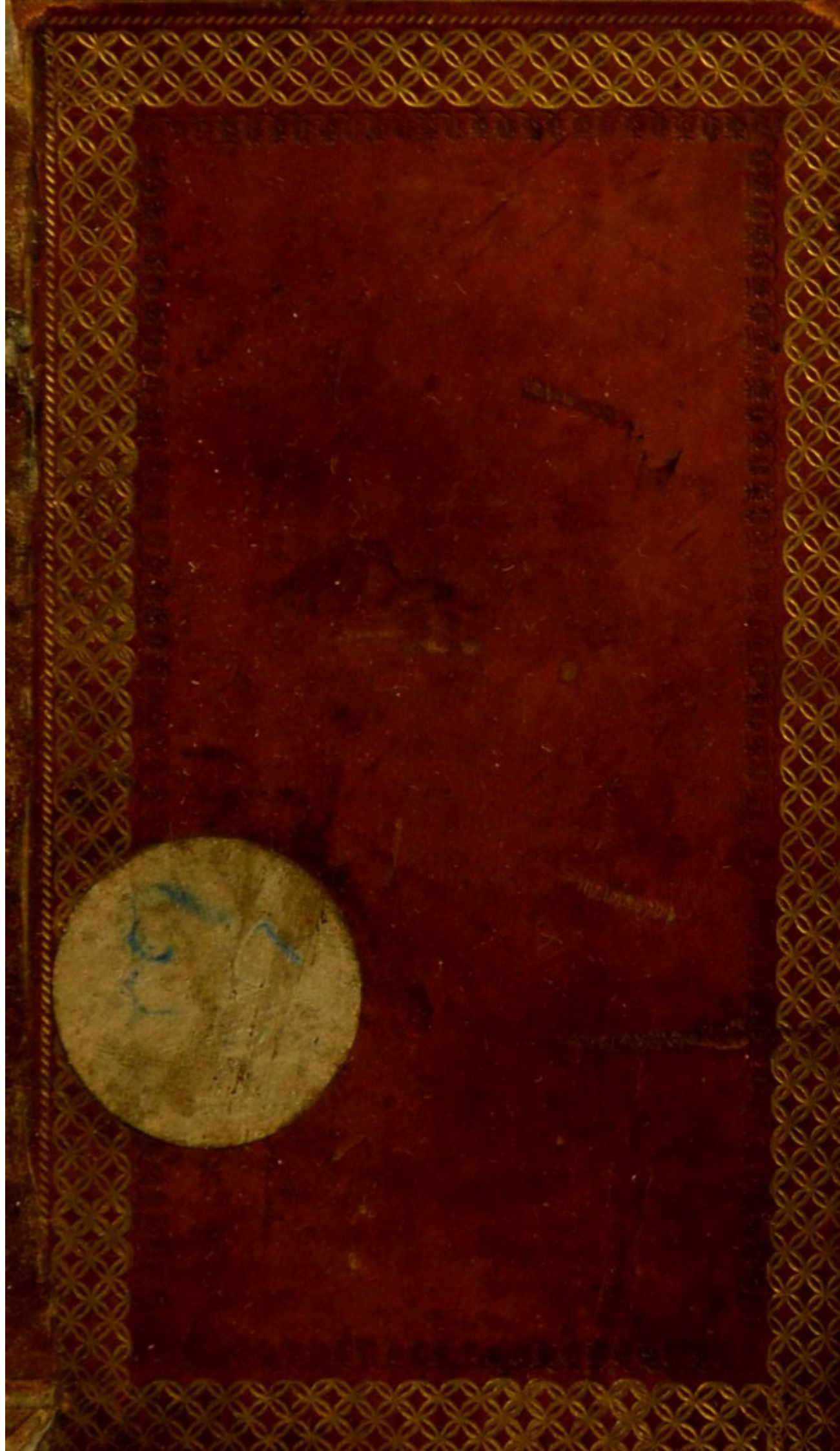
### **License and attribution**

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.



Wellcome Collection  
183 Euston Road  
London NW1 2BE UK  
T +44 (0)20 7611 8722  
E [library@wellcomecollection.org](mailto:library@wellcomecollection.org)  
<https://wellcomecollection.org>





53012 /A

VALERIUS MAXIMUS

c

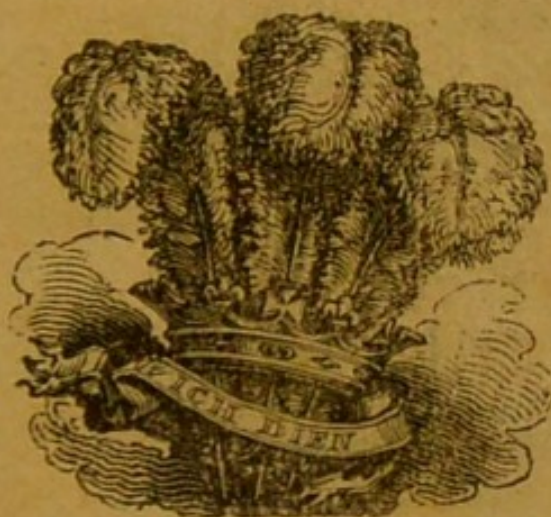
21935

UT SIMPK 17 6.09









VALERIUS  
MAXIMUS.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

500 N. 5TH ST. NEW YORK, N. Y.

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897



VALERII MAXIMI

FACTORUM

DICTORUMQUE

MEMORABILIVM

LIBRI NOVEM,

EX EDITIONE

JOANNIS KAPPII,

SEDULÂ RECENSIONE ACCURATI.



LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;

J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY;

G. ET W. B. WHITTAKER; J. WALKER; E. EDWARDS;

J. ROBINSON; ET B. REYNOLDS:

EXCUDIT T. DAVISON.

---

1819.



21935

*Quæ, in nostrâ editione, uncinis [hunc in morem]  
inclusa leguntur, ea vel plane adulterina sunt, vel,  
propter scripturæ varietatem, pro incertis habenda,  
vel, licet reipsâ fortasse germana, criticorum tamen  
dissensionibus in dubium vocata.*



## INDEX CAPITUM.

---

### LIBRI PRIMI.

- Cap. 1. De Religione, *pag.* 7  
 2. De Religione simulatâ, 16  
 3. De Religione peregrinâ rejectâ, 17  
 4. De Auspiciis, 18  
 5. De Ominibus, 20  
 6. De Prodigiiis, 23  
 7. De Somniis, 30  
 8. De Miraculis, 38

### LIBRI SECUNDI.

- Cap. 1. De Matrimoniorum Ritu, et Necessitudinum  
 Officiis, 49  
 2. De Magistratuum atque Ordinum Officiis et  
 Institutis, 52  
 3. De Militaribus Institutis, 56  
 4. De Spectaculis, 58  
 5. De Frugalitate et Innocentiâ, 61  
 6. De Externis Institutis, 63  
 7. De Disciplinâ Militari, 69  
 8. De Jure Triumphandi, 77  
 9. De Censoriâ Severitate, 81  
 10. De Majestate, 85



## LIBRI TERTII.

- Cap. 1. De Indole, 90  
2. De Fortitudine, 92  
3. De Patientiâ, 106  
4. De humili loco natis, qui clari evaserunt, 110  
5. Qui a Parentibus claris degenerârunt, 113  
6. De Illustribus, qui in Veste aut cætero Cultu  
    licentius sibi indulserunt, 115  
7. De Fiduciâ sui, 116  
8. De Constantiâ, 124

## LIBRI QUARTI.

- Cap. 1. De Moderatione, 132  
2. De Reconciliatione, 142  
3. De Abstinentiâ et Continentiâ, 144  
4. De Paupertate, 152  
5. De Verecundiâ, 156  
6. De Amore Conjugali, 159  
7. De Amicitie Vinculo, 163  
8. De Liberalitate, 170

## LIBRI QUINTI.

- Cap. 1. De Humanitate et Clementiâ, 174  
2. De Gratis, 183  
3. De Ingratis, 189  
4. De Pietate in Parentes, 196  
5. De Benevolentia Fraternâ, 201  
6. De Pietate erga Patriam, 204  
7. De Patrum Amore et Indulgentiâ in Li-  
    beros, 209  
8. Qui severi adversus Liberos, 211  
9. Qui moderati erga suspectos Liberos, 214  
10. Qui Filiorum Obitum forti Animo tulerunt,  
    215



## LIBRI SEXTI.

- Cap. 1. De Pudicitia, 219  
2. Quæ libere dicta aut facta, 224  
3. De Severitate, 230  
4. De graviter dictis aut factis, 235  
5. De Justitia, 240  
6. De Fide Publica, 245  
7. De Fide Uxorum erga Maritos, 247  
8. De Fide Servorum erga Dominos, 248  
9. De Mutatione Morum aut Fortunæ, 252

## LIBRI SEPTIMI.

- Cap. 1. De Felicitate, 260  
2. De sapienter dictis aut factis, 262  
3. De vafre dictis aut factis, 270  
4. De Strategematis, 278  
5. De Repulsis, 282  
6. De Necessitate, 285  
7. De Testamentis rescissis, 289  
8. De ratis Testamentis et insperatis, 292

## LIBRI OCTAVI.

- Cap. 1. De Judiciis publicis insignibus, 296  
2. De privatis Judiciis insignibus, 303  
3. De Mulieribus, quæ Causas apud Magistratus egerunt, 305  
4. De Quæstionibus, 306  
5. De Testimoniis irritis vel ratis, 307  
6. Qui, quæ in aliis vindicarent, ipsi commiserunt, 309  
7. De Studio et Industria, 310  
8. De Otio laudato, 318  
9. De Vi Eloquentiæ, 319



10. De Pronuntiatione, et apto Motu Corporis, 321
11. De Effectibus Artium raris, 323
12. Optimis Artium Magistris concedendum esse, 326
13. De Senectute memorabili, 327
14. De Cupiditate Gloriæ, 331
15. Quæ cuique magnifica contigerunt, 334

## LIBRI NONI.

- Cap. 1. De Luxuriâ et Libidine, 339
2. De Crudelitate, 345
  3. De Irâ et Odio, 350
  4. De Avaritiâ, 354
  5. De Superbiâ et Impotentiâ, 356
  6. De Perfidiâ, 358
  7. De Seditionibus, 360
  8. De Temeritate, 362
  9. De Errore, 364
  10. De Ultione, 365
  11. De improbe dictis et scelerate factis, 367
  12. De Mortibus non vulgaribus, 371
  13. De Cupiditate Vitæ, 376
  14. De Similitudine Formæ, 378
  15. De his qui per Mendacium se in alienas Familias inseruerunt, 381



VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIVM  
LIBRI IX.

---

AD TIBERIUM CÆSAREM AUGUSTUM,  
PRÆFATIO.

URBIS Romæ, exterarumque gentium, facta simul ac dicta memoratu digna (quæ apud alios latius diffusa sunt, quam ut breviter cognosci possint), ab illustribus electa auctoribus deligere constitui; ut documenta sumere volentibus longæ inquisitionis labor absit. Nec mihi cuncta complectendi cupido incessit: quis enim omnis ævi gesta modico voluminum numero comprehenderit? Aut quis compos mentis, domesticæ peregrinæque historiæ seriem, felici superiorum stilo conditam, vel attentiore curâ, vel præstantiore facundiâ, traditurum se speraverit? Te igitur huic cœpto, penes quem hominum Deorumque consensus maris ac terræ regimen esse voluit, certissima salus patriæ, Cæsar, invoco; cujus cœlesti providentiâ vir-



tutes, de quibus dicturus sum, benignissime foveantur; vitia severissime vindicantur. Nam, si prisci oratores ab Jove Optimo Maximo bene orsi sunt; si excellentissimi vates a numine aliquo principia traxerunt; mea parvitas eo justius ad favorem tuum decurrerit, quo cætera divinitas opinione colligitur, tua, præsentī fide, paterno avitoque sideri par videtur; quorum eximio fulgore multum cærimonīs nostris inclytæ claritatis accessit. Deos enim reliquos accepimus, Cæsares dedimus. Et, quoniam initium a cultu Deorum petere in animo est, de conditione ejus summatim disseram.

VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIMUM  
LIBER PRIMUS.

---

CAP. I. — *De Religione.*

*Observata.*

- |   |                                 |
|---|---------------------------------|
| 1. A populo Rom.                                | 8. M. Marcello V. cos.          |
| 2. L. Metello pont.<br>max.                     | 9. L. Furio Bibaculo<br>præto.  |
| 3. Ti. Graccho et coss.                         | 10. L. Alvanio.                 |
| 4. Sacerdotum collegiis.                        | 11. C. Fabio Dorstone.          |
| 5. Q. Fab. dict. et C.<br>Flaminio mag.<br>equ. | 12. Q. Petilio Spurino<br>præt. |
| 6. P. Crasso pont. max.                         | 13. L. Tarquinio rege.          |
| 7. Æmiliæ Vestalis dis-<br>cipula.              | 14. M. Atilio Regulo.           |
|   | 15. Senatu Romano.              |

*Neglecta.*

- |                                       |                                      |
|---------------------------------------|--------------------------------------|
| 16. A C. Terentio Var-<br>rone.       | 19. P. Turullio præfecto<br>classis. |
| 17. Ap. Cæco et gente<br>Potitiâ.     | 20. Q. Fulvio Flacco<br>cens.        |
| 18. Milite Romano et<br>Brenno Gallo. | 21. Q. Plemio legato<br>propræto.    |



*Externa Exempla observatæ vel neglectæ Religionis.*

- |                                    |   |
|------------------------------------|---|
| 1. Pyrrhus Epirotarum<br>rex.      | 4. Timasitheus Lipari-<br>tanorum princeps. |
| 2. Masinissa Numida-<br>rum.       | 5. Alexandri regis mi-<br>lites.            |
| 3. Dionysius major Si-<br>culorum. | 6. Persæ.                                   |
| 8. Diomedon Atheniensium dux.      | 7. Athenienses.                             |

---

*De Religione observatâ.*

(1.) MAJORES [nostri] statas sollennesque cærimo-  
nias, pontificum scientiâ; bene gerendarum rerum  
auctoritates, augurum observatione; Apollinis præ-  
dictiones, vatum libris; portentorum depulsiones,  
Etruscâ disciplinâ explicari voluerunt. Prisco etiam  
instituto rebus divinis opera datur, cum aliquid com-  
mendandum est, precatione; cum exposcendum, voto;  
cum solvendum, gratulatione; cum inquirendum vel  
extis vel sortibus, impetrato: cum sollenni ritu pera-  
gendum, sacrificio: quo etiam ostentorum ac fulgurum  
denuntiationes procurantur.

Tantum autem studium antiquis non solum ser-  
vandæ, sed etiam amplificandæ, religionis fuit, ut,  
florentissimâ tum et opulentissimâ civitate, decem  
principum filii senatûs-consulto singulis Etruriæ po-  
pulis, percipiendæ sacrorum disciplinæ gratiâ, trade-  
rentur.

Cererique, quam more Græco venerari institue-  
rant, sacerdotem a Veliâ, cum id oppidum nondum  
civitatis nomen accepisset, Calcitanam peterent, vel,  
ut alii dicunt, Calliphennam; ne Deæ vetustis ritibus  
perita deesset antistes. Cujus cum in Urbe pulcher-  
rimum templum haberent, Gracchano tumultu moniti  
Sibyllinis libris, ut vetustissimam Cererem placarent,  
Ennam, quoniam sacra ejus inde orta credebant, de-



cem viros ad eam propitiandam miserunt. Item Matri Deum sæpenumero imperatores nostri, compotes victoriarum, suscepta vota Pessinuntem profecti solverunt.

(2.) Metellus vero, pontifex maximus, Postumium consulem, eundemque flaminem Martialem, ad bellum gerendum Africam petentem, ne a sacris discederet, multâ indictâ, Urbem egredi passus non est: religionique summum imperium cessit; quod tuto se Postumius Martio certamini commissurus non videbatur, cærimoniis Martis desertis.

(3.) Laudabile duodecim fascium religiosum obsequium; laudabilior quatuor et viginti in consimili re obedientia. A Ti. enim Graccho ad collegium augurum literis ex provinciâ missis, quibus significabat, se, cum libros ad sacra populi pertinentes legeret, animadvertisse, vitio tabernaculum captum, comitiis consularibus, quæ ipse fecisset; eâque re ab auguribus ad senatum relatâ, jussu ejus C. Figulus e Galliâ, Scipio Nasica e Corsicâ Romam redierunt, et se consulatu abdicaverunt.

(4.) Consimili ratione P. Clælius Siculus, M. Cornelius Cethegus, et C. Claudius, propter exta parum curiose admota aris deorum immortalium, variis temporibus bellisque diversis flaminio abire jussi sunt, coactique etiam. At Sulpicio inter sacrificandum apex e capite prolapsus eidem sacerdotium abstulit.

(5.) Occentusque soricis auditus Fabio Maximo, dictaturam, C. Flaminio magisterium equitum, depoenendi causam præbuit.

(6.) Adjiciendum his, quod P. Licinio, pontifici maximo, virgo Vestalis, quia quâdam nocte parum diligens æterni ignis custos fuisset, digna visa est, quæ flagro admoneretur.

(7.) Maximæ vero virginis Æmiliæ discipulam, extincto igne, tutam ab omni reprehensione Vestæ numen præstitit; quâ adorante, cum carbasum, quam



optimam habebat, foculo imposuisset, subito ignis emicuit.

(8.) Non mirum igitur, si, pro eo imperio augendo custodiendoque, pertinax [eorum] indulgentia Deorum semper excubuit; quod, tam scrupulosâ curâ, parvula quoque momenta religionis examinare videtur; quia nunquam remotos ab exactissimo cultu cærimoniarum oculos habuisse nostra civitas existimanda est. In quâ cum Marcellus, quintum consulatum gerens, templum Honori et Virtuti, Clastidio prius, deinde Syracusis potitus, nuncupatis debitum votis consecrare vellet, a collegio pontificum impeditus est, negante, unam cellam duobus Diis recte dicari: futurum enim, si quid prodigii in eâ accidisset, ne dignoscere-tur, utri rem divinam fieri oporteret: nec duobus, nisi certis Diis, unâ sacrificari solere. Eâ pontificum admonitione effectum est, ut Marcellus separatis ædi-bus Honoris ac Virtutis simulacra statueret. Neque aut collegio pontificum auctoritas amplissimi viri, aut Marcello adjectio impensæ, impedimento fuit, quo minus religionibus suis tenor, suaque observatio red-deretur.

(9.) Obruitor tot etiam illustribus consularibus L. Furius Bibaculus, exemplique locum vix post Mar-cellum invenit. Sed pii simul ac religiosi animi laude fraudandus non est; qui, prætor, a patre suo collegii Saliorum magistro jussus, sex lictoribus præcedenti-bus, arma ancilia tulit; quamvis vacationem hujus officii, honoris beneficio, haberet. Omnia namque post religionem ponenda semper nostra civitas duxit; etiam in quibus summæ majestatis conspici decus voluit. Quapropter non dubitaverunt sacris imperia servire: ita se humanarum rerum [futura] regimen existimantia, si divinæ potentiæ bene atque constanter fuissent famulata.

(10.) Quod animi judicium in privatorum quoque pectoribus versatum est. Urbe enim a Gallis captâ,



cum flamen Quirinalis virginesque Vestales sacra onere partito ferrent, easque pontem Sublicium transgressas, et clivum, qui ducit ad Janiculum, descendere incipientes, L. Alvanus, plaustro conjugem et liberos vehens, adspexisset, propior publicæ religioni quam privatæ caritati, suis, ut plaustro descenderent, imperavit; atque in id virgines et sacra imposita, omisso cœpto itinere, Cæretem oppidum pervexit: ubi cum summâ veneratione recepta, grâtâ memoriâ, ad hoc usque tempus hospitalem humanitatem testantur: inde enim institutum est, sacra *cærimonias* vocari, quia Cæretani ea, infracto reipublicæ statu, perinde ac florente, coluerunt. Quorum agreste illud et sordidum plastrum tempestive capax, cujuslibet fulgentissimi triumphalis currûs vel æquaverit gloriam, vel antecesserit.

(11.) Eâdem reipublicæ tempestate, C. Fabius Dorso memorabile exemplum servatæ religionis dedit. Namque, Gallis Capitolium obsidentibus, ne statum Fabiæ gentis sacrificium interrumperetur, Gabino ritu cinctus, manibus humerisque sacra gerens, per medias hostium stationes, in Quirinalem collem pervenit; ubi omnibus sollenni more peractis, in Capitolium post divinam venerationem victricium armorum perinde ac victor, rediit.

(12.) Magna conservandæ religionis, etiam P. Cornelio et Bæbio Tamphilo consulibus, apud majores nostros acta cura est: siquidem in agro L. Petilii scribæ sub Janiculo cultoribus terram altius versantibus, duabus arcis lapideis repertis, quarum in alterâ scriptura indicabat corpus Numæ Pompilii, Pomponis filii, fuisse; in alterâ libri reconditi erant Latini septem de jure pontificum, totidemque Græci de disciplinâ sapientiæ; Latinos magnâ diligentia asservandos curaverunt; Græcos, quia aliquâ ex parte ad solvendam religionem pertinere existimabantur, Q. Petilius, prætor urbanus, ex auctoritate senatûs, per victimarios igne facto, in conspectu populi cremavit.



Noluerunt enim prisci viri quidquam in hac asservari civitate, quo animi hominum a Deorum cultu avocarentur.

(13.) Tarquinius autem rex M. Tullium duumvirum, quod librum secreta civilium sacrorum continentem, custodiæ suæ commissum, corruptus Petronio Sabino describendum dedisset, culeo insutum in mare abjici jussit: idque supplicii genus multo post parricidis lege irrogatum est; justissime quidem, quia pari vindictâ parentum ac Deorum violatio expianda est.

(14.) Sed in his quæ ad custodiam religionis attinent, nescio an omnes M. Atilius Regulus præcesserit, qui, ex victore speciosissimo, insidiis Hasdrubalis, et Xanthippi Lacedæmonii ducis, ad miserabilem captivi fortunam deductus, ac missus ad S. P. Q. R. legatus, ut ex se, et uno et sene, complures Pœnorum juvenes pensarentur; in contrarium dato consilio, Carthaginem repetiit; non ignarus, ad quam crudeles, quamque merito sibi infestos Deos reverteretur: verum [quia] his juraverat, si captivi eorum redditi non forent, ad eos se rediturum. Potuerunt profecto Dii immortales efferatam mitigare sævitiam: cæterum, quo clarior esset Atilii gloria, Carthaginienses moribus suis uti passi sunt; tertio Punico bello religiosissimi spiritûs tam crudeliter vexati, urbis eorum interitu, justa exacturi piacula.

(15.) Quanto nostræ civitatis senatus venerabilior in Deos! qui, post Cannensem cladem, decrevit, ne matronæ ultra tricesimum diem luctus suos extendere, uti ab his sacra Cereris peragi possent: quia, majore pæne Romanarum virium parte in execrabili ac diro solo jacente, nullius penates mœroris expertes erant. Itaque matres ac filiæ, conjugesque et sorores, nuper interfectorum, abstersis lacrymis, depositisque doloris insignibus, candidam induere vestem, et aris dare thura, coactæ sunt. Quâ quidem constantiâ obtinendæ religionis, magnus cœlestibus injectus est



rubor ulterius adversus eam sæviendi gentem, quæ ne injuriarum quidem acerbitate ab eorum cultu absterri potuerit.

*Neglecta.*

(16.) Creditum est, Varronem consulem apud Cannas cum Carthaginiensibus tam infelicitè dimicasse ob iram Junonis; quod, cum ludos Circenses ædilis faceret, in Jovis Optimi Maximi templo eximiâ facie puerum histrionem ad excubias tenendas posuisset: quod factum, post aliquot annos memoriâ repetitum, sacrificiis expiatum est.

(17.) Hercules quoque detractæ religionis suæ et gravem et manifestam pœnam exegisse traditur. Nam, cum Potitii sacrorum ejus ritum (quem, pro dono genti eorum ab ipso assignatum, velut hæreditarium obtinuerant), auctore Appio censore, ad humile servorum ministerium transtulissent; omnes, qui erant numero super triginta puberes, intra annum extincti sunt; nomenque Potitium, in duodecim familias divisum, prope interiit. Appius vero luminibus captus est.

(18.) Acer etiam sui numinis vindex Apollo, qui, Carthagine a Romanis oppressâ, veste aureâ nudatus, id egit, ut sacrilegæ manus inter fragmenta ejus abscisæ invenirentur. Brennus, Gallorum dux, Delphis Apollinis templum ingressus, Dei voluntate in se manus vertit.

(19.) Nec minus efficax ultor contemptæ religionis filius quoque ejus Æsculapius, qui consecratum templo suo lucum a Turullio præfecto Antonii, ad naves ei faciendas, magnâ ex parte succisum dolens, inter ipsum nefarium ministerium devictis partibus Antonii, imperio Cæsaris destinatum morti Turullium, manifestis numinis sui viribus, eum in locum quem violaverat, traxit; effecitque, ut ibi potissimum a militibus Cæsarianis occisus, eodem exitio, et eversis jam arboribus pœnas lueret, et adhuc superantibus immuni-



tatem consimilis injuriæ pareret: suamque venerationem, quam apud colentes maximam semper habuerat, Deus multiplicavit.

(20.) Quintus autem Fulvius Flaccus impune non tulit, quod in censurâ tegulas marmoreas ex Junonis Laciniæ templo in ædem Fortunæ Equestris, quam Romæ faciebat, transtulit. Negatur enim, post hoc factum, mente constitisse: quin etiam per summam ægritudinem animi exspiravit, cum, ex duobus filiis in Illyrico militantibus, alterum decessisse, alterum graviter audisset affectum. Cujus casu motus senatus, tegulas Locros reportandas curavit; decretique circumspectissimâ sanctitate impium opus censoris retextuit.

(21.) Tam (me hercule) quam Q. Pleminii, legati Scipionis, in thesauro Proserpinæ spoliando sceleratam avaritiam justâ animadversione vindicavit. Cum enim eum vinctum Romam protrahi jussisset, ante causæ dictionem, in carcere teterrimo genere morbi consumtus est: pecuniam Dea, ejusdem senatûs imperio, et quidem summam duplicando, recuperavit.

*Externa Exempla observatæ vel neglectæ Religionis.*

(1.) Quæ, quod ad Pleminii facinus pertinuit, bene a patribus conscriptis vindicata est; quod ad violentas regis Pyrrhi sordes attinuerat, seipsam potenter atque efficaciter defendit. Coactis enim Locrensibus ex thesauro ejus magnam illi pecuniam dare, cum onustus nefariâ prædâ navigaret, vi subitæ tempestatis, totâ cum classe, vicinis Deæ litoribus illisus est: in quibus pecunia incolumis reperta, sanctissimi thesauri custodiæ restituta est.

(2.) At non similiter Masinissa rex: cujus cum præfectus classis Melitam appulisset, et æque ex fano Junonis dentes eburneos eximie magnitudinis sublato ad eum pro dono attulisset, ut comperit unde advecti essent, quinquerei reportandos Melitam, inque templo Junonis collocandos curavit, insculptos



gentis suæ literis, significantibus, "Regem ignorantem eos accepisse; libenter Deæ reddidisse." Factum Masinissæ animo, quam Punico sanguini, conveniens: quamquam quid attinet mores natione perpendi? in mediâ barbariâ ortus, sacrilegium rescidit alienum.

(3.) Syracusis Dionysius genitus, tot sacrilegia sua, quot jam recognoscimus, jocosis dictis prosequi voluptatis loco duxit: fano enim Proserpinæ spoliato Locris, cum per altum secundo vento classe veheretur, ridens, amicis, "Videtisne," ait, "quam bona navigatio ab ipsis Diis immortalibus sacrilegis tribuatur?" Detracto etiam Jovi Olympio magni ponderis aureo amiculo, quo eum tyrannus Hiero e manubiis Carthaginensium ornaverat, injectoque ei laneo pallio, dixit, "æstate grave amiculum aureum esse, hieme frigidum; laneum autem ad utrumque tempus anni aptius." Idem Epidauri Æsculapio barbam auream demi jussit; quod affirmaret, "non convenire patrem Apollinem imberbem, ipsum barbatus conspici." Idem mensas argenteas atque aureas e fânis sustulit: quodque in his more Græciæ scriptum erat, "bonorum Deorum" eas esse, uti se bonitate eorum prædicavit. Idem Victorias aureas, et pateras, et coronas, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, tollebat, et eas se accipere, non auferre, dicebat; perquam stultum esse argumentando, a quibus bona precamur, ab his porrigentibus nolle sumere. Qui tametsi debita supplicia non exsolvit, dedecore tamen filii, mortuus pœnas rependit, quas vivus effugerat. Lento enim gradu ad vindictam sui divina procedit ira; tarditatemque supplicii gravitate compensat.

(4.) In quam ne incideret Timasitheus, Liparitanorum princeps, consilio sibi pariter atque universæ patriæ utili providit exemplo. Exceptâ namque in freto a civibus suis piraticam exercentibus magni ponderis aureâ craterâ, incitatoque ad eam partiendam



populo, ut comperit a Romanis Pythio Apollini decimarum nomine dicatam, manibus venumdantium ereptam Deo Delphos perferendam curavit.

(5.) Milesia Ceres, Mileto ab Alexandro captâ, milites, qui templum spoliaturi irruperant, flammâ objectâ privavit oculis.

(6.) Persæ, mille navium numero Delum compulsi, templo Apollinis religiosas potius manus quam rapaces adhibuerunt.

(7.) Athenienses Protagoram philosophum pepulerunt, quia scribere ausus fuerat, primum ignorare se, an Dii essent; deinde, si sint, quales sint. Idem Socratem damnaverunt, quod novam religionem introducere videbatur. Idem Phidiam tulerunt, quamdiu is marmore potius quam ebore Minervam fieri debere dicebat, quod diutius nitor esset mansurus: sed, ut adjecit, "et vilius," tacere jusserunt.

(8.) Diomedon, unus ex decem ducibus, qui Arginusæ eâdem pugnâ Atheniensibus victoriam, sibi vero damnationem, pepererunt, cum jam ad immeritum supplicium duceretur, nihil aliud locutus est, quam ut vota, pro incolumitate exercitûs ab ipso nuncupata, solverentur.

---

## CAP. II. — *De Religione simulatâ.*

### *A Romanis.*

- |                                    |                       |
|------------------------------------|-----------------------|
| 1. Numâ Pompilio rege.             | 3. L. Cornelio Sullâ. |
| 2. P. Scipione Africano<br>majore. | 4. Q. Sertorio.       |

### *Ab externis.*

- |                              |                      |
|------------------------------|----------------------|
| 1. Minœe Cretensium<br>rege. | 3. Lycurgo Spartano. |
| 2. Pisistrato Atheniensi.    | 4. Zaleuco Locrensi. |

(1.) Numa Pompilius, ut populum Romanum sacris obligaret, volebat videri sibi cum Deâ Egeriâ



congressus esse nocturnos; ejusque monitu se, quæ accepta Diis immortalibus sacra forent, instituere.

(2.) Scipio Africanus non ante ad negotia publica vel privata ibat, quam in cellâ Jovis Capitolini moratus esset; et ideo Jove genitus credebatur.

(3.) Lucius Sulla, quoties prælium committere destinabat, parvum Apollinis signum, Delphis sublatum, in conspectu militum complexus, orabat, uti promissa maturaret.

(4.) Quintus Sertorius per asperos Lusitaniæ colles cervam albam trahebat; ab eâ se, quænam aut agenda aut vitanda essent, prædicans, admoneri.

### *Externa.*

(1.) Minos, Cretensium rex, nono quoque anno in quoddam præaltum, et vetustâ religione consecratum, specus secedere solebat: et in eo moratus, tamquam a Jove, quo se ortum ferebat, traditas sibi leges [pro-rogabat.]

(2.) Pisistratus, in recuperandâ tyrannide quam amiserat, simulatione reducentis se in arcem Minervæ est usus; cum, per ostentationem ignotæ mulieris, quæ Phya vocabatur, formatæ ad habitum Deæ, Athenienses deciperet.

(3.) Lycurgus consilio Apollinis gravissimæ Lacedæmoniorum civitati leges compositas ferre se persuasit.

(4.) Zaleucus sub nomine Minervæ apud Locrenses prudentissimus habitus est.

### CAP. III. — *De Peregrinâ Religione rejectâ.*

1. A senatu Romano.

2. A C. Cornelio præ-  
tore.

3. A L. Æmilio Paulo,  
cos.

(1.) Bacchanalium sacrorum mos novus institutus, cum ad perniciosam vesaniam iretur, sublatus est.



Lutatius, qui primum Punicum bellum confecit, a senatu prohibitus est sortes Fortunæ Prænestinæ adire. Auspiciis enim patriis, non alienigenis, rempublicam administrari oportere judicabant.

(2.) Caius Cornelius Hispallus, prætor peregrinus, M. Popillio Lænate, Cn. Calpurnio consulibus, edicto Chaldæos intra decimum diem abire ex Urbe atque Italiâ jussit; levibus et ineptis ingeniis, fallaci siderum interpretatione, quæstuosam mendaciis suis caliginem injicientes.

Idem, qui Sabazii Jovis cultu simulato mores Romanos inficere conati sunt, domos suas repetere coëgit.

(3.) Lucius Æmilius Paulus consul, cum senatus Isidis et Serapis fana diruenda censuisset, eaque nemo opificum attingere auderet, positâ prætextâ securim arripuit, templique ejus foribus inflixit.

---

#### CAP. IV. — *De Auspiciis.*

##### *Quæ cepere Romani.*

- |                         |                          |
|-------------------------|--------------------------|
| 1. Attius Navius augur. | 4. L. Metellus pont.     |
| 2. Ti. Gracchus, Ti. F. | max.                     |
| trib. pleb.             | 5. M. Tullius Cicero.    |
| 3. P. Claudius Pulcher, | 6. M. Junius Brutus pro- |
| et L. Junius Pul-       | cos.                     |
| lus coss.               |                          |

##### *Externi.*

- |                      |                   |
|----------------------|-------------------|
| 1. Alexander magnus. | 2. Deiotarus rex. |
|----------------------|-------------------|

(1.) Lucius Tarquinius rex, centuriis equitum, quas Romulus auspicato conscripserat, alias adjicere cupiens; cum ab Attio Navio augure prohiberetur, offensus interrogavit, Possetne fieri, quod ipse mente conceperat? “Posse fieri” dicente, jussit novaculâ cotem discindi. Quâ Attius allatâ, administrato in-



credibili facto, effectum suæ professionis oculis regis subiecit.

(2.) Ti. Gracchus, cum ad res novas pararetur, auspicia domi primâ luce petiit; quæ illi perquam tristia responderunt. Nam januâ egressus, ita pedem offendit, ut digitus ei decuteretur; tres deinde corvi, in eum adversum occinentes, partem tegulæ decussam ante ipsum propulerunt. Quibus omnibus contemptis, a Scipione Nasicâ pontifice maximo decussus Capitolio, fragmento subsellii ictus procubuit.

(3.) P. Claudius bello Punico primo, cum prælium navale committere vellet, auspiciaque more majorum petiisset, et pullarius non exire caveâ pullos nuntiasset, abjici eos in mare jussit, dicens: "Quia esse nolunt, bibant." Et L. Junius, P. Claudii collega, neglectis auspiciis, classem tempestate amisit. Quorum ille populi judicio concidit; damnationisque hic ignominiam voluntariâ morte prævenit.

(4.) Cum Metellus, pontifex maximus, Tusculanum peteret, corvi duo in os ejus adversum, veluti iter impediētes, advolaverunt; vixque extuderunt, ut domum rediret. Insequenti nocte ædes Vestæ arsit: quo incendio, Metellus inter ipsos ignes raptum Palladium incolume servavit.

(5.) M. Ciceroni mors imminens auspicio prædicta est: cum enim in villâ Caietanâ esset, corvus in conspectu ejus horologii ferrum loco motum excussit; et protinus ad ipsum tetendit, ac laciniam togæ eo usque morsu tenuit, donec servus ad occidendum eum milites venisse nuntiaret.

(6.) M. Brutus cum reliquias exercitûs sui adversus Cæsarem et Antonium eduxisset, duæ aquilæ ex diversis castris advolaverunt; et, editâ inter se pugnâ, eæ, quæ a parte Bruti fuerat, male mulcata fugit.

#### *Externa.*

(1.) Cum rex Alexander urbem in Ægypto constituere vellet, architectus Dinocrates cum cretam



non haberet, polentâque futuræ urbis lineamenta duxisset, ingens avium multitudo, proximo lacu emersa, polentam depasta est: quod sacerdotes Ægyptiorum interpretati sunt, advenarum frequentiæ alimentis suffecturam urbem.

(2.) Deiotaro vero regi, omnia fere auspicato gerenti, salutaris aquilæ conspectus fuit; quâ visâ, abstinuit se ab ejus tecti usu, quod, nocte insequenti, ruinâ solo æquatum est.

---

CAP. V. — *De Ominibus.*

*Quæ accepere Romani.*

- |                                    |                                   |
|------------------------------------|-----------------------------------|
| 1. Patres conscripti.              | 5. C. Marius exsul.               |
| 2. M. Furius Camillus<br>dictator. | 6. Cn. Pompeius Magnus<br>procos. |
| 3. L. Æmilius Paulus<br>cos.       | 7. M. Brutus procos.              |
| 4. Cæcilia Metelli.                | 8. C. Cassius procos.             |
|                                    | 9. Q. Petilius cos.               |

*Externi.*

- |                |                  |
|----------------|------------------|
| 1. Prienenses. | 2. Apolloniatae. |
|----------------|------------------|

Ominum etiam observatio aliquo contactu religionis innexa est; quoniam non fortuito motu, sed divinâ providentiâ, constare creditur.

(1.) Quæ effecit, ut, Urbe a Gallis disjectâ, deliberantibus P. C. utrum Veios migrarent, an sua mœnia restituerent; forte eo tempore e præsidio cohortibus redeuntibus, centurio in Comitio exclamaret, "Signifer, statue signum; hic optime manebimus." Eâ enim voce auditâ, senatus se accipere omen respondit; e vestigioque Veios transeundi consilium omisit. Quam paucis verbis de domicilio futuri summi imperii confirmata est conditio! credo, indignum Diis existimantibus, prosperrimis auspiciis Romanum nomen ortum, Veientanæ urbis appellatione mutari;



inclytæque victoriæ decus modo abjectæ urbis ruinis infundi.

(2.) Hujus tam præclari operis auctor Camillus, cum esset precatus, ut, si cui Deorum nimia felicitas populi Romani videretur, ejus invidia suo aliquo incommodo satiaretur, subito lapsu decidit: quod omen ad damnationem, quâ postea oppressus est, pertinuisse visum est. Merito autem, de laude inter se, victoria et pia precatio amplissimi viri certaverunt: æque enim virtutis est et bona patriæ auxisse, et mala in se transferre voluisse.

(3.) Quid illud, quod L. Paulo consuli evenit, quam memorabile! Cum ei sorte evenisset, ut bellum cum rege Perse gereret, et domum e curiâ regressus, filiolarum suarum nomine Tertiam, quæ tum erat admodum parvula, osculatus, tristem animadverteret; interrogavit, quid ita eo vultu esset. Quæ respondit, Persam periisse. Decesserat autem catellus, quem puella in deliciis habuerat, nomine Persa. Arripuit igitur omen Paulus; exque fortuito dicto, quasi spem certam clarissimi triumphi animo præsumsit.

(4.) At Cæcilia Metelli, dum sororis filiæ, adultæ ætatis virgini, more prisco, nocte concubiâ, nuptialia petit, omen ipsa fecit. Nam, cum in sacello quodam, ejus rei gratiâ, aliquamdiu persedisset, nec ulla vox proposito congruens esset audita; fessa longâ standi morâ puella, rogavit materteram, ut sibi paulisper locum residendi accommodaret: cui illa: "Ego vero," inquit, "libenter tibi meâ sede cedo." Quod dictum, ab indulgentiâ profectum, ad certi ominis processit eventum, quoniam Metellus non ita multo post, mortuâ Cæciliâ, virginem, de quâ loquor, in matrimonium duxit.

(5.) C. autem Mario observatio ominis proculdubio salutis fuit, quo tempore, hostis a senatu judicatus, in domum Fannię Minturnis custodiæ causâ deductus est. Animadvertit enim asellum, cum ei pabulum objiceretur, neglecto eo, ad aquam procurrentem. Quo spec-



taculo, Deorum providentiâ, quod sequeretur, oblatum ratus, alioquin etiam interpretandarum religionum peritissimus, a multitudine, quæ ad opem illi ferendam confluxerat, impetravit, ut ad mare perduceretur: ac protinus naviculam conscendit; eâque in Africam pervectus, arma Sullæ victricia effugit.

(6.) Pompeius vero Magnus in acie Pharsalicâ victus a Cæsare, fugâ quærens salutem, cursu in insulam Cyprum, ut aliquid in eâ virium contraheret, classem direxit: appellensque ad oppidum Paphum, conspexit in litore speciosum ædificium; gubernatoremque interrogavit, quod ei nomen esset: qui respondit Κακοβασιλεα vocari: quæ vox spem ejus, quantulacumque restabat, comminuit. Neque id dissimulanter tulit: avertit enim oculos ab illis tectis, ac dolorem, quem ex diro omine conceperat, gemitu patefecit.

(7.) M. etiam Bruti dignus, admisso parricidio, eventus omine designatus est: siquidem, post illud nefarium opus, natalem suum celebrans, cum Græcum versum expromere vellet, ad illud potissimum Homericum referendum animo tetendit:

Αλλὰ με μοῖρ' ὅλη καὶ Λητοῦς ἐκτάνεν υἱὸς —

qui Deus Philippensi acie, a Cæsare et Antonio signo datus, in eum tela convertit.

(8.) Consentaneo vocis jactu C. Cassii aurem Fortuna pervellit; quem, orantibus Rhodiis, ne ab eo cunctis Deorum simulacris spoliarentur, “Solem a se relinquere” respondere voluit; ut rapacissimi victoris insolentiam dicti tumore protraheret, abjectumque Macedonicâ pugnâ, non effigiem Solis, quam tantummodo supplicibus cesserat, sed ipsum Solem, re verâ relinquere cogeret.

(9.) Annotatu dignum illud quoque omen, sub quo Petilius consul, in Liguriâ bellum gerens, occidit. Nam, cum montem, cui Leto cognomen erat, oppugnaret; interque adhortationem militum dixisset:



“Hodie ego Letum utique capiam;” inconsideratius præliando, fortuitum jactum vocis leto suo confirmavit.

*Externa.*

(1.) Adjici nostris duo ejusdem generis alienigena exempla non absurde possunt. Samii Priensibus auxilium adversus Caras implorantibus, arrogantiam instincti, pro classe et exercitu, cymbulam eis derisus gratiam miserunt: quam illi, velut divinitus datum præsidium interpretati, libenter receptam, verâ factorum prædictione victoriæ ducem habuerunt.

(2.) Ne Apolloniatae quidem poenitentiam egerunt, quod, cum, bello Illyrico pressi, Epidamnios, ut sibi opem ferrent, orassent, atque illi flumen vicinum mœnibus suis, nomine Æantem, in adjutorium eorum sese mittere dixissent; “Accipimus quod datur,” responderunt: eique primum in acie locum, perinde ac duci, assignaverunt. Ex insperato enim superatis hostibus, successum suum omni acceptum referentes, et tunc Æanti ut Deo immolaverunt, et deinceps omnibus præliis duce uti constituerunt.

---

CAP. VI.—*De Prodigiiis.*

*Quæ evenêre Romanis.*

- |                                       |                           |
|---------------------------------------|---------------------------|
| 1. Ser. Tullio regi.                  | 8. Ti. Graccho procos.    |
| 2. L. Marcio centurioni.              | 9. M. Claudio Marcello    |
| 3. Populo Rom. ac Veientibus.         | cos. V.                   |
| 4. L. Sullæ procos.                   | 10. Cn. Octavio cos.      |
| 5. Populo Roman. diversis temporibus. | 11. M. Licinio Crasso     |
| 6. C. Flaminio cos.                   | procos.                   |
| 7. C. Hostilio Mancino                | 12. Cn. Pompeio Magno     |
| cos.                                  | procos.                   |
|                                       | 13. C. Julio Cæsari dict. |



*Externis.*

1. Xerxi Persarum regi. | 2. Midæ regi infanti.
3. Platoni philos. infanti.

Prodigiorum quoque, quæ aut secunda aut adversa acciderunt, debita proposito nostro relatio est.

(1.) Serv. Tullio, etiam tum puerulo, dormienti, circa caput flammam emicuisse, domestici oculi annotaverunt. Quod prodigium Prisci Tarquinii regis uxor Tanaquil admirata, Servium, servâ natum, in modum filii educavit, et ad regium fastigium evexit.

(2.) Æque felicitis eventûs illa flamma, quæ ex L. Marcii, ducis duorum exercituum, quos interitus P. et Cn. Scipionum in Hispaniâ debilitaverat, capite concionantis eluxit. Namque ejus adspectu, pavidi adhuc, milites pristinam recuperare fortitudinem admoniti, octo et triginta millibus hostium cæsis, magnoque numero in potestatem redacto, bina castra Punicis opibus referta ceperunt.

(3.) Item, cum bello acri et diutino Veientes, a Romanis intra mœnia compulsi, capi non possent, eaque mora non minus obsidentibus, quam obsessis, intolerabilis videretur, exoptatæ victoriæ iter miro prodigio Dii immortales patefecerunt. Subito enim Albanus lacus, neque cœlestibus imbribus auctus, neque inundatione ullius amnis adjutus, solitum stagni modum excessit: cujus rei explorandæ gratiâ legati, ad Delphicum oraculum missi, retulerunt, præcipi sortibus, ut aquam lacûs ejus emissam per agros diffunderent: sic enim Veios in potestatem populi Romani futuros. Quod priusquam legati renuntiarent, aruspex Veientium, a milite nostro (quia domestici interpretes deerant) raptus, et in castra perlatus, futurum dixerat. Ergo senatus, duplici prædictione monitus, eodem pæne tempore et religioni paruit, et hostium urbe potitus est.

(4.) Nec parum prosperi successûs est, quod se-



quitur. L. Sulla consul sociali bello, cum in agro Nolano ante prætorium immolaret, subito ab imâ parte aræ prolapsam anguem prospexit. Quâ visâ, Postumii aruspiciis hortatu continuo exercitum in expeditionem eduxit, ac fortissima Samnitum castra cepit. Quæ victoria futuræ ejus amplissimæ potentia gradus et fundamentum exstitit.

(5.) Præcipuæ admirationis etiam illa prodigia, quæ, P. Volumnio, Ser. Sulpicio consulibus, in urbe nostrâ inter initia motusque bellorum acciderunt. Bos namque, mugitu suo in sermonem humanum converso, novitate monstri audientium animos exterruit. Carnis quoque in modum nimbi dissipatæ partes ceciderunt; quarum majorem numerum præpetes diripuerunt aves; reliquum humi per aliquot dies, neque odore tetro neque deformi adspectu mutatum, jacuit.

Ejusdem generis monstra alio tumultu credita sunt: puerum infantem semestrem in Foro Boario triumphum proclamasse: alium cum elephantino capite natum: in Piceno lapidibus pluisse: in Galliâ lupum vigili e vaginâ gladium abstulisse: in Sardiniâ scuta duo sanguinem sudasse: apud Antium metentibus cruentas spicas in corbem decidisse: Cærites aquas sanguine mixtas fluxisse. Bello etiam Punico secundo constitit, Cn. Domitii bovem dixisse, "Cave tibi, Roma."

(6.) C. autem Flaminius, inauspicato consul creatus, cum apud lacum Trasimenum, cum Hannibale conflicturus, convelli signa jussisset, lapso equo, super caput ejus humi prostratus est: nihilque eo prodigio inhibitus, signiferis negantibus, signa moveri suâ sede posse, malum, ni ea continuo effodissent, minatus est. Verum hujus temeritatis, utinam suâ tantum, non etiam populi Romani maximâ clade pœnas pependisset! In eâ namque acie quindecim millia Romanorum cæsa, sex millia capta, decem millia fugata sunt. Consul obtruncati corpus ad funerandum



ab Hannibale quæsitum est, qui, quantum in ipso fuerat, Romanum sepelierat imperium.

(7.) Flamini autem præcipitem audaciam C. Hostilius Mancinus vesanâ perseverantiâ subsequitur; cui consuli in Hispaniam ituro hæc prodigia acciderunt: cum Lavinii sacrificium facere vellet, pulli caveâ emissi in proximam silvam fugerunt; summâque diligentîâ quæsi reperiri nequiverunt. Cumque ab Herculis portu, quo pedibus pervenerat, navem conscenderet, talis vox, sine ullo auctore, ad aures ejus pervenit, "Mancine, mane." Quâ territus, cum itinere converso Genuam petisset, et ibi scapham esset ingressus, anguis eximiæ magnitudinis visus e conspectu abiit. Ergo numerum prodigiorum numero calamitatum æquavit, infelici pugnâ, turpi fœdere, deditione funestâ.

(8.) Minus miram in homine parum considerato temeritatem Ti. Gracchi gravissimi civis tristis exitus, et prodigio denuntiatus, nec evitatus consilio, facit. Proconsul enim cum in Lucanis sacrificasset, angues duo, ex occulto prolapsi, repente hostiæ, quam immolaverat, adeso jecinore, in easdem latebras se retulerunt. Ob id deinde factum, instaurato sacrificio, idem prodigii evenit. Tertiâ quoque cæsâ victimâ, diligentiusque asservatis extis, neque allapsus serpentum arceri, neque fuga impediri, potuit. Quod quamvis aruspices ad salutem imperatoris pertinere dixissent, Gracchus tamen non cavit, ne perfidi hospitis sui Flavii insidiis in eum locum deductus, in quo Pœnorum dux Mago cum armatâ manu delituerat, inermis occideretur.

(9.) Et consulatûs collegium, et erroris societas, et par genus mortis, a Ti. Graccho ad Marcelli memoriam me trahit. Is, captarum Syracusarum, et Hannibalis ante Nolana mœnia a se primum fugere coacti, gloriâ inflammatus, cum summo studio niteretur, ut Pœnorum exercitum aut in Italiâ proster-



neret, aut Italiâ pelleret; sollennique sacrificio voluntates Deorum exploraret; quæ prima hostia ante foculum decedit, ejus jecur sine capite inventum est; proxima caput jecinoris duplex habuit. Quibus inspectis, aruspex tristi vultu, non placere sibi exta, quia prima trunca, secunda nimis læta apparuissent, respondit. Ita monitus M. Marcellus, ne quid temere conaretur, insequenti nocte speculandi gratiâ cum paucis egredi ausus, a multitudine hostium in Bruttiis circumventus, æque magnum dolorem ac detrimentum patriæ interitu suo attulit.

(10.) Jam Octavius consul dirum omen quemadmodum timuit, ita vitare non potuit: ex simulacro enim Apollinis per se abrupto capite, et ita infixum humi ut avelli nequiret, armis cum collegâ suo Cinnâ dissidens, præsumsit animo, eâ re significari exitium suum; in quod, metu augurii, tristi fine vitæ incidit: ac tum demum immobile Dei caput terrâ refigi potuit.

(11.) Non sinit nos M. Crassus, inter gravissimas Romani imperii jacturas numerandus, hoc loco de se silentium agere; plurimis et evidentissimis, ante tantam ruinam, monstrorum pulsatus ictibus. Ducturus erat a Carris adversus Parthos exercitum. Pullum ei traditum est paludamentum; cum in prælium exeuntibus album aut purpureum dari soleret. Mæsti et taciti milites ad principia convenerunt, qui vetere instituto cum clamore alacri accurrere debebant. Aquilarum altera viâ convelli a primipilo potuit; altera, ægerrime extracta, in contrariam, ac ferebatur, partem se ipsa convertit. Magna hæc prodigia: sed et illæ clades aliquanto majores: tot pulcherrimarum legionum interitus; tam multa signa hostilibus intercepta manibus; tantum Romanæ militiæ decus barbarorum obtritum equitatu; optimæ indolis filii cruore paterni respersi oculi; corpus imperatoris inter promiscuas cadaverum strues, avium ferarumque laniatibus objectum. Vellem quidem placidius: sed, quod



relatum, verum est. Sic Dii spreti excandescunt: sic humana consilia castigantur, ubi se cœlestibus præferunt.

(12.) Cn. etiam Pompeium Jupiter omnipotens abunde monuerat, ne cum C. Cæsare ultimam belli fortunam experiri contenderet; egresso a Dyrrhachio adversa agmini ejus fulmina jaciens, examinibus apum signa obscurando, subitâ tristitiâ implicatis militum animis, nocturnis totius exercitûs terroribus, ab ipsis altaribus hostiarum fugâ. Sed invictæ leges necessitatis pectus, alioqui procul ab amentîâ remotum, prodigia ista justâ æstimatione perpendere passæ non sunt. Itaque, dum illa elevat, auctoritatem amplissimam, et opes privato fastigio excelsiores, omniaque ornamenta, quæ ab ineunte adolescentiâ ad invidiam usque contraxerat, spatio unius diei confregit; quo constat in delubris Deûm suâ sponte signa conversa; militarem clamorem, strepitumque armorum adeo magnum Antiochiæ et Ptolemaïde auditum, ut in muros concurreretur; sonum tympanorum Pergami abditis delubris editum; palmam viridem Trallibus in æde Victoriæ, sub Cæsaris statuâ, inter coagmenta lapidum justæ magnitudinis enatam: quibus apparet cœlestium numen et Cæsaris gloriæ favisse, et Pompeii errorem inhibere voluisse.

(13.) Tuas aras, tuaque sanctissima templa, Dive Juli, veneratus, oro, ut propitio ac faventi numine tantorum casus virorum sub tui exempli præsidio ac tutelâ delitescere patiaris. Te enim accipimus, (eo die, quo, purpureâ veste velatus, aureâ in sellâ consedisti, ne maximo studio senatûs exquisitum et delatum honorem sprevisse videreris) priusquam exoptatum civium oculis conspectum tui offerres, cultui religionis, in quam mox eras transiturus, vacasse; mactatoque opimo bove, cor in extis non reperisse: ac responsum tibi a Spurinnâ aruspice, pertinere id signum ad vitam et consilium tuum, quod utraque hæc corde continerentur. Erupit deinde eorum par-



ricidium, qui, dum te hominum numero subtrahere volunt, Deorum concilio adjecerunt.

*Externa.*

(1.) Claudatur hoc exemplo talium ostentorum domestica relatio, ne, si ulterius Romana apprehendero, e cœlesti templo ad privatas domos non consentaneos usus transtulisse videar. Attingam igitur externa; quæ, Latinis inserta literis, ut auctoritatis minus habent, ita aliquid gratæ varietatis afferre possunt. In exercitu Xerxis, quem adversus provinciam Græciam contraxerat, equæ partu leporem editum constat, [eodem montem Athon vix tandem transgresso.] Quo genere monstri, tanti apparatûs significatus est eventus. Nam, qui mare classibus, terram pedestri operuit exercitu, ut fugax animal, pavido regressu regnum suum repetere est coactus.

Priusquam Athenas deleret, Lacedæmonis invadendæ consilium agitant, admirabile inter cœnam prodigium incidit. Infusum namque pateræ ejus, vinum in sanguinem, nec semel, sed iterum et tertio, conversum est. Quâ de re consulti magi monuerunt, ut se ab incepto abstineret. Et, si quod vestigium in vecordi pectore sensûs fuisset, cavere potuisset, ante de Leonidâ et Spartanis abunde monitus.

(2.) Midæ vero, cujus imperio Phrygia fuit subjecta, puero dormienti formicæ in os grana tritici congesserunt. Parentibus deinde ejus, quorsum prodigium tenderet, explorantibus, augures responderunt, omnium illum mortalium futurum ditissimum. Nec vana prædictio exstitit: nam Midas cunctorum pæne regum opes abundantia pecuniæ antecessit: infantiaque incunabula, utili Deorum munere donata, onustis auro atque argento gazis pensavit.

(3.) Formicis Midæ jure meritoque apes Platonis prætulerim: illæ enim caducæ ac fragilis, hæ solidæ et æternæ, felicitatis indices exstiterunt, dormientis in cunis parvuli labellis mel inserendo. Quâ re auditâ,



prodigiorum interpretes singularem eloquii suavitatem ore ejus emanaturam dixerunt. At mihi quidem illæ apes non montem Hymettum thymi flore redolentem, sed Musarum Heliconios colles omni genere doctrinæ virentes, Dearum instinctu depastæ, maximo ingenio dulcissima alimenta summæ eloquentiæ instillâsse videntur.

CAP. VII.—*De Somniis.*

*Romanorum.*

- |                                 |                          |
|---------------------------------|--------------------------|
| 1. Artorii medici de Augusto.   | 4. Ti. Atinii cujusdam.  |
| 2. Calpurniæ de Cæsare.         | 5. M. Ciceronis exsulis. |
| 3. P. Decii, T. Manlii<br>coss. | 6. C. Sempronii Gracchi. |
|                                 | 7. Cassii Parmensis.     |
|                                 | 8. Aterii Rufi eq. Rom.  |

*Externorum.*

- |                           |                                     |
|---------------------------|-------------------------------------|
| 1. Hannibalis Pœni.       | 6. Himerææ mulieris<br>de Dionysio. |
| 2. Alexandri Magni regis. | 7. Matris Dionysii tyranni.         |
| 3. Simonidis poëtæ.       | 8. Hamilcaris Pœni.                 |
| 4. Crœsi Lydorum regis.   | 9. Alcibiadis Atheniensis.          |
| 5. Cyri Persarum regis.   | 10. Arcadis cujusdam.               |

Sed, quoniam divitias Midæ, disertumque Platonis somnum attigi, referam, quam certis imaginibus multorum quies adumbrata sit.

(1.) Quem locum unde potius exordiar, quam a Divi Augusti sacratissimâ memoriâ? Ejus medico Artorio, somnum capienti, nocte, quam dies insecutus est, quo in campis Philippicis Romani inter se exercitus concurrerunt, Minervæ species oborta præ-



cepit, ut illum, gravi morbo implicitum, moneret, ne, propter adversam valetudinem, proximo prælio non interesset. Quod cum Cæsar audisset, lecticâ se in aciem deferri jussit; ubi dum supra vires corporis pro adipiscendâ victoriâ excubat, castra ejus a Bruto capta sunt. Quid ergo aliud putamus, quam divino munere effectum, ne destinatum jam immortalitati caput indignam cœlesti spiritu fortunæ violentiam sentiret?

(2.) Augustum vero, præter naturalem animi in omnibus rebus subtiliter perspiciendis vigorem, etiam recens et domesticum exemplum, ut Artorii somnio obtemperaret, admonuit. Audiverat enim Divi Julii patris sui uxorem Calpurniam, nocte quam is in terris ultimam egit, in quiete vidisse multis eum confectum vulneribus in suo sinu jacentem, somniique atrocitate vehementer exterritam, rogare non destitisse, ut proximâ die a curiâ se abstineret. At illum, ne muliebri somnio motus id fecisse existimaretur, senatum, in quo ei parricidarum manus allatæ sunt, adire contendisse. Non est inter patrem et filium ullius rei comparisonem fieri, præsertim divinitatis fastigio junctos: sed jam alter operibus suis aditum sibi ad cœlum instruxerat, alteri longus adhuc terrestrium virtutum orbis restabat. Quapropter ab hoc tantummodo impendentem mutationem statûs cognosci, ab illo etiam differri Dii immortales voluerunt; ut aliud cœlo decus daretur, aliud promitteretur.

(3.) Illud etiam somnium et magnæ admirationis, et clari exitûs, quod eâdem nocte duo consules, P. Decius et T. Manlius Torquatus, Latino bello et gravi et periculoso, non procul a Vesuvii montis radicibus positis castris, viderunt. Utrique enim quidam per quietis speciem prædixit, ex alterâ acie imperatorem, ex alterâ exercitum, “Diis Manibus, Matrique Terræ deberi. Utrius autem dux copias hostium, superque eas sese ipsum, devovisset, victricem abituram.” Id luce proximâ consulibus sacrificio vel ex-



piaturis, si posset averti; vel, si certum Deorum etiam monitu visum foret, exsecuturis, hostiarum exta somnio congruerunt. Convenitque inter eos, cujus cornu prius laborare cœpisset, ut is patriæ fata capite suo lueret: quæ, neutro formidante, Decium depoposcerunt.

(4.) Sequitur æque ad publicam religionem perti-  
nens somnium. Cum, plebeiis ludis, quidam pater-  
familias per circum Flaminium, priusquam pompa in-  
duceretur, servum suum, verberibus mulcatum, sub  
furcâ ad supplicium egisset, Ti. Atinio, homini ex  
plebe, Jupiter in quiete præcepit, ut consulibus dice-  
ret, “ sibi præsultorem ludis Circensibus proximis  
non placuisse:” quæ res nisi attentâ ludorum in-  
stauratione expiata esset, secuturum non mediocre  
urbis periculum. Ille veritus, ne, cum aliquo incom-  
modo suo, religione summum implicaret imperium,  
silentium egit: e vestigioque filius ejus subitâ vi  
morbi correptus interiit. Ipse etiam per quietem ab  
eodem Deo interrogatus, “ an satis magnam pœnam  
neglecti imperii sui pependisset,” in proposito perse-  
verans, debilitate corporis solutus est: ac tum de-  
mum, ex consilio amicorum, lecticâ ad tribunal con-  
sulum, et inde ad senatum perlatus, ordine totius ca-  
sûs sui exposito, magnâ cum omnium admiratione,  
recuperatâ membrorum firmitate, pedibus domum  
rediit.

(5.) Ac ne illud quidem involvendum silentio. Ini-  
micorum conspiratione Urbe pulsus M. Cicero, cum  
in villâ quâdam campi Atinatis diversaretur, [is]  
animo in somnum profuso, per loca deserta et invias  
regiones vaganti sibi C. Marium consulatûs ornatum  
insignibus putavit obvium factum; et interrogantem  
eum, quid ita, tam tristi vultu, incerto itinere ferretur;  
audito deinde casu, quo conflictabatur, comprehen-  
disse dexteram suam, ac se proximo lictori in moni-  
mentum ipsius deducendum tradidisse, quod diceret,  
ibi esse ei lætiorem statûs spem repositam: nec aliter



evenit. Nam in æde Jovis Marianâ senatûs-consultum de reditu ejus est factum.

(6.) C. autem Graccho imminentis casûs atrocitas palam atque aperte per quietem denuntiata est: somno enim pressus, Ti. Gracchi fratris effigiem vidit, dicentis sibi: nullâ ratione eum vitare posse, ut eo fato non periret, quo ipse, propulsus e Capitolio, occidisset. Id ex Graccho, prius quam tribunatum, in quo fraternum exitum habuit, iniret, multi audiverunt. Coelius etiam, certus Romanæ historiæ auctor, sermonem de eâ re ad suas aures, illo adhuc vivo, pervenisse scribit.

(7.) Vincit hujusce somnii dirum adspectum, quod sequitur. Apud Actium M. Antonii fractis opibus, Cassius Parmensis, qui partes ejus secutus fuerat, Athenas confugit: ubi, concubiâ nocte, cum, sollicitudinibus et curis mente sopitâ, in lectulo jaceret, existimavit, ad se venire hominem ingentis magnitudinis, coloris nigri, squalidum barbâ, et capillo demisso, interrogatumque, quisnam esset, respondisse, *Κακοδαίμονα*. Perterritus deinde tam tetro visu, et nomine horrendo, servos inclamavit, sciscitatusque est, si quem talis habitûs, aut intrantem cubiculum, aut exeuntem, vidissent. Quibus affirmantibus, neminem illuc accessisse, iterum quieti et somno se dedit; atque eadem animo ejus obversata est species. Itaque, fugato somno, lumen introferri jussit, puerosque a se discedere vetuit. Inter hanc noctem et supplicium capitis, quo eum Cæsar affecit, paululum admodum temporis intercessit.

(8.) Propioribus tamen (ut ita dicam) lineis Aterii Rufi, equitis Romani, somnium certo eventu admonitum est; qui, cum gladiatorium munus Syracusis ederetur, inter quietem retiarii se manu confodi vidit: idque postero die in spectaculo consessoribus narravit. Incidit deinde, ut proximo ab equite loco retiarius cum mirmillone introduceretur; cujus cum faciem vidisset, idem dixit, ab illo se retiario trucidari putâsse;



protinusque inde discedere voluit. Illi, sermone suo metu ejus discusso, causam exitii misero attulerunt. Retiarius enim, in eum locum compulso mirmillone et abjecto, dum jacentem ferire conatur, trajectum gladio Aterium interemit.

*Externa.*

(1.) Hannibalis quoque, ut detestandum Romano sanguini, ita certæ prædictionis somnium, cujus non vigiliæ tantum, sed etiam ipsa quies hostilis imperio nostro fuit. Hausit enim proposito et votis suis convenientem imaginem; existimavitque, missum sibi ab Jove mortali specie excelsiorem juvenem, invadendæ Italiæ ducem; cujus monitu primo vestigia nullam in partem motis secutus oculis; mox humani ingenii pronâ voluntate vetita scrutandi pone respiciens, animadvertit immensæ magnitudinis serpentem, concitato impetu, omne, quidquid obvium fuerat, proterentem; postque eam, magno cum cœli fragore, erumpentes nimbos, lucemque caliginosis involutam tenebris. Attonitus deinde, quidnam esset monstri, et quid portenderet, interrogavit. Hic dux: “Italiæ vides,” inquit, “vastitatem: proinde sile; et cætera tacitis permitte fatis.”

(2.) Quam bene Macedoniæ rex Alexander, per quietem visâ imagine, præmonitus erat, ut vitæ suæ custos esset diligentior, si eum cavendi etiam periculi consilio Fortuna instruere voluisset! Namque Cassandri pestiferam sibi dexteram somnio prius cognovit, quam exitu sensit. Existimavit enim, ab illo se interfici, cum eum nunquam vidisset. Interposito deinde tempore, postquam in conspectum venisset, nocturni metûs patefactâ imagine, ut Antipatri filium esse cognovit, adjecto versu Græco, qui fidem somniorum elevat, præparati jam adversus caput suum veneficii, quo occidissee Cassandri manu creditur, suspicionem animo repulit.

(3.) Longe indulgentius Dii in poëtâ Simonide,



cujus salutarem inter quietem admonitionem consilii firmitate roboraverunt. Is enim cum ad litus navem appulisset, inhumatumque corpus jacens sepulturæ mandâsset, admonitus ab eo, ne proximo die navigaret, in terrâ remansit. Qui inde solverant, fluctibus et procellis in conspectu ejus obruti sunt. Ipse lætatus est, quod vitam suam somnio, quam navi, credere maluisset. Memor autem beneficii, elegantissimo carmine æternitati consecravit, melius illi et diuturnius in animis hominum sepulcrum constituens, quam in desertis et ignotis arenis struxerat.

(4.) Efficax et illa quietis imago, quæ Crœsi regis animum maximo prius metu, deinde etiam dolore, confecit. Nam, e duobus filiis, et [ingenti] agilitate et corporis dotibus præstantiorem, imperiique successioni destinatum, Atym existimavit ferro sibi ereptum. Itaque quidquid ad evitandam denuntiatae cladis acerbitem pertinebat, nullâ ex parte patria cura cessavit avertere. Solitus erat juvenis ad bella gerenda mitti: domi retentus est. Habebat armamentarium omnis generis telorum copiâ refertum: id quoque amoveri jussit. Gladio cinctis comitibus utebatur: vetiti sunt propius accedere. Necessitas tamen aditum luctui dedit. Cum enim ingentis magnitudinis aper, Olympi montis culta, crebrâ cum agrestium strâge, vastaret, inusitatoque malo regium imploratum esset auxilium; filius a patre extorsit, ut ad eum opprimendum mitteretur; eo quidem facilius, quod non dentis, sed ferri sævitia in metu reponebatur. Verum, dum acri studio interficiendi suem omnes sunt intenti, pertinax casus imminentis violentiæ lanceam, petendæ feræ gratiâ missam, in eum detorsit; et quidem eam potissimum dexteram nefariæ cædis crimine voluit adspergi, cui tutela filii a patre mandata erat; quam[que] Crœsus, imprudentis homicidii sanguine violatam, hospitales veritus Deos, supplicem sacrificio [expiaverat.]



(5.) Nec Cyrus quidem superior invictæ fatorum necessitatis parvulum argumentum est; cujus ortûs, ad imperium totius Asiæ spectantis, maternus avus Astyages duos prænuntios somnii frustra discutere tentavit; Mandanen, filiam suam (quod in quiete viderat urinâ ejus omnes Asiaticas gentes inundâsse) non Medorum excellentissimo, ne in ejus familiam regni decus transferretur, sed Persarum modicæ fortunæ viro, collocando; natumque Cyrum exponi jubendo; quia similiter quietis temporibus existimaverat, genitali parte Mandanes enatam vitem eousque crevisse, donec cunctas dominationis suæ partes inumbraret. Sed frustratus est se ipse, nepotis felicitatem, cœlestium judicio destinatam, humanis consiliis impedire conando.

(6.) Intra privatum autem habitum Dionysio Syracusano adhuc se continente, Himeræ, quædam non obscuri generis femina, inter quietem, opinione suâ cœlum conscendit, atque ibidem Deorum omnium lustratis sedibus, animadvertit prævalentem virum flavi coloris, lentiginosi oris, ferreis catenis vinctum, Jovis solio, pedibusque subjectum: interrogatoque juvene, quo considerandi cœli duce fuerat usa, quisnam esset? audiit, illum Siciliæ atque Italiæ dirum esse fatum, solutumque vinculis, multis urbibus exitio futurum: quod somnium postero die sermone vulgavit. Postquam deinde Dionysium inimica Syracusarum libertati, capitibusque insontium infesta, Fortuna cœlesti custodiâ liberatum, velut fulmen aliquod, otio ac tranquillitati injecit; Himeræorum mœnia, inter effusam ad officium et ad spectaculum ejus turbam, intrantem ut adspexit, hunc esse, quem in quiete viderat, vociferata est. Id, cognitum tyranno, curam tollendæ mulieris dedit.

(7.) Tutioris somnii mater ejusdem Dionysii: quæ cum eum conceptum utero haberet, parere visa est Satyriscum: consultoque prodigiorum interprete, cla-



rissimum ac potentissimum Graii sanguinis futurum, certo cum eventu cognovit.

(8.) At Carthaginensium dux Hamilcar, cum consideret Syracusas, inter somnium exaudisse vocem credidit nuntiantem, futurum, ut proximo die in eâ urbe cœnaret. Lætus igitur, perinde ac divinitus promissâ victoriâ, exercitum pugnae comparabat: in quo inter Siculos et Pœnos ortâ dissensione, castris ejus Syracusani subitâ irruptione oppressis, ipsum intra mœnia sua vinctum pertraxerunt. Itaque magis spe, quam somnio, deceptus, cœnavit Syracusis captivus, non, ut animo præsumerat, victor.

(9.) Alcibiades quoque miserabilem exitum suum haud fallaci nocturnâ imagine speculatus est. Quo enim pallio amicæ suæ dormiens opertum se viderat, eo, interfectus, et insepultus jacens, contectus est.

(10.) Proximum somnium, etsi paulo est longius, propter nimiam tamen evidentiam, ne omittatur, impetrat. Duo familiares Arcades, iter unâ facientes, Megaram venerunt; quorum alter ad hospitem se contulit, alter in tabernam meritoriam divertit. Is, qui in hospitio erat, vidit in somnis comitem suum orantem, ut sibi cauponis insidiis circumvento subveniret; posse enim celeri ejus accursu se imminenti periculo subtrahi. Quo viso excitatus, prosiluit, tabernamque, in quâ is diversabatur, petere conatus est. Pestifero deinde fato ejus humanissimum propositum tamquam supervacuum damnavit, et lectum ac somnum repetiit. Tunc idem ei saucius oblatus obsecravit, ut, qui auxilium vitæ suæ ferre neglexisset, neci saltem ultionem non negaret. Corpus enim suum, a caupone trucidatum, tum maxime plaustro ad portam ferri stereore coopertum. Tam constantibus familiaris precibus compulsus, protinus ad portam cucurrit, et plastrum, quod in quiete demonstratum erat, comprehendit, cauponemque ad capitale supplicium perduxit.



CAP. VIII.--*De Miraculis.**Quæ contigere Romanis.*

- |  |  |
|--|--|
| 1. Castores visi bello Latino et Persico.<br>2. Æsculapius serpentis specie apparens.<br>3. Junonis Monetæ verba audita.<br>4. Fortunæ Muliebris verba audita.<br>5. Silvani verba audita bello Veienti.<br>6. Mars visus bello Lucano.<br>7. Dii Penates Albâ Lavinium sponte suâ regressi. | 8. C. Jul. Cæsar post mortem visus.<br>9. Cn. Pompeii Magni rogos miraculose indicatus.<br>10. Ap. Claudii proconsulis mors oraculo prædicta.<br>11. Romuli lituus, et statuæ incendiorum flammis intactæ.<br>12. Ad sepulturam elati reviviscentes. |
|--|--|

*Externis.*

- |  |  |
|--|--|
| 1. Eris Pamphylius post decimum diem reviviscens.<br>2. Atheniensis quidam memoriâ literarum privatus.<br>3. Mulier subito casu obmutescens.<br>4. Ægles Samius mutus et subito vocalis factus.<br>5. Gorgias Epirota matre mortuâ natus.<br>6. Iason Pheræus vomica liberatus.<br>7. Simonides poëta rui- | næ domûs exemptus.<br>8. Daphidæ sophistæ mors oraculo prædicta.<br>9. Philippo Macedonum regi mors prænuntiata.<br>10. Alexandri Magni mors miraculose præcognita.<br>11. Remigis cujusdam rarus casus.<br>12. Admirandi dentes Prusiæ regis filii.<br>13. Duplex ordo den- |
|--|--|



- |  |  |
|--|--|
| tium Dripetines<br>filiae Mithridatis.                 | 17. Polystrati et Hippo-<br>clidis philosopho-<br>rum simillima vi-<br>ta. |
| 14. Rarus et acutissimus<br>visus Strabonis<br>Lyncei. | 18. Miracula quaedam<br>naturæ.  |
| 15. Aristomenis Messe-<br>nii cor pilosum.             | 19. Serpens ad Bagra-<br>dam.  |
| 16. Antipatri poëtæ an-<br>niversaria febris.          |  |

Multa etiam interdiu et vigilantibus acciderunt, perinde ac tenebrarum somniique nube involuta; quæ, quia unde manaverint, aut quâ ratione constiterint, dignoscere arduum est, merito miracula vocentur.

(1.) Quorum e magno acervo in primis illud occurrit. Cum apud lacum Regillum A. Postumius dictator, et Tusculanorum dux Mamilius Octavius, magnis viribus inter se concurrerent, ac neutra acies aliquamdiu pedem referret, Castor ac Pollux, Romanarum partium propugnatores visi, hostiles copias penitus fuderunt.

Item, bello Macedonico, P. Vatinius, Reatinæ præfecturæ vir, noctu Urbem petens, existimavit duos juvenes excellentis formæ, albis equis residentes, obvios sibi factos, nuntiare, die, qui præterierat, Persen regem a Paulo captum. Quod cum senatui indicasset, tamquam majestatis ejus et amplitudinis vano sermone contemtor, in carcerem conjectus, postquam Pauli literis illo die Persen captum apparuit, et custodiâ liberatus, et insuper agro et vacatione donatus est. Castorem vero et Pollucem etiam illo tempore pro imperio populi Romani excubuisse, cognitum est, quo ad lacum Juturnæ, suum equorumque sudorem abluere visi sunt; junctaque fonti ædes eorum, nullius hominum manu reserata, patuit.

(2.) Sed, ut cæterorum quoque Deorum propensum huic urbi numen exsequamur, triennio continuo vexata pestilentia civitas nostra, cum finem tanti et tam



diuturni mali, neque divinâ misericordiâ neque humano auxilio, imponi videret; cura sacerdotum, inspectis Sibyllinis libris, animadvertit, non aliter pristinam recuperari salubritatem posse, quam si ab Epidaurio Æsculapius esset arcessitus. Itaque eo legatis missis, unicam fatalis remedii opem auctoritate suâ, quæ jam in terris erat amplissima, impetraturam se credidit. Neque eam opinio decepit. Pari namque studio petatum, ac promissum est præsidium: e vestigioque Epidaurii Romanorum legatos in templum Æsculapii, quod ab eorum urbe quinque millibus passuum distat, perductos, ut quidquid inde salubre patriæ latus se existimâssent, pro suo jure sumerent, benignissime invitaverunt. Quorum tam promptam indulgentiam numen ipsius Dei subsecutum, verba mortalium cœlesti obsequio comprobavit. Siquidem is anguis, quem Epidaurii raro, sed nunquam sine magno ipsorum bono visum, in modum Æsculapii venerati fuerant, per urbis celeberrimas partes mitibus oculis et leni tractu labi cœpit; triduoque inter religiosam omnium admirationem conspectus, haud dubiam præ se appetitæ clarioris sedis alacritatem ferens, ad triremem Romanam perrexit: paventibusque inusitato spectaculo nautis, eo conscendit, ubi Q. Ogulnii legati tabernaculum erat; inque multiplicem orbem, per summam quietem est convolutus. Tum legati, perinde atque exoptatæ rei compotes, expletâ gratiarum actione, cultuque anguis a peritis accepto, læti inde solverunt. Ac, prosperam emensi navigationem, postquam Antium appulerunt, anguis, qui ubique in navigio remanserat, prolapsus in vestibulo ædis Æsculapii, myrto frequentibus ramis diffusæ supereminentem excelsæ magnitudinis palmam circumdedit: perque tres dies positus, quibus vesci solebat, non sine magno metu legatorum, ne inde in triremem reverti nollet, Antiensis templi hospitio usus, urbi se nostræ advehendum restituit, atque in ripam Tiberis egressis legatis, in insulam, ubi tem-



plum dicatum est, transnavit: adventuque suo tempestatem, cui remedio quæsitus erat, dispulit.

(3.) Nec minus voluntarius Junonis in urbem nostram transitus. Captis a Furio Camillo Veïis, milites jussu imperatoris simulacrum Junonis Monetæ, quod ibi præcipuâ religione cultum erat, in Urbem tralaturi, sede suâ movere conabantur. Quorum ab uno per jocum interrogata Dea, an Romam migrare vellet, Velle se respondit. Hac voce auditâ, lusus in admirationem versus est. Jamque non simulacrum, sed ipsam cœlo Junonem petitam, portare se credentes, læti in eâ parte montis Aventini, in quâ nunc templum ejus cernimus, collocaverunt.

(4.) Fortunæ etiam Muliebris simulacrum, quod est viâ Latinâ ad quartum milliarium, eo tempore cum æde suâ consecratum, quo Coriolanum ab excidio Urbis maternæ preces repulerunt, non semel, sed bis locutum constitit, prius his verbis: "Rite me, matronæ, vidistis; riteque dedicâstis."

(5.) Valerio autem Poplicolâ consule, qui, post exactos reges, bellum cum Veientibus et Etruscis gessit, illis Tarquinio pristinum imperium restituere, Romanis nuper partam libertatem retinere cupientibus; Etruscis et Tarquinio in cornu dextro prælio superioribus, tantus terror subito incessit, ut non solum victores ipsi profugerent, sed etiam pavoris sui consortes secum Veientes traherent. Cui rei pro argumento miraculum adjicitur; ingens repente vox e proximâ silvâ Arsiâ, quæ ore Silvani in hunc pæne modum missa traditur: "Uno plus Etrusci cadent: Romanus exercitus victor abibit." Miram dicti fidem digesta numero cadavera exhibuêre.

(6.) Quid? Martis auxilium, quo victoriam Romanorum adjuvit, nonne memoriâ celebrandum est? Cum Bruttii atque Lucani odio incitatissimo, maximisque viribus, Thurinæ urbis peterent exitium, ac præcipuo studio incolumitatem ejus C. Fabricius Luscinus consul protegeret, resque ancipiti eventu,



collatis unum in locum utriusque partis copiis, gere-  
retur; non audentibus Romanis prælium ingredi,  
eximiæ magnitudinis juvenis primum eos hortari ad  
capessendam fortitudinem cœpit. Deinde, ubi tar-  
diores animadvertit, arreptis scalis, per mediam hos-  
tium aciem ad contraria castra evasit; et, admotis,  
vallum conscendit. Inde voce ingenti clamitans, fac-  
tum victoriæ gradum, et nostros ad aliena castra ca-  
pienda, et Lucanos Bruttiosque ad sua defendenda,  
illuc traxit, ubi [conserti] dubio certamine terebantur.  
Sed idem impulsu armorum suorum prostratos hostes  
jugulandos, capiendosque, Romanis tradidit. Viginti  
enim millia cæsa; quinque millia cum Statio Statilio,  
duce utriusque gentis, et tribus atque viginti militari-  
bus signis, capta sunt. Postero die cum consul inter  
honorandos, quorum strenuâ operâ fuerat usus, val-  
larem coronam ei se servare dixisset, a quo castra  
erant oppressa, nec inveniretur, qui id præmium pe-  
teret; cognitum pariter, atque creditum est, Martem  
patrem tunc populo suo affuisse. Inter cætera hujusce  
rei manifesta indicia, galea quoque, duabus distincta  
pinnis, quâ cœleste caput tectum fuerat, argumentum  
præbuit. Itaque Fabricii edicto, supplicatio Marti est  
habita; et a laureatis militibus magnâ cum animorum  
lætitiâ oblatis auxilii testimonium ei est redditum.

(7.) Referam nunc, quod, suo sæculo cognitum,  
manavit ad posteros, Penates Deos Æneam Trojâ ad-  
vectos Lavinii collocasse: inde ab Ascanio filio ejus  
Albam, quam ipse condiderat, tralatos, pristinum sa-  
crarium repetisse; et, quia id humanâ manu factum  
existimari poterat, relatos Albam, voluntatem suam  
altero transitu significasse. Nec me præterit, de motu  
et voce Deorum immortalium humanis oculis auribus-  
que percepto, quam in aneipiti opinione æstimatio  
versetur. Sed, quia non nova dicuntur, sed tradita  
repetuntur, fidem auctores vindicent: nostrum sit,  
inclytis literarum monumentis consecrata, perinde ac  
vana, non refugisse.



(8.) Factâ mentione urbis, e quâ primordia civitas nostra traxit, Divus Julius, fausta proles ejus, se nobis offert; quem C. Cassius (nunquam sine præfatione publici parricidii nominandus) cum acie Philippensi ardentissimo animo perstaret, vidit humano habitu augustiorem, purpureo paludamento amictum, minaci vultu, et concitato equo, in se impetum facientem: quo adspectu perterritus, tergum hosti dedit, voce illâ prius emissâ: “Quid enim amplius agas, si occidis parum est?” Non occideras tu quidem, Cassi, Cæsarem: neque enim extinguere ullâ vi divinitas potest: sed, mortali adhuc corpore utentem violando, meruisti ut tam infestum haberes Deum.

(9.) Jam quod L. Lentulus, litus prænavigans, in quo Cn. Pompeii Magni, perfidiâ Ptolemæi regis interemti, corpus conscissæ scaphæ lignis comburebatur, ignarus casûs ejus, cum ipsi Fortunæ erubescendum rogam vidisset, commilitonibus dixit: “Quid scimus, an hac flammâ Cn. Pompeius cremetur?” divinitus missæ vocis miraculum est.

(10.) Atque hoc quidem hominis, et casu: illud tantum non ore ipsius Apollinis editum, quo Appii interitum veridica Pythicæ vaticinationis fides præcurrit. Is, bello civili, quo se Cn. Pompeius a Cæsaris concordia, pestifero sibi, nec reipublicæ utili consilio, abruperat, eventum gravissimi motûs explorare cupiens; viribus imperii (namque Achæiæ præerat) antistitem Delphicæ cortinæ in intimam sacri specûs partem descendere coëgit; unde ut certæ consulentibus sortes petuntur, ita nimius divini spiritûs haustus reddentibus pestifer existit. Igitur impulsu concepti numinis instincta virgo, horrendo sono vocis, Appio inter obscuras verborum ambages fata cecinit. “Nihil enim,” inquit, “ad te hoc, Romane, bellum: Eubææ Cœla obtinebis.” At is, ratus consiliis se Apollinis moneri, ne illi discrimini interesset, in eam regionem secessit, quæ inter Rhamnunta nobilem Attici soli partem, Caristumque Chalcidico



freto vicinam interjacens, Coelæ Eubœæ nomen obtinet, ubi, ante Pharsalicum certamen, morbo consumptus, prædictum a Deo locum sepulturâ possedit.

(11.) Possunt et illa miraculorum loco poni: quod, dēusto sacrario Saliorum, nihil in eo, præter lituum Romuli, integrum repertum est. Quod Ser. Tullii statua, cum ædes Fortunæ deflagrâset, inviolata permansit. Quod C. Claudiae statua, in vestibulo templi Matris Deûm posita, bis eâ æde incendio consumptâ, prius P. Nasicâ Scipione et L. Bestiâ, item M. Servilio et L. Lamiâ consulibus, in suâ basi flammis intacta stetit.

(12.) Aliquid admirationis civitati nostræ Acilii etiam Aviolæ rogos attulit, qui, et a medicis et a domesticis mortuus creditus, cum aliquamdiu humi jacuisset, elatus, postquam ignis corpus ejus corripuit, vivere se proclamavit; auxiliumque pædagogi sui (nam is solus ibi remanserat) invocavit. Sed, jam flammis circumdatus, fato subtrahi non potuit.

L. quoque Lamiae, prætorio viro, æque vocem fuisse super rogos constitit.

#### *Externa.*

(1.) Quæ minus admirabilia Eris Pamphylîi casus facit; quem, Plato scribit, inter eos qui in acie ceciderant, decem diebus jacuisse, biduoque postquam inde sublatus esset, impositum rogo revixisse, ac mira quædam, tempore mortis visa, narrâsse.

(2.) Et quoniam ad externa transgressi sumus, quidam Athenis vir eruditissimus, cum ictum lapidis capite excepisset, cætera omnia tenacissimâ memoriâ retinens, literarum tantummodo, quibus præcipue inservierat, oblitus est. Dirum malignumque vulnus in animo percussi, quasi de industriâ scrutatis sensibus, in eum potissimum, quo maxime lætabatur, acerbitate nocendi erupit; singularem doctrinam hominis pleno invidiæ funere efferendo. Cui, si talibus studiis perfrui fas non erat, utilius aliquanto fuit, ad illa aditum



non impetrâsse, quam jam perceptâ eorum dulcedine caruisse.

(3.) Miserabilior tamen sequentis casûs narratio. Nausimenis enim Atheniensis uxor, cum filii ac filiæ suæ stupro intervenisset, inopinati monstri percussa conspectu; et in præsens tempus ad indignandum, et in pòsterum ad loquendum, obmutuit. Illi nefarium concubitum voluntariâ morte pensârunt. Hoc modo Fortuna sæviens huic vocem, iis vitam, ademit; illi propitia donat.

(4.) Ægles Samius, athleta mutus, cum ei victoriæ, quam adeptus erat, titulus et præmium eriperetur, indignatione accensus, vocalis evasit.

(5.) Gorgiæ quoque Epirotæ, fortis et clari viri, origo; qui, in funere, matris suæ utero elapsus, inopinato vagitu suo lectum ferentes consistere coëgit, novumque spectaculum patriæ præbuit, tantum non ex ipso genitricis rogo lucem et cunas assecutus. Eodem etiam momento temporis, altera jam fato functa parit, alter ante elatus, quam natus est.

(6.) Divinæ fortunæ vulnus Pheræo Iasoni quidam, exitii ejus cupidus, intulit: nam, cum inter insidias gladio eum percussisset, vomicam, quæ a nullo medicorum sanari potuerat, ita rupit, ut hominem pestifero malo liberaret.

(7.) Æque Diis immortalibus acceptus Simonides, cujus salus, ab imminente exitio defensa, ruinæ quoque subtracta est. Cœnanti enim apud Scopam, in Cranone, quod est in Thessaliâ oppidum, nuntiatum est, duos juvenes ad januam venisse, magnopere rogantes, ut ad eos continuo prodiret: ad quos egressus, neminem reperit ibi. Cæterum eo momento temporis triclinium, in quo Scopas epulabatur, collapsum, et ipsum et omnes convivas oppressit. Quid hac felicitate locupletius, quam nec mare, nec terra sæviens, extinguere valuit?

(8.) Non invitus huic subnecto Daphidam, ne quis ignoret, quantum interfuerit, cecihisse Deorum laudes,



et numen obtrectâsse. Hic cum ejus studii esset, cujus professores *Sophistæ* vocantur, ineptæ et mordacis opinionationis; Apollinem Delphis irridendi causâ consuluit, An equum invenire posset? cum omnino nullum habuisset. Cujus ex oraculo reddita vox est, inventurum equum, sed ut eo perturbatus periret. Inde cum jocabundus, quasi delusâ sacrarum sortium fide, reverteretur, incidit in regem Attalum, sæpenumero a se contumeliosis dictis absentem laccessitum; ejusque jussu, saxo, cui nomen erat Equi, præcipitatus, ad Deos usque cavillandos dementis animi justa supplicia pependit.

(9.) Eodem oraculo Macedonum rex Philippus admonitus, ut a quadrigæ violentiâ salutem suam custodiret, toto regno disjungi currus jussit, eumque locum, qui in Bœotiâ Quadriga vocatur, semper vitavit: nec tamen denuntiatus periculi genus effugit: nam Pausanias in capulo gladii, quo eum occidit, quadrigam habuit cælatam.

(10.) Quæ tam pertinax necessitas in patre, et filio Alexandro consimilis apparuit: siquidem Calanus Indus suâ sponte se ardenti rogo superjactus, interpellatus ab eo, ecquid aut mandaret, aut dicere vellet; "Brevi te," inquit, "videbo." Nec id sine causâ, quia voluntarium ejus e vitâ excessum rapida mors Alexandri subsecuta est.

(11.) Regios interitus magnitudine miraculi remigis casus æquat; quem in hexere Tyriorum sentinam haurientem, cum e navi fluctus abjecisset, altero latere reperiens, fluctus contrarius in navem retulit. Itaque miseri simul ac felicitis complorationi permixta fuit gratulatio.

(12.) Quid illa? nonne ludibria naturæ in corporibus humanis fuisse credenda sunt? tolerabilia quidem, quia sævitiâ caruerunt; cæterum et ipsa miraculis annumeranda. Nam et Prusiæ, regis Bithyniæ, filius, eodem nomine quo pater, pro superiori ordine dentium, unum os æqualiter extensum habuit, nec ad



speciem deforme, neque ad usum ullâ ex parte incommodum.

(13.) Mithridatis vero regis filia Dripetine, Laodice reginâ nata, duplici ordine dentium deformis admodum, comes fugæ patris, a Pompeio devicti, fuit.

(14.) Ne illius quidem parvæ admirationis oculi, quem constat tam certâ acie luminum usum esse, ut, a Lilybæo, portu Carthaginensium egredientes classes intueretur.

(15.) Oculis ejus admirabilius Aristomenis Messenii cor; quod Athenienses, ob eximiam calliditatem exsectum, pilis refertum invenerunt: cum eum, aliquoties captum, et astutiâ elapsum, cepissent.

(16.) At poëta Antipater Sidonius, omnibus annis, uno tantummodo die, quo genitus erat, feбри implicabatur. Cumque ad ultimam ætatem pervenisset, natali suo certo illo circuitu morbi consumtus est.

(17.) Hoc loco apte referantur Polystratus et Hippoclidès philosophi, eodem die nati, ejusdem præceptoris Epicuri sectam secuti, patrimonii etiam possidendi, [alendæque] scholæ, communione conjuncti, eodemque momento temporis ultimâ senectute extincti. Tam æqualem fortunæ pariter atque amicitiae societatem quis non ipsius cœlestis Concordiæ sinu genitam, nutritam, atque finitam putet?

(18.) Quapropter hoc potissimum fuerit aut in liberis potentissimorum regum, aut in rege clarissimo, aut in vate ingenii florentis, aut in viris eruditissimis, aut in homine sortis ignotæ, ne ipsa quidem, omnis bonæ malæque materiæ fecunda artifex, rationem rerum natura reddiderit: non magis quam, quid ita silvestres capreas, Cretæ genitas, tantopere dilexerit, quas sagittis confixas ad salutare auxilium herbæ dictamni, tantum non suis manibus, deducit; efficitque, ut, conceptâ eâ, continuo et tela et vim veneni vulneribus respuant: aut in Cephaleniâ insulâ, cum omnia ubique pecora haustu aquæ quotidie recreentur, in eâ pecudes majore ex parte anni ore aperto ex alto ven-



tos recipientes, sitim suam sedare instituerit: aut quapropter Crotonæ, in templo Junonis Laciniæ, aram ad omnes ventos immobili cinere donaverit potissimum: vel quare alteram in Macedoniâ, alteram in Caleno agro, aquam proprietatem vini, quâ homines inebrientur, possidere voluerit. Non admiratione ista, sed memoriâ prosequi debemus; cum sciamus, recte ab eâ plurimum licentiæ vindicari, penes quam infinitus cuncta gignendi labor consistit.

(19.) Quæ quia supra usitatam rationem excedentia attigimus, serpentis quoque, a T. Livio curiose pariter ac facunde relata, fiat mentio. Is enim ait, in Africâ, apud Bagra dam flumen, tantæ magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu annis prohiberet: multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudæ voluminibus elisis, cum telorum jactu perforari nequiret, ad ultimum ballistarum tormentis undique petitam, silicum crebris et ponderosis verberibus procubuisse, omnibusque et cohortibus et legionibus ipsâ Carthagine visam terribiliorem: atque etiam (cruore suo gurgitibus imbutis, corporisque jacentis pestifero afflatu vicinâ regione pollutâ) Romana inde submovisse castra. Dicit etiam, belluæ corium, CXX pedum, in Urbem missum,



VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIMUM  
LIBER SECUNDUS.

---

CAP. I.—*De Matrimoniorum Ritu, et Necessitudinum Officiis.*

- |                                       |  |
|---------------------------------------|--|
| 1. Nuptiarum auspicia.                | 7. Verecunda consanguinitas.                   |
| 2. Epulæ, seu convivia.               | 8. Charistia.                                  |
| 3. Matrimonia non repetentes laudatæ. | 9. Senectus honorata.                          |
| 4. Primum repudium.                   | 10. Juventus observata, exemplisque instructa. |
| 5. Matrimonialis libertas ac decor.   |  |
| 6. Conjugalis concordia.              |  |

DIVES et præpotens Naturæ regnum scrutatus, injiciam stilum tam nostræ urbis quam cæterarum gentium priscis ac memorabilibus institutis. Opus est enim cognosci, hujusce vitæ, quam sub optimo principe felicem agimus, quænam fuerint elementa, ut eorum quoque respectus præsentibus aliquid moribus prosit.

(1.) Apud antiquos, non solum publice, sed etiam privatim, nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumto ;



quo ex more nuptiis etiam nunc auspices interponuntur: qui, quamvis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia usurpant.

(2.) Feminae cum viris cubantibus sedentes cœnitabant: quæ consuetudo ex hominum convictu ad divina penetravit: nam Jovis epulo ipse in lectulum, Juno et Minerva in sellas, ad cœnam invitantur. Quod genus severitatis ætas nostra diligentius in Capitolio, quam in suis domibus, servat: videlicet quia magis ad rem pertinet Dearum, quam mulierum, disciplinâ contineri.

(3.) Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, coronâ pudicitiae honorabantur. Existimabant enim eum præcipue matronæ sincerâ fide incorruptum esse animum, [qui, post depositæ virginitatis cubile, in publicum egredi] nesciret; multorum matrimoniorum experientiam quasi legitimæ cujusdam intemperantiæ signum esse credentes.

(4.) Repudium inter uxorem et virum, a conditâ Urbe usque ad vicesimum et quingentesimum annum, nullum intercessit. Primus autem Sp. Carvilius uxorem sterilitatis causâ dimisit. Qui quamquam tolerabili ratione motus videbatur, reprehensione tamen non caruit; quia nec cupiditatem quidem liberorum conjugali fidei præponi debuisse arbitrabantur.

(5.) Sed quo matronale decus verecundiæ munimento tutius esset, in jus vocanti matronam corpus ejus attingere non permiserunt; ut inviolata manûs alienæ tactu stola relinqueretur. Vini usus olim Romanis feminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur; quia proximus a Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit. Cæterum, ut non tristis earum et horrida pudicitia, sed honesto comitatis genere temperata esset, indulgentibus maritis, et auro abundantibus, et multâ purpurâ usæ sunt: et, quo formam suam concinnior efficerent, summâ cum diligentia capillos cinere rutilârunt. Nulli enim tunc subsectorum alienorum



matrimoniorum oculi metuebantur; sed pariter et videre sancte, et adspici, mutuo pudore custodiebantur.

(6.) Quoties vero inter virum et uxorem aliquid jurgii intercesserat, in sacellum deæ Viriplacæ, quod est in Palatio, veniebant: et ibi invicem locuti, quæ voverant, contentione animorum depositâ, concordēs revertēbantur. Dea nomen hoc a placandis viris fertur assecuta; veneranda quidem, et nescio an præcipuis et exquisitis sacrificiis colenda; utpote quotidianæ ac domesticæ pacis custos, in pari jugo caritatis, ipsâ sui appellatione, virorum majestati debitum a feminis reddens honorem.

(7.) Hujusmodi inter conjuges verecundia. Quid? inter cæteras necessitudines nonne apparet consensanea? nam, ut minimo indicio maximam vim ejus significem, aliquamdiu nec pater cum filio pubere, nec socer cum genero lavabatur. Manifestum igitur est, tantum religionis sanguini et affinitati, quantum ipsis Diis immortalibus, tributum; quia, inter ista tam sancta vincula, non [magis] quam in aliquo sacro loco nudare se, [nefas] esse credebatur.

(8.) Convivium etiam solenne majores instituerunt, idque Charistia appellaverunt, cui, præter cognatos et affines, nemo interponebatur; ut, si quæ inter necessarias personas querela esset orta, apud sacra mensæ, et inter hilaritatem animorum, fautoribus concordie adhibitis, tolleretur.

(9.) Senectuti juvenus ita cumulatam et circumspectam honorem reddebat, tamquam majores natu adolescentium communes patres essent. Quocirca juvenes, senatûs die, utique aliquem ex patribus conscriptis, aut propinquum, aut paternum amicum, ad curiam deducebant; affixique valvis exspectabant, donec reducendi etiam officio fungerentur. Quâ quidem voluntariâ statione, et corpora et animos ad publica officia impigre sustinenda roborabant, [brevique processu morarum] in lucem virtutum suarum vere-



cundâ laboris meditatione ipsi doctiores erant. Invitati ad cœnam diligenter quærebant, quinam ei convivio essent interfuturi; ne senioris adventum discubitu præcurrerent; sublatâque mensâ, priores consurgere et abire patiebantur. Ex quibus apparet, cœnæ quoque tempore, quam parco et quam modesto sermone, his præsentibus, soliti sint uti.

(10.) Majores natu in conviviiis ad tibias egregia superiorum opera carmine comprehensa pangebant, quo ad ea imitanda juventutem alacriorem redderent. Quid hoc splendidius, quid etiam utilius, certamine? Pubertas canis suum honorem reddebat: defuncta virium cursu ætas ingredientiæ actuosam vitam favoris nutrimentis prosequabatur. Quas Athenas, quam scholam, quæ alienigena studia, huic domesticæ disciplinæ prætulerim? Inde oriebantur Camilli, Scipiones, Fabricii, Marcelli, Fabii: ac, ne singula imperii nostri lumina simul percurrendo sim longior, inde, inquam, cœli clarissima pars, divi fulserunt Cæsares.

---

CAP. II. — *De Magistratuum atque Ordinum Officiis, et Institutis.*

- |   |  |
|---|--|
| 1. Senatûs Rom. fides et taciturnitas.                    | 5. Constantia legatorum Romanorum.       |
| 2. Auctoritas magistratuum, et observantia linguæ Latinæ. | 6. Vigilantia senatûs.                   |
| 3. C. Marius eloquentiam spernens.                        | 7. Diligentia tribunorum plebis.         |
| 4. Majestas consularis.                                   | 8. Abstinencia magistratuum.             |
|   | 9. Equitum Rom. probatio, et Lupercalia. |

(1.) Adeo autem magnâ caritate patriæ tenebantur, ut arcana consilia Patrum Conscriptorum multis sæculis nemo senator enuntiaverit. Q. Fabius Maximus tantummodo, et is ipse per imprudentiam, de tertio



Punico bello indicendo, quod secreto in curiâ erat actum, P. Crasso, rus petens, domum revertenti in itinere narravit, memor eum triennio ante quæstorem factum, ignarusque nondum a censoribus in ordinem senatorium allectum: quo uno modo etiam his, qui jam honores gesserant, aditus in curiam dabatur. Sed, quamvis honestus error Fabii esset, vehementer tamen a consulibus objurgatus est. Nunquam enim taciturnitatem, optimum ac tutissimum administrandarum rerum vinculum, labefactari volebant. Ergo, cum Asiæ rex Eumenes, amantissimus nostræ Urbis, bellum a Perse adversus populum Romanum comparari senatui nuntiâset, non ante sciri potuit, quid aut ille locutus esset, aut patres respondissent, quam captum Persen cognitum est. Fidum erat et altum rei-publicæ pectus curia, silentiiq; salubritate munitum, et vallatum undique; cujus limen intrantes, abjectâ privatâ caritate, publicam induebant. Itaque non dicam unum, sed neminem audisse crederes, quod tam multorum auribus fuerat commissum.

(2.) Magistratus vero prisci quantopere suam populique Romani majestatem retinentes se gesserint, hinc cognosci potest, quod, inter cætera obtinendæ gravitatis indicia, illud quoque magnâ cum perseverantiâ custodiebant, ne Græcis unquam nisi Latine responsa darent. Quin etiam ipsâ linguæ volubilitate, quâ plurimum valeant, excussâ, per interpretem loqui cogebant; non in urbe tantum nostrâ, sed etiam in Græciâ, et Asiâ; quo scilicet Latinæ vocis honos per omnes gentes venerabilior diffunderetur. Nec illis deerant studia doctrinæ: sed nullâ non in re pallium togæ subjici debere arbitrabantur; indignum esse existimantes, illecebris et suavitati literarum imperii pondus et auctoritatem donari.

(3.) Quapropter non es damnandus rustici rigoris crimine, C. Mari, qui geminâ lauro coronatam senectutem tuam, Numidicis et Germanicis illustrem tropæis, victor devictæ gentis facundiâ politio-rem fieri



noluisti: credo, ne alienigenâ ingenii exercitatione, patrii ritûs servus transfuga exsisteres. Quis ergo huic consuetudini, quâ nunc Græcis actionibus aures curiæ exsurdantur, januam patefecit? ut opinor, Molo rhetor, qui studia M. Ciceronis acuit. Eum namque, ante omnes exterarum gentium, in senatu sine interprete auditum constat: quem honorem non immerito cepit, quoniam summam vim Romanæ eloquentiæ adjuverat. Conspiciuæ felicitatis [Arpinum unicum; sive] literarum gloriosissimum contemptorem, sive abundantissimum fontem, intueri velis.

(4.) Maximâ autem diligentîâ majores hunc morem retinuerunt, ne quis se inter consulem et proximum lictorem, quamvis officii causâ unâ progredieretur, interponeret: filio duntaxat, et ei puero, ante patrem consulem, ambulandi jus erat. Qui mos adeo pertinaciter retentus est, ut Q. Fabius Maximus quinquies consul, vir etiam pridem summæ auctoritatis, et tunc ultimæ senectutis, a filio consule invitatus, ut inter se et lictorem procederet, ne hostium Samnitum turbâ (ad quorum colloquium descendebant) elideretur, id facere noluerit. Idem, a senatu legatus ad filium consulem Suessam missus, postquam animadvertit eum ad officium suum extra mœnia oppidi processisse; indignatus, quod ex lictoribus XI. nemo se equo descendere jussisset, plenus iræ sedere perseveravit. Quod cum filius sensisset, proximo lictori ut sibi appareret, imperavit. Cujus voci Fabius continuo obsecutus: "Non ego," inquit, "fili, summum imperium tuum contemsi; sed experiri volui, an scires consulem agere. Nec ignoro, quid patriæ venerationi debeat: verum publica instituta privatâ pietate potiora judico."

(5.) Relatis Q. Fabii laudibus, offerunt se mirificæ constantiæ viri: qui, legati a senatu Tarentum ad res repetendas missi, cum gravissimas ibi injurias accepissent, unus etiam urinâ respersus esset, in theatrum, ut est consuetudo Græciæ, introducti, legationem,



quibus acceperant verbis, peregerunt: de his, quæ passi erant, questi non sunt; ne quid ultra, ac mandatum esset, loquerentur: insitusque pectoribus eorum antiqui moris respectus dolore, qui ex contumeliâ gravissimus sentitur, convelli non potuit. Finem profecto fruendarum opum, quibus ad invidiam diu abundaveras, Tarentina civitas, quæsisti: nam, dum horridæ virtutis in seipsum connexum stabilimentum, nitore fortunæ præsentis inflata, fastidiose aestimas, in prævalidum imperii nostri mucronem cæca et amens irruisti.

(6.) Sed ut a luxu perditis moribus ad severissima majorum instituta transgrediar, antea senatus assiduam stationem eo loci peragebat, qui hodieque Senaculum appellatur: nec expectabat, ut edicto contraheretur, sed inde citatus protinus in curiam veniebat; ambiguæ laudis civem existimans, qui debitis reipublicæ officiis non suâ sponte, sed jussus, fungeretur; quia quidquid imperio cogitur, exigenti magis, quam præstanti, acceptum refertur.

(7.) Illud quoque memoriâ repetendum est, quod tribunis plebis intrare curiam non licebat: ante valvas autem positis subselliis, decreta patrum attentissimâ curâ examinabant; ut, si qua ex eis improbâssent, rata esse non sinerent. Itaque veteribus senatûs consultis T littera subscribi solebat: eâque notâ significabatur, illa tribunos quoque censuisse. Qui, quamvis pro commodis plebis excubabant, inque imperiis compescendis occupati erant, instrui tamen ea argenteis vasis, et annulis aureis publice præbitis, patiebantur, quo talium rerum usu auctoritas magistratuum esset cornatior.

(8.) Quorum quemadmodum majestas amplificabatur, ita abstinentia arctissime constringebatur. Immolatarum enim ab his hostiarum exta, ad quæstores ærarii delata, veniebant; sacrificiisque populi Romani Deorum immortalium cultus, tum etiam hominum continentia inerat; imperatoribus nostris, quam



sanctas manus habere deberent, apud ista altaria discentibus. Continentiæque tantum tribuebatur, ut multorum æs alienum, quia provincias sincere administraverant, a senatu persolutum sit. Nam, quorum operâ publicam auctoritatem splendorem suum procul obtinuisse viderant, eorum dignitatem domi collabi, indignum, sibi que deforme esse arbitrabantur.

(9.) Equestris vero ordinis juvenus omnibus annis bis Urbem spectaculo sui sub magnis auctoribus celebrabat, [die Lupercalium, et Equitum probatione]. Lupercalium enim mos a Romulo et Remo inchoatus est tunc, cum, lætitiâ exsultantes, quod his avus Numitor, rex Albanorum, eo loco, ubi educati erant, urbem condere permiserat sub monte Palatino [hortatu Faustuli educatoris sui], quem Euander [Argivus] consecraverat; facto sacrificio, cæsisque capris, epularum hilaritate, ac vino largiore provecti, divisâ pastorali turbâ, cincti pellibus immolatarum hostiarum, jocantes obvios petiverunt: cujus hilaritatis memoria annuo circuitu feriarum repetitur. Trabeatos vero equites idibus Juliis Q. Fabius transvehi instituit. Idem, censor cum P. Decio, seditionis finiendæ gratiâ, quam comitia in humillimi cujusque potestatem redacta accenderant, omnem forensem turbam in quatuor tantummodo tribus descripsit, easque Urbanas appellavit. Quo tam salubri facto, vir alioqui bellicis operibus excellens, Maximus cognominatus est.

---

### CAP. III.—*De Militaribus Institutis.*

- |                                   |  |  |
|-----------------------------------|--|--|
| 1. Capite censi milites<br>primi. |  | 2. Militaris exercitatio.<br>3. Velitum primus usus. |
|-----------------------------------|--|--|

Laudanda etiam populi verecundia est, qui, impigre se laboribus et periculis militiæ offerendo, dabat operam, ne imperatoribus capite censos sacramento



rogare esset necesse, quorum nimia inopia suspecta erat; ideoque his publica arma non committebantur.

(1.) Sed hanc, diutinâ usurpatione firmatam, consuetudinem C. Marius capite censum legendo militem abruptit. Civis alioqui magnificus, sed, novitatis suæ conscientia, vetustati non sane propitius: memorque, si militaris ignavia humilitatem spernere perseveraret, se, a maligno virtutum interprete, velut capite censum imperatorem, compellari posse. Itaque fastidiosum delectûs genus in exercitibus Romanis obliterandum duxit, ne talis notæ contagio ad ipsius quoque gloriæ sugillationem penetraret.

(2.) Armorum tractandorum meditatio a P. Rutilio consule, Cn. Mallii collegâ, militibus est tradita. Is enim, nullius ante se imperatoris exemplum secutus, ex ludo Cn. Aurelii Scauri doctoribus gladiatorum arcessitis, vitandi atque inferendi ictus subtiliorem rationem legibus ingeneravit: virtutemque arti, et rursus artem virtuti, miscuit; ut illa impetu hujus fortior, hæc illius scientiâ cautior fieret.

(3.) Velitum usus eo bello primum repertus est, quo Capuam Fulvius Flaccus imperator obsedit. Nam, cum equitatu Campanorum crebris excursionibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, Q. Nævius centurio e peditibus lectos expediti corporis, brevibus et [incurvis] septenis armatos hastis, parvo tegmine munitos, veloci saltu jungere se equitantibus, et rursus celeri motu delabi instituit; quo facilius, equestri prælio subjecti, pedites viros pariter atque equos hostium telis incesserent. Eaque novitas pugnæ unicum Campanæ perfidiæ debilitavit auxilium. Ideoque auctori ejus Nævio adhuc honos est habitus.



CAP. IV.—*De Spectaculis.*

- |                                     |                                       |
|-------------------------------------|---------------------------------------|
| 1. Theatra primum ædificata.        | 4. Origo sæcularium.                  |
| 2. Loca ordinibus primum attributa. | 5. Primi sæculares.                   |
| 3. Origo scenicorum ludorum.        | 6. Ornamenta et luxus ludorum.        |
|                                     | 7. Gladiatorium et athleticum primum. |

Proximus militaribus institutis ad urbana castra, id est, theatra, gradus faciendus est; quoniam hæc quoque sæpenumero animosas acies instruxerunt; excogitataque cultûs Deorum, et hominum delectationis causâ, non sine aliquo pacis rubore voluptatem et religionem civili sanguine, scenicorum portentorum gratiâ, maculârunt.

(1.) Quæ inchoata quidem sunt a Messalâ et Cassio censoribus: cæterum, auctore P. Scipione Nasicâ, omnem apparatus operis eorum subjæctum hastæ venire placuit. Atque etiam senatûs-consulto cautum est, ne quis in Urbe, propiusve passus mille, subsellia posuisse, sedensve ludos spectare, vellet; ut scilicet, remissioni animorum juncta, standi virilitas propria Romanæ gentis nota esset.

(2.) Per quingentos autem et quinquaginta octo annos, senatus populo mixtus spectaculo ludorum interfuit. Sed hunc morem Atilius Serranus et L. Scribonius, ædiles, ludos Matri Deûm facientes, superioris Africani sententiam secuti, discretis senatûs et populi locis, solverunt: eaque res avertit vulgi animum, et favorem Scipionis magnopere quassavit.

(3.) Nunc causam instituendorum ludorum ab origine suâ repetam. C. Sulpitio Betico, C. Licinio Stolone consulibus, intoleranda vis ortæ pestilentia civitatem nostram, a bellicosis operibus revocatam domestici atque intestini mali curâ afflixerat. Jamque plus in exquisito et novo cultu religionis, quam



ullo humano consilio, positum opis videbatur. Itaque placandi cœlestis numinis gratiâ compositis carminibus vacuas aures præbuit, ad id tempus Circensi spectaculo contenta, quod primus Romulus, raptis virginibus Sabinis, Consualium nomine celebravit. Verum, ut est mos hominum, parvula initia pertinaci studio prosequendi, venerabilibus erga Deos verbis juvenus, rudi atque incomposito motu corporum jocabunda, gestus adjecit. Eaque res ludium ex Etruriâ arcessendi causam præbuit; cujus decora pernecitas vetusto ex more Curetum Lydorumque, a quibus Etrusci originem traxerunt, novitate gratâ Romanorum oculos permulsit. Et, quia ludius apud eos *Histrion* appellabatur, scenico nomen *Histrionis* inditum est. Paulatim deinde ludicra ars ad satirarum modos perrepsit; a quibus primus omnium poëta Livius ad fabularum argumenta spectantium animos transtulit. Isque, sui operis actor, cum, sæpius a populo revocatus, vocem obtudisset, adhibito pueri et tibicinis concentu, gesticulationem tacitus peregit. Atellani autem ab Oscis acciti sunt; quod genus delectationis Italicâ severitate temperatum, ideoque vacuum notâ est; nam neque tribu movetur, neque a militaribus stipendiis repellitur.

(4.) Et, quia cæteri ludi, ipsis appellationibus, unde trahantur, apparet, non absurdum videtur, Sæcularibus initium suum, cujus generis minus trita notitia est, reddere. Cum ingenti pestilentia Urbs agrique vastarentur, Valesius, vir locuples, rusticæ vitæ, duobus filiis et filiâ ad desperationem usque medicorum laborantibus, aquam calidam iis a foco petens, genibus nixus, Lares familiares, ut puerorum periculum in ipsius caput transferrent, oravit. Orta deinde vox est, habiturum eos salvos, si continuo flumine Tiberi devectos Terentum deportâsset, ibique ex Ditis patris et Proserpinæ arâ petitâ caldâ, recreâsset. Eo prædicto magnopere confusus, quod et longa et periculosa navigatio imperabatur; spe tamen dubiâ præ-



sentem metum vincente, pueros ad ripam Tiberis protinus detulit, (habitabat enim in villâ suâ propter vicum Sabinæ regionis Eretum), ac lintre Ostiam petens, nocte concubiâ ad Martium Campum appulit. Sitientibusque ægris succurrere cupiens, igne in navigio non suppetente, ex gubernatore cognoscit, haud procul apparere fumum. Et ab eo jussus egredi Terentum (id ei loco nomen est) cupide arrepto calice, aquam flumine haustam, eo unde fumus erat obortus, jam lætior pertulit, divinitus dati remedii quasi vestigia quædam in propinquo nactum se existimans: inque solo magis fumante, quam ullas ignis habente reliquias, dum tenacius omen apprehendit, contractis levibus, et quæ fors obtulerat, nutrimentis, pertinaci spiritu flammam [evomuit,] calefactamque aquam pueris bibendam dedit: quâ potatâ, salutari quiete sopiti, diutinâ vi morbi repente sunt liberati; patrique indicaverunt, vidisse se in somnis, nescio a quo Deorum spongiâ sua corpora pertergi, et præcipi, ut ad Ditis patris et Proserpinæ aram, a quâ fuerat potio ipsis allata, furvæ hostiæ immolarentur, lectisterniaque et ludi nocturni fierent. Is, quod eo loci nullam aram viderat, desiderari credens, ut a se construeretur, aram emturus in Urbem perrexit; relictis, qui, fundamentorum constituendorum gratiâ, terram ad solidum foderent. Hi, domini imperium exsequentes, cum ad XX. pedum altitudinem humo egestâ pervenissent, animadverterunt aram Diti patri Proserpinæque inscriptam. Hoc postquam Valesius, nuntiante servo, accepit, omisso emendæ aræ proposito, hostias nigras, quæ antiquitus furvæ dicebantur, Terenti immolavit: ludosque et lectisternia, continuis tribus noctibus, quia totidem filii periculo liberati erant, fecit.

(5.) Cujus exemplum Valerius Poplicola, (qui primus consul fuit) studio succurrendi civibus, secutus, apud eandem aram publice nuncupatis votis, cæsisque atris bubus, Diti maribus, feminis Proserpinæ, lecti-



sternioque, ac ludis trinoctio factis, aram terrâ, ut ante fuerat, obruit.

(6.) Religionem ludorum, crescentibus opibus, secuta lautitia est. Ejus instinctu Q. Catulus, Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium concessum velorum umbraculis textit. Cn. Pompeius, ante omnes, aquæ per semitas decursu, æstivum minuit fervorem. C. Pulcher scenam varietate colorum adumbravit, vacuis ante picturâ tabulis extentam. Quam totam argento C. Antonius, auro Petreius, ebore Q. Catulus, prætexuit: versatilem fecerunt Luculli: argentatis choragiis P. Lentulus Spinther adornavit. Translatum, antea pœniceis indutum tunicis, M. Scaurus exquisito genere vestis cultum induxit.

(7.) Nam gladiatorium munus primum Romæ datum in Foro Boario, Ap. Claudio, M. Fulvio consulibus. Dederunt M. et D. Bruti, funebri memoriâ patris cineres honorando. Athletarum certamen a M. Scauri tractum est munificentia.

---

CAP. V. — *De Frugalitate et Innocentiâ.*

- |                                       |                                 |
|---------------------------------------|---------------------------------|
| 1. Prima aurata statua in Urbe.       | 4. Tibicinum Quinquatria prima. |
| 2. Jus civile cum fastis promulgatum. | 5. Frugalis antiquorum victus.  |
| 3. Veneficii prima quæstio.           | 6. Febris Deæ sacella in Urbe.  |

(1.) Statuam auratam nec in Urbe nec in ullâ parte Italiæ quisquam prius adspexit, quam a M. Acilio Glabrione equestris patri poneretur in æde Pietatis. Eam autem ædem, P. Cornelio Lentulo, et M. Bæbio Tamphilo consulibus, ipse dedicaverat, compos voti factus, rege Antiocho apud Thermopylas superato.



(2.) Jus civile, per multa sæcula inter sacra cærimoniasque Deorum immortalium abditum, solisque pontificibus notum, Cn. Flavius, libertino patre genitus, et scriba, cum ingenti nobilitatis indignatione factus ædilis curulis, vulgavit, ac fastos pæne toto foro exposuit. Qui, cum ad visendum ægrum collegam suum veniret, neque a nobilibus, quorum frequentia cubiculum erat completum, sedendi loco reciperetur, sellam curulem afferri jussit, et in eâ, honoris pariter atque contemtûs sui vindex, consedit.

(3.) Veneficii quæstio, et moribus et legibus Romanis ignota, complurium matronarum patefacto scelere, orta est: quæ cum viros suos clandestinis insidiis veneno perimerent, unius ancillæ indicio protractæ, pars capitali judicio damnatæ, centum septuaginta numerum expleverunt.

(4.) Tibicinum quoque collegium solet in foro vulgi oculos in se convertere, cum inter publicas privatasque [ferias,] actiones, personis tecto capite, variâque veste [velatis], concentus edit. Inde tracta licentia. Quondam vetiti in æde Jovis, quod prisco more factitaverant, vesci, Tibur irati se contulerunt. Quorum ministerio senatus deserta sacra non æquo animo ferens, per legatos a Tiburtibus petiit, ut eos gratiâ suâ Romanis templis restituerent. Quos illi in proposito perseverantes, interpositâ festæ epulationi simulatione, mero somnoque sopitos, plaustri in Urbem devehendos curaverunt: quibus et honor pristinus restitutus, et hujusce lusûs jus est datum. Personarum usus pudorem circumventæ temulentia causam habet.

(5.) Fuit etiam illa simplicitas antiquorum in cibo capiendo, humanitatis simul et continentia certissimus index. Nam maximis viris prandere et cœnare in propatulo, verecundia non erat: nec sane ullas epulas habebant, quas populi oculis subjicere erubescerent. Erant adeo continentia attenti, ut frequentior apud eos pultis usus, quam panis, esset. Ideoque in



sacrificiis mola (quæ vocabatur) ex farre et sale constat: exta farre sparguntur: et pullis, quibus auspicia petuntur, puls obicitur. Primitus enim ex libamentis victûs sui Deos eo efficacius, quo simplicius, placabant.

(6.) Et cæteros quidem ad benefaciendum venerabantur. Febrem autem, ad minus nocendum, templis colebant: quorum adhuc unum in Palatio, alterum in areâ Marianorum monumentorum, tertium in summâ parte Vici Longi exstat. In eaque remedia, quæ corporibus ægrorum annexa fuerant, deferebantur. Hæc ad humanæ mentis æstus leniendos cum aliquâ usûs ratione excogitata; cæterum salubritatem suam industriæ certissimo ac fidelissimo munimento tuebantur: bonæque valetudinis eorum quasi quædam mater erat Frugalitas, inimica luxuriosis epulis, et aliena nimix vini abundantix, et ab immoderato Veneris usu aversa.

---

CAP. VI. — *De externis Institutis.*

- |   |  |
|---|--|
| 1. Spartanorum frugalitas.                            | publicum.  |
| 2. Mos militaris eorundem.                            | 9. Massiliensium lex de advenis armatis.               |
| 3. Atheniensium institutum contra otiosos et inertes. | 10. Gallorum mos in mutuo dando.                       |
| 4. Areopagus eorundem.                                | 11. Cimbrorum Celtiberorumque mos in adeundis præliis. |
| 5. Honos virtutis apud eosdem.                        | 12. Thracum opinio de vitæ calamitate.                 |
| 6. Animi ingrati actio apud eosdem.                   | 13. Lyciorum luctus.                                   |
| 7. Massiliensium instituta varia.                     | 14. Indarum feminarum fidus amor erga maritos.         |
| 8. Ceiorum venenum                                    | 15. Punicarum feminarum prostitutio.                   |



16. Persarum institutum  
in educandis li-  
beris.

17. Numidarum regum  
mos in auctoritate  
servandâ.

(1.) Idem sensit proxima majorum nostrorum gravitati Spartana civitas; quæ severissimis Lycurgi legibus obtemperans, aliquamdiu civium suorum oculos a contemplandâ Asiâ retraxit; ne illecebris ejus capti, ad delicatius vitæ genus prolaberentur. Audierant enim, lautitiam inde, et immodicos sumtus, et omnia non necessariæ voluptatis genera, fluxisse; primosque Ionas unguenti, coronarumque in convivio dandarum, et secundæ mensæ ponendæ consuetudinem, haud parva luxuriæ irritamenta, reperisse. Ac minime mirum est, quod homines, labore ac patientiâ gaudentes, tenacissimos patriæ nervos externarum deliciarum contagione solvi et hebetari noluerunt; cum aliquanto faciliorem virtutis ad luxuriam, quam luxuriæ ad virtutem, transitum viderent. Quod eos non frustra timuisse dux ipsorum Pausanias patefecit, qui, maximis operibus editis, ut primum se Asiæ moribus permisit, fortitudinem suam effeminato ejus cultu molli non erubuit.

(2.) Ejusdem civitatis exercitus non ante ad dimicandum descendere solebant, quam tibiae concentu, et anapæsti pedis modulo, cohortationis calorem animo traxissent, vegeto et crebro ictûs sono strenue hostem invadere admoniti. Iidem, ad dissimulandum et occultandum vulnere suorum cruorem, puniceis in prælio tunicis utebantur; non, ne ipsis aspectus ejus terrorem, sed ne hostibus fiduciæ aliquid, afferret.

(3.) Egregios virtutis bellicæ spiritus Lacedæmoniorum prudentissimi pacis moribus Athenienses subsequuntur; apud quos inertia e latebris suis, languore marcens, in forum, perinde ac delictum aliquod, protrahitur, fitque, ut facinorosæ, ita erubescendæ rea culpæ.

(4.) Ejusdem urbis sanctissimum consilium, Areo-



pagus, quid quisque Atheniensium ageret, aut quonam quaestu sustentaretur, diligentissime inquirere solebat; ut homines honestatem, vitæ rationem memores reddendam esse, sequerentur.

(5.) Eadem bonos cives coronâ decorandi primo consuetudinem introduxit, duobus oleæ connexis ramulis clarum Periclis cingendo caput. Probabile institutum, sive rem sive personam intueri velis: nam et virtutis uberrimum alimentum est honos; et Pericles dignus, a quo talis muneris dandi posteritas potissimum initium caperet.

(6.) Age, quid illud institutum Athenarum, quam memorabile! quod convictus a patrono libertus ingratulus jure libertatis exuitur. "Supersedeo te" (inquit) "habere civem, tanti muneris impium aestimatores. Nec adduci possum, ut credam urbi utilem, quem domui scelestum cerno: abi igitur; et esto servus, quoniam liber esse nescisti."

(7.) Inde Massilienses quoque ad hoc tempus usurpant disciplinæ gravitatem, prisci moris observantiâ, caritate populi Romani præcipue conspicui; qui tres annis eodem manumissiones rescindi permittunt, si ter ab eodem deceptum dominum cognoverint. Quarto terrori subveniendum non putant; quia suâ jam culpâ injuriam accepit, qui ei se toties objecit. Eadem civitas severitatis custos acerrima est, nullum aditum in scenam mimis dando, quorum argumenta majore ex parte stuprorum continent actus; ne talia spectandi consuetudo etiam imitandi licentiam sumat. Omnibus autem, qui per aliquam religionis simulationem alimenta inertiae quærunt, clausas portas habet, et mendacem et fucosam superstitionem submovendam esse existimans. Cæterum a conditâ urbe gladius est ibi, quo noxii jugulantur; rubigine quidem exesus, et vix sufficiens ministerio, sed index, in minimis quoque rebus, omnia antiquæ consuetudinis monimenta servanda.

Duæ etiam ante portas eorum arcæ jacent: altera,



quâ liberorum; altera, quâ servorum corpora ad sepulturæ locum plastro devehuntur. Sine lamentatione, sine planctu, luctus funeris die, domestico sacrificio, adjectoque necessariorum convivio, finitur. Etenim quid attinet, aut humano dolori indulgeri, aut divino numini invidiam fieri, quod immortalitatem suam nobiscum partiri noluerit? Venenum cicutâ temperatum in eâ civitate publice custoditur, quod datur ei, qui causas Sexcentis (id enim senatûs ejus nomen est) exhibuit, propter quas mors sit illi expectanda; cognitione virili benevolentia temperatâ, quæ nec egredi vitâ temere patitur, et sapienter excedere cupienti celerem fati viam præbet; ut vel adversâ vel prosperâ nimis usus fortunâ (utraque enim finiendi spiritûs, illa, ne perseveret, hæc, ne destituat, rationem præbuerit) comprobato exitu terminetur.

(8.) Quam consuetudinem Massiliensium non in Galliâ ortam, sed e Græciâ translatam inde existimo, quod illam etiam in insulâ Cea servari animadverti, quo tempore, Asiam cum Sex. Pompeio petens, Iulida oppidum intravi. Forte enim evenit, ut tunc summæ dignitatis ibi femina, sed ultimæ jam senectutis, redditâ ratione civibus, cur excedere vitâ deberet, veneno consumere se destinârit, mortemque suam Pompeii præsentia clariorem fieri magni aestimârit. Nec preces ejus vir ille, ut omnibus virtutibus, ita humanitatis quoque laudibus instructissimus, adspernari sustinuit. Venit itaque ad eam, facundissimoque sermone, qui ore ejus, quasi e beato quodam eloquentiæ fonte, manabat, ab incepto consilio diu nequidquam revocare conatus, ad ultimum propositum exsequi passus est, quæ, nonagesimum annum transgressa, cum summâ et animi et corporis sinceritate, lectulo (quantum dignoscere erat) quotidianâ consuetudine cultius strato recubans, et innixa cubito, "Tibi quidem," inquit, "Sex. Pompei, Dii magis, quos relinquo, quam quos peto, gratias referant; quia nec hortator vitæ meæ, nec mortis spectator, esse fasti-



dîsti. Cæterum ipsa, hilarem Fortunæ vultum semper experta, ne aviditate lucis tristem intueri cogar, reliquias spiritûs mei prospero fine, duas filias, et septem nepotum gregem superstitem relictura, permuto." Cohortata deinde ad concordiam suos, distributo eis patrimonio, et cultu suo sacrisque domesticis majori filiæ traditis, poculum, in quo venenum temperatum erat, constanti dextrâ arripuit. Tum defusis Mercurio delibamentis, et invocato numine ejus, ut se placido itinere in meliorem sedis infernæ deduceret partem, cupido haustu mortiferam traxit potionem. Ac sermone significans, quasnam subinde partes corporis sui rigor occuparet, cum jam visceribus eum et cordi imminere esset elocuta, filiarum manus ad supremum opprimendorum oculorum officium advocavit. Nostros autem, tametsi novo spectaculo obstupfacti erant, suffusos tamen lacrymis dimisit.

(9.) Sed, ut ad Massiliensium civitatem, unde in hoc diverticulum excessi, revertar, intrare oppidum eorum nulli cum telo licet: præstoque est, qui id, custodiæ gratiâ acceptum, exituro reddat; ut hospitia sua, quemadmodum advenientibus humana sunt, ita ipsis quoque tuta sint.

(10.) Horum mœnia egresso vetus ille mos Gallorum occurrit, quos memoriâ proditum est, pecunias mutuas, quæ his apud inferos redderentur, dare solitos; quia persuasum habuerunt, animas hominum immortales esse. Dicerem stultos, nisi idem brachati sensissent, quod palliatus Pythagoras credidit.

(11.) Avara et fœneratoria Gallorum philosophia; alacris et fortis Cimbrorum, et Celtiberorum, qui in acie gaudio exsultabant, tamquam gloriose et feliciter vitâ excessuri; lamentabantur in morbo, quasi turpiter et miserabiliter perituri. Celtiberi etiam nefas esse ducebant, prælio superesse, cum is occidisset, pro cuius salute spiritum devoverant. Laudanda utroque populorum animi [præsentia,] quod et patriæ



(1.) P. Cornelius Scipio, cui deleta Carthago avitum cognomen dedit, consul in Hispaniam missus, ut insolentissimos Numantinæ urbis spiritus, superiorum ducum culpâ nutritos, contunderet, eodem temporis momento, quo castra intravit, edixit, ut omnia ex his, quæ voluptatis causâ comparata erant, auferrentur ac submoverentur. Nam constat, tum maximum inde institorum et lixarum numerum, cum duobus millibus scortorum, abiisse. Hac turpi atque erubescendâ sentinâ vacuefactus noster exercitus, qui paulo ante, metu mortis, deformi se fœderis ictu maculaverat, erectâ virtute, recreatâque, acrem illam et animosam Numantiam, incendiis exustam, ruinisque prostratam, solo æquavit. Itaque neglectæ disciplinæ militaris indicium, Mancini miserabilis deditio; servatæ merces, speciosissimus Scipionis triumphus exstitit.

(2.) Ejus sectam Metellus secutus, cum exercitum in Africâ, Jugurthino bello, nimîâ Sp. Albinî indulgentiâ corruptum consul accepisset, omnibus imperii nervis ad revocandam pristinæ disciplinæ militiæ connisus est. Nec singulas partes apprehendit, sed totam continuo in statum suum redegit. Protinus namque lixas e castris submovit, cibumque coctum venalem proponi vetuit. In agmine neminem militum ministerio servorum jumentorumque (ut arma sua et alimenta ipsi ferrent) uti passus est. Castrorum subinde locum mutavit; eadem, tamquam Jugurtha semper adesset, vallo fossâque aptissime cinxit. Quid ergo restituta continentia, quid repetita industria, profecit? Crebras scilicet victorias, et multa tropæa peperit ex eo hoste, cujus tergum, sub ambizioso imperatore, Romano militi videre non contigerat.

(3.) Bene etiam illi disciplinæ militari affuerunt, qui, necessitudinum perruptis vinculis, ultionem vindictamque læsæ, cum ignominiâ domuum suarum, exigere non dubitaverunt. Nam P. Rupilius consul, eo bello quod in Siciliâ cum fugitivis gessit, Q. Fa-



bium generum suum, quia negligentia Taurominitanam arcem amiserat, provinciâ jussit decedere.

(4.) Jam C. Cotta P. Aurelium Pecuniolam, sanguine sibi junctum, quem obsidioni Liparitanæ, ad auspicia repetenda Messanam transiturus, præfecerat, virgis cæsum, militiæ munere inter pedites fungi cœgit, quod ejus culpâ agger incensus, et pæne castra fuerant capta.

(5.) Q. etiam Fulvius Flaccus, censor, Fulvium fratrem, cohortem legionis, in quâ tribunus militum erat, injussu consulis domum dimittere ausum, senatu movit. Non digna exempla, quæ tam breviter, nisi majoribus urgerer, referrentur. Quid enim tam difficile factu, quam [copulato societate] generis et imaginum deformem in patriam reditum indicere? aut [communione] nominis, ac familiæ veteris propinquitatis serie cohærenti, virgarum contumeliosa verbera adhibere? aut censorium supercilium adversus fraternali caritatem destringere? Dentur hæc singula quamvis clavis civitatibus; abunde tamen gloriâ disciplinæ militaris instructæ videbuntur.

(6.) At nostra urbs, quæ omni genere mirificorum exemplorum totum orbem terrarum replevit, imperatorum proprio sanguine manantes secures, ne, turbato militiæ ordine, vindicta deesset, e castris publice speciosas, privatim lugubres, duplici vultu recepit; incerta, gratulandi prius an alloquendi officio fungeretur. Igitur ego quoque hæsitante animo vos, bellicarum rerum severissimi custodes, Postumi Tuberte, et Manli Torquate, memoriâ ac relatione complector; quia animadverto fore, ut pondere laudis, quam meruistis, obrutus, magis imbecillitatem ingenii mei detegam, quam vestram virtutem, sicut par est, repræsentem. Tu namque, Postumi dictator, A. Postumium, quem ad generis penetraliumque sacrorum successionem propagandam genueras; cujus infantiae blandimenta sinu atque osculis foveras; quem puerum literis, quem juvenem armis, instruxeras; sanctum,



(1.) P. Cornelius Scipio, cui deleta Carthago avitum cognomen dedit, consul in Hispaniam missus, ut insolentissimos Numantinæ urbis spiritus, superiorum ducum culpâ nutritos, contunderet, eodem temporis momento, quo castra intravit, edixit, ut omnia ex his, quæ voluptatis causâ comparata erant, auferrentur ac submoverentur. Nam constat, tum maximum inde institorum et lixarum numerum, cum duobus millibus scortorum, abiisse. Hac turpi atque erubescendâ sentinâ vacuefactus noster exercitus, qui paulo ante, metu mortis, deformi se fœderis ictu maculaverat, erectâ virtute, recreatâque, acrem illam et animosam Numantiam, incendiis exustam, ruinisque prostratam, solo æquavit. Itaque neglectæ disciplinæ militaris indicium, Mancini miserabilis deditio; servatæ merces, speciosissimus Scipionis triumphus exstitit.

(2.) Ejus sectam Metellus secutus, cum exercitum in Africâ, Jugurthino bello, nimîâ Sp. Albinî indulgentiâ corruptum consul accepisset, omnibus imperiî nervis ad revocandam pristinæ disciplinam militiæ connisus est. Nec singulas partes apprehendit, sed totam continuo in statum suum redegit. Protinus namque lixas e castris submovit, cibumque coctum venalem proponi vetuit. In agmine neminem militum ministerio servorum jumentorumque (ut arma sua et alimenta ipsi ferrent) uti passus est. Castrorum subinde locum mutavit; eadem, tamquam Jugurtha semper adesset, vallo fossâque aptissime cinxit. Quid ergo restituta continentia, quid repetita industria, profecit? Crebras scilicet victorias, et multa tropæa peperit ex eo hoste, cujus tergum, sub ambitioso imperatore, Romano militi videre non contigerat.

(3.) Bene etiam illi disciplinæ militari affuerunt, qui, necessitudinum perruptis vinculis, ultionem vindictamque læsæ, cum ignominiâ domuum suarum, exigere non dubitaverunt. Nam P. Rupilius consul, eo bello quod in Siciliâ cum fugitivis gessit, Q. Fa-



bium generum suum, quia negligentia Taurominitanarum arcem amiserat, provinciam jussit decedere.

(4.) Jam C. Cotta P. Aurelium Pecuniolam, sanguine sibi junctum, quem obsidioni Liparitanæ, ad auspicia repetenda Messanam transiturus, præfecerat, virgis cæsum, militiæ munere inter pedites fungi cõegit, quod ejus culpâ agger incensus, et pæne castra fuerant capta.

(5.) Q. etiam Fulvius Flaccus, censor, Fulvium fratrem, cohortem legionis, in quâ tribunus militum erat, injussu consulis domum dimittere ausum, senatu movit. Non digna exempla, quæ tam breviter, nisi majoribus urgerer, referrentur. Quid enim tam difficile factu, quam [copulato societate] generis et imaginum deformem in patriam reditum indicere? aut [communione] nominis, ac familiæ veteris propinquitatis serie cohærenti, virgarum contumeliosa verbera adhibere? aut censorium supercilium adversus fraternam caritatem destringere? Dentur hæc singula quamvis claris civitatibus; abunde tamen gloriâ disciplinæ militaris instructæ videbuntur.

(6.) At nostra urbs, quæ omni genere mirificorum exemplorum totum orbem terrarum replevit, imperatorum proprio sanguine manantes secures, ne, turbato militiæ ordine, vindicta deesset, e castris publice speciosas, privatim lugubres, duplici vultu recepit; incerta, gratulandi prius an alloquendi officio fungeretur. Igitur ego quoque hæsitante animo vos, bellicarum rerum severissimi custodes, Postumi Tuberte, et Manli Torquate, memoriâ ac relatione complector; quia animadverto fore, ut pondere laudis, quam meruistis, obrutus, magis imbecillitatem ingenii mei detegam, quam vestram virtutem, sicut par est, repræsentem. Tu namque, Postumi dictator, A. Postumium, quem ad generis penetraliumque sacrorum successionem propagandam genueras; cujus infantiae blandimenta sinu atque osculis foveras; quem puerum literis, quem juvenem armis, instruxeras; sanctum,



fortem, amantem tui pariter ac patriæ; quia non tuo jussu, sed suâ sponte præsidio progressus, hostes fuderat, victorem securi feriri jussisti; et, ad hoc peragendum imperium, paternæ vocis ministerio sufficere valuisti. Nam oculos tuos, certum scio, clarissimâ in luce tenebris offusos, ingens animi opus intueri nequivisse. Tu item, Manli Torquate, Latino bello consul, filium, quod, provocatus a Geminio Metio duce Tusculanorum, ad dimicandum te ignaro descenderat, gloriosam victoriam et speciosa spolia referentem, abripi a lictore, et in modum hostiæ mactari jussisti; satius esse judicans, patrem forti filio, quam patriam militari disciplinâ, carere.

(7.) Age, quanto spiritu putamus usum L. Quintium Cincinnatum dictatorem eo tempore, quo devictis Æquis et sub jugum missis, L. Minucium consulatum deponere eëgît, quod castra ejus iidem hostes obsederant! Indignum enim maximo imperio credidit, quem non sua virtus, sed fossa vallumque, tutum præstiterat; cuique verecundiæ non fuerat, arma Romana metu trepida clausis portis contineri. Ergo imperiosissimi duodecim fascēs, penes quos senatûs et equestris ordinis et universæ plebis summum decus erat, quorumque nutu Latium, ac totius Italiæ vires regebantur, contusi atque fracti, dictatoriæ se animadversioni substraverunt. Ac, ne inulta foret læsa gloria militaris, consul, delicti omnis vindex, punitus est. His (ut ita dicam) piaculis, Mars, imperii nostri pater, ubi aliquâ ex parte a tuis auspiciis degeneratum erat, numen tuum propitiabatur: affinium et cognatorum et fratrum notâ, filiorum strage, ignominiosâ consulum ejuratione.

(8.) Ejusdem ordinis est, quod sequitur. Papirius dictator, cum adversus imperium ejus Q. Fabius Rulianus, magister equitum, exercitum in aciem eduxisset, quamquam fuis Samnitibus in castra redierat, tamen, neque virtute ejus neque successu neque nobilitate motus, virgas expediri, eumque nudari jussit.



O spectaculum admirabile, et Rullianus, et magister equitum, et victor, scissâ veste, spoliatoque corpore, lietorum verberibus lacerandus ! ut in acie exceptorum vulnerum nodosis ictibus cruore renovato, victoriarum, quas modo speciosissimas adeptus erat, titulos respergeret. Precibus deinde suis exercitus occasionem Fabio confugiendi in Urbem dedit ; ubi frustra senatûs auxilium imploravit. Nihilo minus enim Papirius in exigendâ pœnâ perseveravit. Itaque coactus est pater ejus, post dictaturam tertiumque consulatum, rem ad populum devocare, auxiliumque tribunorum plebis supplex pro filio petere. Neque hac re severitas Papirii refrenari potuit : cæterum, cum ab universis civibus, et ipsis tribunis plebis rogaretur, testatus est, non pœnam illam se Fabio, sed populo Romano, et tribunitiæ concedere potestati.

(9.) L. quoque Calpurnius Piso, consul, cum in Siciliâ bellum adversus fugitivos gereret, et C. Titius, equitum præfectus, fugitivorum multitudine hostium circumventus, arma iis tradidisset, his præfectum ignominiae generibus affecit. Jussit eum, togâ laciniis abscissis amictum, discinctâque tunicâ indutum, nudis pedibus, a mane in noctem usque ad principia per omne tempus militiæ adesse. Interdixit etiam ei convictum hominum, usumque balnearum : turmasque equitum, quibus præfuerat, ademtis equis, in funditorum alas transcripsit. Magnum profecto dedecus patriæ magno Pisonis decore vindicatum est ; quoniam quidem id egit Piso, ut qui, cupiditate vitæ adducti, cruce dignissimis fugitivis tropæa de se statuere concesserant, libertatique suæ servili manu flagitiosum imponi jugum non erubuerant, amarum lucis usum experirentur, mortemque, quam effeminate timuerant, viriliter optarent.

(10.) Nec minus Pisone acriter Q. Metellus ; qui, cum apud Contrebiâ res gereretur, collocatas a se in quâdam statione quinque cohortes, atque ex eâ viribus hostium depulsas, repetere eandem stationem



e vestigio jussit; non quod speraret ab iis amissum locum recuperari posse, sed ut præteritæ culpam pugnae insequentis certaminis manifesto periculo puniret. Edixit etiam, ut, si quis ex his fugiens castra petiisset, pro hoste interficeretur. Quâ severitate compressi milites, et corporibus fatigatis, et animis desperatione vitæ implicatis, loci tamen iniquitatem, multitudinemque hostium, superârunt. Humanæ igitur imbecillitatis efficacissimum duramentum est necessitas.

(11.) In eâdem provinciâ Q. Fabius Maximus, ferocissimæ gentis animos contundere et debilitare cupiens, mansuetissimum ingenium suum, ad tempus depositâ clementiâ, sæviore uti severitate cœgit. Omnium enim, qui ex præsidiis Romanis ad hostes transfugerant, captique erant, manus abscidit; ut, trunca præ se brachia gestantes, defectionis metum reliquis injicerent. Rebelles itaque manus, a corporibus suis distractæ, inque cruentato solo sparsæ, cæteris, ne idem committere auderent, documento fuerunt.

(12.) Nihil mitius superiore Africano. Is tamen, ad firmandam disciplinam militarem, aliquid ab alienissimâ sibi crudelitate amaritudinis mutuandum existimavit. Siquidem, devictâ Carthagine, cum omnes, qui ex nostris exercitibus ad Pœnos transierant, in suam potestatem redegisset, gravius in Romanos quam in Latinos transfugas animadvertit. Hos enim, tamquam patriæ fugitivos, crucibus affixit; illos, tamquam perfidos socios, securi percussit. Non prosequar hoc factum ulterius, et quia Scipionis est, et quia Romano sanguini, quamvis merito perpresso, servile supplicium insultare non attinet; cum præsertim transire ad ea liceat, quæ sine domestico vulnere gesta narrari possunt.

(13.) Nam posterior Africanus, everso Punico imperio, exterarum gentium transfugas, in edendis populo spectaculis, feris bestiis objecit.

(14.) Et L. Paulus, Perse rege superato, ejusdem



generis et culpæ homines elephantis proterendos substravit; utilissimo quidem exemplo, si tamen acta excellentissimorum virorum humiliter æstimare sine insolentiæ reprehensione permittitur. Aspero enim et absciso castigationis genere militaris disciplina indiget; quia vires armis constant; quæ ubi a recto tenore desciverunt, oppressura sunt, nisi opprimantur.

(15.) Sed tempus est, eorum quoque mentionem fieri, quæ jam non a singulis, verum ab universo senatu, pro militari more obtinendo, defendendoque, administrata sunt. L. Marcius, tribunus militum, cum reliquias duorum exercituum P. et Cn. Scipionum, quos arma Punica in Hispaniâ absumserant, dispersas mirâ virtute collegisset, earumque suffragiis, dux esset creatus, senatui de rebus actis a se scribens, in hunc modum orsus est: “L. Marcius, proprætor.” Cujus honoris usurpatione uti eum Patribus conscriptis non placuit; quia duces a populo, non a militibus, creari solerent. Quo tempore tam angusto, tamque gravi, propter immane reipublicæ damnum, etiam tribunus militum adulandus erat, quoniam quidem ad statum totius civitatis corrigendum unus suffecerat. Sed nulla clades, nullum meritum, valentius militari disciplinâ fuit. Succurrebat enim illis, quam animosâ severitate Tarentino bello majores eorum usi fuissent: in quo quassatis et attritis reipublicæ viribus, cum magnum captivorum civium suorum numerum a Pyrrho rege ultro missum recepissent, decreverunt, ut ex iis, qui equo meruerant, peditum numero militarent; qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur: neve quis eorum intra castra tenderet, neve locum extra assignatum vallo aut fossâ cingeret, neve tentorium ex pellibus haberet. Recursum autem iis ad pristinum militiæ ordinem proposuerunt, si quis bina spolia ex hostibus tulisset. Quibus suppliciis compressi, ex deformibus Pyrrhi munusculis acerrimi hostes exstiterunt. Parem iram adversus illos senatus destrinxit, qui apud Cannas



republicam deseruerant. Nam, cum eos gravitate decreti ultra mortuorum conditionem relegâsset, acceptis a M. Marcello literis, ut eorum sibi operâ ad expugnationem Syracusarum uti liceret, rescripsit indignos esse, qui in castra reciperentur. Cæterum se ei permittere, ut faceret, quod expedire reipublica judicâsset, dum nequis ex eis munere vacaret, aut dono militiæ donaretur, aut in Italiam, donec hostes in eâ essent, accederet. Sic enerves animos odissi virtus solet. Age, quam graviter senatus tulit, quod Q. Petilium consulem, fortissime adversus Ligures pugnantem, occidere milites passi essent! Legionum enim neque stipendium anni procedere, neque ardari voluit; quia, pro salute imperatoris, hostium telis se non obtulerant. Idque decretum amplissimi ordinis, speciosum et æternum Petilii monimentum existit, sub quo, in acie morte, in curiâ ultione, clauderes ejus acquiescunt. Consimili animo, cum Hannibal sex millium Romanorum, quæ capta in castris habebat, redimendorum potestatem fecissêt, conditionem sprevit; memor, tantam multitudinem amatorum juvenum, si honeste mori voluissent, turpiter capi non potuisse. Quorum nescio utrum majus dedecus fuerit, quod patria spei, an quod hostis metu nihil in his reposuerit; hæc, pro se, ille ne adversus se dimicarent, parvi pendendo. Sed cum aliquoties senatus pro militari disciplinâ severe excubuerit, nescio an tum præcipue, cum milites qui Rhegium injusto bello occupaverant, mortuoque duce Jubellio, M. Cassium, scribam ejus, suâ sponte imperatorem delegarant, carcere inclusit: ac M. Fulvio Flacco, tribuno plebis, denuntiante, ne in cives Romanos adversus morem majorum animadverteret, nihilominus propositum exsecutus est. Cæterum, quo minore cum invidiâ id perageretur, quinquagenos per singulos diebus virgis cæsos, securi percuti jussit; eorumque corpora sepulturæ mandari, mortemque lugeri, vetuit.



*Externa Exempla.*

(1.) Leniter hoc Patres conscripti, si Carthaginiensium senatûs in militiæ negotiis procurandis violentiam intueri velimus; a quo duces bella pravo consilio gerentes, etiam si prospera fortuna subsecuta cesset, cruci tamen suffigebantur: quod bene gesserant, Deorum immortalium adiutorio; quod male commiserant, ipsorum culpæ imputantes.

(2.) Clearchus vero, Lacedæmoniorum dux, egregio dicto disciplinam militiæ continebat, identidem exercitûs sui auribus inculcando, a militibus imperatorem potius quam hostem metui debere. Quo aperte denuntiabat futurum, ut spiritum pœnæ impenderent, quem pugnæ acceptum ferre dubitâssent. Idque a diluce præcipi non mirabantur, maternarum blanditiarum memores, quæ exituros eos ad præliandum monuebant, ut aut vivi cum armis in conspectum earum venirent, aut mortui in armis referrentur. Hoc intra domesticos parietes accepto signo, Spartanæ acies dimicabant. Sed aliena prospexisse tantummodo satis est, cum propriis multoque uberioribus et felicioribus exemplis gloriari liceat.

---

CAP. VIII.—*De Jure Triumphandi.*

- |                             |   |  |  |
|-----------------------------|---|--|--|
| 11. Leges duæ de triumpho.  | 12. C. Lutatii cos. et Q. Valerii pr. alterationes de triumpho. | 13. Cn. Fulvius Flaccus triumphum spernens.    | 14. Q. Fulvio, et L. Opimio cur negatus triumphus. |
|                             |   | 5. Cur item P. Scipioni majori et M. Marcello. |  |
|                             |   | 6. Convivia triumphantium.                     |  |
|                             |   | 7. Qui ex civili victoriâ non triumphârunt.    |  |
| 15. Q. Fulvio, et L. Opimio |   |  |  |

Disciplina militaris, acriter retenta, principatum Italiae Romano imperio peperit; multarum urbium,



magnorum regum, validissimarum gentium regimen largita est; fauces Pontici sinûs patefecit; Alpium, Taurique montis, convulsa claustra tradidit, ortumque e parvulâ Romuli easâ totius terrarum orbis fecit columen. Ex cujus sinu quoniam omnes triumphî manârunt, sequitur, ut de triumphandi jure dicere incipiam.

(1.) Ob levia prælia quidam imperatores triumphos sibi decerni desiderabant: quibus ut occurreretur, lege cautum est, ne quis triumpharet, nisi qui quinque millia hostium unâ acie cecidisset: non enim numero, sed gloriâ, triumphorum excelsius urbis nostræ futurum decus majores existimabant. Cæterum, ne tam præclara lex cupiditate laureæ oblitteraretur, legis alterius adjutorio fulta est, quam L. Marius et M. Cato, tribuni plebis, tulerunt. Pœnam enim imperatoribus minatur, qui aut hostium occisorum in prælio aut amissorum civium, falsum numerum literis senatui ausi essent referre: jubetque, eos, cum primam Urbem intrâssent, apud quæstores urbanos jurare, de utroque numero vere ab his senatui esse scriptum.

(2.) Post has leges judicii illius tempestiva mentis introducetur, in quo de jure triumphandi inter clarissimas personas et actum et excussum est. C. Lutatius consul, et Q. Valerius prætor, circa Siciliam insignem Pœnorum classem deleverant; quo nomine Lutatio consuli triumphum senatus decrevit. Cum autem Valerius sibi eum quoque decerni desiderare negavit id fieri oportere Lutatius, ne, in honore triumphî, minor potestas majori æquaretur. Pertinaciusque progressâ contentione, Valerius sponsione Lutatium provocavit: "Ni suo ductu Punica classis esset oppressa." Nec dubitavit restipulari Lutatius. Itaque judex inter eos convenit Atilius Calatinus apud quem Valerius in hunc modum egit; "Consule eâ pugnâ in lecticâ claudum jacuisse, se autem omnibus imperatoriis partibus functum." Tunc Calatinus priusquam Lutatius causam suam ordiretur: "Qua



pro," inquit, "Valeri, a te, si, dimicandum necne esset, contrariis inter vos sententiis dissedissetis, utrum quod consul, an quod prætor imperâset, majus habiturum fuerit momentum?" Respondit Valerius, non facere se controversiam, quin priores partes consulis essent futuræ. "Age deinde," inquit Calatinus, "si diversa auspicia accepissetis, cujus magis auspicio staretur?" Item respondit Valerius: "Consulis." At judex, "Jam, mehercule," inquit, "cum de imperio et auspicio inter vos disceptationem susceperim, et tu utroque adversarium tuum superiorem fuisse fatearis, nihil est, quod ulterius dubitem. Itaque, Lutati, quamvis adhuc tacueris, secundum te litem do." Mirifice judex, quod in manifesto negotio tempus termissus non est: probabilius Lutatius, quod jus amplissimi honoris constanter defendit: sed ne Valerius quidem improbe; quia fortis et prosperæ pugnæ, ut non legitimum, ita se dignum, præmium petiit.

(3.) Quid facias Cn. Fulvio Flacco, qui tam expectandum aliis triumphi honorem, decretum sibi a senatu ob res bene gestas, sprexit ac repudiavit? Nimirum non plura præcerpens, quam acciderunt. Nam ut Urbem intravit, continuo ipse quæstione publicâ afflictus, exsilio multatus est: ut si quid religionis insolentiâ commisisset, poenâ expiaret.

(4.) Sapientiores igitur Q. Fulvius, qui, Capuâ captâ, et L. Opimius, qui, Fregellanis ad deditionem compulsis, triumphandi potestatem a senatu petierunt: uterque editis operibus magnificus; sed neuter petitiæ rei compos; non quidem invidiâ Patrum conscriptorum, cui nunquam aditum in [curiâ] esse voluerunt; sed summâ diligentiam observandi juris, quo cautum fuerat, ut, pro aucto imperio, non pro recuperatis, quæ populi Romani fuissent, triumphus decerneretur. Tantum enim interest, adjicias aliquid, an detractum restituas, quantum distat beneficii initium ab injuriæ fine.

(5.) Quin etiam jus, de quo loquor, sic custoditum est, ut P. Scipioni ob recuperatas Hispanias, M.



Marcello ob captas Syracusas, triumphus non decerneretur; quod, ad eas res gerendas, sine ullo missi erant magistratu. Probentur nunc cujuslibet gloriæ cupidi, qui ex desertis montibus, myoparonumque piraticis rostris, laudis inopes laureæ ramulos festinabundâ manu decerpserunt. Carthagini imperio abrupta Hispania, et Siciliæ caput abscisum Syracusæ, triumphales jungere currus nequiverunt. Et quibus viris? Scipioni et Marcello; quorum ipsa nomina instar æterni sunt triumphi. Sed clarissimos solidæ veræque virtutis auctores, humeris suis salutem patriæ gestantes, etsi coronatos intueri senatus cupiebat, justior tamen reservandos laureæ putavit.

(6.) His illud subnectam. Moris erat, ab imperatore triumphum ducturo consules invitari ad cœnam deinde rogari, ut venire supersedeant; ne quis eo die quo ille triumphârit, majoris in eodem convivio si imperii.

(7.) Verum, quamvis quis præclaras res, maximeque utiles reipublicæ civili bello gessisset, imperator tamen eo nomine appellatus non est; nec ullæ supplicationes decretæ sunt; neque aut ovans aut currum triumphavit; quia, ut necessariæ istæ, ita lugubres semper existimatæ victoriæ sunt, utpote non externo sed domestico partæ cruore. Itaque et Nasica T. Gracchi, et Opimius C. Gracchi, factiones mœsti trucidârunt. Q. Catulus, M. Lepido collegâ suo cum omnibus seditiosis copiis extincto, tantum moderatum præ se ferens gaudium, in Urbem revertitur. C. etiam Antonius, Catilinæ victor, abstersos gladios in castra retulit. L. Cinna et C. Marius hauserant quidem avidi civilem sanguinem: sed non protinus a templis Deorum et aras tetenderunt. Item L. Sulla qui plurima bella civilia confecit, cujus crudelissimi insolentissimi successus fuerunt, cum, consummata [atque constrictâ] potentiâ suâ, triumphum ducere ut Græciæ et Asiæ multas urbes, ita civium Romanorum nullum oppidum, vexit.



Piget, tædetque per vulnera reipublicæ ulterius procedere. Lauream nec senatus cuiquam dedit, nec quisquam sibi dari desideravit, civitatis parte lacrymante. Cæterum, ad quercum pronæ manus porriguntur, ubi ob cives servatos corona danda est; quâ postes Augustæ domûs sempiternâ gloriâ triumphant.

—  
CAP. IX.—*De Censoriâ Severitate.*

- |  |   |
|--|---|
| 1. M. Camilli et M. Postumii in cœlibes.             | linatoris in se mutuo et pop. Rom.                      |
| 2. M. Valerii Max. et C. Junii Bruti in L. Antonium. | 7. M. Messalæ et P. Sempronii in quadringentos equites. |
| 3. M. Catonis in L. Flaminium.                       | 8. M. Reguli et P. Philii in reliquias Cannenses.       |
| 4. C. Fabricii in P. Rufinum.                        | 9. Qui notati ad censuram postea pervenerunt.           |
| 5. M. Antonii et L. Flacci in M. Duronium.           |   |
| 6. C. Neronis et M. Sa-                              |   |

Castrensis disciplinæ tenacissimum vinculum et militaris rationis diligens observatio admonet me, ut ad censuram, pacis magistram custodemque, transgrediar. Nam, ut opes populi Romani in tantum amplitudinis imperatorum virtutibus excesserunt, ita probitas et continentia censorio supercilio examinata est. Opus effectum par bellicis laudibus. Quid enim prodest foris esse strenuum, si domi male vivitur? Expugnantur licet urbes, corripiantur gentes, regnis injiciantur manus; nisi foro et curiæ officium ac verecundia sua constiterit, partarum rerum æquatus cœlo cumulus sedem stabilem non habebit. Ad rem igitur pertinet nôsse, atque adeo recordari, acta censoriæ potestatis.



(1.) Camillus et Postumius censores, æra, pœnæ nomine, eos, qui ad senectutem cœlibes pervenerant, in ærarium deferre jusserunt; iterum puniri dignos, si quo modo de tam justâ constitutione queri sunt ausi; cum in hunc modum increparentur: “ Natura vobis, quemadmodum nascendi, ita gignendi legem scribit; parentesque, vos alendo, nepotum nutriendorum debito (si quis est pudor) alligaverunt. Accedit his, quod etiam fortunâ longam præstandi hujusce muneris advocacy estis assecuti; cum interim consumti sint anni vestri, et mariti et patris nomine vacui. Ite igitur, et [nodosam] exsolvite stipem, utilem posteritati numerosæ.

(2.) Horum severitatem M. Valerius Max. et C. Junius Bubulcus Brutus, censores, in consimili genere animadversionis imitati, L. Antonium senatu moverunt, quod, quam virginem in matrimonium duxerat, repudiâset, nullo amicorum in consilium adhibito. At hoc crimen nescio an superiore majus: illo namque conjugalia sacra spreta tantum, hoc etiam injuriose tractata sunt. Optimo ergo judicio censores indignum eum aditu curiæ existimaverunt.

(3.) Sicut M. Porcius Cato L. Flamininum, quem e numero senatorum sustulit, quia in provinciâ quemdam damnatum securi percusserat, tempore supplicii ad arbitrium et spectaculum mulierculæ, cujus amore tenebatur, electo. Et poterat inhiberi respectu consulatûs, quem is gesserat, atque auctoritate fratris ejus [V. C.] T. Flaminini. Sed et censor, et Cato, duplex severitatis exemplum, eo magis illum notandum statuit, quod amplissimi honoris majestatem tam tetra facinore inquinaverat, nec pensi duxerat, iisdem imaginibus adscribi meretricis oculos humano sanguine delectatos, et regis Philippi supplices manus.

(4.) Quid de Fabricii Luscini censurâ loquar? Narravit omnis ætas, et deinceps narrabit, ab eo Cornelium Rufinum, duobus consulatibus et dictaturâ speciosissime functum, quod decem pondo vasa ar-



gentea comparâsset, perinde ac malo exemplo luxuriosum, in ordine senatorio retentum non esse. Ipsæ (medius fidius) mihi literæ sæculi nostri obstupescere videntur, cum, ad tantam severitatem referendam, ministerium accommodare coguntur, ac vereri, ne non nostræ urbis acta commemorare existimentur. Vix enim credibile est, intra idem pomerium decem pondo argenti et invidiosum fuisse censum, et inopiam haberi contemtissimam.

(5.) M. autem Antonius et L. Flaccus, censores, Duronium senatu moverunt, quod legem, de cöercendis conviviorum sumtibus latam, tribunus plebis abrogaverat. Mirifica notæ causa. Quam enim impudenter Duronius Rostra conscendit, illa dicturus: “Freni sunt injecti vobis, Quirites, nullo modo perpetiendi: alligati et constricti estis amaro vinculo servitutis. Lex enim lata est, quæ vos esse frugi jubet. Abrogemus igitur istud horridæ vetustatis rubigine obsitum imperium: etenim quid opus libertate, si volentibus luxu perire non licet?”

(6.) Age, par proferamus æquali jugo virtutis, honorumque societate junctum, [instrictum autem æmulationis hamo] dissidens. Claudius Nero, Liviusque Salinator, secundi Punici belli temporibus firmissima reipublicæ latera, quam destrictam simul egerunt censuram! Nam, cum equitum centurias recognoscerent, et ipsi, propter robur ætatis, etiam nunc eorum essent e numero, ut est ad Polliam ventum tribum, præco, lecto nomine Salinatoris, citandum necne sibi esset, hæsitavit. Quod ubi intellexit Nero, et citari collegam, et equum vendere jussit, quia populi judicio damnatus esset. Salinator quoque eâdem animadversione Neronem persecutus est, adjectâ causâ, quod non sincerâ fide secum in gratiam rediisset. Quibus viris si quis cœlestium significâsset futurum, ut eorum sanguis illustrium imaginum serie deductus, in ortum salutaris principis nostri conflueret, depositis inimiciis, arctissimo se amicitiae fœ-



dere junxissent, servatam ab ipsis patriam communi stirpi servandam relicturi. Salinator vero quatuor et triginta tribus inter ærarios referre non dubitavit; quod, cum se damnâssent, postea consulem atque censorem fecissent: prætexuitque causam, quia necesse esset eas, alterutro facto, crimine temeritatis vel perjurii teneri. Unam tantummodo tribum Mæciam vacuum notâ reliquit; quæ eum suffragiis suis, ut non damnatione, ita ne honore quidem, dignum judicaverat. Quam constantis et prævalidi illum putamus ingenii fuisse, qui neque tristi judiciorum exitu compelli, neque honorum magnitudine adduci potuit, quo se blandiorem in administratione reipublicæ gereret!

(7.) Equestris quoque ordinis bona magnaue pars, quadringenti juvenes, censoriam notam patiente animo sustinuerunt, quos M. Valerius et P. Sempronius, quia in Siciliâ ad munitionum opus explicandum ire jussi, facere id neglexerant, equis publicis spoliatos, in numerum ærariorum retulerunt.

(8.) Turpis etiam metûs censores summâ cum severitate pœnam exegerunt. M. enim Atilius Regulus, et P. Furius Philus, L. Metellum quæstorem, compluresque equites Romanos, qui, post infelicitè commissam Cannensem pugnam, cum eo abituros se Italiâ juraverant, direptis equis publicis, inter ærarios reterendos curaverunt: eosque gravi notâ affecerunt, qui, cum in potestatem Hannibalis venissent, legati ab eo ad senatum missi de permutandis captivis, neque impetrâssent quod petebant, in Urbe manserunt: quia et Romano sanguini fidem præstare conveniens erat; et M. Atilius Regulus censor perfidiam notabat; cujus pater per summos cruciatus exspirare, quam fallere Carthaginienses, satius esse duxerat. Jam hæc censura ex foro in castra transcendit, quæ neque timeri neque decipi voluit hostem.

(9.) Sequuntur duo ejusdem generis exempla, eaque adjecisse satis erit. C. Geta, cum a L. Metello



et Cn. Domitio censoribus senatu motus esset, postea censor factus est.

Item M. Valerius Messala, censoriâ notâ perstrictus, censoriâ postmodum potestate imperavit. Quorum ignominia virtutem acuit: rubore enim ejus excitati, omnibus viribus incubuerunt, ut digni civibus viderentur, quibus dari potius quam objici censura deberet.

### CAP. X.—*De Majestate.*

#### *Romanorum.*

- |  |   |
|--|---|
| 1. Q. Metelli Numidici<br>apud judices.                        | 5. P. Rutilii exsulis apud<br>Asiæ civitates.     |
| 2. P. Africani majoris<br>apud Antiochum<br>regem et externos. | 6. C. Marii proscripti<br>apud Minturnen-<br>ses. |
| 3. L. Æmilii Pauli apud<br>Macedonas.                          | 7. M. Catonis Uticensis<br>apud senatum.          |
| 4. P. Africani minoris<br>apud Masinissam<br>et Pœnos.         | 8. Ejusdem apud popu-<br>lum Romanum.             |

#### *Externorum.*

- |   |                                      |
|---|--------------------------------------|
| 1. Harmodii et Aristo-<br>gitonis apud Xer-<br>xen regem. | 2. Xenocratis apud Athe-<br>nienses. |
|---|--------------------------------------|

Est et illa quasi privata censura majestas clarorum virorum sine tribunalium fastigio, sine apparitorum ministerio, potens in suâ amplitudine obtinendâ. Grato enim et jucundo introitu animis hominum illabitur, admirationis prætextâ velata; quam recte quis dixerit longum et beatum honorem esse sine honore.

(1.) Nam quid plus honoris tribui potuit consuli, quam est datum reo Metello? qui cum causam repe-



tundarum diceret, tabulæque ejus, ab accusatore ex postulatæ, ad nomen inspiciendum circa judicium ferrentur, totum consilium ab earum contemplatione oculos avertit, ne de aliquâ re, quæ in his relata erat viderentur dubitâsse. Non in tabulis, sed in vita Q. Metelli, argumenta sincere administratæ provinciae legenda sibi judices crediderunt; indignum rationis integritatem tanti viri exiguâ cerâ et paucis literis perpendi.

(2.) Sed quid mirum, si debitus honos a civibus Metello tributus est, quem superiori Africano etiam hostis præstare non dubitavit? Siquidem rex Antiochus bello, quod cum Romanis gerebat, filium ejus a militibus suis interceptum, honoratissime excepit regiisque muneribus donatum ultro et celeriter patri remisit; quamquam ab eo tum maxime finibus imperii pellebatur. Sed et rex lacesitus, majestatem excellentissimi viri venerari, quam dolorem suum ulcisci, maluit. Ad Africanum eundem, in Literni villâ se continentem, complures prædonum duces vendendum eodem tempore forte confluxerant. Quod cum ad vim faciendam venire existimâset, præsidium domesticorum in tecto collocavit; eratque in his repellendis et animo et apparatu occupatus. Quod prædones animadverterunt, dimissis militibus abjectisque armis, januæ appropinquant, et clarâ voce nuntiant Scipioni, "non vitæ ejus hostes, sed virtutis admiratores, venisse, conspectum et congressum tanti viri, quasi cœleste aliquod beneficium, expetentes proinde securum se nobis spectandum præbere gravetur." Hæc postquam domestici Scipioni retulerunt, fores reserari, eosque intromitti jussit; et postes januæ, tamquam aliquam religiosissimam aram sanctumque templum venerati, cupide Scipionis deitatem apprehenderunt; ac diu deosculati, positis aram vestibulum donis, quæ Deorum immortalium numini consecrari solent, læti, quod Scipionem vidisse contigisset, ad lares reverterunt. Quid hoc fructu majore



atatis excelsius? quid etiam jucundius? Hostis iram admiratione sui placavit: spectaculo præsentiæ suæ patrum gestientes oculos obstupescit. Delapsa cœlo sidera hominibus si se offerant, venerationis amplius non recipient.

(3.) Et hæc quidem vivo Scipioni: illud autem Æmilio Paulo exanimi contigit. Nam, cum exsequiæ ejus celebrarentur, ac forte tunc principes Macedoniae legationis nomine Romæ morarentur, funebri lecto sponte suâ sese subjecerunt. Quod aliquanto majus videbitur, si quis cognoscat, lecti illius frontem Macedoniae triumphis fuisse adornatam. Quantum enim Paulo tribuerunt, propter quem gentis suæ cladium iudicia per ora vulgi ferre non exhorruerunt? quod spectaculum funeri speciem alterius triumphi adjecit. His enim te, Paule, Macedonia urbi nostræ illustrem ostendit; incolumem, spoliis suis; fato functum, humeris.

(4.) Ne filii quidem tui Scipionis Æmilianii, quem in adoptionem dando, duarum familiarum ornamentum esse voluisti, majestati parum honoris tributum est: eum enim, adolescentem admodum, a Lucullo consule petendi auxilii gratiâ ex Hispaniâ in Africam missum, Carthaginienses et Masinissa rex de pace disceptatorem, velut consulem et imperatorem, habuerunt. Ignara quidem factorum suorum Carthago. Orientis enim illud juventæ decus, Deorum atque hominum indulgentiâ, ad excidium ejus alebatur: ut superius cognomen Africanum capta, posterius reversa, Corneliæ genti daret.

(5.) Quid damnatione, quid exilio, miserius? Atqui P. Rutilio, conspiratione publicanorum periculo, auctoritatem adimere non valuerunt. Cui Asiam petenti omnes provinciæ illius civitates legatos, sessum ejus opperientes, obviam miserunt. Exsulare quis hoc loco, an triumphare, justius dixerit?

(6.) C. etiam Marius, in profundum ultimarum



miseriarum abjectus, ex ipso vitæ discrimine, beneficio majestatis, emersit. Missus enim ad eum occidendum, in privatâ domo Minturnis clausum, servus publicus, natione Cimber, et senem et inermem et squalore obsitum, strictum gladium tenens, aggressus non sustinuit; sed claritate viri occæcatus, abjecto ferro, attonitus inde ac tremens fugit. Cimbrica nam mirum calamitas oculos hominis perstrinxit: devicta que suæ gentis interitus animum comminuit; etiam Diis immortalibus indignum ratis, ab uno ejus nationis interfici Marium, quam totam deleverat. Minturnenses autem, majestate illius capti, compressu jam et constrictum dirâ fati necessitate, incolume præstiterunt: nec fuit his timori asperrima Sulla victoria, ne in eos conservationem Marii ulcisceretur, cum præsertim ipse Marius eos a conservando Mario abstertere posset.

(7.) M. quoque Porcium Catonem admiratio fortis et sinceræ vitæ adeo admirabilem senatui fecit, ut cum, invito C. Cæsare consule, adversus publicanos dicendo in curiâ diem extraheret, et ob id ejus jus a lictore in carcerem duceretur, universus senatus illum sequi non dubitaret: quæ res divini animi perseverantiam flexit.

(8.) Eodem Ludos Florales, quos Messius ædificabat, spectante, populus, ut mimæ nudarentur, postulare erubuit: quod cum ex Favonio, amicissimo sibi, unâ sedente cognovisset, discessit e theatro, præsentiam suâ spectaculi consuetudinem impedire. Quem abeuntem ingenti plausu populus prosecutus, priscum morem jocorum in scenam revocavit; confessus plus se majestatis uni illi tribuere, quam universo sibi vindicare. Quibus opibus, quibus imperiis, quibus triumphis hoc datum est? Exiguum viri trimonium, adstricti continentiam mores, modicæ clientelæ, domus ambitioni clausa, paterni generis imago, minime blanda frons; sed omnibus numis



perfecta virtus. Quæ quidem effecit, ut quisquis sanctum et egregium civem significare velit, sub nomine Catonis definiat.

*Externa.*

(1.) Dandum est aliquid loci etiam alienigenis exemplis, ut, domesticis adpersa, varietate ipsâ delectent. Harmodii et Aristogitonis, qui Athenas tyrannide liberare conati sunt, effigies æneas Xerxes, eâ urbe devictâ, in regnum suum transtulit: longo deinde interjecto tempore, Seleucus in pristinam sedem reportandas curavit. Rhodii quoque eas, urbi suæ appulsas, cum in hospitium publice invitâssent, sacris etiam pulvinaribus collocaverunt. Nihil hac memoriâ felicius, quæ tantum venerationis in tam parvulo ære possidet.

(2.) Quantum porro honoris Athenis Xenocrati sapientiâ pariter ac sanctitate claro tributum est? qui cum, testimonium dicere coactus, ad aram accessisset, ut, more ejus civitatis, juraret omnia se vere retulisse; universi iudices consurrexerunt, proclamâruntque, ne jusjurandum diceret: quodque sibimetipsis postmodum dicendæ sententiæ loco remissuri non erant, sinceritati ejus concedendum existimârunt.



VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIMUM  
LIBER TERTIUS.

---

CAP. I.—*De Indole.*

*Cujus exempla sunt Romana.*

1. Æmilii Lepidi pueri. | 2. M. Catonis Uticensis  
3. C. Cassii Longini.

*Externum unum.*

1. Alcibiadis Atheniensis.

Attingam nunc quasi cunabula quædam et cuncta  
menta virtutis: animique, procedente tempore  
summum gloriæ cumulum perventuri, certo cum  
dolus experimento, datos gustus referam.

(1.) Æmilius Lepidus, puer etiam tum, progressus  
in aciem, hostem interemit, civem servavit. Cuius  
tam memorabilis operis index est in Capitolio statu  
bullata, et incincta prætextâ, senatûs-consulto  
posita. Iniquum enim putavit, eum honori nondum  
tempestivum videri, qui jam virtuti maturus fuisset.  
Præcurrit igitur Lepidus ætatis stabilimentum fortis  
faciendi celeritate; duplicemque laudem e prælio  
tulit, cujus eum vix spectatorem anni esse patiebatur.  
Arma enim infesta, et destrecti gladii, et  
cursus telorum, et adventantis equitatûs fragor,



concurrentium exercituum impetus, juvenibus quoque aliquantum terroris incutit: inter quæ Æmiliæ pueritia coronam mereri, spolia rapere, valuit.

(2.) Hic spiritus ne M. quidem Catonis pueritiæ defuit. Nam, cum in domo M. Drusi avunculi sui educaretur, et ad eum tribunum plebis Latini de civitate impetrandâ convenissent, a Q. Poppedio, Latinorum principe, Drusi autem hospite, rogatus, ut socios apud avunculum adjuvaret, constanti vultu non facturum se respondit. Iterum deinde ac sæpius interpellatus, in proposito perstitit. Tunc Poppedius, in excelsam ædium partem levatum, abjecturum inde esse, nisi precibus obtemperaret, minatus est: nec hac re ab incepto moveri potuit. Expressa est itaque illa vox hominum: "Gratulemur nobis Latini et socii, nunc esse tam parvum; quo senatore, ne sperare quidem nobis civitatem licuisset." Tenero ergo animo Cato totius curiæ gravitatem percepit; perseverantiaque suâ Latinos jura nostræ civitatis apprehendere cupientes repulit.

Idem cum, salutandi gratiâ, prætextatus ad Sullam venisset, et capita proscriptorum in atrium allata videret, atrocitate rei commotus, pædagogum suum Harpedonem nomine interrogavit, quapropter nemo inveniretur, qui tam crudelem tyrannum occideret. Cumque is, non voluntatem hominibus, sed facultatem, deesse, quod salus ejus magno militum præsidio custodiretur, respondisset; ut ferrum sibi daret, obsecravit, affirmando, perfacile se eum interfecturum, quod in lecto illius considerare soleret. Pædagogus et nimum Catonis agnovit, et propositum exhorruit; tumque postea ad Sullam excussum semper adduxit. Nil hoc admirabilius. Puer in officinâ crudelitatis prehensus, victorem non extimuit; tum maxime consules, municipia, legiones, equestris ordinis majorem partem trucidantem. Ipsum Marium si quis illo socii statuisset, celerius aliquid de fugâ suâ, quam de Sullæ nece, cogitasset.



(3.) Cujus filium Faustum C. Cassius, condiscipulum suum, in scholâ proscriptionem paternam laudantem, ipsumque, cum per ætatem potuisset, idem facturum minitantem, colapho percussit. Dignam manum, quæ publico parricidio se non contaminaret!

*Externa.*

(1.) Et ut a Græcis aliquid, Alcibiades ille, cujus nescio utrum bona an vitia patriæ perniciosiora fuerint, (illis enim cives suos decepit, his afflixit) cum adhuc puer ad Periclem avunculum suum venisset, eumque secreto tristem sedentem vidisset, interrogavit, quid ita tantam in vultu confusionem gereres. At illo dicente, mandato se civitatis Propylæa Minervæ, quæ sunt januæ arcis, ædificasse, consumitque in id opus ingenti pecuniâ, non invenire, qui pacto ministerii rationem redderet, atque ideo conflictari; “Ergo,” inquit, “quære potius, quemamodum rationem non reddas.” Itaque vir amplissimus atque prudentissimus, suo consilio defectus, periculi usus est, atque id egit, ut Athenienses, finitimi implicati bello, rationibus exigendis non vacarent. Sed viderint Athenæ, utrum Alcibiaden lamententem an glorientur; quoniam adhuc, inter execrationem hominis et admirationem, dubio mentis judicio fluctuatur.

—  
CAP. II.—*De Fortitudine.*

*Cujus Exempla Romana sunt*

1. M. Horatius Cocles.	larium victores
2. Clælia virgo.	Manlius Torquatus,
3. Romulus.	M. Valerius
4. A. Cornelius Cossus.	Corvus, et P. Sestius
5. M. Marcellus.	pio Æmilianus
6. Certaminum singulorum.	7. C. Atilius.



- |  |  |
|--|--|
| 8. Equites Rom. in prælio apud Verruginem.   | 15. Porcia M.F.M. Bruti.   |
| 9. Idem in prælio contra Samnites.           | 16. M. Cato, majoris Catonis filius.                             |
| 10. Milites Rom. in retinendâ classe Punicâ. | 17. P. Scipio Nasica.  |
| 11. Miles Rom. in prælio Cannensi.           | 18. M. Æmilius Scaurus.  |
| 12. P. Licinius Crassus procos.              | 19. C. Julius Cæsar procos.                                      |
| 13. Q. Metellus Scipio procos.               | 20. Tres milites, Vibius Accuæus, Valerius Flaccus, T. Pedanius. |
| 14. M. Cato Uticensis.                       | 21. Q. Cotius Achilles.  |
|  | 22. C. Acilius.  |
|  | 23. M. Cæsius Scæva.   |
|  | 24. L. Sicinius Dentatus.  |

*Externa.*

- |                           |                                      |
|---------------------------|--------------------------------------|
| 1. T. Jubellius Campanus. | 6. Theramenes Atheniensis.           |
| 2. Gobryas Persa.         | 7. Theogenes Numan-<br>tinus.        |
| 3. Leonidas Spartanus.    | 8. Hasdrubalis Pœni<br>uxor.         |
| 4. Othryadas Spartanus.   | 9. Harmonia, Gelonis<br>regis filia. |
| 5. Epaminondas Thebanus.  |                                      |

Nos, quia jam initia, procursusque virtutis patefecimus, actum ipsum prosequamur; cujus ponderosissima vis, et efficacissimi lacerti, in fortitudine consistunt. Nec præterit me, conditor Urbis nostræ Romule, principatum tibi hoc in genere laudis assignari oportere. Sed patere, obsecro, uno te præcurri exemplo, cui et ipse aliquantum honoris debes; quia beneficio illius effectum est, ne tam præclarum opus tuum, Roma, dilaberetur.

(1.) Etruscis in Urbem ponte Sublicio irrumpentibus, Horatius Cocles extremam ejus partem occupavit: totumque hostium agmen, donec post tergum



suum pons abrumperetur, infatigabili pugna sustinuit atque, ut patriam periculo imminenti liberatam videri armatus se in Tiberim misit. Cujus fortitudinem Dii immortales admirati, incolumitatem sinceram ei praestiterunt. Nam, neque altitudine dejectus quassatus, neque pondere armorum pressus, nec ullo vortice circuitu actus, nec telis quidem, quæ undique congeriebantur, laesus, tutum natandi eventum habuit. Unum itaque tot civium, tot hostium, in se oculos converti stupentes illos admiratione, hos inter lætitiā et metum hæsitantes: unusque duos acerrimā pugna consertos exercitus, alterum repellendo, alterum propugnando, distraxit. Denique unus urbi nostræ tantum scuto suo, quantum Tiberis alveo, munimen attulit. Quapropter discedentes Etrusci dicere potuerunt: "Romanos vicimus, ab Horatio victi sumus."

(2.) Immemorem me propositi mei Clælia pater facit. Eādem enim tempestate, certe adversus eundem hostem, et in eodem Tiberi, inclytum ausa facinus. Inter cæteras enim virgines obses hosti Porseri data, nocturno tempore custodiam egressa, equum conscendit, celerique trajectu fluminis, non solum consensione, sed etiam metu, patriam puella solvit, virginitatem lumen virtutis præferendo.

(3.) Redeo nunc ad Romulum, qui, ab Acron Cæninensium rege ad dimicandum provocatus, quamquam et numero et fortitudine militum superiorem se crederet, tutiusque erat toto cum exercitu, quam solo, in aciem descendere, suā potissimum dexteram omen victoriæ rapuit. Nec incepto ejus Fortuna defuit: occiso enim Acrone, fuscisque hostibus, opibus de eo spolia Jovi Feretrio retulit. Hactenus istud quia publicā religione consecrata virtus nullā privata laudatione indiget.

(4.) A Romulo proximus, Cornelius Cossus eidem Deo spolia consecravit, cum magister equitum ductus Fidenatium, in acie congressus, interemisset. Magni



initio hujusce generis inchoatæ gloriæ Romulus: Cosso quoque multum acquisitum est, quod Romulum imitari valuit.

(5.) Ne M. quidem Marcelli memoriam ab his exemplis separare debemus, in quo tantus animi vigor fuit, ut, apud Padum, Gallorum regem, ingenti exercitu stipatum, cum paucis equitibus invaderet; quem protinus obtruncatum armis exuit, eaque Jovi Fere trio dicavit.

(6.) Eodem et virtutis et pugnæ genere usi sunt T. Manlius Torquatus, et Valerius Corvus, et Æmilianus Scipio. Hi enim ultro provocantes hostium duces interemerunt: sed, quia sub alienis auspiciis rem gesserant, spolia Jovi Fere trio non posuerunt consecranda. Idem Scipio Æmilianus, cum in Hispaniâ sub Lucullo duce militaret, atque Intercatia prævalidum oppidum circum sederetur, primus mœnia ejus conscendit. Neque erat in eo exercitu quisquam aut nobilitate, aut animi indole, aut futuris actis, cujus saluti magis parci et consuli deberet: sed tunc clarissimus quisque juvenum, pro amplificandâ et tuendâ patriâ, plurimum laboris ac periculi sustinebat, deforme sibi existimans, quos dignitate præstaret, ab his virtute superari. Ideoque Æmilianus hanc militiam, aliis propter difficultatem vitantibus, sibi depoposcit.

(7.) Magnum inter hæc fortitudinis exemplum antiquitas offert. Romani, Gallorum exercitu pulsî, cum se in Capitolium et in arcem conferrent, inque his collibus morari omnes non possent; necessarium consilium in planâ urbis parte seniorum relinquendorum ceperunt, quo facilius juvenus reliquias imperii tueretur. Cæterum ne illo quidem tam misero, tamque luctuoso tempore, civitas nostra virtutis suæ oblita est. Defuncti enim honoribus, apertis januis, in curulibus sellis, cum insignibus magistratuum quos gesserant, sacerdotiorumque quæ erant adepti, consederunt; ut et ipsi in occasu suo splendorem et ornamenta vitæ præteritæ retinerent, et plebem ad fortius



sustinendos casus suo vigore provocarent. Venerabilis eorum adspectus primo hostibus fuit, et novitate rei, et magnificentia cultus, et ipso audaciae genere commotis. Sed quis dubitaret, quin et Galli, et victores, illam admirationem mox in risum, et in omne contumeliae genus, conversuri essent? Non expectavit igitur hanc injuriae maturitatem C. Atilius; verum barbam suam permulcenti Gallo scipionem vehementi ictu capiti inflixit, eique, propter dolorem ad se occidendum ruenti, cupidius corpus obtulit. Capi ergo virtus nescit: patientia dedecus ignorat: Fortunae succumbere tristius ducit omni fato: nova et speciosa genera interitus excogitat; si quisquam interit, qui sic exstinguitur.

(8.) Reddendus est nunc Romanae juventuti debitus gloriae titulus, quae, C. Sempronio Atratinus consule cum Volscis apud Verruginem parum prospere dimicante, ne acies nostra jam inclinata propelleretur, equis delapsa, se ipsam centuriavit, atque hostium exercitum irrupit. Quo dimoto, proximum tumultum occupavit; effecitque, ut omnis Volscorum in se conversus impetus legionibus nostris ad confirmandos animos salutare laxamentum daret. Itaque, cum jam de tropaeis statuendis cogitarent, proelium nocte dirimente, victoresne an victi discederent, incerti abierunt.

(9.) Strenuus ille quoque flos ordinis equestris, cujus mira virtute Fabius Maximus Rullianus, magister equitum, bello quod adversus Samnites gerebatur, male commissi proelii crimine levatus est. Namque Papirio Cursore propter auspicia repetenda in Urbem proficiscente, castris praepositus, ac vetitus in aciem exercitum ducere, nihilominus manus cum hoste, sed non tam feliciter quam temere, conseruit: procul enim dubio superabatur. Caeterum optimae indolis juvenus, detractis equorum frenis, vehementer eos calcaribus stimulatos, in adversos Samnites egit, obstinataque animi [praesentia] extortam manibus hos-



trium victoriam, et cum eâ spem maximi civis Rul-  
liani, patriæ restituit.

(10.) Qualis deinde roboris illi milites, qui vehe-  
menti ictu remorum concitatam fugæ Punicam clas-  
sem, nantes lubrico pelagi, quasi camporum firmitate  
pedites, in litus retraxerunt!

(11.) Ejusdem temporis et notæ miles, qui Can-  
nensi prælio, quo Hannibal magis vires Romanorum  
contudit, quam animos fregit, cum ad retinenda arma  
inutiles vulneribus manus haberet, spoliare se conantis  
Numidæ cervicem complexus, os, naribus et auribus  
corrosus, deforme reddidit; inque plenæ ultionis mor-  
tibus exspiravit. Sepone iniquum pugnae eventum:  
quantum interfectore fortior interfectus! Pœnus enim  
in victoriâ obnoxius morienti solatio fuit; Romanus  
in ipso fine vitæ vindex sui exstitit.

(12.) Militis hujus in adverso casu tam egregius  
tamque virilis animus, quam relaturus sum impera-  
toris. P. enim Crassus, cum Aristonico bellum in  
Asiâ gerens, a Thracibus, quorum is magnum nume-  
rum in præsidio habebat, inter Elæam et Smyrnam  
exceptus, ne in ditionem ejus perveniret, dedecus,  
necessitâ ratione mortis, effugit. Virgam enim, quâ  
ad regendum equum usus fuerat, in unius barbari  
oculum direxit, qui, vi doloris accensus, latus Crassi  
icâ confodit; dumque se ulciscitur, Romanum im-  
peratorem majestatis amissæ turpitudine liberavit.  
Ostendit Fortunæ Crassus, quam indignum virum  
tam gravi contumeliâ afficere voluisset; quoniam qui-  
dem injectos ab eâ libertati suæ miserabiles laqueos  
prudenter pariter ac fortiter rupit, donatumque se jam  
Aristonico, dignitati suæ reddidit.

(13.) Eodem mentis proposito usus est Scipio:  
tamque, infeliciter Cn. Pompeii generi sui defensio-  
nis Africâ partibus, classe Hispaniam petens, cum ani-  
madvertisset navem, quâ vehebatur, ab hostibus cap-  
tam, gladio præcordia sua transverberavit: ac deinde  
prostratus in puppi, quærentibus Cæsarianis militibus,



ubinam esset imperator, respondit: "Imperator bene se habet:" tantumque eloqui valuit, quantum ad testandam animi fortitudinem æternæ laudi satis erat.

(14.) Tui quoque clarissimi excessûs, Cato, Uticæ monumentum est, in quâ ex fortissimis vulneribus tui plus gloriæ, quam sanguinis, manavit. Siquidem constantissime in gladium incumbendo, magnum hominibus documentum dedisti, quanto potior esse debeat probis dignitas sine vitâ, quam vita sine dignitate.

(15.) Cujus filia minime muliebris animi: quæ cum Bruti viri sui consilium, quod de interficiendo Cæsare ceperat, eâ nocte, quam dies teterrimi facti secutus est, cognovisset, egresso cubiculum Bruto, cultellum tonsorium, quasi unguium resecandorum causâ, perposcit, eoque, velut forte elapso, se vulneravit. Clamore deinde ancillarum in cubiculum revocatus Brutus, objurgare eam cœpit, quod tonsoris præripuisset officium. Cui secreto Porcia, "Non est," inquit, "hoc temerarium factum meum, sed in tali statu nostro amoris mei erga te certissimum indicium. Experi enim volui, si tibi propositum ex sententiâ parvum accessisset, quam æquo animo me ferro essem interitura."

(16.) Felicior progenie suâ superior Cato, a quo Porciæ familiæ principia manârunt. Qui cum ab hostibus in acie vehementi periculo peteretur, vaginâ gladii ejus elapsus decidit: quem subjectum præliantium globo, et undique hostilibus pedibus circumdatus postquam abesse sibi animadvertit, adeo constans animo in suam potestatem redegit, ut illum non periculo oppressus rapere, sed metu vacuus sumere, videretur. Quo spectaculo attoniti hostes, postero die eum supplices pacem petentes venerunt.

(17.) Togæ quoque fortitudo militaribus operibus inserenda est, quia eandem laudem foro atque castro edita meretur. Cum Ti. Gracchus in tribunatu, profusissimis largitionibus favore populi occupato, re-



republicam oppressam teneret, palamque dictitaret, in-  
terremto senatu, omnia per plebem agi debere; in  
eandem Fidei publice convocati Patres conscripti a  
econsule Mucio Scævola, quidnam in tali tempestate  
faciendum esset, deliberabant. Cunctisque censen-  
tibus, ut consul armis rempublicam tueretur, Scævola  
negavit, se quidquam vi esse acturum. Tum Scipio  
Nasica, "Quoniam," inquit, "consul, dum juris  
ordinem sequitur, id agit, ut cum omnibus legibus  
Romanum imperium corruat, egomet privatus volun-  
tati vestræ me ducem offero:" ac deinde lævam ma-  
num parte togæ circumdedit, sublatâque dexterâ pro-  
clamavit: "Qui rempublicam salvam esse volunt, me  
sequantur:" eâque voce cunctatione bonorum civium  
discussâ, Gracchum, cum sceleratâ factione, quas me-  
rebat pœnas, persolvere coëgit.

(18.) Item, cum tribunus plebis Saturninus, et  
prætor Glaucia, et Equitius designatus tribunus ple-  
bis, maximos in civitate nostrâ seditionum motus ex-  
citassent, nec quisquam se populo concitato oppo-  
neret; primum M. Æmilius Scaurus C. Marium,  
econsulatum sextum gerentem, hortatus est, ut liber-  
tatem legesque manu defenderet; protinusque arma  
sibi afferri jussit. Quibus allatis, ultimâ senectute  
confectum et pæne dilapsum corpus induit, spiculoque  
innixus ante fores curiæ constitit, ac parvulis extremi  
spiritûs reliquiis, ne respublica exspiraret, effecit:  
[præsentiâ] enim animi sui senatum et equestrem or-  
dinem ad vindictam exigendam impulit.

(19.) Sed, ut superius armorum et togæ, ita nunc  
etiam siderum clarum decus, divum Julium, certis-  
simam veræ virtutis effigiem, repræsentemus. Cum  
innumerabili multitudine et feroci impetu Nerviorum  
inclinari aciem suam videret, timidius pugnanti militi  
scutum detraxit, eoque tectus acerrime præliari cœpit.  
Quo facto fortitudinem per totum exercitum diffudit,  
labentemque belli fortunam divino animi ardore resti-  
tuit. Idem alio prælio legionis Martiæ aquiliferum,



ineundæ fugæ gratiâ jam conversum, faucibus comprehensum, in contrariam partem detraxit, dexteramque ad hostem tendens, "Quorsum tu," inquit, "abis? Illic sunt, cum quibus dimicamus:" et manibus quidem unum militem, adhortatione vero tantum acri omnium legionum trepidationem correxit; vindeque paratas, vincere docuit.

(20.) Cæterum, ut humanæ virtutis actum exsequamur, cum Hannibal Capuam, in quâ Romanus exercitus erat, obsideret, Vibius Accuæus, Pelignæ cohortis præfectus, vexillum trans Punicum vallum projecit; seipsum, suosque commilitones, si eo hostes potiti essent, exsecratus: et ad id petendum, subsequente cohorte, primus impetum fecit. Quod ut Valerius Flaccus, tribunus tertiæ legionis, adspexit, conversus ad suos, "Spectatores," inquit, "ut videamus alienæ virtutis huc venimus: sed absit istud dedecus a sanguine nostro, ut Romani gloriâ cedere. Latine velimus. Ego certe aut speciosam optavi mortem, aut felicem audaciæ exitum: vel solus igitur præcurrere paratus sum." His auditis, Pedanius centurio convulsum signum dextrâ retinens, "Jam hoc," inquit, "intra hostile vallum mecum erit: proinde sequantur qui id capi nolunt:" et cum eo in castra Pœnorum irrupit, totamque secum traxit legionem. Ita trium virorum fortis temeritas Hannibalem, paulo ante suam Capuæ potitorem, ne castrorum quidem suorum potentem esse passa est.

(21.) Quorum virtuti nihil cedit Q. Cotius, qui propter fortitudinem Achilles cognominatus est. Nam ut reliqua ejus opera non exsequar, abunde tamen duobus factis, quæ relaturus sum, quantus bellator fuerit, cognoscetur. Q. Metello consule, legatus in Hispaniam profectus, Celtibericum sub eo bellum gerens, postquam cognovit a quodam gentis hujus juvene se ad dimicandum provocari; (erat autem in forte, prandendi gratiâ, mensa posita) relictâ eâ, arma sua extra vallum deferri, equumque educi clam jussit.



ne a Metello impediretur: et illum Celtiberum insolentissime obequitantem consecratus interemit; detractasque corpori ejus exuvias ovans lætitiâ in castra retulit. Idem Piresum, nobilitate ac virtute Celtiberos omnes præstantem, cum ab eo in certamen pugnae provocatus esset, succumbere sibi cœgit. Nec erubuit flagrantissimi pectoris juvenis gladium ei suum et saggulum, utroque exercitu spectante, tradere. Ille vero etiam petiit, ut hospitii jure inter se juncti essent, quando inter Romanos et Celtiberos pax foret restituta.

(22.) Ne C. Acilium quidem præterire possumus, qui, cum decimæ legionis miles pro C. Cæsaris partibus marinâ pugnâ præliaretur, abscisâ dextrâ, quam Massiliensium navi injecerat, lævâ puppim apprehendit; nec ante dimicare destitit, quam captam profundo immergeret. Quod factum parum justâ notitiâ patet. At Cynægirum Atheniensem, simili pertinaciâ in conspectandis hostibus usum, verbosa laudum suarum cantu Græcia omnium sæculorum memoriæ litterarum præconio inculcat.

(23.) Classicam Acilii gloriam terrestri laude M. Cæsius Scæva, ejusdem imperatoris centurio, subsequutus est. Cum enim pro castello, cui præpositus fuerat, dimicaret, Cneique Pompeii præfectus jussu ejus summo studio et magno militum numero ad id capiendum niteretur, omnes, qui propius accesserant, interemit; ac, sine ullo regressu, pedes pugnans, super ingentem stragem, quam ipse fecerat, corruit. Cujus capite, humero, femore saucio, et oculo eruto, secutum centum et viginti ictibus perfossum apparuit. Tales in castris divi Julii disciplina milites aluit, quorum alter dextrâ, alter oculo amisso, hostibus inhæsit: ille post hanc jacturam victor, hic ne hac quidem jacturâ victus.

Tuum vero, Scæva, inexcuperabilem spiritum in utraq; parte rerum naturæ, quâ admiratione prosequar, nescio; quoniam excellenti virtute dubium re-



liquisti, inter undasne pugnam fortiolem edideris, an in terrâ vocem emiseris. Bello namque, quo C. Cæsar, non contentus opera sua Oceani claudere litoribus, Britannicæ insulæ cœlestes iniecit manus, cum quatuor commilitonibus rate transvectus in scopulum vicinum insulæ, quam hostium ingentes copiæ obtinebant; postquam æstus regressu suo spatium, quo scopulus et insula dividebantur, in vadum transitu facile redegit, ingenti multitudine barbarorum affluente, cæteris rate ad litus regressis, solus immobilem stationis gradum retinens, undique ruentibus telis, et ab omni parte acri studio ad te invadendum nitentibus, quinque militum diurno prælio suffectus, pila, unâ dextrâ, hostium corporibus adegisti: ad ultimum dextrâ gladio, audacissimum quemque, modo umbonis impulsu, modo mucronis ictu depellens, hinc Romanis, illinc Britannicis oculis incredibili, nisi cernereris, spectaculo fuisti. Postquam deinde ira apud pudor cuncta conari fessos cœgit, tragulâ femur trajectus, saxique pondere ora contusus, galeâ jam ictibus discussâ, et scuto crebris foraminibus absumto, profundo te credidisti, ac duabus loricis onustus, inter undas, quas hostili cruore infecerat, enatâsti: visoque imperatore, armis non amissis, sed bene impensius cum laudem merereris, veniam petiisti. Magnus prælio, sed major disciplinæ militaris memoriâ: itaque a optimo virtutis aestimatore, cum facta, tum etiam verba tua, centurionatûs honore donata sunt.

(24.) Sed, quod ad præliatorum excellentem fortitudinem attinet, merito L. Sicinii Dentati commemoratione omnia Romana exempla finierit; cujus operum honoresque operum ultra fidem veri excedere judicari possent, nisi ea certi auctores, inter quos M. Varro monumentis suis testata esse voluissent. Quem certius et vigesies in aciem descendisse tradunt, eo roborem animi atque corporis utentem, ut majorem semper victoriæ partem traxisse videretur: sex et triginta spolia ex hoste retulisse, quorum in numero octo



ffuisse, cum quibus, inspectante utroque exercitu, ex  
 provocacione dimicâset: XIII cives ex mediâ morte  
 raptos servâsse: quinque et XXXX vulnera pectore  
 excepisse, tergo cicatricibus vacuo: novem trium-  
 phales imperatorum currus secutum, totius civitatis  
 oculos in se numerosâ donorum pompâ convertentem.  
 Præferebantur enim aureæ coronæ octo, civicæ  
 XIII, murales tres, obsidionalis una, torques  
 CLXXXIII, armillæ CLX, hastæ XVIII, pha-  
 lleræ XXV, ornamenta etiam legioni, nedum militi,  
 ssatis multa.

### *Externa.*

(1.) Ille quoque ex pluribus corporibus in unum,  
 magnâ cum admiratione, Calibus cruor confusus est:  
 in quo oppido cum Fulvius Flaccus Campanam per-  
 fidiam, principes civitatis ante tribunal suum capitali  
 supplicio afficiendo, vindicaret, literisque a senatu ac-  
 ceptis, finem pœnæ eorum statuere cogeretur, ultro  
 se ei T. Jubellius Taurea Campanus obtulit, et quam  
 potuit clarâ voce, "Quoniam," inquit, "Fulvi, cu-  
 piditate tantâ hauriendi sanguinis nostri teneris, quid  
 cessas in me cruentam securim destringere, ut gloriari  
 possis, fortiolem aliquanto virum, quam ipse es, tuo  
 iussu esse interemtum?" Eo deinde dicente, libenter  
 id se fuisse facturum, nisi senatûs voluntate impedire-  
 tur; "At me," inquit, "cui nihil Patres conscripti  
 præceperunt, adspice, oculis tuis quidem gratum,  
 animo vero tuo majus, opus edentem." Protinusque  
 interfectâ conjuge ac liberis, gladio incubuit. Quem  
 illum virum putemus fuisse, qui suorum ac suâ cæde  
 cessari voluit, se Fulvii crudelitatem sugillare, quam  
 senatûs misericordiâ uti, maluisse?

(2.) Age, [Darii] quantus ardor animi! qui cum  
 horridâ et crudeli Magorum tyrannide Persas libe-  
 raret, unumque ex iis obscuro loco abjectum corporis  
 condere urgeret, præclari operis socio, plagam ei in-  
 ferre dubitanti, ne, dum Magum petit, ipsum vulne-



raret, "Tu vero," inquit, "nihil est quod respectu mei timidius gladio utaris: vel per utrumque illum agas licet, dum hic quam celerrime pereat."

(3.) Hoc loci Leonidas Spartanus nobilis occurrit; cujus proposito, opere, exitu, nihil fortius. Nam, cum trecentis civibus apud Thermopylas toti Asiæ objectus, gravem illum, et mari et terræ Xerxen, nec hominibus tantum terribilem, sed Neptuno quoque compedes, et cœlo tenebras minitantem, pertinaciâ virtutis ad ultimam desperationem redegit. Cæterum, perfidiâ et scelere incolarum ejus regionis, [et] loci opportunitate, quâ plurimum adjuvabatur, spoliatus, occidere dimicans, quam assignatam sibi a patriâ stationem deserere, maluit. Ideoque tam alacri animo suos ad id prælium, quo perituri erant, cohortatus est, ut diceret: "Sic prandete, commilitones, tamquam apud inferos cœnaturi." Mors erat denuntiata: Lacedæmonii, perinde ac victoria esset promissa; ductori intrepide paruerunt.

(4.) Othryadæ quoque pugnâ pariter ac morte speciosâ, Thyreatium laude, quam spatio, latius solum cernitur; qui, sanguine suo scriptis literis, direptam hostibus victoriam, tantum non post fata sua in sinum patriæ cruento tropæi titulo retulit.

(5.) Excellentissimos Spartanæ virtutis proventus miserabilis lapsus sequitur. Epaminondas, maxima Thebarum felicitas, idemque Lacedæmonis prima clades, cum vetustam ejus urbis gloriam, invictamque ad id tempus publicam virtutem, apud Leuctra et Mantineam secundis præliis contudisset; trajectus hastâ, sanguine et spiritu deficiens, recreare se conantes, primum, an clypeus suus salvus esset, deinde an penitus fusi hostes forent, interrogavit. Quæ postquam ex animi sententiâ comperit, "Non finis," inquit, "commilitones, vitæ meæ, sed melius et auctius initium, advenit. Nunc enim vester Epaminondas nascitur, quia sic moritur. Thebas ductu et auspiciis meis caput Græciæ factas video: et fortis et animos



ecivitas Spartana jacet, armis nostris abjecta. Amarâ  
ddominatione Græcia liberata est. Orbus quoque, non  
ttamen sine liberis morior; quoniam mirificas filias,  
Ileuctra et Mantineam, relinquo." E corpore deinde  
ssuo hastam educi jussit, eoque vulnere exspiravit.  
Quod si eum Dii immortales victoriis suis perfrui  
passi essent, sospes gloriosior patriæ mœnia non in-  
trâsset.

(6.) Ac nec Theramenis quidem Atheniensis, in  
ppublicâ custodiâ mori coacti, parva mentis constantia,  
in quâ triginta tyrannorum jussu porrectam veneni  
potionem non dubitanter hausit: quodque ex eâ su-  
perfuera, jocabundus illis humo clarum edere so-  
num cœgit. Renidensque servo publico, qui eam  
tradiderat, " Critiæ," inquit, " propino: vide igitur,  
ut hoc poculum ad eum continuo perferas." Erat  
enim is ex triginta tyrannis crudelissimus. Profecto  
est supplicio se liberare, tam facile supplicium perpeti.  
Istaque Theramenes, perinde ac in domestico lectulo  
morians, vitâ excessit, inimicorum existimatione pu-  
nitus, suo judicio finitus.

(7.) Sed Theramenes a literis et doctrinâ virili-  
tatem traxit. Numantino vero Theogeni, ad consi-  
mitem virtutem capessendam, quasi magistra gentis  
suæ ferocitas exstitit. Perditis namque et afflictis re-  
bus Numantinorum, cum omnes cives nobilitate, pe-  
cuniâ, honoribus præstaret; vicum suum, qui in eâ  
urbe speciosissimus erat, contractis undique nutri-  
mentis ignis, incendit; protinusque strictum gladium  
in medio posuit, ac binos inter se dimicare jussit; ut  
victus, incisâ cervice, ardentibus tectis superjaceretur.  
Qui cum tam forti lege mortis omnes absumsisset, ad  
ultimum se ipse flammis immersit.

(8.) Verum, ut æque populo Romano inimicæ  
urbis excidium referam: Carthagine captâ, uxor  
Hasdrubalis, exprobratâ ei impietate, quod a Scipione  
oli sibi impetrare vitam contentus fuisset, dexterâ



lævâque communes filios mortem non recusantes trahens, incendio se flagrantis patriæ injecit.

(9.) Muliebris fortitudinis exemplo æque fortem duarum puellarum casum adjiciam. Cum, pestiferâ seditione Syracusarum, tota regis Gelonis stirps, evidentissimis exhausta cladibus, ad unicam filiam Harmoniam virginem esset redacta, et in eam certatim ab inimicis impetus fieret; nutrix ejus æqualem illi puellam, regio cultu ornatam, hostilibus gladiis subjecit. Quæ ne cum ferro quidem trucidaretur, cujus esset conditionis, ederet; proclamavit, admirata illius animum, Harmonia, et tantæ fidei superesse non sustinuit: revocatosque interfectores, professa quænam esset, in cædem suam convertit. Ita alteri tectum mendacium, alteri veritas aperta, finis vitæ fuit.

---

CAP. III.—*De Patientiâ.*

*Cujus exempla Romana sunt duo.*

- |  |                                       |
|--|---------------------------------------|
| 1. C. Mucius Cordus primus Scævola dictus. | 2. Pompeius legatus ad Gentium regem. |
|--|---------------------------------------|

*Externa.*

- |                         |  |
|-------------------------|--|
| 1. Puer Macedo.         | 5. Theodorus Syracusanus.                |
| 2. Zeno Eleates.        | 6. Indi.                                 |
| 3. Alter Zeno.          | 7. Servus Afer in pœnis et morte ridens. |
| 4. Anaxarchus Abderita. |  |

Egregiis virorum pariter ac feminarum operibus fortitudo se oculis hominum subjecit: patientiamque in medium procedere hortata est, non sane infirmioribus radicibus stabilitam, aut minus generoso spiritu



abundantem; sed ita similitudine junctam, ut cum eâ, vel ex eâ, nata videri possit.

(1.) Quid enim iis, quæ supra retuli, facto Mucii convenientius? Cum a Porsenâ rege Etruscorum urbem nostram gravi ac diutino bello urgeri ægre ferret, castra ejus clam, ferro cinctus, intravit; immolantemque ante altaria conatus est occidere. Cæterum, inter molitionem pii pariter ac fortis propositi, oppressus, nec causam adventûs texit, et tormenta quantum opere contemneret, mirâ patientiâ ostendit. Percosus enim (credo) dexteram suam, quod ejus ministerio in cæde regis uti nequisset, injectam foculo exuri passus est. Nullum profecto Dii immortales admotum aris cultum attentioribus oculis viderunt. Ipsum quoque Porsenam, oblitum periculi, ultionem suam vertere in admirationem cœgit. Nam, “Revertere,” inquit, “ad tuos, Muci; et eis refer, te, cum vitam meam petieris, a me vitâ donatum.” Cujus clementiam non adulatus Mucius, tristior Porsenæ salute, quam suâ lætior, urbi se, cum æternæ gloriæ cognomine, *Scævola* reddidit.

(2.) Pompeii etiam probabilis virtus; qui, dum delegationis officio fungeretur, a Gentio rege interceptus, cum senatûs consilia prodere juberetur, ardenti lucernæ admotum digitum cremandum præbuit; eâque patientiâ regi simul et desperationem tormentis quidquam ex se cognoscendi excussit, et expetendæ populi Romani amicitiae magnam cupiditatem ingeneravit. Ac ne, plura hujusce generis exempla domi scrutando, sæpius ad civilium bellorum detestandam memoriam progredi cogar, duobus Romanorum exemplis contentus, quæ ut clarissimarum familiarum commendationem, ita nullum publicum mœrorem, continent, externa subnectam.

#### *Externa.*

(1.) Vetusto Macedoniæ more, regi Alexandro nobilissimi pueri præsto erant sacrificanti. E quibus



unus, thuribulo arrepto, ante ipsum adstitit; in cuius brachio carbo ardens delapsus est; quo etsi ita urebatur, ut adusti corporis ejus odor ad circumstantium nares perveniret, tamen et dolorem silentio pressit, et brachium immobile tenuit, ne sacrificium Alexandri aut concusso thuribulo impediret, aut edito gemitu regias aures adspergeret. Rex quoque, patientiâ pueri magis delectatus, hoc certius perseverantiæ experimentum sumere voluit: consulto enim sacrificavit diutius, nec hac re eum a proposito repulit. Si huic miraculo Darius inseruisset oculos, scîsset, ejus stirpis milites vinci non posse, cuius infirmam ætatem tanto robore præditam animadvertisset.

Est et illa vehemens et constans animi militia, literis pollens, venerabilium doctrinæ sacrorum antistes philosophia, quæ ubi pectore recepta est hominum, inhonesto atque inutili affectu dispulso, totum in solidæ virtutis munimento confirmat, potentiusque metu ac dolore facit.

(2.) Incipiam autem a Zenone Eleate; quî cum esset in dispiciendâ rerum naturâ maximæ prudentiæ, inque excitandis ad vigorem juvenum animis promptissimus, præceptorum fidem exemplo virtutis suæ publicavit. Patriam enim egressus, in quâ frui securâ libertate poterat, Agrigentum miserabili servitute obrutum petiit, tantâ fiduciâ ingenii ac morum suorum fretus, ut speraverit, et tyranno et Phalari vesanæ mentis feritatem a se diripi posse. Postquam deinde apud illum plus consuetudinem dominationis, quam consilii salubritatem, valere animadvertit, nobilissimos ejus civitatis adolescentes cupiditate liberandæ patriæ inflammavit. Cujus rei cum indicium ad tyrannum manâsset, convocato in forum populo, torquere eum vario cruciatûs genere cœpit; subinde quærens, quosnam consilii participes haberet. At ille nec eorum quempiam nominavit, sed proximum quemque ac fidissimum tyranno suspectum reddidit: increpitansque Agrigentinis ignaviam ac timiditatem, effecit, ut, subito



mentis impulsu concitati, Phalarim lapidibus proster-  
uerent. Senis ergo unius, equuleo impositi, non  
supplex vox, nec miserabilis ejulatus, sed fortis co-  
hortatio, totius urbis animum fortunamque mutavit.

(3.) Ejusdem nominis philosophus, cum a Nearcho  
tyranno, de cujus nece consilium inierat, torqueretur,  
supplicii pariter atque indicandorum consciorum gra-  
tiam; doloris victor, sed ultionis cupidus, esse dixit  
quod eum secreto audire admodum expediret: laxa-  
toque equuleo, postquam insidiis opportunum tempus  
animadvertit, aurem ejus morsu corripuit, nec ante  
dimisit, quam et ipse vitam, et ille corporis parte, pri-  
varetur.

(4.) Talis patientiae æmulus Anaxarchus, cum a  
tyranno Cypriorum Nicocreonte torqueretur, nec ullâ  
vi inhiberi posset, quo minus amarissimorum eum  
maledictorum verberibus invicem ipse torqueret, ad  
ultimum amputationem linguae minitanti, "Non  
erit," inquit, "effeminate adolescens, hæc quoque  
pars corporis mei tuæ ditionis:" protinusque dentibus  
abscisam, et commanducatam linguam, in os ejus irâ  
matens expuit. Multorum aures illa lingua, et in  
auribus Alexandri regis, admiratione sui attonitas ha-  
buerat, dum terræ conditionem, habitum maris, side-  
rum motus, totius denique mundi naturam, pruden-  
tissime et facundissime expromsit. Pæne tamen oc-  
cidit gloriosius, quam vixit; quia tam forti fine il-  
lustrem professionis actum comprobavit, [Anaxar-  
chusque non vitam modo deseruit,] sed mortem red-  
didit clariorem.

(5.) In Theodoro quoque, viro gravissimo, Hie-  
roonymus tyrannus frustra tortorum manus fatigavit.  
Rupit enim verbera, fidiculas laxavit, solvit equuleum,  
flamas exstinxit prius, quam efficere potuit, ut tyran-  
nicidii conscios indicaret. Quin etiam satellitem, in  
quo totius dominationis summa, quasi quodam car-  
mine, versabatur, falsâ criminatione inquinando, fidem  
interi ejus custodem eripuit; beneficioque patientiæ,



non solum, quæ occulta fuerunt, textit, sed etiam tormenta sua ultus est; quibus Hieronymus dum inimicum cupide lacerat, amicum temere perdidit.

(6.) Apud Indos vero patientiæ meditatio tam obstinate usurpari creditur, ut sint, qui omne vitæ tempus nudi exigant, modo Caucasii montis glaciali rigore corpora sua durantes, modo flammis sine ullo gemitu objicientes. Atque haud parva his gloria contemptu doloris acquiritur; titulusque sapientiæ datur.

(7.) Hæc e pectoribus altis et eruditis orta sunt: illud tamen non minus admirabile, quod servilis animus cepit. Servus barbarus Hasdrubalem, quod dominum suum occidisset, graviter ferens, subito aggressus, interemit. Cumque comprehensus omnimodo cruciaretur, lætitiā tamen, quam ex vindictā ceperat, in ore constantissime retinuit. Non ergo fastidioso aditu virtus excitata, vivida ingenia ad se penetrare patitur; neque haustum sui cum aliquo personarum discrimine largum, malignumve præbet; sed omnibus æqualiter exposita, quid cupiditatis potius quam quid dignitatis attuleris, æstimat: inque captu bonorum suorum, tibi ipsi pondus examinandum relinquit, ut, quantum subire animo sustinueris, tantum tecum auferas.

CAP. IV.—*De humili loco natis, qui clari evaserunt.*

*Apud Romanos.*

- |                               |                        |
|-------------------------------|------------------------|
| 1. Tullus Hostilius rex.      | 3. Ser. Tullius rex.   |
| 2. L. Tarquinius Priscus rex. | 4. C. Terentius Varro. |
|                               | 5. M. Perperna.        |
| 6. M. Porcius Cato.           |                        |

*Apud externos.*

- |                          |                              |
|--------------------------|------------------------------|
| 1. Socrates Atheniensis. | 2. Euripides et Demosthenes. |
|--------------------------|------------------------------|



Quo sæpe evenit, ut et humili loco nati ad summam dignitatem consurgant, et generosissimarum imaginum fetus, in aliquod revoluti dedecus, acceptam a majoribus lucem in tenebras convertant. Quæ quidem planiora suis exemplis reddentur. Ac prius de his ordiar, quorum in meliorem statum acta mutatio splendendam relatu præbet materiam.

(1.) Incunabula Tulli Hostilii agreste tugurium cepit: ejusdem adolescentia in pecore pascendo fuit occupata; validior ætas imperium Romanum rexit, et amplificavit; senectus, excellentissimis ornamentis decorata, in altissimo majestatis fastigio fulsit.

(2.) Verum Tullus, etsi magnus et admirabilis incrementi, domesticum tamen exemplum est. Tarquinius autem Priscus, ad Romanum imperium occupandum, Fortuna in urbem nostram advexit; alienigenum, quod ortum Corintho; fastidiendum, quod mercatore Demarato genitum; erubescendum, quod etiam exsule. Cæterum tam prosperum conditionis suæ eventum industriâ suâ pro invidioso gloriosum reddidit. Dilatavit enim imperii fines; cultum Deorum omnium sacerdotiis auxit; numerum senatûs amplificavit; equestrem ordinem uberiores reliquit: quæque audum ejus consummatio est, præclaris virtutibus effecit, ne hæc civitas poenitentiam ageret, quod reem a finitimis potius mutuata esset, quam de suis accipisset.

(3.) In Servio autem Tullio Fortuna præcipue vires suas ostendit, vernam huic urbi natum regem creando: cui quidem diutissime imperium obtinere, quater lustrum condere, ter triumphare contigit. Ad summam autem, unde processerit, aut quo pervenerit, statutz ipsius titulus abunde testatur, servili cognomine et regiâ appellatione perplexus.

(4.) Miro quoque gradu Varro ad consulatum ex acellariâ patris tabernâ conscendit. Et quidem Fortuna parum duxit sordidissimæ mercis capturis alito modicum fasces largiri, nisi etiam L. Æmilius Pau-



lum dedisset collegam. Atque ita se in ejus sinum infudit, ut, cum apud Cannas culpâ suâ vires populi Romani exhausisset, Paulum, qui proelium committere noluerat, occidere pateretur; illum in urbem incolumem reduceret. Quin etiam senatum, gratias agentem quod redire voluisset, ante portas eduxit, extuditque ut gravissimæ cladis auctori etiam dictatura deferretur.

(5.) Non parvus consulatûs rubor M. Perperna utpote qui consul ante quam civis; sed in bello gerendo utilior aliquanto reipublicæ Varrone imperatore. Regem enim Aristonicum cepit, Crassianæque stragis punitor exstitit: cum interim, cujus vita triumphavit, mors [Papiâ] lege damnata est. Namque patrem illius, nihil ad se pertinentia civis Romani jura complexum, Sabelli, judicio petitem, redire in pristinas sedes coëgerunt. Ita M. Perpernae nomen adumbratum, falsus consulatus, caliginis simile imperium, caducus triumphus alienâ in urbe improbe peregrinatus est.

(6.) M. vero Porcii Catonis incrementa publicis votis expetenda fuerunt; qui nomen suum, Tusculum ignobile, Romæ nobilissimum reddidit. Ornata sunt enim ab eo literarum Latinarum monimenta, adjuncta disciplina militaris, aucta majestas senatûs, prorogata familia, in quâ maximum decus posterior est ortus Cato.

### *Externa.*

(1.) Sed, ut Romanis externa jungamus, Socrates non solum hominum consensu, verum etiam Apollinis oraculo, sapientissimus judicatus, Phanarete matre obstetrice, et Sophronisco patre marmorario genitus, clarissimum lumen gloriæ excessit; neque immerito nam, cum eruditissimorum virorum ingenia in disputatione cæcâ vagarentur, mensurasque solis et lunæ et cæterorum siderum, loquacibus magis quam certis argumentis, explicare conarentur, totius etiam mundi



ambitum complecti auderent, primus ab his indoctis erroribus abductum animum, intima conditionis humanæ, ac in secessu pectoris repositos affectus, scrutari coëgit; si virtus per se ipsam æstimetur, vitæ magister optimus.

(2.) Quam matrem Euripides, aut quem patrem Demosthenes habuerit, ipsorum quoque sæculo ignotum fuit. Alterius autem matrem olera, alterius patrem cultellos, venditasse, omnium pæne doctorum litteræ loquuntur. Sed quid aut illius tragicâ, aut hujus oratoriâ, vi clarius?

---

CAP. V.—*Qui a Parentibus claris degenerârunt.*

- |                             |                           |
|-----------------------------|---------------------------|
| 1. Cn. Scipio Africani      | 3. P. Clodii et Fulviæ F. |
| majoris filius.             | 4. M. Hortensius Cor-     |
| 2. Q. Fabius Allobrogici F. | bio.                      |

Sequitur duplicis promissi pars, adopertis illustrium virorum imaginibus reddenda; quoniam quidem sunt referenda, quæ ab earum splendore degeneraverunt, æterrimis ignaviæ ac nequitiae sordibus imbuta nobilia portenta.

(1.) Quid enim monstro similis, quam superioris Africani filius Scipio? qui, in tantâ domesticâ gloriâ virtus, a parvulo admodum regis Antiochi præsidio capi sustinuit; cum ei voluntariâ morte absumi satius fuerit, quam inter duo fulgentissima cognomina patris et patrui, (altero oppressâ Africâ jam parto, altero, iam majore ex parte recuperatâ Asiâ, surgere incidente) manus vinciendas hosti tradere, ejusque beneficio precarium spiritum obtinere, de quo mox L. Scipio speciosissimum Deorum hominumque oculis subjecturus erat triumphum.

Idem, præturæ petitor, candidam togam adeo turpitudinis maculis obsolefactam in Campum detulit,



ut, nisi gratiâ Cicerei, qui patris ejus scriba fuerat, adjutus esset, honorem a populo impetraturus non videretur. Quamquam quid interfuit utrum repulsam, an sic adeptam præturam, domum referret? quam cum propinqui ab eo pollui animadverterent, id egerunt ne aut sellam ponere, aut jus dicere, auderet. Insuperque e manu ejus annulum, in quo caput Africani sculptum erat, detraxerunt. Dî boni! quas tenebras ex quo fulmine nasci passi estis!

(2.) Age, Q. Fabii Maximi Allobrogici, et civis et imperatoris clarissimi, filius Q. Fabius Maximus quam perditam luxuriâ vitam egit! cujus ut cætera flagitia oblitterentur, tamen abunde illo dedecore mores nudari possunt, quod ei Q. Pompeius, prætor urbanus, paternis bonis interdixit; neque in tantâ civitate, qui illud decretum reprehenderet, inventus est. Dolenter enim homines ferebant, pecuniam, quæ Fabiæ gentis splendori servire debebat, flagitiis disjici. Quem ergo nimia patris indulgentia hæredem reliquerat, publica severitas exhæredavit.

(3.) Possedit favorem plebis Clodius Pulcher: adhærensque Fulvianæ stolæ pugio militare decus muliebri imperio subjectum habuit. Quorum filius Pulcher, præterquam quod enervem et frigidam juventam egit, perduto etiam amore vulgatissimæ meretricis infamis fuit, mortisque erubescendo genere consumtus est. Abdomine enim avide devorato, fœdæ ac sordidæ intemperantiæ spiritum reddidit.

(4.) Jam Q. quidem Hortensii, qui, in maximo et ingenuorum civium et amplissimorum proventu, summum auctoritatis atque eloquentiæ gradum obtinuit, nepos Hortensius Corbio omnibus scortis abjectiorem et obscœniorem vitam exegit: ad ultimumque lingua ejus tam libidini cunctorum inter lupanaria prostitit, quam avi pro salute civium in foro excubuerat.



CAP. VI.—*De Illustribus qui in veste aut cætero cultu licentius sibi indulserunt.*

- |                         |  |                      |
|-------------------------|--|----------------------|
| 1. P. Scipio major.     |  | 4. C. Duilius.       |
| 2. L. Scipio Asiaticus. |  | 5. C. Papirius Maso. |
| 3. L. Cornelius Sulla.  |  | 6. C. Marius.        |
7. M. Cato Uticensis.

Animadverto, in quam periculosum iter processerim. Itaque me ipse revocabo; ne, si reliqua ejusdem generis naufragia consecrari perseveravero, aliquâ inutili relatione implicer. Referam igitur pedem, efformesque umbras in imo gurgite turpitudinis suæ decere patiar. Satius est enim narrare, qui illustres viri in cultu, cæteroque vitæ ritu, aliquâ ex parte non modo, sibi indulserint.

(1.) P. Scipio, cum, in Siciliâ, augendo trajiciendoque Africam exercitû opportunum quærendo gradum, Carthaginiis ruinam animo volveret, inter consilia ac oblationes tantæ rei operam gymnasio dedit, pallioque crepidis usus est. Nec hac re segniore Punicis exercitibus manus intulit; sed nescio an ideo alacriores; quia vegeta et strenua ingenia, quo plus recessus sumunt, hoc vehementiores impetus edunt. Crediderim etiam favorem eum sociorum uberiores adepturum existimâsse, si victum eorum et solennes exercitationes comprobâset: ad quas tum veniebat, cum multum ac diu fatigâset humeros, et cetera membra militari agitatione firmitatem suam probare cœgisset: consistebatque in his labor ejus, in remissio laboris.

(2.) L. vero Scipionis statuam chlamydatam et crepidatam in Capitolio cernimus. Quo habitu videtur, quia aliquando usus erat, effigiem suam formatam poni voluit.

(3.) L. quoque Sulla, cum imperator esset, chla-



mydato sibi et crepidato Neapoli ambulare deforme non duxit.

(4.) C. autem Duilius, qui primus navalem triumphum ex Pœnis retulit, quotiescumque epulaturus erat, ad funalem cereum, præeunte tibicine et fidicine, a cœnâ domum reverti solitus est, insignem bellicæ rei successum nocturnâ celebratione testando.

(5.) Nam Papirius quidem Maso, cum, bene gestâ republicâ, triumphum a senatu non impetrâsset, in Albano monte triumphandi et ipse initium fecit, et cæteris postea exemplum præbuit: proque laureâ coronâ, cum alicui spectaculo interesset, myrteâ semper usus est.

(6.) Jam C. Marii pæne insolens factum: nam, post Jugurthinum Cimbricumque et Teutonicum triumphum, cantharo semper potavit; quod Liber Pater, Indicum ex Asiâ deducens triumphum, hoc usus poculi genere ferebatur; ut, inter ipsum haustum vini, victoriæ ejus suas victorias compararet.

(7.) M. autem Cato, prætor, M. Scauri cæterorumque reorum judicia, nullâ indutus tunicâ, sed tantummodo prætextâ amictus, egit.

---

CAP. VII.—*De Fiduciâ sui.*

*Quæ in Romanis.*

- |                        |                       |
|------------------------|-----------------------|
| 1. P. Scipione majore. | 6. L. Licinio Crasso  |
| 2. P. Scipione Æmili-  | procos.               |
| ano.                   | 7. M. Catone majore   |
| 3. P. Nasicâ Serapione | reo.                  |
| cos.                   | 8. M. Æmilio Scauro   |
| 4. M. Livio Salinatore | reo.                  |
| cos.                   | 9. M. Antonio oratore |
| 5. P. Furio Philo cos. | 10. Senatu Romano.    |
| 11. L. Accio poëtâ.    |                       |



*Quæ in externis.*

- |                         |                         |
|-------------------------|-------------------------|
| 1. Euripide poëtâ.      | 6. Hannibale Pœno.      |
| 2. Antigenidâ tibicine. | 7. Cotye Thracum        |
| 3. Zeuxe pictore.       | rege.                   |
| 4. Phidiâ sculptore.    | 8. Androclidâ, Leonidâ, |
| 5. Epaminondâ Thebano.  | et Agide Spartanis.     |

Sed hæc, atque his similia, virtutis, aliquid sibi in consuetudine novandâ licentiæ sumentis, indicia sunt. Illis autem, quæ deinceps subnectam, quantam sui fiduciam habere soleat, cognoscetur.

(1.) P. et Cn. Scipionibus in Hispaniâ cum majore parte exercitûs ab acie Punicâ oppressis, omnibusque provinciæ ejus nationibus Carthaginensium amicitiam consecutis; nullo ducum nostrorum illuc ad corrigendam rem proficisci audente; Publius Scipio, quartum et vicesimum annum agens, iturum se pollicitus est. Quâ quidem fiduciâ populo Romano salutis ac victoriæ spem dedit. Eâdemque in ipsâ Hispaniâ usus est. Nam, cum oppidum Badiam circum sederet, tribunum suum adeuntes, in ædem, quæ intra mœnia hostium erat, vadimonia in posterum diem facere jussit: continuoque urbe potitus, et tempore et loco, quo prædixerat, sellâ positâ, jus eis dixit. Nihil hac fiduciâ generosius, nihil prædictione verius, nihil celeritate efficacius, nihil etiam dignitate dignius. Nec minus animosus, minusve prosperus illius in Africam transitus, in quam ex Siciliâ exercitum, senatu vacillante, traduxit; quia, nisi plus, in eâ re, suo quam Patrum conscriptorum consilio credidisset, secundum Panici belli finis inventus non esset. Cui facto par illa fiducia, quod, postquam Africam attigit, speculatores Hannibalis in castris deprehensos, et ad se perductos, nec supplicio affecit, nec de consiliis ac viribus Pœnorum percontatus est, sed circa omnes manipulos diligentissime ducendos curavit: interrogatosque, an



satis ea considerâssent, quæ speculari jussi erant, prandio dato ipsis jumentisque eorum, incolumes dimisit. Quo tam pleno fiduciæ spiritu prius animes hostium, quam arma, contudit. Verum, ut ad domestica eximiæ ejus fiduciæ acta veniamus, cum a L. Scipione ex Antiochensi pecuniâ HS. quadragies ratio in curiâ reposceretur, prolatum ab eo librum, quo acceptæ et expensæ summæ continebantur, et refelli inimicorum accusatio poterat, discerpsit; indignatus de eâ re dubitari, quæ sub ipso legato administrata fuerat. Quin etiam in hunc modum egit: "Non reddo, patres conscripti, ærario vestro HS. quadragies rationem, alieni imperii minister, quod meo ductu, meisque auspiciis bis millies HS. uberius feci. Neque enim huc, puto, malignitatis ventum, ut de meâ innocentia quærendum sit: nam, cum Africam totam potestati vestræ subjecerim, nihil ex eâ, quod meum diceretur, præter cognomen, retuli. Non igitur me Punicæ, non fratrem meum Asiaticæ gazæ avarum reddiderunt: sed uterque nostrum magis invidia, quam pecuniâ, locupletior est." Tam constantem defensionem Scipionis universus senatus comprobavit.

Sicut et illud factum, quod, cum ad necessarium reipublicæ usum pecuniam ex ærario promi opus esset, idque quæstores (quia lex obstare videretur) aperire non auderent, privatus claves poposcit; patefactoque ærario, legem utilitati cedere cœgit. Quam quidem ei fiduciam conscientia illa dedit, quâ meminerat omnes leges a sese esse servatas. Non fatigabor ejusdem facta identidem referendo, quoniam ne ille quidem in consimili genere virtutis edendo fatigatus est. Diem illi ad populum M. Nævius, tribunus plebis, aut (ut quidam memorant) duo Petilii dixerant: quo ingenti frequentia in forum deductus, Rostra conscendit, capitique suo coronâ triumphali impositâ, "Hac ego," inquit, "Quirites, die, Carthaginem, magna spirantem, leges vestras accipere jussi: proinde æquum est vos mecum ire in Capito-



lium supplicatum." Speciosissimam ejus deinde vocem æque clarus eventus secutus est: siquidem et senatum totum, et universum equestrem ordinem, et cunctam plebem, Jovis Optimi Maximi pulvinaria petens, comitem habuit. Restabat ut tribunus apud populum sine populo ageret, desertusque in foro, cum magno calumniæ suæ ludibrio, solus moraretur: cujus devitandi ruboris causâ, in Capitolium processit, deque accusatore Scipionis venerator est factus.

(2.) Aviti spiritûs egregius successor Scipio Æmilianus, cum urbem prævalidam obsideret, suadentibus quibusdam ut circa mœnia ejus ferreos murices spargeret, omniaque vada tabulis plumbatis consterneret, habentibus clavorum acumina, ne subitâ eruptione hostes in præsidia nostra impetum facere possent; respondit, non esse ejusdem, et capere aliquos velle, et timere.

(3.) In quaecumque memorabilium partem exemplorum convertor, velim nolim, in cognomine Scipionum hæream necesse est. Quî enim licet hoc loci Nasicam præterire, fidentis animi dictique clarissimum auctorem? Annonæ caritate increbrescente, C. Curiatius, tribunus plebis, productos in concionem consules compellebat, ut de frumento emendo, atque ad id negotium explicandum mittendis legatis, in curiam referrent. Cujus instituti minime utilis interpellandi gratiâ Nasica contrariam actionem ordiri cœpit. Obstrepente deinde plebe, "Tacete, quæso, Quirites," inquit: "plus enim ego, quam vos, quid reipublicæ expediat, intelligo." Quâ voce auditâ, omnes, pleno venerationis silentio, majorem ejus auctoritatis quam suorum alimentorum respectum egerunt.

(4.) Livii quoque Salinatoris æternæ memoriæ tradendus animus; qui cum Hasdrubalem, exercitumque Pœnorum in Umbriâ delêssset, et ei diceretur, Gallos ac Ligures ex acie sine ducibus et signis sparsos ac palantes parvâ manu opprimi posse, respondit,



in hoc iis parci oportere, ne hostibus tantæ cladis domestici nuntii deessent.

(5.) Bellica hæc præsentia animi: togata illa, sed non minus laudabilis, quam P. Furius Philus consul in senatu exhibuit. Q. enim Metellum, Q. que Pompeium, consulares viros, vehementes inimicos suos, cupidam sibi profectionem in provinciam Hispaniam, quam sortitus erat, identidem exprobrantes, legatos secum illuc ire cœgit. Fiduciam non solum fortem, sed pæne etiam temerariam! quæ duobus acerrimis odiis latera sua cingere ausa est, usumque ministerii, vix tutum in amicis, e sinu inimicorum petere sustinuit.

(6.) Cujus factum si cui placet, necesse est L. etiam Crassi, qui apud majores eloquentiâ clarissimus fuit, propositum non displiceat: nam, cum ex consulatu provinciam Galliam obtineret, atque in eam C. Carbo, cujus patrem damnaverat, ad speculanda acta sua venisset, non solum eum inde non submovit, sed insuper locum ei in tribunali assignavit, nec ullâ de re, nisi eo in consilium adhibito, cognovit. Itaque acer et vehemens Carbo nihil aliud Gallicâ peregrinatione consecutus est, quam ut animadverteret sontem patrem suum ab integerrimo viro in exilium missum.

(7.) Cato vero superior, sæpenumero ab inimicis ad causæ dictionem vocatus, nec ullo unquam crimine convictus, ad ultimum tantum fiduciæ in suâ innocentia reposuit, ut ab his in quæstionem publicam deductus, Ti. Gracchum, a quo in administratione reipublicæ ad multum odium dissidebat, judicem deposceret. Quâ quidem animi præstantiâ pertinaciam eorum insectandi se inhibuit.

(8.) Eadem M. Scauri fortuna; æque senectus longa ac robusta; idem animus. Qui cum pro Rostri accusaretur, quod a rege Mithridate, ob rempublicam prodendam, pecuniam accepisset, causam suam



ita egit: "Est enim iniquum, Quirites, cum inter alios vixerim, apud alios me rationem vitæ reddere. Sed tamen audebo vos, quorum major pars honoribus et actis meis interesse non potuit, interrogare: Varius Suetonius Æmiliū Scaurum, regiā mercede corruptum, imperium populi Romani prodidisse ait: Æmilius Scaurus huic se affinem esse culpæ negat. Utri creditis?" Cujus dicti admiratione populus commotus, Varium ab illâ dementissimâ actione pertinaci clamore depulit.

(9.) Contra M. Antonius ille disertus; non enim irrespuendo, sed amplectendo causæ dictionem, quam innocens esset, testatus est. Quæstor proficiscens in Asiam, Brundisium jam pervenerat; ubi literis certior factus incesti se postulatum apud L. Cassium prætorem, cujus tribunal propter nimiam severitatem "scopulus reorum" dicebatur; cum id vitare beneficio legis Memmiæ liceret, quæ eorum, qui reipublicæ causâ abessent, recipi nomina vetabat; in Urbem tamen recurrit. Quo tam pleno fiduciæ bonæ consilio, cum absolutionem celerem, tum profectionem honestiorem, consecutus est.

(10.) Sunt et illa speciosæ fiduciæ publica exempla. Nam cum eo bello, quod adversus Pyrrhum gerebatur, Carthaginenses centum ac triginta navium classem, in præsidium Romanis, Ostiam ultro misissent, senatui placuit legatos ad ducem eorum ire, qui dicerent, "populum Romanum bella suscipere solere, quæ suo milite gerere posset: proinde classem Carthaginem reducerent." Idem, post aliquot annos, Cannensi clade exhaustis Romani imperii viribus, supplementum exercitus in Hispaniam mittere ausus, fecit, ne hostilium locus castrorum, tum maxime Cappenam portam armis Hannibale pulsante, minoris videretur, quam si Pœni illum non obtinerent. Ita se gerere in adversis rebus, quid aliud est, quam sævientem Fortunam, in adiutorium sui, pudore victam convertere?



(11.) Magno spatio divisus est a senatu ad pœtam Accium transitus. Cæterum ut ab eo decentius ad externa transeamus, producat in medium. Is Julio Cæsari, amplissimo et florentissimo viro, in collegium pœtarum venienti nunquam assurrexit; non majestatis ejus immemor, sed quod, in comparatione communium studiorum, aliquanto superiorem se esse confideret. Quapropter insolentiæ crimine caruit; quia ibi voluminum, non imaginum, certamina exercebantur.

### *Externa.*

(1.) Ne Euripides quidem Athenis arrogans visus est, cum, postulante populo ut ex tragœdiâ quamdam sententiam tolleret, progressus in scenam dixit, “Se, ut eum doceret, non ut ab eo disceret, fabulas componere solere.” Laudanda profecto fiducia est, quæ æstimationem sui certo pondere examinat, tantum sibi arrogans, quantum a contemptu et insolentiâ distare satis est.

Itaque etiam quod Alcestidi tragico pœtæ respondit, probabile: apud quem cum quereretur, quod eo triduo non ultra tres versus maximo impenso labore deducere potuisset, atque is se centum perfacile scripsisse gloriaretur: “Sed hoc,” inquit, “interest, quod tui in triduum tantummodo, mei vero in omne tempus, sufficient.” Alterius enim fecundi cursûs scripta intra primas memoriæ metas corruerunt; alterius cunctante stilo elucubratum opus per omne ævi tempus plenis gloriæ velis feretur.

(2.) Adjiciam scenæ ejusdem exemplum. Antigénidas tibicen discipulo suo, magni profectûs, sed parum feliciter populo se approbanti, cunctis audientibus, dixit: “Mihi cane, et Musis.” Quia videlicet perfecta ars, fortunæ lenocinio defecta, fiduciâ justâ non exuitur: quamque scit se laudem mereri, eam etsi ab aliis non impetrat, domestico tamen acceptam judicio refert.



(3.) Zeuxis autem, cum Helenam pinxisset, quid inde eo opere homines sensuri essent, exspectandum non putavit; sed protinus hos versus adjecit:

Οὐ νημεσις, Τρῶας καὶ εὐκνημιδᾶς Ἀχαιοὺς,  
Τοιγὰδ' ἀμφὶ γυναικί, πολὺν χρόνον ἀλγεᾶ πασχεῖν.  
Αἰνῶς ἀθανάτησι θεῇς εἰς ὦπα εἰκέν.

Adeone dextræ suæ multum pictor arrogavit, ut eā tantum formâ comprehensum crederet, quantum aut Leda cœlesti partu edere, aut Homerus divino ingenio exprimere, potuit?

(4.) Phidias quoque Homeri versibus egregio dicto allusit. Simulacro enim Jovis Olympii perfecto, quoniam nullum præstantius aut admirabilius humanæ fabricatæ sunt manus, interrogatus ab amico, quoniam mentem suam dirigens, vultum Jovis propemodum ex ipso cœlo petitem eboris lineamentis esset amplexus, illis se versibus, quasi magistro, usum respondit:

Η, καὶ κυανέησιν ἐπ' ὄφρυσιν νεύσε Κρονίων.  
Ἀμβροσῖαι δ' ἀρα χαιταὶ ἐπερρώσαντο ἀνακτός,  
Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ἐλελίξεν Ὀλύμπον.

(5.) Non patiuntur me tenerioribus exemplis diutius insistere fortissimi duces. Siquidem Epaminondas, cum ei cives irati sternendarum in oppido viarum, contumeliæ causâ, curam mandarent (erat enim illud ministerium apud eos sordidissimum); sine ullâ cunctatione id recepit, daturumque se operam ut brevi speciosissimum fieret, asseveravit. Mirificâ deinde procuratione, abjectissimum negotium pro amplissimo ornamento expetendum Thebis reddidit.

(6.) Hannibal vero, cum apud regem Prusiam exsularet, auctorque ei committendi prælii esset, atque his non idem sibi extis portendi diceret: "An tu," inquit, "vitulinæ carunculæ, quam imperatori veteri, amavis credere?" Si verba numeres, breviter et absceise: si sensum æstimes, copiose et valenter. Hispanias enim direptas populo Romano, et Galliarum



ac Liguriæ vires in suam redactas potestatem, et novo transitu Alpium juga patefacta, et Trasimenum lacum dirâ inustum memoriâ, et Cannas Punicæ victoriæ clarissimum monimentum, et Capuam possessam, et Italiam laceratam, ante pedes hominis effudit; uniusque hostiæ jecinori longo experimento testatam gloriam suam postponi æquo animo non tulit. Et sane, quod ad exploranda bellica sacrificia, æstimandosque militares ductus attinebat, omnes foculos, omnes aras Bithyniæ, Marte ipso iudice, pectus Hannibalis prægravâsset.

(7.) Capax generosi spiritûs illud quoque dictum regis [Cotyis.] Ut enim ab Atheniensibus civitatem sibi datam cognovit; “Et ego,” inquit, “illis meæ gentis jus dabo.” Æquavit Athenis Thraciam, ne, [vicissitudine] talis beneficii imparem se judicando, humiliter de origine suâ sentire existimaretur.

(8.) Nobiliter etiam uterque Spartanus, et qui increpitus a quodam, quod in aciem claudus descenderet, pugnare, non fugere propositum sibi esse respondit; et qui, referente quodam, sagittis Persarum solem obscurari solere, “Bene narras,” inquit: “in umbrâ enim melius præliabimur.” Ejusdem vir urbis atque animi, hospiti suo patriæ muros excelsos latosque ostendenti, dixit: “Si mulieribus istos comparâstis, recte; si viris, turpiter.”

---

CAP. VIII.—*De Constantiâ.*

*Romanorum.*

- |                          |                          |
|--------------------------|--------------------------|
| 1. Q. Fulvii Flacci pro- | 4. Q. Metelli Numidici.  |
| cos.                     | 5. Q. Scaevolæ auguris.  |
| 2. Q. Fabii Max. Ver-    | 6. Semproniae Graceho-   |
| rucosi.                  | rum sororis.             |
| 3. C. Calpurnii Pisonis  | 7. Pontii centurionis.   |
| cos.                     | 8. C. Mevii centurionis. |



*Externorum.*

- |                            |                           |
|----------------------------|---------------------------|
| 11. Blassii Salapini.      | 4. Ephialtis Atheniensis. |
| 12. Phocionis Atheniensis. | 5. Dionis Syracusani.     |
| 13. Socratis Atheniensis.  | 6. Alexandri Magni.       |

Apertum et animosum bonæ fiduciæ pectus emenso quasi debitum superest opus, constantiæ repræsentatio. Naturâ enim sic comparatum est, ut, quisquis se aliquid ordine ac recte mente complexum confidit, vel jam gestum, si obtrectetur, acriter tueatur; vel nondum editum, si interpelletur, sine ullâ cunctatione ad effectum perducatur.

(1.) Sed dum exempla propositæ rei persequor, latius mihi circumspicienti, ante omnia, se Fulvii Flacci constantia offert. Capuam, fallacibus Hannibalis promissis Italiæ regnum nefariâ defectione pacisci persuasam, armis occupaverat. Tam deinde culpæ hostium justus æstimator, quam speciosus victor, Campanum senatum, impii decreti auctorem, funditus delere constituit. Itaque catenis onustum in duas custodias, Teanam, Calenamque divisit; consilium exsecuturus, cum ea peregisset, quorum administrandorum celerior esse necessitas videbatur. Rursum autem de mitiore senatûs sententiâ orto, ne debitam pœnam scelerati effugerent, nocte admisso equo Teanum contendit; interfectisque, qui ibi asservabantur, e vestigio Cales transgressus, perseverantiæ suæ opus exsecutus est. Et jam deligatis ad populum hostibus, literas a P. C. nequidquam Campanis salutares accepit. In sinistrâ enim eas manu, sicut eerant traditæ, reposuit; ac, jusso lictore lege agere, titulum demum aperuit, postquam illis obtemperari non poterat. Quâ constantiâ victoriæ quoque gloriam antecellit; quia, si eum, intra seipsum partitâ laude, æstimes, majorem punitâ Capuâ, quam captâ, reperies.

(2.) Atque ista quidem severitatis: illa vero pie-



tatis constantia admirabilis, quam Q. Fabius Maximus infatigabilem patriæ præstitit. Pecuniam pro captivis Hannibali numeraverat: fraudatus eâ publice, tacuit. Dictatori ei magistrum equitum Minucium jure imperii senatus æquaverat: silentium egit. Compluribus præterea injuriis laccessitus, in eodem animi habitu permansit, nec unquam sibi reipublicæ permisit irasci: tam perseverans in amore civium fuit. Quid in bello gerendo? nonne par ejus constantia? Imperium Romanum, Cannensi prælio pæne destructum, vix sufficere ad exercitus comparandos videbat. Itaque frustrari et eludere Pœnorum impetus, quam manum cum his totâ acie conserere, melius ratus, pluribus comminationibus Hannibalis irritatus, sæpe etiam spe bene gerendæ rei oblatâ, nunquam a consilii salubritate, ne parvi quidem certaminis discrimine, recessit. Quodque est difficillimum, ubique irâ ac spe superior apparuit. Ergo, ut Scipio pugnando, ita hic non dimicando, maxime civitati nostræ succurrisse visus est. Alter enim celeritate suâ Carthaginem oppressit; alter cunctatione id egit, ne Roma opprimi posset.

(3.) C. etiam Pisonem mirifice et constanter turbulento reipublicæ statu egisse consulem, narratione insequenti patebit. M. Palicani, seditiosissimi hominis, pestiferis blanditiis præreptus populi favor consularibus comitiis summum dedecus admittere conabatur, amplissimum ei imperium deferre cupiens, cujus teterrimis actis exquisitum potius supplicium, quam ullus honos, debebatur. Nec deerat consternatæ multitudini furialis fax tribunicia, quæ temeritatem ejus et ruentem comitaretur, et languentem actionibus suis inflammaret. In hoc miserando pariter et erubescendo statu civitatis, tantum non manibus tribunorum pro Rostris Piso collocatus, cum hinc atque illinc eum ambissent, et an Palicanum, suffragiis populi consulem creatum, renuntiaturus esset, interrogaretur: primo respondit, “ non existimare se, tantis te-



nebris offusam esse rempublicam, ut huc indignitatis  
reeniretur.” Deinde cum perseveranter instarent, ac  
dicerent: “Age, si ventum fuerit;” “Non renun-  
ciabo,” inquit. Quo quidem tam absciso responso  
consulatum Palicano, prius quam illum adipisceretur,  
arripuit. Multa et terribilia Piso contempsit, dum spe-  
ciosum mentis suæ flecti non vult rigorem.

(4.) Metellus autem Numidicus, propter consimile  
perseverantiæ genus, excepit quoque indignam ma-  
estate ac moribus suis procellam. Cum enim ani-  
madverteret, quo tenderent Saturnini tribuni plebis  
inesti conatus, quantoque malo reipublicæ, nisi his  
occurreretur, erupturi essent; in exsilium, quam in-  
regem ejus, ire maluit. Potest aliquis hoc viro dici  
constantior? qui, ne sententiâ suâ pelleretur, patriâ,  
quâ summum dignitatis gradum obtinebat, carere  
constituit.

(5.) Cæterum, ut neminem ei prætulerim, ita Q.  
Scævola augurem merito comparaverim. Dispulsis  
rostratisque inimicorum partibus, Sulla, occupatâ  
Urbe, senatum armatus coëgerat, ac summâ cupidi-  
tate ferebatur, ut C. Marius quam celerrime hostis  
eddicaretur. Cujus voluntati nullo obviam ire audente,  
Scævola, interrogatus de hac re, sententiam  
dicere noluit. Quin etiam truculentius sibi minitanti  
Sullæ, “Licet,” inquit, “mihi agmina militum, qui-  
bus curiam circumsedisti, ostentes; licet mortem  
sentidem miniteris; nunquam tamen efficies, ut,  
propter exiguum senilemque sanguinem meum, Ma-  
rius, a quo Urbs et Italia conservata est, hostem  
eddicem.”

(6.) Quid feminæ cum concione? si patrius mos  
vetetur, nihil. Sed ubi domestica quies seditionum  
turbata fluctibus est, priscae consuetudinis auctoritas  
trivellitur; plusque valet quod violentia cogit, quam  
quod suadet et præcipit verecundia. Itaque te, Sem-  
proniam, Ti. et C. Gracchorum soror, uxor Scipionis  
Aemilianum, non, ut absurde gravissimis virorum operi-



bus inserens, malignâ relatione comprehendam; sed, quia, a tribuno plebis producta ad populum, in maximâ confusione, nihil a tuorum amplitudine degenerasti, honoratâ memoriâ prosequar. Coacta es eo loci consistere, ubi principum civitatis perturbari frons solebat. Instabat tibi torvo vultu minas profundens amplissima potestas: clamor imperitæ multitudinis obstrepebat: totum forum acerrimo studio nitebatur, ut Equitio, cui Sempronîæ gentis falsum jus quærebatur, tamquam filio Tiberii fratris tui, osculum dares: tu tamen illum, nescio quibus tenebris protractum portentum, execrabili audaciâ ad usurpandam alienam propinquitatem tendentem, repulisti.

(7.) Non indignabuntur Urbis nostræ lumina, si, inter eorum eximium fulgorem, centurionum quoque virtus spectandam se obtulerit. Nam, ut humilitas amplitudinem venerari debet, ita [nobilitate] fovenda magis quam spernenda bonæ indolis novitas est. An abigi debet T. Pontius ab horum exemplorum contextu? qui, pro Cæsaris partibus excubans, Scipionis præsidio interceptus, cum uno modo salus ab eo daretur, si se futurum Cn. Pompeii, generi ipsius, militem affirmâset, ita respondere non dubitavit: “Tibi quidem, Scipio, gratias ago: sed mihi uti istâ conditione vitæ non est opus.” Sine ullis imaginibus nobilem animum!

(8.) Idem constantiæ propositum secutus C. Mevius, centurio divi Augusti, cum Antoniano bello sæpenumero excellentes pugnas edidisset, improvisis hostium insidiis circumventus, et ad Antonium Alexandriam perductus, interrogatusque, quidnam de eo statui deberet; “Jugulari me,” inquit, “jube: quia nec salutis beneficio, neque mortis supplicio adduci possum, ut aut Cæsaris miles esse desinam, aut tuus esse incipiam.” Cæterum, quo constantius vitam contempsit, eo facilius impetravit. Antonius enim virtuti ejus incolumitatem tribuit.



*Externa.*

(1.) Complura hujusce notæ Romana exempla su-  
perant; sed satietas modo vitanda est. Itaque stilum  
meum ad externa jam delabi permittam. Quorum  
principatum teneat Blassius, cujus constantiâ nihil  
perteritius. Salapiam enim, patriam suam, præsidio  
Punico occupatam, Romanis cupiens restituere, Da-  
sium acerrimo studio secum in administratione reipu-  
blicæ dissidentem, et alioquin animo toto Hannibalis  
inimicitie vacantem, sine quo propositum consilium  
peragi non poterat, ad idem opus aggrediendum ma-  
jore cupiditate, quam spe certiore, tentare ausus est.  
Qui protinus sermonem ejus, adjectis quæ et ipsum  
commendatiorem, et inimicum invisorem, factura  
videbantur, Hannibali retulit: a quo adesse jussi sunt,  
ut alter crimen probaret, alter defenderet. Cæterum,  
per tribunali cum res gereretur, et quæstioni illi om-  
nium oculi essent intenti, dum aliud forte ceterioris  
curæ negotium tractatur, Blassius, vultu dissimu-  
lante, et voce submissâ, monere Dasium cœpit, ut  
Romanorum potius quam Carthaginiensium partes  
sequeretur. Enimvero tunc ille proclamat, se in con-  
spectu ducis adversus eum sollicitari. Quod quia et  
incredibile existimabatur, et ad unius tantum aures  
penetraverat, et jactabatur ab inimico, veritas fide  
paruit. Sed non ita multo post Blassii mira constantia  
Dasium ad se traxit, Marcelloque Salapiam, et quin-  
centos Numidas, qui in eâ custodiæ causâ erant, tra-  
didit.

(2.) Phocion vero, cum Athenienses rem, aliter  
atque ipse suaserat, prospere administrassent, adeo  
perseverans sententiæ suæ propugnator exstitit, ut in  
conjunctione lætari quidem se successu eorum, sed con-  
silium tamen suum aliquanto melius fuisse, diceret.  
Non enim damnavit, quod recte viderat; quia quod  
minus male consuluerat, bene cesserat; felicius illud  
existimans, hoc sapientius. Blandum animum sane



temeritati casus facit, ubi pravo consilio propitius adspirat: quoque vehementius noceat, insperatius prodest. Placidi et misericordes, et liberales, omnique suavitate temperati, mores Phocionis; quos optime profecto consensus omnium bonitatis cognomine decorandos censuit. Itaque constantia, quæ naturâ rigidior videbatur, lenis e mansueto pectore fluxit.

(3.) Socratis autem virilitatis robore palliatus animus aliquanto præfractius perseverantiæ exemplum edidit. Universa civitas Atheniensium, iniquissimo ac truculentissimo errore instincta, de capite decem prætorum, qui apud Arginusas Lacedæmoniam classem deleverant, tristem sententiam tulerat. Forte tunc ejus potestatis Socrates, cujus arbitrio plebis-scita ordinarentur, indignum judicans tot et tam bene meritos ex indignâ causâ impetu invidiæ abripi, temeritati multitudinis constantiam suam objecit; maximoque concionis fragore et incitatissimis minis compulsus non est, ut se publicæ dementiæ auctorem adscriberet. Quæ, oppositu ejus, legitimâ grassari viâ prohibita, injusto prætorum cruore manus suas contaminare perseveravit. Nec timuit Socrates, ne consternatæ patriæ undecimus furor mors ipsius existeret.

(4.) Proximum, etsi non ejusdem splendoris est, tamen adeo certum constantiæ haberi potest experimentum, cum efficacis operæ forensis, tum fidei non latentis. Athenis Ephialtes, accusare publice jussus, et inter cæteros Demonstrati nomen deferre coactus est, cujus filius erat Demochares, excellentis formæ puer, animo ejus flagrantissimo inhærens amore. Itaque communis officii sorte truculentus accusator, privati affectûs conditione miserabilis reus, puerum, ad se exorandum, quo parcius patris criminibus insisteret, venientem, neque repellere, neque supplicem genibus suis advolutum intueri, sustinuit: sed operto capite flens et gemens, preces expromere passus est. Nihiloque minus sincerâ fide accusatum Demonstratum damnavit. Victoriâ, nescio, laude an tormento ma-



ore partum! quoniam prius, quam sontem opprimeret, seipsum vicit Ephialtes.

(5.) Quem Syracusanus Dion diversitate exempli porægravat; qui, quibusdam monentibus, ut adversus Heracliden et Calippum, quorum fidei plurimum credebatur, tamquam insidias ei nectentes, cautior esset, respondit, se vitâ malle excedere, quam metu violentæ mortis amicos inimicosque juxta ponere.

(6.) Quod sequitur, et rei ipsius admiratione, et claritate auctoris, illustre. Alexander Macedonum rex, inclytâ jam pugnâ excellentissimis opibus Darii contusus, æstu et itineris fervore in Ciliciâ percalefactus, Cydno, qui aquæ liquore conspicuus Tarsum interfuit, corpus suum immersit. Subito deinde ex animio haustu rigoris obstupefactis nervis, ac torpore hebetatis artubus, maximâ cum exanimatione totius exercitûs, in oppidum castris propinquum defertur. Iacebat æger Tarsi, inque valetudine ejus adversâ instantis victoriæ spes fluctuabat. Itaque convocati medici, attentissimo consilio salutis remedia circumspiciebant. Qui cum ad unam potionem sententiam direxissent, atque eam Philippus medicus suis manibus temperatam Alexandro (erat autem ipsius amicus et comes) porrexisset, a Parmenione missæ literæ superveniunt, admonentes, ut rex insidias Philippi, perinde ac pecuniâ corrupti a Dario, caveret. Quas cum legisset, sine ullâ cunctatione medicamentum hausit, ac tunc legendas Philippo tradidit. Pro quo tantam constanti erga amicum judicio, dignissimam a Diis immortalibus mercedem recepit; qui incolumitatis ejus præsidium falso interpellari judicio noluerunt.



VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIMUM  
LIBER QUARTUS.

---

CAP. I.—*De Moderatione.*

*Quæ in Romanis.*

- |   |                                      |
|---|--------------------------------------|
| 1. P. Valerio Poplicolâ<br>cos.         | 9. C. Claudio Nerone<br>cos.         |
| 2. M. Furio Camillo<br>exsule.          | 10. P. Scipione Æmilia-<br>no cens.  |
| 3. C. Marcio Rutilio<br>cens. 2.        | 11. Q. Mucio Scævo-<br>lâ.           |
| 4. L. Quintio Cincin-<br>nato cos.      | 12. Q. Metello Macedo-<br>nico.      |
| 5. Q. Fabio Max. Rul-<br>liano.         | 13. Q. Metello Numidi-<br>co exsule. |
| 6. P. Africano majore.                  | 14. M. Catone Uticen-<br>si.         |
| 7. M. Claudio Marcello<br>cos. 4.       | 15. M. Calpurnio Bibulo<br>procos.   |
| 8. Ti. Sempronio Grac-<br>cho trib. pl. |                                      |

*Quæ in externis.*

- |                       |                        |
|-----------------------|------------------------|
| 1. Archytâ Tarentino. | 2. Platone Atheniensi. |
|-----------------------|------------------------|



- |                           |                                |
|---------------------------|--------------------------------|
| 3. Dione Syracusano.      | 7. Septem Sapientibus.         |
| 4. Thrasybulo Atheniensi. | 8. Theopompo Spartanorum rege. |
| 5. Stasippo Tegeate.      | 9. Antiocho rege Syriæ.        |
| 6. Pittaco Mitylenæo.     |                                |

Transgrediar ab saluberrimam partem animi, moderationem, quæ mentes nostras impotentia et temeritatis incursu transversas ferri non patitur: quo evenit, ut reprehensionis morsu sit vacua, et laudis quæstu opulentissima. Itaque effectus suos in claris viris recognoscat.

(1.) Atque ut ab incunabulis summi honoris inciperem, P. Valerius, qui, populi majestatem venerando, *Poplicolæ* nomen assecutus est, cum, exactis regibus, imperii eorum vim universam omniaque insignia sub titulo consulatûs in se translata cerneret, invidiosum magistratûs fastigium moderatione ad tolerabilem habitum deduxit; fasces securibus vacuefaciendo, et in concione populo submittendo. Numerum quoque eorum dimidiâ ex parte minuit, ultro Sp. Lucretio collegâ assumpto; ad quem, quia major natu erat, priores sedes transferri jussit. Legem etiam comitiis centuriatis tulit, ne quis magistratus civem Romanum, adversus provocationem, verberare aut necare vellet. Quia, quo civitatis conditio liberior esset, imperium paulatim destruxit. Quid, quod ædes suas dimovit, quia, excelsiore loco positæ, instar arcis habere debebantur? nonne, quantum domo inferior, tantum gloria superior evasit?

(2.) Vix juvat abire a *Poplicolâ*: sed venire ad *Camillum* libet. Cujus tam moderatus ex magna ignominiâ ad summum imperium transitus fuit, ut, cum præsidium ejus cives, captâ a Gallis urbe, *Ardeæ* exsulantibus petiissent, non prius Veios accipiendum exercitum iret, quam de dictaturâ suâ annua sollenni jure acta comperisset. Magnificus *Camilli Veientanus* triumphus: egregia Gallica vic-



toria: sed ista cunctatio longe admirabilior. Multo enim multoque seipsum quam hostem superare operosius est, nec adversa præproperâ festinatione fugientem, nec secunda effuso gaudio apprehendentem.

(3.) Par Furio moderatione Marcius Rutilius Censorinus. Iterum enim censor creatus, ad concionem populum vocatum quam potuit gravissimâ oratione corripuit, quod eam potestatem bis sibi detulisset, cuius majores, quia nimis magna videretur, tempus coarctandum judicâssent. Uterque recte, et Censorinus, et populus: alter enim, ut moderate honores crederent, præcepit; alter se moderato credidit.

(4.) Age, L. Quintius Cincinnatus qualem consulem gessit? cum honorem ejus Patres conscripti continuare vellent, non solum propter illius egregia opera, sed etiam quod populus eosdem tribunos in proximum annum creare conabatur, quorum neutrum jure fieri poterat; utrumque discussit, senatûs simul studium inhibendo, et tribunos verecundiæ suæ exemplum sequi cogendo. Ita unus causa fuit, ut amplissimus ordo populusque tutus esset ab injusti facti reprehensione.

(5.) Fabius vero Maximus, cum a se quinquies, et a patre, avo, proavo, majoribusque suis, sæpenumero consulatum gestum animadverteret, comitiis, quibus filius ejus summo consensu consul creabatur, quam potuit constanter cum populo egit, ut vacationem aliquando hujus honoris Fabiæ genti darent: non quod filii virtutibus diffideret (erat enim illustris), sed ne maximum imperium in unâ familiâ continuaretur. Quid hac moderatione valentius, aut efficacius? quæ etiam patrios affectus, qui potentissimi habentur, superavit?

(6.) Non defuit majoribus grata mens ad præmia superiori Africano exsolvenda; siquidem maxima ejus merita paribus ornamentis decorare conati sunt. Voluerunt illi statuas in comitio, in Rostris, in curiâ, in ipsâ denique Jovis Optimi Maximi cellâ ponere: vo-



auerunt imaginem ejus triumphali ornatu indutam Capitolinis pulvinaribus applicare: voluerunt ei continuum per omnes vitæ annos consulatum, perpetuamque dictaturam, tribuere. Quorum nihil sibi, neque plebis-scito dari, neque senatûs-consulto decerni patiendi, pæne tantum in recusandis honoribus se gessit, quantum gesserat in emerendis.

Eodem robore mentis causam Hannibalis in senatu protexit, cum eum cives sui, missis legatis, tamquam seditiones apud eos moventem, accusarent. Adjecit quoque, non oportere Patres conscriptos se reipublicæ Carthaginensium interponere: altissimamque moderatione alterius saluti consuluit, alterius malignitati; victoriâ tenus, utriusque hostem egisse contentus.

(7.) At M. Marcellus, qui primus et Hannibalem vinci, et Syracusas capi, posse docuit, cum in consulatu ejus Siculi de eo questum in Urbem venissent, nec senatum ullâ de re habuit, quia collega Valerius Lævinus forte aberat; ne ob id Siculi in querendo timidiore essent: et ut is rediit, ultro de his admitteendis retulit, querentesque de se patienter sustinuit. Jussos etiam a Lævino discedere, remanere, ut suæ defensioni interessent, coëgit. Ac deinde, utrâque parte peroratâ, etiam excedentes curiâ subsecutus est; quo liberius senatus sententiam ferret. Improbatis quoque eorum querelis, supplices et orantes ut ab eo clientelam reciperentur, clementer excepit. Super hæc Siciliam sortitus, eam provinciam collegæ cessit. Quoties laudatio Marcelli variari potest, quoties novis pose gradibus moderationis adversus socios usus est.

(8.) Quam Ti. etiam Gracchus admirabilem se exhibuit! Tribunus enim plebis, cum ex professo inimicitias cum Africano et Asiatico Scipionibus gereret, et Asiaticus judicatæ pecuniæ satisfacere non posset, utque ideo a consule in vincula publica duci jussus esset, appellâsetque collegium tribunorum, nullo voluntate intercedere, secessit a collegis, decretumque



composuit. Nec quisquam dubitavit, quin eo scribendo irati hostis adversus Asiaticum verbis usus esset. At is primum juravit se cum Scipionibus in gratiam non rediisse: deinde tale decretum recitavit: "Cum L. Cornelius Scipio, die triumphi sui, ante currum actos hostium duces in carcerem conjecerit, indignum et alienum a maiestate populi Romani videri eodem ipsum duci: itaque id non se fieri passurum." Libenter tunc opinionem suam populus Romanus a Graccho deceptam cognovit, moderationemque ejus debitâ laude prosecutus est.

(9.) C. quoque Claudius Nero inter cætera præcipuæ moderationis exempla numerandus est. Livii Salinatoris in Hasdrubale opprimendo gloriæ particeps fuerat: attamen eum triumphantem equo sequi, quam triumpho, quem ei senatus æque decreverat, uti maluit; quia res in provinciâ Salinatoris gesta fuerat. Sine curru ergo triumphavit, eo quidem clarius, quod illius victoria tantummodo laudabatur, hujus etiam moderatio.

(10.) Ne Africanus quidem posterior nos de se tacere patitur; qui, censor, cum lustrum conderet, inque solito fieri sacrificio scriba ex publicis tabulis solenne ei precationis carmen præiret, quo Dii immortales, ut populi Romani res meliores amplioresque facerent, rogabantur; "Satis," inquit, "bonæ ac magnæ sunt: itaque precor, ut eas perpetuo incolumes servent." Ac protinus in publicis tabulis adhunc modum carmen emendare jussit. Quâ votorum verecundiâ deinceps censores in condendis lustris usi sunt. Prudenter enim sensit, tunc incrementum Romano imperio petendum fuisse, cum intra septimum lapidem triumphî quærebantur: majorem autem totius terrarum orbis partem possidenti, ut avidum esset quidquam ultra appetere, ita abunde felix, si nihil, ex eo quod obtinebat, amitteret. Neque alia ejus in censurâ moderatio pro tribunali apparuit. Centurias recognoscens equitum, postquam C. Licinium Sacer-



motem citatum processisse animadvertit, dixit se scire  
 idum verbis conceptis pejerâsse: proinde, si quis eum  
 accusare vellet, usurum testimonio suo." Sed nullo  
 id id negotium accedente, "Traduc equum," inquit,  
 Sacerdos; ac lucrifac censoriam notam; ne ego, in  
 unâ personâ, et accusatoris et testis et iudicis partes  
 aggissee videar."

(11.) Quod animi temperamentum etiam in Q.  
 Cævolâ, excellentissimo viro, annotatum est. Testis  
 namque in reum productus, cum id respondisset, quod  
 salutem periclitantis magnopere læsurum videbatur,  
 discedens adjecit, "ita sibi credi oportere, si et alii  
 idem asseverâssent; quoniam unius testimonio ali-  
 quem credere pessimi esset exempli." Et religioni  
 suæ debitam fidem, et communi utilitati salubre  
 consilium reddidit.

(12.) Sentio quos cives, quæve facta eorum ac-  
 cipiata quam angusto ambitu orationis amplectar. Sed  
 cum magna et multa breviter dicenda sint de claritate  
 excellentibus viris; sermo, infinitis personis rebusque  
 circumfusus, utrumque præstare non potest. Itaque  
 propositi quoque nostri ratio non laudanda sibi omnia,  
 sed recordanda, sumsit. Quapropter bonâ cum veniâ  
 duo Metelli, Macedonicus et Numidicus, maxima pa-  
 triæ ornamenta, strictim se narrari patientur. Acer-  
 tume cum Scipione Africano Macedonicus dissenserat;  
 eorumque ab æmulatione virtutis profecta contentio  
 id graves testatasque inimicitias progressa fuerat.  
 sed tamen, cum interemtum Scipionem conclamari  
 audisset, in publicum se proripuit, mœstoque vultu  
 et voce confusâ, "Concurrite, concurrite," inquit,  
 cives: mœnia Urbis nostræ eversa sunt. Scipioni  
 anim Africano intra suos penates quiescenti nefaria  
 is illata est." O rempublicam pariter Africani morte  
 miseram, et Macedonici tam humanâ, tamque civili  
 umentatione felicem! eodem enim tempore, et quan-  
 tum amisisset principem, et qualem haberet, recogno-  
 vit. Idem filios suos monuit, ut funebri ejus lecto



humeros subjicerent; atque huic exsequiarum illum honorem vocis adjecit, "Non fore, ut postea id officium ab illis viro majori præstari posset." Ubi illa tot in curiâ jurgia? ubi tam multæ pro Rostris altercationes? ubi maximorum ducum et civium tantorum togata prælia? Omnia nimirum ista præcipuâ veneratione proseguenda delevit moderatio.

(13.) Numidicus autem Metellus, populari factione patriâ pulsus, in Asiam secessit. In quâ cum ei, forte ludos Trallibus spectanti, literæ redditæ essent, quibus scriptum erat, maximo senatûs et populi consensu reditum illi in Urbem datum, non e theatro prius abiit, quam spectaculum ederetur: non lætitiâ suam proxime sedentibus ullâ ex parte patefecit; sed summum gaudium intra se continuit. Eundem constat pari vultu et exsulem fuisse et restitutum: adeo, moderationis beneficio, medius semper inter secundas et adversas res animi firmitate versatus est.

(14.) Tot familiis in uno genere laudis enumeratis, Porcium nomen, velut expers hujusce gloriæ, silentio prætereundum? Negat fieri debere posterior Cato, non parvo summæ moderationis fisis indicio. Cypriacam pecuniam maximâ cum diligentia et sanctitate in urbem deportaverat. Cujus ministerii gratiâ, senatus relationem interponi jubebat, ut prætoris comitiis extra ordinem ratio ejus haberetur. Sed ipse id fieri passus non est, "iniquum esse," affirmans, "quod nulli alii tribueretur, sibi decerni." Ac ne quid in personâ suâ novaretur, campestris experiri temeritatem, quam curiæ beneficio uti, satius esse duxit.

(15.) Ad externa jam mihi exempla transire conanti, M. Bibulus, vir amplissimæ dignitatis, et summis honoribus functus, manus injicit: qui cum in provinciâ Syriâ moraretur, duos egregiæ indolis filios suos a Gabinianis militibus Ægypti occisos esse cognovit. Quorum interfectores ad eum vinctos regina Cleopatra misit, ut gravissimæ cladis ultionem arbitrio



quo exigeret. At ille, oblato beneficio, quo nullum majus lugenti tribui potuerat, dolorem moderationi cedere cœgit: carnificesque sanguinis sui intactos et prestigio ad Cleopatram reduci jussit; dicendo, "potestatem hujus vindictæ non suam, sed senatûs, esse debere."

*Externa.*

(1.) Tarentinus Archytas, dum se Pythagoræ præceptis Metaponti penitus immergit, magno labore longoque tempore solidum opus doctrinæ complexus; postquam in patriam revertitur, ac rura sua revisere præcipit, animadvertit negligentiam villici corrupta et permissa: intuensque male meritum, "Sumsissem," inquit, "a te supplicium, nisi tibi iratus essem." Mallet enim impunitum dimittere, quam propter iram gravius justo punire.

(2.) Nimis liberalis Archytæ moderatio: Platonis imperator: nam cum adversus delictum servi vehementius exarsisset, veritus ne ipse modum vindictæ transpicere non posset, Speusippo amico castigationis arbitrium mandavit; deforme sibi futurum existimans, commississet, ut parem reprehensionem culpa servi, animadversio Platonis, mereretur. Quo minus miror, quod in Xenocrate discipulo suo tam constanter moderatus fuit. Audierat, eum de se multa impie locutum: sine ullâ cunctatione criminationem respuit. Instabat certo vultu index, causam quærens cur sibi tales non haberetur: adjecit, "non esse credibile, ut, quem tantopere amaret, ab eo invicem non diligeretur." Postremo, cum ad jusjurandum inimicitias sentientis malignitas confugisset, ne de perjurio ejus distaret, affirmavit, "nunquam Xenocratem illa dicturum fuisse, nisi ea dici expedire sibi judicasset." Non in corpore mortali, sed in arce cœlesti, et quidem immortalem, animum ejus vitæ stationem putes peregrinasse, humanorum vitiorum incursus a se invictâ pugna re-



pellentem, cunctosque virtutis numeros altitudinis suæ sinu clausos custodientem.

(3.) Nequaquam Platoni literarum commendatione par Syracusanus Dion; sed, quod ad præstandam moderationem attinet, vehementioris experimenti. Patriâ pulsus a Dionysio tyranno, Megaram petierat: ubi cum Theodorum, principem ejus urbis, domi convenire vellet, neque admitteretur, multum diuque ante fores retentus, comiti suo, "Patienter hoc ferendum est," ait: "forsitan enim et nos, cum in gradu dignitatis nostræ essemus, aliquid tale fecimus." Quâ tranquillitate consilii, ipse sibi conditionem exsiliî placidiorem reddidit.

(4.) Thrasybulus etiam hoc loci apprehendendus est; qui populum Atheniensem, triginta tyrannorum sævitiâ sedes suas relinquere coactum, dispersamque et vagam vitam miserabiliter exigentem, animis pariter atque armis confirmatum, in patriam reduxit. Insignem deinde restitutione libertatis victoriam clariorem aliquanto moderationis laude fecit. Plebis enim scitum interposuit, ne qua præteritarum rerum mentio fieret. Hæc oblivio (quam Athenienses *Αμνηστίαν* vocant) concussum et labentem civitatis statum in pristinum habitum revocavit.

(5.) Non minoris admirationis illud: Stasippus Tegeates, hortantibus amicis ut gravem in administratione reipublicæ æmulum, sed alioqui probum et ornatum virum, quâlibet ratione vel tolleret, vel submoveret, negavit se facturum; ne, quem in tutelâ patriæ bonus civis locum obtineret, malus et improbus occuparet: seque potius vehementi adversario urgeri, quam patriam egregio advocato carere, præoptavit.

(6.) Pittaci quoque moderatione pectus instructum, qui Alcæum pœtam, et amaritudine odii et viribus ingenii adversus se pertinacissime usum, tyrannidem a civibus delatam adeptus, tantummodo, quid in opprimendo posset, admonuit.



(7.) Hujus viri mentio subjicit, ut de Septem Sapientium moderatione referam. A piscatoribus, in Milesiâ regione verriculum trahentibus, quidam jactum ceemerat. Extractâ deinde magni ponderis aureâ mensâ Delphicâ, orta controversia est; illis piscium se capturam vendidisse affirmantibus, hoc fortunam jactûs esse emisse dicente. Quâ conditione, propter novitatem rei, et magnitudinem pecuniæ, ad universum ejus civitatis populum delatâ, placuit Apollinem Delphicum consuli, cuinam adjudicari mensa deberet. Deus respondit, illi esse dandam, qui sapientiâ cæteros præstaret, his verbis:

‘Ὁς σοφίῃ πάντων πρῶτος, τούτῳ τριποδ’ ἀν δῶ.

Tum Milesii consensu Thaleti mensam dederunt. Ille cessit eam Bianti, Bias Pittaco, is protinus alii; deincepsque per omnium Septem Sapientium orbem, ad ultimum, ad Solonem pervenit; qui et titulum amplissimæ sapientiæ, et præmium, ad ipsum Apollinem transtulit.

(8.) Atque ut Theopompo quoque, Spartanorum regi, moderationis testimonium reddamus, cum primus instituisset ut Ephori Lacedæmone crearentur, ita futuri regiæ potestati oppositi, quemadmodum Romæ consulari imperio tribuni plebis sunt objecti; atque illi uxor dixisset, id egisse illum, ut filiis minorem potestatem relinqueret; “Relinquam,” inquit; “sed diuturniorem.” Optime quidem: ea enim demum tuta est potentia, quæ viribus suis modum imponit. Theopompus igitur legitimis regnum vinculis constringendo, quo longius a licentiâ retraxit, hoc propius ad benevolentiam civium admovit.

(9.) Antiochus autem, a L. Scipione ultra Taurum montem imperii finibus submotus, cum Asiam provinciam, vicinasque ei gentes amisisset, gratias agere populo Romano non dissimulanter tulit, “quod, nimis magnâ procuratione liberatus, modicis regni terminis uteretur.” Et sane nihil est tam præclarum,



aut tam magnificum, quod non moderatione temperari desideret.

—  
CAP. II.—*De Reconciliatione.*

- |   |   |
|---|---|
| 1. M. Æmilii Lepidi, et<br>M. Fulvii Flacci,<br>censorum.<br>2. M. Livii Salinatoris,<br>et C. Claudii Ne-<br>ronis, consulum.<br>3. P. Africani majoris,<br>et Ti. Sempronii<br>Gracchi. | 4. M. T. Ciceronis et A.<br>Gabinii.<br>5. P. Clodii Pulchri et<br>L. Cornelii Len-<br>tuli.<br>6. L. Caninii Galli, et<br>C. Antonii.<br>7. M. Cœlii Rufi, et Q.<br>Pompeii. |
|---|---|

Quæ quoniam multis et claris auctoribus illustrata est, transgrediamur ad egregium humani animi ab odio ad gratiam deflexum; et quidem eum læto stilo prosequamur. Nam, si placidum mare ex aspero, cœlumque ex nubilo serenum hilari adspectu sentitur; si bellum pace mutatum, plurimum gaudii affert: offensarum etiam acerbitas deposita candidâ relatione celebranda est.

(1.) M. Æmilius Lepidus, bis consul, et pontifex maximus, splendorique honorum par gravitate vitæ, diutinas ac vehementes inimicitias cum Fulvio Flacco, ejusdem amplitudinis viro, gessit. Quas, ut simul censores renuntiati sunt, in Campo deposuit; existimans non oportere eos privatis odiis dissidere, qui publice summâ juncti essent potestate. Id judicium animi ejus et præsens ætas comprobavit, et nobis veteres annalium scriptores laudandum tradiderunt.

(2.) Sicuti Livii quoque Salinatoris finiendarum simultatum illustre consilium ignotum poteritati esse noluerunt. Is namque, etsi Neronis odio ardens in exsilium profectus fuerat, testimonio ejus præcipue afflicto, tamen, postquam eum inde revocatum cives



collegam illi in consulatu dederunt, et ingenii sui, quod erat acerrimum, et injuriæ, quam gravissimam acceperat, oblivisci sibi imperavit; ne, si dissidente animo consortionem imperii usurpare voluisset, perti-  
nacem exhibendo inimicum, malum consulem ageret. Quæ quidem mentis ad tranquilliorē habitum inclinatio, in aspero ac difficili temporum articulo, plurimum salutis Urbi atque Italiæ attulit; quia, pari virtutis impetu connisi, terribiles Punicas vires con-  
tuderunt.

(3.) Clarum etiam in Africano superiore ac Ti. Graccho depositarum inimicitiarum exemplum: si-  
quidem, ad cujus mensæ sacra odio dissidentes vene-  
rant, ab eâ et amicitia et affinitate juncti discesserunt. Non contentus enim Scipio, auctore senatu, in Capi-  
tolio, Jovis epulo, cum Graccho concordiam com-  
municasse, filiam quoque ei Corneliam protinus ibi  
despondit.

(4.) Sed hujusce generis humanitas etiam in M. Cicerone præcipua apparuit. A. namque Gabinium repetundarum reum summo studio defendit, qui eum  
in consulatu suo Urbe expulerat. Idemque P. Vati-  
nium, dignitati suæ semper infestum, duobus publicis  
judiciis tutatus est, ut sine ullo crimine levitatis, ita  
cum aliquâ laude: quia speciosius aliquanto injuriæ  
beneficiis vincuntur, quam mutui odii pertinaciâ pen-  
santur.

(5.) Ciceronis autem factum adeo visum est pro-  
babile, ut imitari id ne inimicissimus quidem illi P.  
Pulcher dubitaverit: qui incesti crimine a tribus Len-  
tulis accusatus, unum ex his, ambitûs reum, patro-  
cinio suo protexit; atque in animum induxit, et  
judicem et prætorem et Vestæ ædem intuens, ami-  
cum Lentulo agere; inter quæ ille, salutem ejus  
fædo crimine obruere cupiens, hostili voce perora-  
verat.

(6.) Caninius autem Gallus reum pariter atque  
accusatorem admirabilem egit, et C. Antonii, quem



damnaverat, filiam in matrimonium ducendo, et M. Colonium, a quo damnatus fuerat, rerum suarum procuratorem habendo.

(7.) Cœlii vero Rufi ut vita inquinata, ita misericordia, quam Q. Pompeio præstitit, probanda: cui, a se publicâ quæstione prostrato, cum mater Cornelia fidei commissa prædia non redderet, atque iste auxilium suum literis implorâsset, pertinacissime absenti affuit. Recitavit et ejus epistolam judicio, ultimæ necessitatis indicem, quâ impiam Cornelie avaritiam subvertit: factum, propter eximiam humanitatem, ne sub Cœlio quidem auctore repudiandum.

---

CAP. III. — *De Abstinentiâ et Continentiâ.*

*Cujus exempla Romana sunt*

- |   |   |
|---|---|
| 1. P. Scipio Africanus<br>major procos. | 8. L. Æmilius Paulus<br>procos.   |
| 2. M. Cato Uticensis<br>propr.          | 9. Legati Rom. Q. Fabius Gurges, et<br>N. Fabius Pictor,<br>et Q. Ogulnius. |
| 3. Nero Claudius Drusus et Antonia.     | 10. L. Calpurnius Piso<br>Frugi cos.  |
| 4. Cn. Marcius Coriolanus.              | 11. M. Cato senior cos.   |
| 5. M' Curius Dentatus<br>cos.           | 12. M. Cato Uticensis.  |
| 6. C. Fabric. Luscinius<br>cos.         | 13. P. Scipio Æmilianus.  |
| 7. Q. Ælius Tubero<br>Catus cos.        | 14. Pop. Romanus.   |

*Externa sunt*

- |                           |                           |
|---------------------------|---------------------------|
| 1. Pericles Atheniensis.  | 3. Xenocrates Academicus. |
| 2. Sophocles Atheniensis. | 4. Diogenes Cynicus.      |



Magnâ curâ, præcipuoque studio referendum est, quantum libidinis et avaritiæ furori similes impetus ab illustrium virorum pectoribus consilio ac ratione submoti sint: quia demum ii penates, ea civitas, id regnum æterno in gradu facile steterit, ubi minimum virium Veneris pecuniæque cupido sibi vindicaverit. Nam quo istæ generis humani certissimæ pestes penetraverint, ibi injuria dominatur, infamia flagrat. Quibus longius relictis, contrarios tam diris vitiis minores commemoremus.

(1.) Quartum et vicesimum annum agens Scipio, æmum, in Hispaniâ Carthagine oppressâ, majoris Carthaginis capiendæ sumsisset auspicia, multosque obsides, quos in eâ urbe Pœni clausos habuerant, in suam potestatem redegisset, eximiæ inter eos formæ virginem, ætatis adultæ, et juvenis et cœlebs et victor, postquam comperit illustri loco inter Celtiberos natam, nobilissimoque gentis ejus Indibili desponsatam, accessitis parentibus et sponso inviolatam tradidit. Aurum quoque, quod pro redemptione puellæ allatum erat, summæ dotis adjecit. Quâ continentiam ac munificentiam Indibilis obligatus, Celtiberorum animos Romanis applicando, meritis ejus debitam gratiam retulit.

(2.) Verum, ut hujus viri abstinentiæ testis Hispania, ita M. Catonis Epiros, Achaia, Cyclades insulæ, maritima pars Asiæ, provincia Cypros. Unde cum pecuniæ deportandæ ministerium sustineret, tam avarum animum ab omni Venere quam a lucro habuit, non maximâ utriusque intemperantiæ versatus materiâ. Nam et regiæ divitiæ potestate ipsius continebantur, et fertilissimæ deliciarum tot Græciæ urbes, necessaria totius navigationis diverticula erant. Atque id Munatius Rufus, Cypriacæ expeditionis fidus comes, scriptis suis significat. Cujus testimonium non amolitor: proprio enim argumento laus ista nititur; quoniam ex eodem naturæ utero et continentia nata est, et Cato.



(3.) Drusum etiam Germanicum, eximiam Claudiæ familiæ gloriam, patriæque rarum ornamentum, et (quod super omnia est) operum suorum, pro habitu ætatis, magnitudine vitrico pariter ac fratri Augustis, duobus reipublicæ divinis oculis, mirifice respondentem, constitit usum Veneris intra conjugis caritatem clausum tenuisse. Antonia quoque, femina laudibus virilem familiæ suæ claritatem supergressa, amorem mariti egregiâ fide pensavit: quæ, post ejus excessum, formâ et ætate florens, cubiculum socrûs pro conjugio habuit: in eodemque toro alterius adolescentiæ vigor extinctus est, alterius viduitatis experientia consenuit. Hoc cubiculum talibus experimentis summam imponat.

(4.) Deinceps et his vacemus, quorum animus aliquo in momento ponendo pecuniam nunquam vacavit. Cn. Marcius, patriciæ gentis adolescens, Anci regis clara progenies, cui Corioli Volscorum oppidum captum cognomen adjecit, cum, editis conspicuæ fortitudinis operibus, a Postumo Cominio consule, accuratâ oratione apud milites laudatus, omnibus donis militaribus, et agri centum jugeribus, et decem captivorum electione, et totidem ornatis equis, centenario boum grege, argentoque, quantum sustinere valuisset, donaretur; nihil ex his, præter unius hospitis captivi salutem, equumque, quo in acie uteretur, accipere voluit. Quâ tam circumspectâ animi moderatione, nescias, utrum majore cum laude præmia meruerit, an rejecerit.

(5.) M' autem Curius, exactissima norma Romanæ frugalitatis, idemque fortitudinis perspectissimum specimen, Samnitum legatis agresti se in scamno assidentem foco, atque ligneo catillo cœnantem (quales epulas, apparatus indicio est) spectandum præbuit. Ille enim Samnitum divitias contempsit; Samnites ejus paupertatem mirati sunt. Nam cum ad eum magnum auri pondus publice missum attulissent, benignis verbis invitatus, ut eo uti vellet, et vultum risu



oblivit, et protinus, "Supervacuæ," inquit, "ne di-  
nam ineptæ, legationis ministri, narrate Samnitibus,  
Curium malle locupletibus imperare, quam ipsum  
eeri locupletem: atque istud, ut pretiosum, ita malo  
dominum excogitatum, munus refertote; et me-  
mentote, me nec acie vinci, nec pecuniâ corrumpi  
posse."

Idem, cum Italiâ Pyrrhum regem exegisset, nihil  
minino ex prædâ regiâ, quâ exercitum Urbemque  
attigerat, attigit. Decretis etiam a senatu septenis  
ageribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popu-  
laris assignationis modum non excessit; parum ido-  
neum reipublicæ civem existimans, qui eo, quod reli-  
quias tribueretur, contentus non esset.

(6.) Idem sensit Fabricius Luscinus, honoribus et  
auctoritate omni civitate temporibus suis major, censu  
autem unicuique pauperrimo: qui, a Samnitibus (quos  
universos in clientelâ habebat) decem æris, et quinque  
pondo argenti, totidemque servos sibi missos, in Sam-  
nitum remisit, continentiae suæ beneficio sine pecuniâ  
prædives, sine usu familiæ abunde comitatus; quia  
locupletem illum faciebat, non multa possidere, sed  
modica desiderare. Ergo domus ejus, quemadmodum  
ere et argento et mancipiis Samnitum vacua, ita  
gloriâ, ex his contemptis partâ, referta fuit. Consen-  
sanea repudiatis donis Fabricii vota exstiterunt: le-  
tatus enim ad Pyrrhum profectus, cum apud eum  
Thessalum Thessalum narrantem audisset, "quemdam  
theniensem clarum sapientiâ suadere, ne quid aliud  
homines quam voluptatis causâ facere vellent;" pro  
monstro eam vocem accepit; continuoque Pyrrho et  
Samnitibus istam sapientiam deprecatus est. Licet  
thenæ doctrinâ suâ gloriantur, vir tamen prudens  
Fabricii detestationem, quam Epicuri maluit præ-  
cepta: quod eventus quoque indicavit. Nam, quæ  
voluptati plurimum tribuit, imperium maximum  
misit; quæ labore delectata est, occupavit. Et illa  
virtutem tueri non valuit; hæc etiam donare potuit.



(7.) Curii et Fabricii Q. Ælium Tuberonem, cognomine Catum, discipulum fuisse merito quis existimaverit: cui, consulatum gerenti, cum Ætolorum gens omnis usûs vasa argentea, magno pondere, et exquisitâ arte fabricata, per legatos misisset, qui, superiori tempore gratulandi causâ ad eum profecti, retulerant, fictilia se in ejus mensâ vasa vidisse; monitos ne continentiae quasi paupertati succurrendum putarent, cum suis sarcinis abire jussit. Quam bene Ætolicis domestica prætulera, si frugalitatis ejus exemplum posterior ætas sequi voluisset! Nunc quo ventum est? a servis vix impetrari potest, ne eam suppellectilem fastidiant, quâ tunc consul uti non erubuit.

(8.) At, Perse rege devicto, Paulus, cum Macedonicis opibus veterem atque hæreditariam urbis nostræ paupertatem eo usque satiâsset, ut illo tempore primum populus Romanus tributî præstandi onere se liberaret; penates suos nullâ ex parte locupletiores fecit; præclare secum actum existimans, quod ex illâ victoriâ alii pecuniam, ipse gloriam occupâsset.

(9.) Atque huic animi ejus judicio Q. Fabius Gurgès, Num. Fabius Pictor, Q. Ogulnius subscripserunt; qui, legati ad Ptolemæum regem missi, munera, quæ ab eo privatim acceperant, in ærarium, et quidem prius quam ad senatum legationem referrent, detulerunt; de publico scilicet ministerio nihil cuiquam, præter laudem bene administrati officii, accedere debere judicantes. Jam illud humanitatis senatûs, et attentæ majorum disciplinæ indicium est: data sunt enim legatis, quæ in ærarium reposuerant, non solum Patrum conscriptorum decreto, sed etiam populi permissu; eaque legatis quæstores promte unicuique distribuerunt. Ita in iisdem Ptolemæi liberalitas, legatorum abstinencia, senatûs ac populi Romani æquitas debitam probabilis facti portionem obtinuit.

(10.) Fabiorum et Ogulnii continentiae Calpurnium Pisonem in consimili genere laudis æmulum



fuisse res ipsa documento est. Consul, gravi fugitivorum bello a se liberatâ Siciliâ, eos, quorum præcipuâ operâ usus fuerat, imperatorio more donis prosecuebatur. Inter quos filium suum locis aliquot præliatum fortissime, titulo trium librarum aureæ coronæ decoravit; præfatus, “non oportere a magistratu e publicâ pecuniâ erogari, quod in ipsius domum reditum esset:” tantumque ponderis se testamento adollescenti legaturum promisit, ut honorem publice adduce, pretium a patre privatim, reciperet.

(11.) Age, si quis hoc sæculo vir illustris pellibus hædinis pro stragulis utatur, tribusque servis comitatus Hispaniam regat, et quingentorum assium sumtu transmarinam provinciam petat, eodem cibo, eodemque vino, quo nautæ, uti contentus sit, nonne miserabilis existimetur? Atqui ista patientissime superior Cato toleravit, quia illum grata frugalitatis consuetudo in hoc genere vitæ, cum summâ dulcedine, continebat.

(12.) Multum a priscâ continentia spatio annorum posterior Cato discedit, utpote in civitate jam divite et lautitiâ gaudente natus. Is tamen, cum bellis civilibus interesset, filium secum trahens, duodecim servos habuit; numero plures, quam superior; temporum diversis moribus, pauciores.

(13.) Exsultat animus maximorum virorum memoriam percurrent. Scipio Æmilianus, post duos inclytos consulatus, totidemque suæ præcipuæ gloriæ triumphos, septem servis sequentibus officio legationis functus est. Et, puto, Carthagini ac Numantiæ spoliis comparare plures potuerat, nisi operum suorum ad se laudem, manubias ad patriam, redundare maluisset. Itaque, cum per socios et exterarum gentes iter faceret, non mancipia ejus, sed victoriæ, numerabantur: nec quantum auri et argenti, sed quantum amplitudinis pondus secum ferret, aestimabatur.

(14.) Continentia vero etiam in universæ plebis animis sæpenumero cognita est: sed abunde erit, ex



his duo exempla longe inter se distantium sæculorum retulisse. Pyrrhus, impetûs sui terrore soluto, ac jam Epiroticis armis languentibus, benevolentiam populi Romani mercari, quia virtutem debilitare nequiverat, cupiens, pæne totum regiarum opum apparatus in urbem nostram transtulit. Cæterum, cum et magni pretii, et varii generis, a legatis ejus, tam virorum quam feminarum apta usui munera circa domos ferrentur, nulla cuiquam dono janua patuit. Tarentinæque petulantia animosus magis quam efficax defensor, haud scio, majore cum gloriâ hujus urbis moribus an armis repulsus sit. In illâ quoque procellâ, quam C. Marius et L. Cinna reipublicæ inflixerant, abstinentia populi Romani mirifica conspecta est. Nam, cum a se proscriptorum penates vulgi manibus diripiendos objecissent, inveniri potuit nemo, qui civili luctu prædam peteret. Unus enim quisque se ab his, perinde ac a sacris ædibus, abstinuit. Quæ quidem tam misericors continentia plebis tacitum crudelium victorum convicium fuit.

### *Externa.*

(1.) Ac ne ejusdem laudis commemorationem externis invideamus: Pericles, Atheniensium princeps, cum tragœdiarum scriptorem Sophoclem in præturâ collegam haberet, atque is, publico officio unâ districtus prætereuntis ingenui pueri formam impensioribus verbis laudâset, intemperantiam ejus increpans, dixit: “Prætori non solum manus a pecuniæ lucro, sed etiam oculos a libidinoso adspectu, continentes esse debere.”

(2.) Sophocles autem, ætate jam senior, cum ab eo quidam quæreret, an etiam nunc rebus Venereis uteretur; “Dii meliora!” inquit. “Libenter enim ista hinc, tamquam ex aliquâ furiosâ profugi dominatione,

(3.) Æque abstinentis senectæ Xenocratem fuisse accepimus; cujus opinionis non parva fides erit nostra ratio, quæ sequitur. In pervigilio, Phryne, nobis



Athenis scortum, juxta eum vino gravem accubuit, pignore cum quibusdam juvenibus posito, an temperantiam ejus corrumpere posset. Quam nec tactu nec sermone adspersus, quoad voluerat, in sinu suo moratam, irritam propositi dimisit. Factum sapientiâ imbuti animi abstinens; sed meretriculæ quoque dictum perquam facetum. Deridentibus enim sē adolescentibus, quia tam formosa, tamque elegans, poti senis animum illecebris pellicere non potuisset, pactumque victoriæ pretium flagitantibus, de homine se cum iis, non de statuâ, pignus posuisse, respondit. Potestne hæc Xenocratis continentia a quoquam magis vere, magisque proprie demonstrari, quam ab ipsâ meretriculâ expressa est? Phryne pulchritudine suâ nullâ ex parte constantissimam ejus abstinenciam labefecit. Quid rex Alexander? an divitiis eum quaterere potuit? ab illo quoque statuum, et quidem æque frustra tentatam, putes. Legatos ad eum cum aliquot talentis miserat: quos in Academiam perductos, solito sibi (id est, modico) apparatu, et admodum parvulis copiis excepit. Postero die interrogantibus, cuinam annumerari pecuniam vellet: "Quid? vos," inquit, "hesterinâ cœnâ non intellexistis eâ me non indigere?" Ita rex philosophi amicitiam emere voluit; philosophus regi suam vendere noluit.

(4.) Alexander vero, cognomen invicti assecutus, continentiam Diogenis Cynici vincere non potuit: ad quem cum in sole sedentem accessisset, hortareturque, ut, si qua sibi vellet præstari, indicaret; quem admodum erat in crepidine collocatus, sordidæ appellationis, sed robustæ vir præstantiæ, "Mox," inquit, "de cæteris: interim a sole mihi velim non obstes." Quibus verbis illa nimirum inhæsit sententia: Alexander Diogenem gradu suo divitiis pellere tentat; celerius Darium armis. Idem Syracusis, cum olera ei lavanti Aristippus dixisset, "Si Dionysium adulare velles, ista non esses;" "Immo," inquit, "si tu ista esse velles, non adulares Dionysium."



CAP. IV.—*De Paupertate.*

- |  |   |
|--|---|
| 1. P. Valerii Poplicolæ.                       | 6. M. Atilii Reguli procos.               |
| 2. Agrippæ Menenii.                            | 7. L. Quintii Cincinnati dict.            |
| 3. C. Fabricii Luscini, et Q. Æmilii Papii.    | 8. Æliæ familiæ.                          |
| 4. Ducum ex agris ad magistratus arcessitorum. | 9. Q. Ælii Tuberonis, et L. Æmilii Pauli. |
| 5. C. Atilii Reguli Serrani cos.               | 10. Cn. Cornelii Scipionis.               |
|  | 11. M. Æmilii Scauri.                     |

Maxima ornamenta esse matronis liberos, apud Pomponium Rufum "Collectorum" libro sic invenimus. Cornelia, Gracchorum mater, cum Campana matrona, apud illam hospita, ornamenta sua pulcherrima illius sæculi ostenderet, traxit eam sermone, quousque e scholâ redirent liberi, et, "Hæc," inquit, "ornamenta mea sunt." Omnia nimirum habet, qui nihil concupiscit; eo quidem certius, quam qui cuncta possidet, quia dominium rerum collabi solet, bonæ mentis usurpatio nullum tristioris fortunæ recipit incursum. Itaque quorsum attinet, aut divitias in primâ felicitatis parte, aut paupertatem in ultimâ miseriarum statu, ponere? cum et illarum frons hilaris multis intus amaritudinibus sit referta; et hujus horridior adspectus solidis et certis bonis abundet. Quod melius personis quam verbis repræsentabitur.

(1.) Regio imperio propter nimiam Tarquinii superbiam finito, consulatûs initium Valerius Poplicola cum Junio Bruto auspicatus est. Idemque postea tres consulatus acceptissimos populo Romano gessit, et plurimorum ac maximorum operum prætextu titulorum imaginum suarum amplificavit; cum interim fastorum illud columnen patrimonio ne ad exsequiarum



quidem impensam sufficiente decessit: ideoque publicâ pecuniâ ductæ sunt. Non attinet ulteriore disputatione tanti viri paupertatem scrutari: abunde enim patet, quid vivus possederit, cui mortuo lectus funebris et rogus defuit.

(2.) Quantæ amplitudinis Agrippam Menenium fuisse arbitremur, quem senatus et plebs pacis interesse faciendæ auctorem legit? Quantæ scilicet esse debuit arbiter publicæ salutis. Hic, nisi a populo, collatis in capita sextantibus, funeratus esset, ita pecuniæ inops decessit, ut sepulturæ honore caruisset. Verum idcirco perniciosâ seditione dividua civitas, manibus Agrippæ in unum contrahi voluit, quia eas pauperes quidem, sed sanctas, animadverterat. Cujus ut superstitis nullum fuit, quod in censum deferretur; ita extincti hodieque amplissimum est patrimonium Romana concordia.

(3.) In C. vero Fabricii, et Q. Æmilii Papi, principum sæculi sui, domibus argentum fuisse confitear oportet: uterque enim patellam Deorum, et salinum habuit. Sed eo lautior Fabricius, quod patellam suam corneo pediculo sustineri voluit. Papus quoque satis animose, qui, cum hæreditatis nomine ea accepisset, religionis causâ abalienanda non putavit.

(4.) Illi etiam prædivites, qui ab aratro arcescebantur ut consules fierent, voluptatis causâ sterile atque æstuosissimum Pupiniæ solum versabant? deliciarumque gratiâ vastissimas glebas plurimo cum sudore dissipabant? Immo vero, quos pericula reipublicæ imperatores asserebant, angustię rei familiaris (quid cesso proprium nomen veritati reddere?) bubulcos fieri cgebant.

(5.) Atilium autem, qui ad eum arcessendum a senatu missi erant ad imperium populi Romani suscipiendum, semina spargentem viderunt. Sed illæ rustico opere attritæ manus salutem publicam stabilie-



runt: ingentes hostium copias pessumdederunt: quæque modo arantium bouum jugum rexerant, triumphalis currûs habenas retinuerunt; nec fuit iis rubori, eburneo scipione deposito, agrestem stivam aratri repetere. Potest pauperes consolari Atilius: sed multo magis docere locupletes, quam non sit necessaria solidæ laudis cupidini anxia divitiarum comparatio.

(6.) Ejusdem nominis et sanguinis Atilius Regulus, primi Punici belli gloria, cladesque maxima, cum in Africâ insolentissimæ Carthaginis opes crebris victoriis contunderet, ac prorogatum sibi ob bene gestas res in proximum annum imperium cognosceret, consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem jugerum in Pupiniâ habebat, mortuum esse, occasionemque nactum mercenarium, amoto inde rustico instrumento, discessisse: ideoque petere ut sibi successor mitteretur, ne, deserto agro, non esset unde uxor ac liberi sui alerentur. Quæ postquam senatus a consulibus accepit, et agrum Atilii illico colendum locari, et alimenta conjugii ejus ac liberis præberi, resque quas amiserat, redimi publice, jussit. Tanti ærario nostro virtutis Atilianæ exemplum, quo omnis ætas Romana gloriabitur, stetit.

(7.) Æque magna latifundia L. Quintii Cincinnati fuerunt: septem enim jugera agri possedit: ex hisque tria, quæ pro amico ad ærarium obsignaverat, multæ nomine amisit. Pœnam quoque pro filio Cæsone, quod ad causam dicendam non occurrisset, hujus agelli reditu solvit. Et tamen ei, quatuor jugera aranti, non solum dignitas patrisfamilie constitit, sed etiam dictatura delata est. Anguste se habitare nunc putat, cujus domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt.

(8.) Quid? Ælia familia, quam locuples! sexdecim eodem tempore Ælii fuerunt, quibus una domuncula erat eodem loci, quo nunc sunt Mariana monimenta; et unus in agro Veiente fundus, minus multos cultor-



res desiderans, quam dominos habebat; inque Maximo et Flaminio spectaculi locus: quæ quidem loca ob virtutem publice donata possidebant.

(9.) Eadem gens nullum ante scrupulum argenti habuit, quam Paulus, Perse rege devicto, Q. Ælio Tuberoni, genero suo, quinque pondo argenti ex prædâ donaret. Taceo enim, quod princeps civitatis filiam ei nuptum dedit, cujus penates tam jejunos pecuniâ videbat. Quin ipse quoque adeo inops decessit, ut, nisi fundus, quem unum reliquerat, venisset, uxor ejus dotem unde reciperet, non exstitisset. Animi virorum et feminarum vigeant in civitate; eorumque bonis dignitatis æstimatio cunctis in rebus ponderabatur. Hæc imperia conciliabant; hæc jungebant affinitates; hæc in foro, hæc in curiâ, hæc intra privatos parietes, plurimum poterant. Patriæ enim rem unusquisque, non suam, augere properabat; pauperque in divite, quam dives in paupere, imperio versari malebat. Atque huic tam præclaro proposito illa merces reddebatur, quod nihil eorum, quæ virtuti debentur, temere pecuniâ licebat; inopiæque illustrium virorum publice succurrebatur.

(10.) Itaque cum secundo Punico bello Cn. Scipio ex Hispaniâ senatui scripsisset, petens ut sibi successor mitteretur, quia filiam virginem adultæ jam ætatis haberet, neque ei sine se dos expediri posset; senatus, ne respublica bono duce careret, patris sibi partes desumsit; consilioque uxoris ac propinquorum Scipionis, constitutâ dote, summam ejus ex ærario erogavit, ac puellam nuptum dedit. Dotis modus [XL] millia æris fuit. In quo non solum humanitas Patrum conscriptorum, sed etiam habitus veterum patrimoniorum cognosci potest. Namque adeo fuerunt arcta, ut Tatia, Cæsonis filia, maximam dotem ad virum X millia æris attulisse visa sit; et Megullia, quia cum quinquaginta millibus æris mariti domum intravit, Dotatæ cognomen invenerit. Idem senatus Fabricii Luscini, Scipionisque, filias ab indota-



tis nuptiis liberalitate suâ vindicavit; quoniam paternæ hæreditati, præter optimam gloriam, nihil erat quod acceptum referrent.

(11.) M. autem Scaurus quantulam a patre hæreditatem acceperit, in primo libro eorum, quos de vitâ suâ scripsit, refert. Ait enim sibi decem sola mancipia, totumque censum quinque atque triginta millium nummum relictum. In hac ille pecuniâ, futurus senatûs princeps, nutritus est spiritus.

Hæc igitur exempla respicere, his acquiescere solatiis debemus, qui parvulos census nostros nunquam querelis vacuos esse sinimus. Nullum, aut admodum parvi ponderis, argentum, paucos servos, septem jugera aridæ terræ, indigentia domesticâ impensâ funera, inopes dotum filias; sed egregios consulatus, mirificas dictaturas, innumerabiles triumphos, cernimus. Quid ergo mediam fortunam, quasi præcipuum generis humani malum, diuturnis conviciis laceramus? quæ, ut non abundantibus, ita fidis uberibus, Poplicolas, Æmilios, Fabricios, Curios, Scipiones, Scauros, hisque paria robora virtutis, aluit. Exsurgamus potius animis, pecuniæque adpectu debilitatos spiritus pristini temporis memoriâ recreemus. Namque per Romuli casam, perque veteris Capitolii humilia tecta, et æternos Vestæ focos, fictilibus etiam nunc vasis contentos, juro, nullas divitias talium virorum paupertati posse præferri.

---

CAP. V. — *De Verecundiâ.*

- |                           |                          |
|---------------------------|--------------------------|
| 1. Populi Romani.         | 5. C. Pompeii Magni      |
| 2. C. Ter. Varronis cos.  | procos.                  |
| 3. C. Cicereii candidati. | 6. C. Julii Cæsaris dic- |
| 4. L. Licinii Crassi can- | tatoris.                 |
| didati.                   |                          |



*Externorum.*

1. Spurinnæ Etrusci.
2. Legatorum Spartanorum.

A quâ tempestivus ad verecundiam transitus videtur: hæc enim justissimis viris præcepit, ut privatas facultates negligerent, publicas quam amplissimas esse cuperent: digna, cui perinde atque cœlesti numini exstruantur templa, aræque consecrentur; quia parens est omnis honesti consilii, tutela sollemnium officiorum, magistra innocentiae, cara proximis, accepta alienis, omni loco, omni tempore, favorabilem præ se ferens vultum.

(1.) Sed ut a laudibus ejus ad facta veniamus, a conditâ Urbe usque ad Africanum et Ti. Longum consules, promiscuus senatui et populo spectandorum ludorum locus erat: nunquam tamen quisquam ex plebe ante Patres conscriptos in theatro spectare sustinuit. Adeo circumspecta nostræ civitatis verecundia fuit: quæ quidem certissimum sui documentum etiam illo die exhibuit, quo L. Flamininus extremâ in parte theatri constitit; quia a M. Catone et L. Flacco censoribus senatu motus fuerat, consulatûs jam honore defunctus, frater etiam T. Flaminini, Macedoniæ Philippique victoris. Omnes enim eum transire in locum dignitati suæ debitum coëgerunt.

(2.) Confregit rempublicam Terentius Varro Canensis pugnae temerario ingressu. Idem delatam sibi ab universo senatu et populo dictaturam recipere non sustinendo, pudore culpam maximæ cladis redemit: effecitque, ut acies Deorum iræ, modestia ipsius moribus, imputaretur. Itaque titulo imaginis ejus speciosius non recepta dictatura, quam aliorum gesta, adscribi potest.

(3.) Nos autem ad præclarum verecundiæ opus transgrediamur. Magnâ cum invidiâ Fortuna prætoris comitiis Africani superioris filium Cn. Scipio-



nem, et scribam Cicereium in Campum deduxerat; utque nimis impotens, sermone vulgi carpebatur, quod tanti viri sanguinem clientelamque comitali certamine confuderat. Cæterum crimen ejus in suam laudem Cicereius convertit. Nam, ut vidit omnibus se centuriis Scipioni anteferri, templo descendit; abjectâque candidâ togâ, competitoris sui suffragatorem agere cœpit; ut scilicet præturam melius Africani memoriæ concederet, quam sibi vindicaret. Nec minimum est verecundiæ pretium. Scipio tunc honorem adeptus est: Cicereio tamen magis gratulati sunt.

(4.) Ac, ne protinus comitiis abeamus, consulatum petens L. Crassus, cum omnium candidatorum more circum forum supplex populo ire cogeretur, nunquam adduci potuit, ut id, præsentē Q. Scævola, gravissimo et sapientissimo viro, socero suo, faceret. Itaque rogabat eum, ut a se, dum ineptæ rei deserviret, discederet; majorem verecundiam dignitatis ejus, quam candidæ togæ suæ respectum agens.

(5.) Pompeius autem Magnus, Pharsalicâ acie victus a Cæsare, cum postero die Larissam intraret, oppidique illius universus populus obviam ei processisset; "Ite," inquit, "et istud officium præstate victori." Dicerem, non dignus qui vinceretur, nisi a Cæsare superatus esset: certe modestus in calamitate: nam, quia dignitate suâ uti jam non poterat, usus est verecundiâ.

(6.) Quam præcipuam in C. quoque Cæsare fuisse, et sæpenumero apparuit, et ultimus ejus dies significavit. Compluribus enim parricidarum violatus mucronibus, inter ipsum illud tempus, quo divinus spiritus mortali discernebatur a corpore, ne tribus quidem et viginti vulneribus, quin verecundiæ obsequeretur, absterreri potuit: siquidem utrâque togam manu demisit, ut inferior pars corporis tecta collaberetur. In hunc modum non homines expirant, sed Dii immortales sedes suas repetunt.



*Externa.*

(1.) Quod sequitur, externis annectam, quia ante gestum est, quam Etruriæ civitas daretur. Excellentis in eâ regione pulchritudinis adolescens, nomine Spaurinna, cum mirâ specie complurium feminarum illustrium sollicitaret oculos, ideoque viris ac parentibus earum se suspectum esse sentiret, oris decorem vulneribus confudit, deformitatemque sanctitatis suæ addidit, quam formam irritamentum alienæ libidinis, esse maluit.

(2.) Athenis quidam ultimæ senectutis, cum spectantem ludos in theatrum venisset, eumque nemo e civibus sessum reciperet, ad Lacedæmoniorum legatos forte pervenit: qui, hominis ætate moti, canos ejus et annos assurgendi officio venerati sunt, sedemque ei inter ipsos honoratissimo loco dederunt. Quod ubi ceteri populus adspexit, maximo plausu alienæ urbis eerecundiam comprobavit. Ferunt tunc unum e Lacedæmoniis dixisse: "Ergo Athenienses, quid sit spectum, sciunt; sed id facere negligunt."

CAP. VI.—*De Amore Conjugali.**Cujus exempla Romana sunt*

Ti. Gracchus major.	4. Julia, C. F. Cn. Magni.
C. Plautius Numida.	5. Porcia, M. F. M.
M. Plautius.	Bruti.

*Externa.*

Artemisia, Mausoli regis.	2. Hypsicratea, Mithridatis regis.
3. Lacænæ, Minyarum.	

A placido et leni affectu ad æque honestum, verum quanto ardentiorum et concitatorum, pergam; le-



gitimique amoris quasi quasdam imagines, non sine maximâ veneratione contemplandas, lectoris oculis subjiciam; valenter inter conjuges stabilitæ fidei opera percurrentes, ardua imitatu, cæterum cognosci utilia; quia excellentissima animadvertenti, ne mediocria quidem præstare, rubori oportet esse.

(1.) Ti. Gracchus, anguibus domi suæ mare ac feminâ apprehensis, certior factus ab aruspice, mare dimisso, uxori ejus, feminâ, ipsi celerem obitum instare; salutarem conjugi potius quam sibi partem augurii secutus, marem necari, feminam dimitti jussit: sustinuitque in conspectu suo seipsum interitu serpentis occidi. Itaque Corneliam nescio utrum felicior dixerim, quod talem virum habuerit, an miserior, quod amiserit. O te, Thessaliæ rex Admete, crudelis et diri facti crimine sub magno judice damnatum! qui conjugis tuæ fata pro tuis permutari passus es; eâque, ne tu exstinguereris, voluntario obitu consumptâ, lucem intueri potuisti. Et certe prius parentum indulgentiam tentaveras, femineo animo impar inventus.

(2.) Vilior Graccho iniquæ fortunæ victima, quamvis senatorii vir ordinis, C. Plautius Numida; sed in consimili amore par exemplum. Morte enim uxoris auditâ, doloris impotens, pectus suum gladio percussit. Interventu deinde domesticorum inceptum exsequi prohibitus, colligatusque, ut primum occasio data est, scissis fasciis, et vulnere divulso, constantî dexterâ, spiritum luctûs acerbitate permixtum ex ipsis præcordiis et visceribus hausit; tam violentâ morte testatus, quantum maritalis flammæ illo pectore clausum habuisset.

(3.) Ejusdem ut nominis, ita amoris quoque, M. Plautius. Nam cum imperio senatûs classem sociorum sexaginta navium in Asiam reduceret, Tarentumque appulisset, atque ibi uxor ejus Orestilla, quam illuc eum prosecuta fuerat, morbo pressa decessisset, funeratâ eâ, atque in rogum impositâ, inter officium



ungendi et osculandi, stricto ferro incubuit. Quem amici, sicut erat, togatum et calceatum, corpori conjugis junxerunt; ac deinde subjectis facibus utrumque unâ cremaverunt. Quorum ibi factum sepulcrum Tarenti etiam nunc conspicitur, quod vocatur *Τῶν Φιλοσυγῶν*. Nec dubito, quin, si quis modo extinctis sensus inest, Plautius et Orestilla, fati consortione gredientes vultus tenebris intulerint. Sane, ubi idem et maximus et honestissimus amor est, aliquanto præstat morte jungi, quam vitâ distrahi.

(4.) Consimilis affectus Juliæ, C. Cæsaris filiæ, annotatus est. Quæ cum ædiliis comitiis Pompeii Magni conjugis sui vestem cruore respersam e Campido domum relatum vidisset, territa metu, nequa ei vis esset allata, exanimis concidit; partumque, quem utero conceptum habebat, subitâ animi consternatione et gravi dolore corporis ejicere coacta est; atque ita exspiravit; magno quidem cum totius terrarum orbis detrimento; cujus tranquillitas tot civilium bellorum truculentissimo furore perturbata non esset, si Cæsaris et Pompeii concordia communis sanguinis vinculo constricta mansisset.

(5.) Tuos quoque castissimos ignes, Portia, M. Catonis filia, cuncta sæcula debitâ admiratione prosequuntur; quæ cum apud Philippos victum et interemptum virum tuum Brutum cognosceres, quia ferrum non dabatur, ardentes ore carbones haurire non dubitasti, muliebri spiritu virilem patris exitum imitata. Sed nescio an hoc fortius, quod ille usitato, tu novo genere mortis absumpta es.

### *Externa.*

(1.) Sunt et alienigeni amores justî, obscuritate ignorantiae non obruti; e quibus paucos attigisse satis erit. Gentis Cariæ regina Artemisia virum suum Mausolum fato absumtum quantopere desiderârit, eve est, post conquisitorum omnis generis honorum, nonimentique usque ad septem miracula provecti,



magnificentiam, argumentari. Quid enim aut eos colligas, aut de illo inclyto tumultu loquere, cum ipsa Mausoli vivum ac spirans sepulcrum fieri concupierit, eorum testimonio, qui illam extincti ossa potioni adspersa bibisse tradunt?

(2.) Hypsicratea quoque regina Mithridatem conjugem suum effusis caritatis habenis amavit; propter quem præcipuum formæ suæ decorem in habitum virilem convertere voluptatis loco habuit. Tonsis enim capillis, equo se et armis assuefecit, quo facilius laboribus et periculis ejus interesset. Quin etiam victum a Cn. Pompeio, per efferatas gentes fugientem, animo pariter et corpore infatigabili secuta est. Cujus tanta fides asperarum atque difficilium rerum Mithridati maximum solatium, et jucundissimum lenimentum fuit: cum domo enim et penatibus vagari se credidit, uxore simul exsulante.

(3.) Verum quid Asiam, quid barbariæ immensas solitudines, quid latebras Pontici sinûs scrutor? cum splendidissimum totius Græciæ decus, Lacedæmon præcipuum uxoriæ fidei specimen tantum non nostri ostendet oculis, plurimis et maximis patriæ suæ laudibus admiratione facti comparandum.

Minyæ, quorum origo, ex inclyto sociorum Iasoni numero Lemniorum in insulâ concepta, per aliquod sæculorum vices stabili in sede manserat, a Pelasgis expulsi armis, alienæ opis indigi, excelsa Tæygetorum montium juga supplices occupaverant. Quos Spartanæ civitas, respectu Tyndaridarum, (namque in illa nobilis famæ navigio destinatum sideribus par fratrul fulserat) deductos inde legibus commodisque suis immiscuit. Sed hoc tantum beneficium in injuriam bene meritiæ urbis, regnum affectantes, verterunt. Igitur publicæ custodiæ inclusi, capitali asservabantur supplicio. Quod cum vetere instituto Lacedæmoniorum nocturno tempore passuri essent, conjuges eorum, lustris ibi sanguinis, velut allocuturæ perituros viros impetrato a custodibus aditu, carcerem intraverunt.



commutatâque veste, per simulationem doloris velatis  
capitibus, eos abire passæ sunt. Hoc loco quid aliud  
adjecerim, quam dignas fuisse, quibus Minyæ nube-  
rent?

CAP. VII.—*De Amicitiae Vinculo.*

*Quo juncti Romani.*

- |                         |                          |
|-------------------------|--------------------------|
| 1. Ti. Sempronius Grac- | 4. T. Volumnius cum M.   |
| chus cum C. Blo-        | Lucullo.                 |
| sio.                    | 5. L. Petronius cum P.   |
| 2. C. Sempronius Grac-  | Cœlio.                   |
| chus cum Pom-           | 6. Ser. Terentius cum D. |
| ponio et Lætorio.       | Bruto.                   |
| 3. L. Rheginus cum      | 7. C. Lælius cum Scipi-  |
| Q. Servilio Cæ-         | one, et M. Agrip-        |
| pione.                  | pa cum Augusto.          |

*Externi.*

1. Damon cum Phintiâ.
2. Alexander Magnus cum Hephæstione..

Contemplemur nunc amicitiae vinculum, potens et  
prævalidum, neque ullâ ex parte sanguinis viribus in-  
ferius. Hoc etiam certius et exploratius, quod illud  
nascendi sors (fortuitum opus), hoc uniuscujusque  
solido judicio incoacta voluntas, contrahit. Itaque  
celerius sine reprehensione propinquum aversere, quam  
amicum; quia altera diremtio iniquitatis, altera utique  
vitæ criminis subjecta est. Cum enim deserta sit  
vita hominis, nullius amicitiae cincta præsidio,  
tam necessarium subsidium temere assumi non debet;  
semel autem recte apprehensum sperni non convenit.  
Sincerae vero fidei amici præcipue in adversis rebus  
agnoscuntur; in quibus quidquid præstatur, totum a



constanti benevolentia proficiscitur. Felicitatis cultus, majore ex parte adulationi quam caritati erogatus, certe suspectus est, perinde ac si plus semper petat, quam impendat. Accedit huc, quod infractae fortunae homines magis amicorum studia desiderant, vel praesidii vel solatii gratia. Nam laeta quidem, et prospera negotia, utpote cum divina suffragatione foveantur, humana minus indigent. Tenacius igitur eorum nomina posteritatis memoria apprehendit, qui adversos amicorum casus non deseruerunt, quam qui prosperum vitae cursum comitati sunt. Nemo de Sardapali familiaribus loquitur: Orestes Pylade pæne amico, quam Agamemnone patre, notior est: siquidem illorum amicitia in consortione deliciarum et luxuriae contabuit; horum, duræ atque asperæ conditionis solatium, ipsarum miseriarum experimento enituit. Sed quid externa attingo, cum domesticis prius liceat uti?

(1.) Inimicus patriæ fuisse Ti. Gracchus existimatus est, nec immerito, quia potentiam suam salutis ejus prætulera. Quam constantis tamen fidei amicum, etiam in hoc tam pravo proposito, C. Blossium Cumanum habuerit, operæ pretium est cognoscere. Hostis judicatus, ultimo supplicio affectus, sepultura honore spoliatus, benevolentia tamen ejus non caruit. Nam, cum senatus Rupilio et Lænatî consulibus mandasset, ut in eos, qui cum Graccho consenserant, more majorum animadverterent; et ad Lælium, cujus consilio præcipue consules utebantur, pro se Blossium deprecatum venisset, familiaritatisque excusatione uteretur, atque is dixisset, “ Quid si te Gracchus templum Jovis Optimi Maximi faces subdere jussisset? obsecraturusne voluntati illius, propter istam, quam jactas familiaritatem, fuisses?” “ Nunquam istud,” inquit, “ Gracchus imperasset.” Satis, immo etiam nimium totius namque senatus consensu damnatos mores defendere ausus est. Verum quod sequitur, multo audacius, multoque periculosius. Compressus enim per severanti interrogatione Lælii, in eodem constanti



gradu stetit, seque etiam hoc, si modo Gracchus annuisset, facturum respondit. Quis illum sceleratum autâsset fuisse, si tacuisset? Quis non etiam sapientem, si pro necessitate temporis locutus esset? At Blossius nec silentio honesto nec prudenti sermone salutem suam, ne quâ ex parte infelicis amicitiae memoriam desereret, tueri voluit.

(2.) In eâdem domo æque robusta constantis amicitiae exempla oboriuntur. Prostratis enim jam et perditis C. Gracchi consiliis rebusque, cum tota ejus conspiratio late quæreretur, desertum omni auxilio, neque tantum amici, Pomponius et Lætorius, ab infestis undique ruentibus telis, oppositu corporum suorum exierunt. Quorum Pomponius, quo is facilius evaderet, concitatum sequentium agmen in portâ Trigeminâ aliquamdiu acerrimâ pugnâ inhibuit: nec vivus belli potuit, sed, multis confectus vulneribus, transiit super cadaver suum, credo, etiam post fata vitus, dedit. Lætorius autem in ponte Sublicio constitit, et eum, donec Gracchus transiret, ardore spiritus sui sepsit: ac vi jam multitudinis obrutus, converso in se gladio, celeri saltu profundum Tiberis cecidit: quamque in eo ponte caritatem toti patriæ memoratius Cocles exhibuerat, unius amicitiae, adjectâ voluntariâ morte, præstitit. Quam bonos Gracchi, si patris aut materni avi sectam vitæ ingredi voluissent, habere milites potuerant! Quo enim impetu, quâ perseverantiâ animi, Blossius, et Pomponius, et Lætorius tropæa ac triumphos eorum adjuvissent, gloriosi conatûs tam strenui comites! sinistris quidem specieiis amicitiae conditionem secuti; sed, quo miriora, hoc certiora, fideliter cultæ nobilitatis exempla.

(3.) L. autem Rheginus, si ad debitam publico ministerio sinceritatem exigatur, posteritatis convicio perandus; si amicitiae fido pignore aestimetur, in timo laudabilis conscientiae portu relinquendus est.



Tribunus enim plebis Cæpionem in carcerem conjectum, quod illius culpâ exercitus noster a Cimbris et Teutonis videbatur deletus, veteris arctæque amicitiae memor, publicâ custodiâ liberavit: nec hactenus amicum egisse contentus, etiam fugæ ejus comes accessit. Pro magnum et inexsuperabile tuum numen, Amicitia! cum ex alterâ parte respublica manum injiceret, ex alterâ tua illum dextera traheret; et illa, ut sacrosanctus esse vellet, exigeret; tu exsilium indiceres; (adeo blando uteris imperio) supplicium honori prætulit.

(4.) Admirabile hoc opus tuum: sed quod sequitur, aliquanto laudabilius. Recognosce enim, quousque T. Volumnii constantem erga amicum suum caritatem sine ullâ reipublicæ injuriâ evexeris; qui, ortus equestri loco, cum M. Lucillum familiariter coluisset, eumque M. Antonius, quia Bruti et Cassii partes secutus fuerat, interemisset, in magnâ fugiendi licentiâ, exanimi amico adhæsit; hucusque in lacrymas et gemitus profusus, ut nimîâ pietate causam sibi mortis arcesseret. Nam, propter præcipuam et perseverantem lamentationem, ad Antonium pertractus est. Cujus postquam in conspectu stetit, "Jube me," inquit, "imperator, protinus ad Luculli corpus perductum, occidi: neque enim, absumto illo, superesse debeo, cum ei infelicis militiæ auctor exstiterim." Quid hac fidelius benevolentia? Mortem amici hostis odio levavit; vitam suam consilii crimine adstrinxit: quoque illum miserabiliorem redderet, se fecit invisorem. Nec difficiles Antonii aures habuit; ductusque, qui voluerat, Luculli dextram avide osculatus, caput, quod abscisum jacebat, sublatum pectori suo applicavit; ac deinde demissam cervicem victoris gladio præbuit. Loquatur Græcia Thesea, nefandis Pirithoi amoribus subscribentem, Ditis se patris regnis commisisse. Vani est istud narrare, stulti credere. Mixtum cruciorem amicorum, et vulneribus innexa vulnera, mortem



que morti inhærentem videre; hæc sunt vera Romanæ amicitiae indicia: illa gentis ad fingendum paratæ monstro similia mendacia.

(5.) L. quoque Petronius hujusce laudis consortionem merito vindicat. Pari etenim inclytæ amicitiae ausu par gloriæ portio auferenda est. Admodum humili loco natus, ad equestrem ordinem et splendidæ militiæ stipendia, P. Cælii beneficio, pervenerat. Cui gratum animum, quia in lætâ materiâ exhibere non contigerat, in eâ, quam iniquam Fortuna esse voluit, cum multâ fide præstitit. Erat ab Octavio consule Placentiæ præpositus Cælius. Quâ a Cinnano exercitu captâ, et senior jam, et gravi valetudine affectus, ne in potestatem hostium veniret, ad auxilium dextræ Petronii confugit. Quem is ab incepto consilio frustra conatus abstrahere, in iisdem perseverantem precibus interemit, cædique ejus suam junxit; ne, eo jacente, per quem omnia dignitatis incrementa assecutus fuerat, supereset. Ita alterius fato verecundia, alterius pietas, causam præbuit.

(6.) Jungendus est Petronio Ser. Terentius; quamquam ei, sicut cupierat, pro amico suo perire non contigit. Incepto namque egregio, non irritò eventu, æstimari debet; quia, quantum in illo fuit, et ipse exstinctus est, et D. Brutus periculum mortis evasit: qui, fugiens a Mutinâ, ut ad se interficiendum ab Antonio missos equites advenisse cognovit, quodam in loco justæ pœnæ debitum spiritum tenebris furari conabatur: eoque jam factâ irruptione, Terentius fidei mendacio obscuritate ipsâ suffragante, Brutum se esse simulavit, et corpus suum trucidandum equitibus objecit. Verum cognitus a Furio, cui Brutianæ ultionis officium mandatum fuerat, nece suâ amici supplicium discutere non potuit. Sic invitus, Fortunâ cogente, vixit.

(7.) Ab hoc horrido et tristi pertinacis amicitiae, ad lætum et serenum vultum transeamus: atque eam inde evocatam, ubi omnia lacrymis, gemitu, cædibus



fuerant referta, in eo, quo dignior est, felicitatis domicilio collocemus, gratiâ, honore, abundantissimisque opibus fulgentem. Proдите igitur ab illâ, quæ sanctorum umbris dicata esse creditur, sede, hinc Decime Læli, illinc M. Agrippa, alter virorum, alter Deorum maximum amicum, et certâ mente et secundis omnibus sortiti: totumque beatæ turbæ gregem, qui vestro ductu veneranda sinceræ fidei stipendia, laudibus et præmiis onustus, peregit, in lucem vobiscum protrahite. Vestros enim constantes animos, vestra strenua ministeria, vestram inexpugnabilem taciturnitatem, proque dignitate et salute amicorum perpetuam excubationem, testatiorem benevolentiam; et rursus harum rerum uberrimos fructus, posterior intuens ætas, in excolendo jure amicitiae, quam libentius, tam etiam religiosius erit operata.

#### *Externa.*

(1.) Hæret animus in domesticis: sed aliena quoque benefacta referre Romanæ urbis candor hortatur. Damon et Phintias, Pythagoricæ prudentiæ sacris initiati, tam fidelem inter se amicitiam junxerant, ut, cum alterum ex his Dionysius Syracusanus interficere vellet, atque is tempus ab eo, quo, prius quam periret, domum profectus res suas ordinaret, impetravisset, alter vadem se pro reditu ejus tyranno dare non dubitârit. Solutus erat periculo mortis, qui modo cervicem gladio subjectas habuerat: eidem caput suum subjecerat, cui securo vivere licebat. Igitur omnes, et in primis Dionysius, novæ atque ancipitis rei exitum speculabantur. Appropinquante deinde definitâ die nec illo redeunte, unusquisque stultitiæ tam temerarium sponsores damnabat. At is nihil se de amicitia constantiâ metuere prædicabat. Eodem autem momento, et horâ a Dionysio constitutâ, qui eam accepit, supervenit. Admiratus amborum animos tyrannus, supplicium fidei remisit; insuperque eos rogavit, ut se in societatem amicitiae, tertium sodales



nitii gradum ultimâ culturum benevolentîâ, reciperent. Hæ sane vires amicitiae: mortis contemptum ingenerare, vitæ dulcedinem exstinguere, crudelitatem mansuefacere, odium in amorem convertere, pœnam beneficio pensare potuerunt: quibus pæne tantum venerationis, quantum Deorum immortalium cærimoniis, debetur. Illis enim publica salus, his privata continetur. Atque, ut illarum ædes sacra domicilia, ita harum fida hominum pectora quasi quodam sancto spiritu referta templa sunt.

(2.) Quod ita esse, rex Alexander sensit. Darii astris, in quibus omnes necessarii ejus erant, potitus, Hephæstione gratissimo sibi latus suum tegente, ad eos alloquendos venit. Cujus adventu mater Darii recreata, humi prostratum caput erexit, Hephæstionemque, quia ei et staturâ et formâ præstabat, more Persarum adulata, tamquam Alexandrum salutavit. Admonita deinde erroris, per summam trepidationem excusationis verba quærebat. Cui Alexander, "Nihil est," inquit, "quod hoc nomine confundaris; nam hic Alexander est." Utri prius gratulemur? qui hoc dicere voluit, an cui audire contigit? Maximi enim animi rex, etiam totum terrarum orbem aut victoriis aut spe complexus, tam paucis verbis se cum comite suo partitus est. O donum inclytæ vocis, danti pariter atque accipienti speciosum! Quod privatim quoque merito veneror, clarissimi ac disertissimi viri promptissimam erga me benevolentiam expertus. Nec metuo, ne parum conveniat, mihi Pompeium meum instar esse Alexandri; cum illi Hephæstio suus alter erit Alexander. Ego vero gravissimo crimini sim innoxius, constantis et benignæ amicitiae exempla in ullâ ejus mentione transgressus; cujus in animo velut in parentum amantissimorum pectore, lætior itæ meæ status vigit, tristior acquievit: a quo omnium incrementa commodorum ultro oblata cepi: per quem tutior adversus casus steti: qui studia nostra ductu et auspiciis suis lucidiora et alacriora reddidit.



Itaque pavi invidiam quorundam optimi amici jacturâ, videlicet quia fructu torseram; non quidem meo merito; gratiam meam, quantacumque fuit, cum his, qui eâ uti voluerunt, partitus. Verum nulla tam modesta felicitas est, quæ malignitatis dentes vitare possit. Et quo secessu quosdam fugeris, aut quibus infulis misericordiæ permulseris, ne alienis malis, perinde ac bonis suis, lætentur ac gestiant? Divites sunt aliorum jacturis, locupletes calamitatibus, immortales funeribus. Sed illi quatenus alienis incommodis, suorum adhuc expertes, insultent, optima vindex insolentiae varietas humanæ conditionis viderit.

---

CAP. VIII.—*De Liberalitate.*

- |                        |                         |
|------------------------|-------------------------|
| 1. Q. Fabii Max. Ver-  | 4. Populi Rom. erga At- |
| rucosi dict.           | talum regem.            |
| 2. Busæ Canusinæ.      | 5. Ejusdem populi Ro-   |
| 3. Q. Considii equitis | mani erga Græ-          |
| Romani.                | cos.                    |

*Externorum.*

- |                         |                       |
|-------------------------|-----------------------|
| 1. Hieronis regis Syra- | 2. Gilliæ Agrigentini |
| cusanorum erga          | erga cives suos.      |
| Romanos.                |                       |

Nostrum opus, pio egressu ad proprium dolorem provectum, in suum ordinem revocetur; liberalitatisque commemorationi vacemus: cujus duo sunt maxime probabiles fontes, verum judicium, et honesta benevolentia. Nam, cum ab his oritur, tunc demum ratio constat. Dono autem ipsi gratiam et magnitudinem quidem sua, sed efficaciorē aliquanto opportunitas conciliat.

(1.) Accedit enim pretio rei inæstimabile momentum occasionis, quæ Fabium Maximum tot ante sa-



cula ob parvam pecuniæ summam erogatam, ad hoc usque tempus laudabilem fecit. Captivos ab Hannibale, interpositâ pactione nummorum, receperat: qui cum a senatu non præstarentur, misso in Urbem filio, fundum, quem unicum possidebat, vendidit, ejusque pretium Hannibali protinus numeravit. Si ad calculos revocetur, parvum, utpote septem jugeribus (et hoc in Pupiniâ) addictis, redactum; si animo erogantis, omni pecuniâ majus. Se enim patrimonii, quam patriam fidei, inopem esse maluit; eo quidem majore commendatione, quod proni studii certius indicium est supra vires niti, quam viribus ex facili uti. Alter enim, quod potest, præstat: alter etiam plus quam potest.

(2.) Itaque ejusdem temporis femina, Busa nomine, regionis autem Apuliæ ditissima, merito quidem liberalitatis testimonium receperit: sed excellentes opes suas Fabianis rei familiaris angustiis non comparaverit. Nam, etsi circa decem millia civium nostrorum, Cannensis prælii reliquias, benignissime intra Canusina mœnia alimentis sustentavit; salvo tamen statu fortunarum suarum, munificam se populo Romano præstitit. Fabius, in honorem patriæ, paupertatem inopiâ mutavit.

(3.) In Q. quoque Considio saluberrimi exempli, nec sine parvo ipsius fructu, liberalitas annotata est: qui, Catilinæ furore ita consternatâ republicâ, ut ne a locupletibus quidem debitæ pecuniæ, propter tumultum, pretiis possessionum diminutis, solvi creditoribus possent; cum centies atque quinquagies HS. summam in fenore haberet, neque de sorte quemquam debitorum suorum, neque de usurâ, a suis appellari passus est: quantumque in ipso fuit, amaritudinem publicæ confusionis privatâ tranquillitate mitigavit; opportune mirificeque testatus, nummorum suorum, non civilis sanguinis, se esse feneratorem. Jam, qui nunc præcipue negotiatione delectantur, cum pecuniam cruentam domum retulerint, quam improbando



gaudio exsulent, recognoscent, si diligenter senatûs-consultum, quo Considio gratiæ actæ sunt, legere non fastidierint.

(4.) Queri mecum jamdudum populus Romanus videtur, quod, cum singulorum munificentiam consector, de suâ taceam. Ad summam enim ejus laudem pertinet, quem animum regibus et urbibus et gentibus præstiterit, recognosci; quia omne præclari facti decus crebrâ memoriâ in se ipso revirescit. Asiam, bello captam, Attalo regi muneris loco possidendam tradidit; eo excelsius et speciosius Urbis nostræ futurum imperium credens, si ditissimam atque amœnissimam partem terrarum orbis in beneficio, quam in fructu suo, reponere maluisset. Ipsâ victoriâ donum felicius; quia multum occupâsse, habere invidiam potuit; tantum tribuisse, gloriâ carere non potuit.

(5.) Illius vero Romanæ liberalitatis cœlestem spiritum nullæ literæ satis dignis laudibus prosequuntur. Philippo enim Macedonum rege superato, cum ad Isthmicum spectaculum tota Græcia convenisset, T. Quintius Flamininus, tubæ signo silentio facto, per præconem hæc verba recitari jussit: "Senatus Populusque Romanus, et T. Quintius Flamininus imperator, omnes Græciæ urbes, quæ sub ditione Philippi regis fuerunt, liberas atque immunes esse jubet." Quibus auditis, maximo et inopinato gaudio homines perculsi, primo, veluti non audisse se, quæ audierant, credentes, obticuerunt. Iteratâ deinde pronuntiatione præconis, tantâ cœlum clamoris alacritate compleverunt, ut certo constet, aves, quæ supervolabant, attonitas paventesque decidisse. Magni animi fuisset atque tot captivorum capitibus servitutem detraxisse, quod tunc nobilissimis et opulentissimis urbibus populus Romanus libertatem largitus est. Ad cujus majestatem pertinet, non solum quæ ipse benigne tribuit, sed etiam quæ alio tribuente sensit, commemorari. Ut enim illic [collatæ] ita hîc redditæ laudis commendatio est.



*Externa.*

(1.) Hiero, Syracusanorum rex, auditâ clade, quâ Romani apud Trasimenum lacum erant afflicti, trecenta millia modium tritici, et ducenta millia hordei, auriq[ue] ducenta et quadraginta pondo Urbi nostræ muneri misit. Neque ignarus verecundiæ majorum nostrorum, ne nollent accipere, in habitum id Victoriæ formavit, ut eos, religione motos, munificentiam muti cogeret; voluntate mittendi prius, iterum providentiâ cavendi ne remitteretur, liberalis.

(2.) Subnectam huic Agrigentinum Gilliam, quem propemodum ipsius liberalitatis præcordia constat habuisse. Erat opibus excellens, sed multo etiam animo, quam divitiis locupletior: semperque in erogandâ potius quam in contrahendâ pecuniâ occupatus; adeo ut domus ejus quasi quædam munificentiae officina crederetur. Illinc enim publicis usibus apta monimenta exstruebantur: illinc grata populi oculis spectacula edebantur: illinc epularum magnifici apparatus, laudentique annonæ subsidia, oriebantur. Et, cum hæc universis, privatim alimenta inopiâ laborantibus, dotes virginibus paupertate pressis, subsidia detrimentorum incursu quassatis, erogabantur. Hospites quoque tum urbanis penatibus, tum etiam rusticis tectis benignissime excepti, variis muneribus ornati dimittebantur. Quodam vero tempore quingentos simul Gelensium quites, vi tempestatis in possessiones suas compulsos, tulit ac vestivit. Quid multa? non mortalem aliquem, sed propitiæ Fortunæ benignum esse diceres sinum. Ergo, quod Gillias possidebat, omnium quasi commune patrimonium erat: pro cuius salute et incrementis, tum Agrigentina civitas, tum etiam vicinæ regiones votis excubabant. Colloca ex contrariâ parte reas inexorabilibus claustris obseratas: nonne præstantiorem aliquanto existimes illam impensam, quam ane custodiam?



# VALERII MAXIMI

## FACTORUM DICTORUMQUE

### MEMORABILIVM

## LIBER QUINTVS.

---

#### *CAP. I.—De Humanitate et Clementiâ.*

- |  |  |
|--|--|
| <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Senatûs Romani.</li> <li>2. L. Cornelii Scipionis<br/>cos.</li> <li>3. T. Quintii Crispini.</li> <li>4. M. Claudii Marcelli<br/>procos.</li> <li>5. Q. Metelli Macedo-<br/>nici procos.</li> <li>6. P. Scipionis Æmi-<br/>liani procos.</li> </ol> | <ol style="list-style-type: none"> <li>7. P. Africani Majori<br/>procos.</li> <li>8. L. Æmilii Pauli cos<br/>2.</li> <li>9. Cn. Pompeii Magni<br/>procos.</li> <li>10. C. Julii Cæsaris cos<br/>2.</li> <li>11. M. Antonii trium-<br/>viri.</li> </ol> |
|--|--|

#### *Externorum.*

- |  |   |
|--|---|
| <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Alexandri Magni.</li> <li>2. Pisistrati Athenien-<br/>sis.</li> <li>3. Pyrrhi Epirotarum<br/>regis.</li> </ol> | <ol style="list-style-type: none"> <li>4. Antigoni Macedo-<br/>niæ regis.</li> <li>5. Campanorum.</li> <li>6. Hannibalis Pœni.</li> </ol> |
|--|---|

Liberalitati quas aptiores comites, quam humani-  
tatem et clementiam dederim? quoniam idem gen



laudis expetunt: quarum prima inopiâ, proxima occupatione, tertia ancipiti fortunâ præstatur. Cumque nescias quam maxime probes, ejus tamen commendatio præcurrere videtur, cui nomen ex ipso numine inquisitum est.

(1.) Ante omnia autem humanissima et clementissima senatûs acta referam: qui, cum Carthaginensium legati ad captivos redimendos in Urbem venissent, protinus his, nullâ pecuniâ acceptâ, reddidit juvenes, numerum duûm millium et septingentorum quadraginta trium explentes. Verum tantum hostium exercitum dimissum, tantam pecuniam contemptam, tot Punicis injuriis veniam datam, ipsos legatos obstupuisse arbitror, ac secum dixisse: "O munificentiam gentis Romanæ, Deorum benignitati æquandam! O pietatem nostram legationem supra vota felicem! nam, quod beneficium nunquam dedissemus, accepimus."

Illud quoque non parvum humanitatis senatûs indicium est. Syphacem enim, quondam opulentissimum Numidiæ regem, captivum in custodiâ Tiburi mortuum, publico funere censuit efferendum, ut vitæ dono honorem sepulturæ adjiceret. Consimilique clementiâ Perse usus est: nam, cum Albæ, in quâ custodiæ causâ relegatus erat, decessisset, quæstorem misit, qui cum publico funere efferret; ne reliquias regias necere inhonoratas pateretur.

Hostibus hæc, et miseris, et fato functis officia rebus erogata: illa amicis, et felicibus, et vivis tributa sunt. Confecto Macedonico bello, Musicanes, Massissæ filius, cum equitibus, quos in præsidium Romanorum adduxerat, ab imperatore Paulo ad patrem remissus, tempestate classe dispersâ, Brundisium æger delatus est. Quod ubi senatus cognovit, continuo illo quæstorem ire jussit, cujus curâ et hospitium adolescenti expediretur, et omnia, quæ ad valetudinem opus essent, præberentur; impensæque liberaliter cum ipsi, cum toti comitatui, præstarentur; naves etiam ut ospicerentur, quibus se bene ac tuto cum suis in



Africam trajiceret. Equitibus singulas libras argenti, et quingenos sestertios, dari imperavit. Quæ tam prompta et tam exquisita Patrum conscriptorum humanitas efficere potuit, ut, etiam si exspirasset adolescens, æquiore animo desiderium ejus pater toleraret. Idem senatus, cum, ad gratulandum sibi, Prusiam Bithyniæ regem, Perse devicto, venire audisset, obviam illi P. Cornelium Scipionem quæstorem Capuam misit; censuitque ut domus ei Romæ quam optima conductoreretur, et copiæ non solum ipsi, sed etiam comitibus ejus, publice præberentur. In eoque excipiendo tota urbs unius humani amici vultum habuit. Itaque, qui amantissimus nostri venerat, duplicatâ erga nos benevolentia in regnum suum reversus est. Nec Ægyptus quidem Romanæ humanitatis expers fuit. Rex enim Ptolemæus, a minore fratre regno spoliatus, petendi auxilii gratiâ, cum paucis admodum servis, squalore obsitus, Romam venerat, ac se in hospitium Alexandrini pictoris contulerat. Id postquam senatus relatum est, arcessito juvene, quam potuit accuratâ excusatione usus est, quod nec quæstorem illi more majorum obviam misisset, nec publico eum hospitio excepisset: eaque non suâ negligentia, sed ipsius subito et clandestino adventu, facta dixit: et illum curiâ protinus ad publicos penates deduxit, hortatusque est, ut, depositis sordibus, adeundi ipsius diem peteret. Quin etiam curæ habuit, ut munera ei quotidiana per quæstorem darentur. His gradibus officiorum jacentem ad regium fastigium erexit: effecitque, ut plus spei in auxilio populi Romani, quam metûs in suâ fortunâ, reponeret.

(2.) Atque, ut ab universis Patribus conscriptis a singulis veniam, L. Cornelius consul, primo Punico bello, cum Olbiam oppidum cepisset, pro quo fortissime dimicans Hanno dux Carthaginiensium occiderat, corpus ejus e tabernaculo suo amplo funere extulit: nec dubitavit hostis exsequias ipse celebrare: eam demum victoriam et apud Deos et apud homines



minimum invidiæ habituram credens, quæ plurimum humanitatis habuisset.

(3.) Quid de Quintio Crispino loquar, cujus mansuetudinem potentissimi affectus, ira atque gloria, quaterere non potuerunt? Badium Campanum et hospitio benignissime domi suæ exceperat, et adversâ valetudine correptum attentissimâ curâ recreaverat. A quo, post illam nefariam Campanorum defectionem, in acie ad pugnam provocatus, cum et viribus corporis et animi virtute aliquanto esset superior, monere ingratum, quam vincere, maluit. “Nam quid agis,” inquit, “demens? aut quo te prava cupiditas transversum rapit? Parum habes publicâ impietate furere, nisi etiam privatâ lapsus fueris? Unus tibi Romanorum videlicet Quintius placet, in quo sceleste exerceas furma, cujus penatibus et honoris vicissitudinem et salutem tuam debes? At me fœdus amicitiae, Diique hospitaes, sancta nostro sanguini, vestris pectoribus civilia pignora, hostili certamine congredi tecum vezant. Quin etiam, si in concursu exercituum fortuito umbonis mei impulsu prostratum agnovissem, applicatum jam cervicibus tuis mucronem revocâsem. Tuum ergo crimen sit hospitem occidere voluisse; neum non eris, hospes occisus. Proinde aliam, quâ occidas, dexteram quære, quoniam mea te servare voluit.” Dedit utrique cœleste numen debitum exitum; siquidem in eo prælio Badius obtruncatus est, Quintius insigni pugna clarus evasit.

(4.) Age, M. Marcelli clementia, quam clarum, quamque memorabile exemplum haberi debet! qui, captis a se Syracusis, in arce earum constitit, ut urbis nodo opulentissimæ, tunc afflictæ, fortunam ex alto cerneret. Cæterum casum ejus lugubrem intuens, letum cohibere non potuit. Quem si quis ignarus vir dispexisset, alterius victoriam esse credidisset. Itaque, Syracusana civitas, maximâ clade tuâ aliquid admixtum gratulationis habuisti; quia si tibi incolu-



mem stare fas non erat, leniter sub tam mansueto victore cecidisti.

(5.) Q. vero Metellus, Celtibericum in Hispaniâ gerens bellum, cum urbem Centobricam obsideret, et jam admotâ machinâ, partem muri, quæ sola convelli poterat, disjecturus videretur, humanitatem propinquæ victoriæ prætulit: nam, cum Rethogenis filios, qui ad eum transierat, Centobricenses machinæ ictibus objecissent, ne pueri in conspectu patris crudeli genere mortis consumerentur, (quamquam ipse Rethogenes negabat esse impedimento, quo minus etiam per exitum sanguinis sui expugnationem perageret) ab obsidione discessit. Quo quidem tam clementi facto, etsi non unius civitatis mœnia, omnium tamen Celtiberarum urbium animos, cepit: effecitque ut, ad redigendas eas in ditionem populi Romani, non multis sibi obsidionibus opus esset.

(6.) Africani quoque posterioris humanitas speciose lateque patuit. Expugnatâ enim Carthagine, circa Siciliæ civitates literas misit, ut ornamenta templorum suorum, a Pœnis rapta, per legatos recuperarent, inque pristinis sedibus reponenda curarent. Beneficium Diis pariter atque hominibus acceptum.

(7.) Huic facto par ejusdem viri humanitas. A quæstore suo, hastæ subjectos captivos vendente, puer eximiæ formæ et liberalis habitûs missus est. De quo cum explorâset, Numidam esse, orbum relictum a patre, educatum apud avunculum Masinissam, eo ignorante immaturam adversus Romanos ingressum militiam; et errori illius veniam dandam, et amicitiae regis fidissimi populo Romano debitam venerationemtribuendam, existimavit. Itaque puerum annulo, fibulâque aureâ, et tunicâ laticlaviâ, Hispanoque sagulo, et ornato equo donatum, datis qui eum prosequerentur equitibus, ad Masinissam remisit. Eos igitur victoriæ maximos fructus ratus, Diis templorum ornamenta, regibus sanguinem suum, restituere.



(8.) L. etiam Pauli in tali genere laudis memoria apprehendenda est. Qui cum Persen, parvi temporis momento captivum ex rege, ad se adduci audisset, occurrit ei Romani imperii decoratus ornamentis: conatumque ad genua procumbere, dextrâ manu allevavit, et Græco sermone ad spem exhortatus est. Introductum etiam in tabernaculum, lateri suo proximum in consilio sedere jussit; nec honore mensæ indignum judicavit. Proponatur in conspicuo acies, quâ prostratus est Perses, et harum rerum, quas retuli, contextus; utro magis spectaculo delectentur, homines dubitabunt. Nam, si egregium est hostem abjicere, non minus tamen laudabile, infelicis scire misereri.

(9.) Hæc L. Pauli humanitas admonet me, ne de Cn. Pompeii clementiâ taceam. Regem Armeniæ Tigranen, qui et per se magna cum populo Romano bella gesserat, et infestissimum Urbi nostræ Mithridaten Ponto pulsum, viribus suis protexerat, in conspectu suo diutius jacere supplicem passus non est; sed benignis verbis recreatum, diadema, quod abjecerat, capiti reponere jussit. Certisque rebus imperatis, in pristinum fortunæ habitum restituit; æque pulchrum esse judicans et vincere reges, et facere.

(10.) Quam præclarum tributæ humanitatis specimen Cn. Pompeius! quam miserabile desideratæ idem evasit exemplum! Nam, qui Tigranis tempora insigni regio texerat, ejus caput, tribus coronis triumphalibus spoliatum, in suo modo terrarum orbe, nusquam sepulturæ locum habuit; sed abscisum a corpore, inops rogi, nefarium Ægyptiæ perfidiæ munus portatum est, etiam ipsi victori miserabile. Ut enim id Cæsar adspexit, oblitus hostis, soceri vultum induit, ac Pompeio tum proprias, tum etiam filiæ suæ lacrymas reddidit: caput autem plurimis et pretiosissimis odoribus cremandum curavit; quod, si non tam mansuetus animus divini principis exstitisset, paulo ante Romani imperii columen habitum, (sic mortalium



negotia Fortuna versat!) inhumatum jacuisset. Catonis quoque morte Cæsar auditâ, et se illius gloriæ invidere, et illum suæ invidisse dixit: patrimoniumque ejus liberis ipsius incolume servavit. Et (Hercule!) divinorum Cæsaris operum non parva pars Catonis salus fuisset.

(11.) M. etiam Antonii animus talis humanitatis intellectu non caruit. M. enim Bruti corpus liberto suo sepeliendum tradidit: quoque honoratius cremaretur, injici ei suum paludamentum jussit: jacentem, non hostem, sed civem, deposito æstimans odio. Cumque interceptum a liberto paludamentum comperisset, irâ percitus, protinus in eum animadvertit, hac ante præfatione usus: "Quid? tu ignorâsti, cujus tibi viri sepulturam commissem?" Fortem, piâque ejus victoriam Philippicam libenter Dii viderunt: sed ne ista quidem generosissimæ indignationis verba inviti audierunt.

### *Externa.*

(1.) Commemoratione Romani exempli in Macedoniam deductus, morum Alexandri præconium facere cogor; cujus ut infinitam gloriam bellica virtus, ita præcipuum amorem clementia, meruit. Is, dum omnes gentes infatigabili cursu lustrat, quodam loco tempestate nivali oppressus, senio jam confectum militem Macedonem, nimio frigore obstupefactum, ipse sublimi et propinquâ igni sede sedens, animadvertit. Factâque non fortunæ sed ætatis utriusque æstimatione, descendit, et illis manibus, quibus opes Darii affligerat, corpus frigore duplicatum in suam sedem imposuit; id ei salutare futurum dicens, quod apud Persas capitale exstitisset, solium regium occupâsse." Quid ergo mirum est, si sub eo duce tot annis militare jucundum ducebant, cui gregarii militis incolumitas proprio fastigio carior erat? Idem, non hominum ulli, sed naturæ fortunæque cedens, quamquam violentiâ morbi dilabebatur, in cubitum tamen erectus, dextram



omnibus, qui eam contingere vellent, porrexit. Quis autem illam osculari non curreret, quæ, jam fâto oppressa, maximi exercitûs complexui, humanitate quam spiritu vividiore, suffecit?

(2.) Non tam robusti generis humanitas, sed et ipsa tamen memoriâ prosequenda, Pisistrati Atheniensium tyranni, narrabitur: qui, cum adolescens quidam, amore filiæ ejus virginis accensus, in publico obviam sibi factam osculatus esset, hortante uxore, ut ab eo capitale supplicium sumeret, respondit: "Si eos, qui nos amant, interficimus, quid his faciemus, quibus odio sumus?" Minime digna vox, cui adjiciatur, eam ex tyranni ore manâsse.

In hunc modum filiæ injuriam tulit: suam multo audabilius. A Thrasippo amico inter cœnam sine fine convicio laceratus, ita et animum et vocem ab irâ prohibuit, ut putares satellitem a tyranno male audire. Abeuntem quoque, veritus ne propter metum maturius se convivio subtraheret, invitatione familiari cœpit retinere. Thrasippus, concitata temulentia impetu vectus, os ejus sputo respersit; nec tamen in vindictam sui valuit accendere. Ille vero etiam filios suos, violatæ patris majestati subvenire cupientes, retraxit. Posteroque die, Thrasippo supplicium a se voluntariâ morte exigere volente, venit ad eum, datâque fide in eodem gradu amicitia mansurum, ab incepto revocavit. Si nihil aliud dignum honore memoriæ gessisset, his tamen factis abunde se posteritati commendâset.

(3.) Æque mitis animus Pyrrhi regis. Audierat quosdam Tarentinorum in convivio parum honoratum de se sermonem habuisse: arcessitos, qui ei interfuerant, percontabatur, an ea, quæ ad aures ejus pervenerant, dixissent. Tum ex his unus, "Nisi," inquit, "vinum nobis defecisset, ista, quæ tibi relata sunt, præ iis, quæ de te locuturi eramus, lusus acocus fuissent." Tam urbana crapulae excusatio, tamque simplex veritatis confessio, iram regis convertit



in risum. Quâ quidem clementiâ et moderatione assecutus est, ut et sobrii sibi Tarentini gratias agerent, et ebrii bene precarentur. Ab eâdem altitudine humanitatis, legatis Romanorum, ad redimendos captivos castra sua petentibus, quo tutius venirent, Lyconem Molossum obviam misit: quo honoratius exciperentur, ipse cum ornato equitatu extra portam occurrit; secundarum rerum proventu non adeo corruptus, ut officii prospectum in iis deponeret, qui tum maxime armis cum eo dissidebant.

(4.) Cujus tam mitis ingenii debitum fructum ultimo fati sui tempore recepit: nam, cum diris auspiciis Argivorum invasisset urbem, abscisumque caput ejus Alcyoneus, Antigoni regis filius, ad patrem propugnatione laborantem, lætus, velut aliquod felicissimum victoriæ opus, attulisset; Antigonus, correpto juvene, quod tanti viri subitæ ruinæ, immemor humanorum casuum, effuso gaudio insultaret, humo caput sublatum, causiâ, quâ velatum caput suum more Macedonum habebat, textit; corporique Pyrrhi redditum, honoratissime cremandum curavit. Quin etiam filium ejus Helenum, captivum, ad se pertractum, et cultum et animum gerere regium jussit; ossaque Pyrrhi ei, aureâ urnâ inclusa, Epirum in patriam ad Alexandrum fratrem portanda dedit.

(5.) Campani autem exercitum nostrum, cum consulibus apud Caudinas furcas, sub jugum a Samnitibus missum, nec inermem tantum, sed etiam nudum urbem suam intrantem, perinde ac victorem, et spoliis hostium præ se ferentem, venerabiliter exceperunt protinusque consulibus insignia honoris, militibus vestem, arma, equos, commeatum benignissime præstando, et inopiam et deformitatem Romanæ cladis mutârunt. Quo animo si pro imperio nostro adversus Hannibalem quoque usi fuissent, truculentis securibus materiam sæviendi non præbuisent.

(6.) Factâ mentione acerrimi hostis, mansuetudinis ejus operibus, quam Romano nomini præstitit, locum



qui inter manus est, finiam. Hannibal enim Æmilii Pauli apud Cannas trucidati quæsitum corpus, quantum in ipso fuit, inhumatum jacere passus non est. Hannibal Ti. Gracchum, Lucanorum circumventum insidiis, cum summo honore sepulturæ mandavit, et ossa ejus in patriam portanda militibus nostris tradidit. Hannibal M. Marcellum in agro Bruttio, dum conatus Pœnorum cupidius quam consideratius speculatur, interemtum, legitimo jure extulit, Punicoque sagulo et coronâ donatum laureâ rogo imposuit. Ergo humanitatis dulcedo etiam in efferata barbarorum ingenia penetrat; torvosque et truces hostium mollit oculos, ac victoriæ insolentissimos spiritus flectit. Nec illi arduum ac difficile est, inter arma contraria, inter dstrictos comminus mucrones, placidum iter reperire. Vincit iram; prosternit odium; hostilemque sanguinem hostilibus lacrymis miscet. Quæ etiam admirabilem Hannibalis vocem, pro funeribus Romanorum ducum arbitria statuentis, expressit. Quare aliquanto ei plus gloriæ Paulus, Gracchus, et Marcellus sepulti, quam oppressi, attulerunt: siquidem illos Punico astu decepit, Romanâ mansuetudine honoravit. Vos quoque, fortes ac piæ umbræ, non præmitendas sortitæ estis exsequias: nam, ut optabilius non patriâ, ita speciosius pro patriâ collapsæ, supremi officii decus, infelicitate amissum, virtute recuperastis.

---

CAP. II. — *De Gratis.*

- |                                      |                             |
|--------------------------------------|-----------------------------|
| 1. Senatus Romanus.                  | 6. Cives e Græciâ liberati. |
| 2. Juventus Romana.                  | 7. Q. Metellus Pius cos.    |
| 3. Plebs Romana.                     | 8. C. Marius cos. 4.        |
| 4. M. Minucius Rufus<br>magist. equ. | 9. L. Sulla dictator.       |
| 5. Q. Terentius Culleo.              | 10. Libitinarii.            |



*Externi Reges.*

- |                        |                        |
|------------------------|------------------------|
| 1. Darius, Persarum.   | 3. Attalus, Asiæ.      |
| 2. Mithridates, Ponti. | 4. Masinissa, Numidiæ. |

Gratas vero ingratasque animi significationes et facta libuit oculis subicere, ut vitio ac virtuti justa merces æstimationis ipsâ comparatione accederet. Sed, quoniam contrario proposito sese distinxerunt, nostro quoque stilo separentur; prioremque locum obtineant, quæ laudem, quam quæ reprehensionem, merentur.

(1.) Atque, ut a publicis actis ordiar, Marcium patriæ interitum conantem, admotoque portis Urbis ingenti Volscorum exercitu, funus ac tenebras Romano imperio minitantem, Veturia mater et Volumnia uxor nefarium opus exsequi precibus suis passæ non sunt. In quarum honorem senatus matronarum ordinem benignissimis decretis adornavit. Sanxit namque ut feminis semitâ viri cederent, confessus plus salutis reipublicæ in stolâ quam in armis fuisse: vetustisque aurium insignibus novum vittæ discrimen adjecit. Permisit quoque his purpureâ veste et aureis uti segmentis. Super hæc ædem et aram Fortunæ Muliebris eo loco, quo Coriolanus exoratus fuerat, faciendam curavit, memorem beneficii animum suum exquisito religionis cultu testando.

Quem secundi etiam belli Punici tempore exhibuit. Cum enim a Fulvio Capua obsideretur, ac duæ Campanæ mulieres benevolentiam erga Romanos dimittere ex animis noluissent, Vestia Opidia mater familias, et Cluvia Facula meretrix; quarum altera quotidie pro salute nostri exercitûs sacrificavit, altera captis militibus Romanorum alimenta subministravit non destitit; urbe illâ oppressâ, senatus his et libertatem et bona restituit; et si quid amplius præmeritiissent, libenter se daturum asseveravit. Vacâs in tanto gaudio Patribus conscriptis duabus humilibus



feminis referre gratiam, nedum tam præ se tulisse, mirandum.

(2.) Quid illâ quoque juventute Romanâ gratius, quæ, C. Nautio et Minucio consulibus, ultro nomina sua militari sacramento obtulit, ut Tusculanis, quorum fines Æqui occupaverant, præsidium ferrent; quia paucis ante mensibus constantissime et fortissime imperium Romani populi defenderant? Ergo, quod auditu novum est, ne patriæ grata voluntas cessâsse videretur, exercitus se ipse conscripsit.

(3.) Magnum grati populi specimen in Q. Fabio Maximo enituit. Nam, cum, quinque consulatibus salutariter reipublicæ administratis, decessisset, certatim æs contulit, quo major ac speciosior ejus funeris pompa duceretur. Elevet aliquis præmia virtutis, cum animadvertat fortes viros felicius sepeliri, quam vivere ignavos.

(4.) Fabio autem etiam incolumi summâ cum gloriâ gratia relata est. Dictatori ei magister equitum Minucius scito plebis (quod nunquam antea factum fuerat) æquatus, partito exercitu, separatim in Samnio cum Hannibale conflixerat. Ubi temere inito certamine, pestiferum habiturus exitum, subsidio Fabii conservatus, et ipse eum *Patrem* appellavit, et a legionibus suis *Patronum* salutare voluit: ac deposito æqualis imperii iugo, magisterium equitum, sicut parerat, dictaturæ subjecit; imprudentisque vulgi errorem gratæ mentis significatione correxit.

(5.) Tam (hercle!) probabiliter, quam Q. Terentius Culleo, prætoriâ familiâ natus, et inter paucos senatorii ordinis splendidus, optimo exemplo Africani superioris currum triumphantis, quia, captus a Carthaginiensibus, ab eo fuerat recuperatus, pileum capite gerens, secutus est. Auctori enim libertatis suæ, tamquam patrono, accepti beneficii confessionem, spectante populo Romano, merito reddidit.

(6.) At Flaminini de Philippo rege triumphantis currum, non unus, sed duo millia civium Romanorum



pileata comitata sunt; quæ is, Punicis bellis intercepta, et in Græciâ servientia, curâ suâ collecta, in pristinum gradum restituerat. Geminatum eâ re decus imperatoris, a quo simul et devicti hostes et conservati cives spectaculum patriæ præbuerunt. Illorum quoque salus dupliciter omnibus accepta fuit; et quia tam multi, et quia tam grati exoptatum libertatis statum recuperaverunt.

(7.) Metellus vero Pius, pertinaci erga exsulem patrem amore, tam clarum lacrymis, quam alii victoriis, cognomen assecutus, non dubitavit consul pro Q. Calidio præturæ candidato supplicare populo, quod tribunus plebis legem, quâ pater ejus in civitatem restitueretur, tulerat. Quin etiam patronum eum domûs et familiæ suæ semper dictitavit. Nec hac re de principatu, quem proculdubio obtinebat, quidquam decerpsit; quia non humili, sed grato animo, longe inferioris hominis maximo merito eximiam submittebat dignitatem.

(8.) Jam C. quidem Marii non solum præcipuus, sed etiam præpotens, gratæ mentis fuit impetus. Duas enim Camertium cohortes, mirâ virtute vim Cimbrorum sustinentes, in ipsâ acie, adversus conditionem fœderis, civitate donavit. Quod quidem factum et vere et egregie excusavit, dicendo "inter armorum strepitum verba se juris civilis exaudire non potuisse." Et sane id tempus tunc erat, quo magis defendere quam audire leges oportebat.

(9.) C. Marii vestigia ubique L. Sulla certamine laudis subsequitur. Dictator enim Pompeio etiam privato et caput adaperuit, et sellâ assurrexit, et equo descendit: eaque se libenter facere in concione prædicavit; memor ab eo, duodeviginti annis nato, partes suas exercitu paterno adjutas. Multa insignia Pompeio; sed nescio an hoc quidquam admirabilius contigerit, quod, magnitudine beneficii, sui oblivisci Sullam cœgit.

(10.) Sit aliquis in summo splendore etiam sor-



libus gratis locus. M. Cornuto prætore funus Hirtii et Pansæ jussu senatûs locante, qui tunc libitinam exercebant, cum rerum suarum usum, tum ministerium suum, gratuitum polliciti sunt; quia hi pro republicâ dimicantes occiderant; perseverantique postulatione extuderunt, ut exsequiarum apparatus sestertio nummo ipsis præbentibus addiceretur: quorum laudem [adjectâ lege] conditio auget magis, quam extenuat; quoniam quidem quæstum contemserunt, nulli alii rei quam quæstui viventes.

*Externa.*

Pace cinerum suorum, reges gentium exterarum, secundum hunc tam contemptum gregem, referri se patientur; qui aut non attingendus, aut non nisi in ultimâ parte domesticorum exemplorum collocandus fuit. Sed dum honesti actûs, etiam ab infimis editi, memoria non [intercidat,] licet separatum locum obtineant; ut nec his adjecti, nec illis prælati, videantur.

(1.) Darius, privatae adhuc fortunæ, amiculo Sylosonti Samii delectatus, curiosiore contemplatione fecit, ut ultro sibi, et quidem a cupido, daretur. Cujus muneris quam grata æstimatio animo ejus esset alij ipsa, regno potitus ostendit: totam namque urbem et insulam Samiorum Sylosonti fruendam tradidit. Non enim pretium rei æstimatum, sed occasio libertatis est honorata; magisque, a quo donum profisceretur, quam ad quem perveniret, provisum.

(2.) Mithridates quoque rex magnifice gratus apparuit; quoniam pro Leonico, acerrimo salutis suæ defensore, a Rhodiis navali pugnâ excepto, omnes hostium captivos permutavit; satius esse existimans se invisissimis circumveniri, quam bene merito gratiam non referre.

(3.) Liberalis populus Romanus magnitudine muneris, quod Attalo regi Asiam dedit dono. Sed Attalus etiam testamenti æquitate gratus, qui eandem



Asiam populo Romano legavit. Itaque nec hujus munificentia, nec illius tam memor beneficii animus, tot verbis laudari potest, quot amplissimæ civitates vel amice datæ, vel pie redditæ sunt.

(4.) Cæterum nescio an præcipue Masinissæ regis pectus grati animi pignoribus fuerit refertum. Beneficio enim Scipionis et persuasu, regni modo [liberius] auctus, memoriam inclyti muneris ad ultimum vitæ finem, longâ etiam a Diis immortalibus senectute donatus, constantissimâ fide perduxit; adeo ut eum non solum Africa, sed etiam cunctæ gentes scirent amiciorum Cornelie familie, atque urbi Romanæ, quam sibimet ipsi, semper fuisse. Ille, cum gravi Carthaginiensium bello premeretur, ac vix tutelæ imperii sui sufficeret, tamen Scipioni Æmiliano, quia nepos Africani erat, bonam magnamque partem Numidici exercitûs, quem Lucullo consuli (a quo ad auxilia petenda missus fuerat) in Hispaniam duceret, promptissimâ mente tradidit; præsentique periculo respectum pristini beneficii anteposuit. Ille, cum, jam ætate deficiente, magnas regni opes, quatuor et quinquaginta filiorum numerum relinquens, in lectulo laberetur, M. Manlium, qui pro consule Africam obtinebat, literis obsecravit, ut ad se Scipionem Æmilianum, sub eo tunc militantem, mitteret; feliciorum mortem suam futuram ratus, si in complexu dextræ ejus supremum spiritum ac mandata posuisset. Ille, adventum Scipionis fati suis præcurrentibus, hæc uxori, liberisque præceperat; "unum in terris populum Romanum et unam in populo Romano Scipionis domum nôsse, integrâ omnia Æmiliano reservare: eum dividendo regni arbitrum haberent; quod is statuisset, perinde ac testamento cautum, immutabile ac sanctum obtinerent." Tot tamque variis rebus se Masinissa infatigabili pietatis serie ad centesimum extendit annus. His, et horum similibus exemplis, beneficentia generis humani nutritur atque augetur. Hæ sunt ejus facili hi stimuli, propter quos juvandi et emerendi cupio.



tate flagrat. Et sane amplissimæ et speciosissimæ divitiæ sunt, feliciter erogatis beneficiis late posse eenseri. Quorum quoniam religiosum cultum instituimus, nunc neglectum, sugillandi gratiâ, quo sit gravior, referemus.

---

CAP. III. — *De Ingratis.*

- |  |   |
|--|---|
| 11. Senatus Romanus in Romulum.              | sarem oratorem.                         |
| 12. Populus Romanus in M. Camillum et alios. | 4. Cn. Popillius in M. Ciceronem.       |
| 13. P. Sextilius in C. Cæ-                   | 5. Cn. Pompeius Magnus in Cn. Carbonem. |

*Externi.*

1. Carthaginienses in Hannibalem.
2. Spartani in Lycurgum.
3. Athenienses in Thesea et alios.

(1.) Urbis nostræ parentem senatus, in amplissimo dignitatis gradu ab eo collocatus, in curiâ laceravit: nec duxit nefas ei vitam adimere, qui æternum Romano imperio spiritum ingeneraverat. Rude nimirum illud et ferox sæculum; quod conditoris sui cruore fœde maculatum, ne summa quidem posteritatis dissimulare pietas potest.

(2.) Hunc ingratum lapsæ mentis errorem consentanea nostræ civitatis pœnitentia sequitur. Virium Romanarum et incrementum lætissimum, et tutela certissima, Furius Camillus, in Urbe incolumitatem suam tueri non valuit; cujus ipse salutem stabilierat, felicitatem auxerat. A L. enim Apuleio, tribuno plebis, tamquam peculator Veientanæ prædæ reus factus, duris, atque, ut ita dicam, ferreis sententiis in exilium missus est; et quidem eo tempore, quo, optimo



juvene filio spoliatus, solatiis magis allevandus, quam cladibus onerandus erat. Sed immemor patria tanti viri maximorum meritorum, exsequiis filii damnationem patris junxit. At, inquit, ærario abesse tribunus plebis querebatur quindecim millia æris: tantamque poena finita est. Indignam summam, propter quam populus Romanus tali principe careret! Priore adhuc querelâ vibrante, alia deinceps exsurgit. Africanus superior, non solum contusam et confractam belli Punici armis rempublicam, sed pæne jam exsanguem atque morientem, Carthaginis dominam reddidit: cujus clarissima opera injuriis pensando cives ignobilis eum ac desertæ paludis accolam fecerunt; ejusque voluntarii exsilii acerbiter non tacitus ad inferos tulit, sepulcro suo inscribi jubendo, "Ingrata patria, ne ossa quidem mea habes." Quid istâ aut necessitate indignius, aut querelâ justius, aut ultione moderatius? Cineres ei suos negavit, quam in cinerem collabi passus non fuerat. Igitur hanc unam Scipionis vindictam ingrati animi urbs Roma sensit, majorem (mehercule!) Coriolani violentiâ. Ille enim metu patriam pulsavit, hic verecundiâ: de quâ ne queri quidem, (tanta est veræ pietatis constantia) nisi post fata, sustinuit. Talia passo, credo, quæ fratri ejus accidere, solatio esse potuerunt: cui rex Antiochus devictus, et Asia imperio populi Romani adjecta, speciosissimusque triumphus, ut peculatûs reus fieret, et in carcerem duci juberetur, causam præbuit.

Nihilo virtute minor fuit posterior Africanus: sed ne exitu quidem felicior. Duabus enim urbibus, Numantiâ atque Carthagine, imperio Romano imminetibus, ex rerum naturâ depulsis, raptorem spiritûs domi invenit; mortis punitorem in foro non reperit. Quis ignorat tantum laudis Scipionem Nasicam togâ, quantum armis utrumque Africanum, meruisse? qui pestiferâ Ti. Gracchi manu faucibus oppressam rempublicam strangulari passus non est. Sed is quoque, propter iniquissimam virtutum suarum apud cives



æstimationem, sub titulo legationis Pergamum secessit; et, quod vitæ superfuit, ibi sine ullo ingratae patriæ desiderio peregit.

In eodem nomine versor, necdum Corneliæ gentis querelas exhausti. Namque P. Lentulus, clarissimus et amantissimus reipublicæ civis, cum in Aventino C. Gracchi nefarios conatus et aciem piâ ac forti pugnâ, magnis vulneribus exceptis, fugâset; prælii illius, quo leges, pacem, libertatemque in suo statu retinuerat, hanc mercedem tulit, ne in urbe nostrâ moreretur: siquidem, invidiâ et obtrectatione compulsus, legatione a senatu liberâ impetratâ, habitâque concione, quâ a Diis immortalibus petiit, ne unquam ad ingratum populum reverteretur, in Siciliam profectus est; ibique perseveranter morando, compotem se voti fecit. Quinque igitur demum Cornelii totidem sunt notissima ingratae patriæ exempla. Atque horum quidem secessus voluntarii.

Ahala vero, cum magister equitum Sp. Mælium regnum affectantem occidisset, custoditæ libertatis civium exsilio suo pœnas pependit.

(3.) Cæterum, ut senatûs populique mens, in modum subitæ tempestatis concitata, leni querelâ proseguenda est, ita singulorum ingrata facta liberiore indignatione proscindenda sunt; quia potentes consilii, cum utrumque ratione perpendere liceret, scelus pietati prætulerunt. Quo enim nimbo, quâ procellâ verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter, gravissimi criminis reus, defensus fuerat, Cinnanæ proscriptionis tempore profugum, præsidium suum in fundo Tarquiniensi cladis conditione implorare, beneficii jure repetere coactum, a sacris perfidæ mensæ, et altaribus nefandorum penatium avulsum, truculento victori jugulandum tradere non exhorruit. Finge accusatorem ejus, fortunâ publicâ in supplicis nomen conversum, tam luctuosam illum opem genibus anximum orâsse; crudeliter tamen repulsus videretur;



quia etiam quos injuriæ invisos faciunt, gratiosos miseriae reddunt. Verum Sextilius non accusatorem, sed patronum, sævissimæ inimici violentiæ suis manibus objecit; si metu mortis, vitâ indignus; si præmii spe, morte dignissimus.

(4.) Sed ut ad alium consentaneum huic ingrati animi actum transgrediar, M. Cicero C. Popillium Lænatem, Picenæ regionis, rogatu M. Cælii, non minore curâ quam eloquentiâ defendit; eumque, causâ admodum dubiâ fluctuantem, salvum ad penates suos remisit. Hic Popillius postea, nec re nec verbo a Cicerone læsus, ultro M. Antonium rogavit, ut ad illum proscriptum persequendum et jugulandum mitteretur: impetratisque detestabilis ministerii partibus, gaudio exsultans Caietam cucurrit, et virum, omitto quod amplissimæ dignitatis, certe salutis ejus auctorem, studio etiam præstantis officii privatim sibi venerandum, jugulum præbere jussit; ac protinus caput Romanæ eloquentiæ, et pacis clarissimam dexteram, per summum et securum otium, amputavit; eâque sarcinâ, tamquam opimis spoliis, alacer in Urbem reversus est. Neque enim scelestum portanti onus succurrit, illud se caput ferre, quod pro capite ejus quondam peroraverat. Invalidæ ad hoc monstrum sugillandum literæ; quoniam, qui talem Ciceronis casum satis digne deplorare possit, alius Cicero non exstat.

(5.) Quo te nunc modo, Magne Pompei, attingam, nescio. Nam et amplitudinem fortunæ tuæ, quæ quondam omnes terras et omnia maria fulgore suo occupaverat, intueor; et ruinam ejus majorem esse, quam ut manu meâ attentari debeat, memini. Sed tamen, nobis quoque tacentibus, Cn. Carbonis, (a quo, admodum adolescens, de paternis bonis in foro dimicans, protectus es) jusso tuo interemti, mors animis hominum obversabitur, non sine aliquâ reprehensione; quia tam ingrato facto plus L. Sullæ viribus, quam propriæ indulgisti verecundiæ.



*Externa.*

(1.) At, ne nostra confessis alienigenæ urbes insultent, Carthaginienses Hannibalem, qui, pro illorum incolumitate et victoriâ, tot imperatores totque exercitus nostros trucidaverat, quot gregarios milites hostium si occidisset, magnæ gloriæ foret, e conspectu suo submovere in animum induxerunt.

(2.) Neminem Lycurgo aut majorem aut utiliorem virum Lacedæmon genuit; utpote cui Apollo Pythius, oraculum petenti, respondisse fertur, “Nescire se, utrum illum hominum an Deorum numero aggregaret.” Huic tamen neque vitæ summa sinceritas, neque constantissimus erga patriam amor, neque leges salutariter excogitatæ auxilio esse potuerunt, quominus infestos cives experiretur. Sæpe enim lapidibus petitus, aliquando furore publico ejectus, etiam privatus oculo, ad ultimum ipsâ patriâ pulsus est. Quid aliæ faciant urbes, ubi etiam illa, quæ constantiæ et moderationis et gravitatis eximiam sibi laudem vindicat, tam ingrata adversus tam bene meritum existit?

(3.) Detrahe Atheniensibus Thesea: nullæ, aut non tam claræ, Athenæ erunt: siquidem ille locatim dispersos cives suos in unam urbem contraxit, separatimque et agresti more viventi populo amplissimæ civitatis formam atque imaginem imposuit. Idem sæva potentissimi regis Minois imperia, vixdum ætate pubescente, repulit. Idem effrenatam Thebarum insolentiam domuit. Idem opem liberis Herculis tulit, et quidquid ubique monstri aut sceleris fuit, virtute animi ac robore dextræ comminuit. Hujus tamen, submoti ab Atheniensibus, Seyros, exsule minor insula, ossa mortui cepit. Jam Solon, qui tam præclaras tamque utiles Atheniensibus leges tulit, ut, si his perpetuo uti voluissent, sempiternum habituri fuerint imperium; qui Salamina, velut hostilem arcem ex propinquo saluti eorum imminentem, recuperavit; qui Pisistrati



tyrannidem primus vidit orientem, et solus, armis opprimi debere, palam dictitare ausus est; senectutem Cypri profugus exegit: neque ei in patriâ, de quâ optime meruerat, humari contigit. Bene egissent Athenienses cum Miltiade, si eum, post trecenta millia Persarum Marathone devicta, in exsilium protinus misissent, ac non in carcere et vinculis mori coëgissent. Sed, ut puto, hactenus sævire adversus optime meritum abunde duxerunt! Immo ne corpus quidem ejus, sic expirare coacti, sepulturæ prius mandari passi sunt, quam filius ejus Cimon eisdem vinculis se constringendum traderet. Hanc hæreditatem paternam maximi ducis filius, et futurus ipse ætatis suæ dux maximus, solam se crevisse, catenas et carcerem, gloriari potuit. Aristides etiam, quo totius Græciæ justitia censetur, continentiae quoque eximium specimen, patriâ excedere jussus est. Felices Athenas, quæ, post illius exsilium, invenire aliquem aut virum bonum, aut amantem sui civem, potuerunt; cum quo tunc ipsa sanctitas migravit! Themistocles, eorum, qui ingratham patriam experti sunt, celeberrimum exemplum, cum illam incolumem, claram, opulentam, principem Græciæ reddidisset, eoque sensit inimicam, ut ad Xerxis, quem paulo ante destruxerat, non debitam sibi misericordiam perfugere necesse haberet. Phocion vero, his dotibus quæ ad pariendum hominem potentissimæ judicantur, clementiâ et liberalitate instructissimus, tantum non in equuleo ab Atheniensibus impositus est; sed certe, post obitum, nullam Atticæ regionis, quæ ossibus ejus injiceretur, glebulam invenit; jussus extra fines projici, intra quos optimus civis vixerat. Quid abest igitur quin publica dementia sit existimanda, summo consensu maximas virtutes, quasi gravissima delicta, punire, beneficiaque injuriis rependere? Quod cum ubique, tum præcipue Athenis, intolerabile videri debet in quâ urbe adversus ingratos actio constituta est: et recte; quia dandi et accipiendi beneficii commercium



sine quo vix vita hominum constat, perdit et tollit,  
 quisquis bene merito parem referre gratiam negligit.  
 Quantam ergo reprehensionem merentur, qui cum  
 æquissima jura, sed iniquissima haberent ingenia, mo-  
 ritibus suis, quam legibus, uti maluerunt? Quod si quâ  
 providentiâ Deorum effici posset, ut excellentissimi  
 viri, quorum modo casus retuli, legem ingratorum  
 vindicem retinentes, patriam suam in jus ad aliam ci-  
 vilitatem pertraherent, nonne ingeniosum et garrulum  
 populum, mutum atque elinguem hac postulatione  
 reddidissent? “Discordes foci tui, pagisque dividua  
 tuguria, Græciæ facta sunt columen. Lucet Mara-  
 thon Persicis tropæis: Salamis et Artemisium Xerxis  
 naufragia numerantur: prævalidis manibus exhausta,  
 mœnia pulchrioribus operibus consurgunt: harum re-  
 rum auctores ubi vixerunt? ubi jacent? responde.  
 Nempe Thesea parvulo in scopulo sepeliri, et Mil-  
 iaden in carcere mori, et Cimona paternas induere  
 catenas, et Themistoclem victorem victi hostis genua  
 complecti, Solonemque, cum Aristide et Phocione,  
 penates suos ingrata fugere coëgisti; cum interim,  
 cineribus nostris fœde ac miserabiliter dispersis, Œdi-  
 podis ossa, cæde patris, nuptiis matris contaminata,  
 inter ipsum Areopagum, divini atque humani certa-  
 minis venerabile domicilium, et excelsis præsidiis Mi-  
 nervæ arcem, honore aræ decorata, quasi sacrosancta,  
 incolis. Adeo tibi aliena mala tuis bonis gratiora sunt.  
 Lege itaque legem, quæ te jurejurando obstrictam  
 tenet: et, quia bene meritis debita reddere præmia  
 noluisti, læsis justa piacula exsolve.” Tacent mutæ  
 illorum umbræ, fati necessitate constrictæ: at imme-  
 mores beneficiorum Athenæ reprehensore, linguâ ser-  
 mone licenti solutâ, non carent.



CAP. IV.—*De Pietate in Parentes.**Cujus exempla Romanorum sunt*

- |                               |  |
|-------------------------------|--|
| 1. Cn. Marcius Coriolanus.    | 5. C. Flaminius, trib. pl.                 |
| 2. P. Scipio Africanus major. | 6. Claudia, virgo Vestalis.                |
| 3. T. Manlius Torquatus.      | 7. Filia matrem in carcere mammâ nutriens. |
| 4. M. Aurelius Cotta.         |  |

*Externa.*

- |  |                              |
|--|------------------------------|
| 1. Pero filia patrem mammâ nutriens.                     | phinomus et Anapus.          |
| 2. Cimon Atheniensis.                                    | 5. Scythæ.                   |
| 3. Duo fratres Hispani.                                  | 6. Cræsi regis filius mutus. |
| 4. Cleobis et Biton; Am-<br>7. Pulto, juvenis Pinnensis. |                              |

Sed omittamus ingratos, et potius de piis loquamur: aliquanto enim satius est favorabili quam invisæ rei vacare. Venite igitur in manus nostras, prospera parentum vota, felicibus auspiciis propagatæ soboles, quæ efficitis, ut et genuisse juvet, et generare libeat.

(1.) Coriolanus, maximi vir animi, et altissimi consilii, optimeque de republicâ meritus, iniquissimæ damnationis ruinâ prostratus, ad Volscos, infestos tunc Romanis, confugit. Magno ubique pretio virtus æstimatur. Itaque, quo latebras quæsitum venerat, ibi brevi summum adeptus est imperium: evenitque, ut, quem pro se salutarem imperatorem cives habere noluerant, pæne pestiferum adversus se ducem experirentur. Frequenter enim fuis exercitibus nostris, victoriarum suarum gradibus, aditum juxta mœnia Urbis Volsco militi struxit. Quapropter fastidiosus ille in æstimandis bonis suis populus, qui reo non pe-



percerat, exsuli coactus est supplicare. Missi ad eum deprecandum legati nihil profecerunt. Missi deinde sacerdotes cum infulis, æque sine effectum redierunt. Stupebat senatus; trepidabat populus; viri pariter ac mulieres exitum imminens lamentabantur. Tunc Veturia, Coriolani mater, Volumniam uxorem ejus, et liberos, secum trahens, castra Volscorum petiit. Quam ubi filius adspexit, "Expugnâsti," inquit, "et vicisti iram meam, patria, precibus hujus admotis; cujus utero te, quamvis merito mihi invisam, dono:" continuoque Romanum agrum hostilibus armis liberavit. Ergo pectus dolore acceptæ injuriæ, spe potiundæ victoriæ, verecundiâ detrectandi ministerii, metu mortis refertum, totum sibi pietas vacuefecit: uniusque parentis adspectus bellum atrox salutari pace mutavit.

(2.) Eadem pietas viribus suis inflammatum Africanum superiorem, vixdum annos puerilitatis egressum, ad opem patri in acie ferendam virili robore armavit. Consulem enim eum, apud Ticinum fluvium adversis auspiciis cum Hannibale pugnantem, graviter saucium intercessu suo servavit: neque illum aut ætatis infirmitas, aut militiæ tirocinium, aut infelicitis prælii etiam veterano bellatori pertimescendus exitus, interpellare valuit, quo minus, duplici gloriâ conspicuus, coronam, imperatore simul et patre ex ipsâ morte raptò, mereretur.

(3.) Auribus ista tam præclara exempla Romana civitas accepit: illa vidit oculis. L. Manlio Torquato diem ad populum Pomponius tribunus plebis dixerat, quod, occasione bene finiendi belli inductus, legitimum obtinendi imperii tempus excessisset: quodque filium, optimæ indolis juvenem, rustico opere gravatum, publicis usibus subtraheret. Id postquam Manlius adolescens cognovit, protinus Urbem petiit, et se in Pomponii domum primâ luce direxit. Qui existimans in hoc eum venisse, ut patris crimina, a quo plus justo aspere tractabatur, deferret, excedere omnes jussit cubiculo, quo licentius, remotis arbitris, indi-



cium perageret. Nactus occasionem opportunam proposito suo, juvenis gladium, quem tectum attulerat, destrinxit; tribunumque, minis ac terrore compulsum, jurare coëgit, a patris ejus accusatione reces-  
surum: eoque effectum est, ne Torquatus causam diceret. Commendabilis est pietas, quæ mansuetis parentibus præstatur: sed Manlius, quo horridiorem patrem habuit, hoc laudabilius periculo ejus subvenit, qui ad eum diligendum, præter naturalem amorem, nullo indulgentiæ blandimento invitatus fuerat.

(4.) Hanc pietatem æmulatus M. Cotta, eo ipso die, quo togam sumsit virilem, protinus ut e Capitolio descendit, Cn. Carbonem, a quo pater ejus damnatus fuerat, postulavit; peractumque reum judicio afflixit, et ingenium et adolescentiam præclaro opere auspicatus.

(5.) Apud C. quoque Flaminium auctoritas patria æque potens fuit. Nam cum, tribunus plebis, legem de Gallico agro viritim dividendo, invito et repugnante senatu, promulgâsset, precibus minisque ejus acerrime resistens, ac ne exercitu quidem adversus se conscripto, si in eâdem sententiâ perseveraret, abster-  
ritus; postquam pro Rostris ei legem jam referenti pater manum injecit, privato fractus imperio, descendit e Rostris, ne minimo quidem murmure destitutæ concionis reprehensus.

(6.) Magna sunt hæc virilis pietatis opera; sed nescio an his omnibus valentius et animosius Claudiæ, Vestalis virginis, factum: quæ cum patrem suum triumphantem e curru violentâ tribuni plebis manu detrahi animadvertisset, mirâ celeritate utrisque se interponendo, amplissimam potestatem inimicitiis accensam depulit. Igitur alterum triumphum pater in Capitolium, alterum filia in ædem Vestæ duxit. Nec discerni potuit, utri plus laudis tribueretur; cui victoria, an cui pietas, comes aderat.

(7.) Ignoscite, vetustissimi foci, veniamque æterni date ignes, si a vestro sacratissimo templo ad neces-



ssarium magis quam speciosum urbis locum contextus  
opperis nostri progressus fuerit. Nullâ enim acerbitate  
fortunæ, nullis sordibus, pretium caræ pietatis eviles-  
cit. Quin etiam eo certius, quo miserius, experimen-  
tum habet. Sanguinis ingenui mulierem prætor, apud  
tribunal suum capitali crimine damnatam, triumviro in  
carcerem necandam tradidit. Quo receptam, is qui  
custodiæ præerat, misericordiâ motus, non protinus  
strangulavit. Aditum quoque ad eam filiæ, sed dili-  
genter excussæ, ne quid cibi inferret, dedit; existi-  
mans futurum, ut inediâ consumeretur. Cum autem  
tam dies plures intercederent, secum ipse quærens,  
quidnam esset, quod tamdiu sustentaretur, curiosius  
observatâ filiâ, animadvertit illam exserto ubere fa-  
ciem matris lactis sui subsidio lenientem. Quæ tam  
admirabilis spectaculi novitas ab ipso ad triumvirum,  
triumviro ad prætorem, a prætore ad concilium ju-  
dicum perlata, remissionem pœnæ mulieri impetravit.  
Quo non penetrat, aut quid non excogitat pietas, quæ  
in carcere servandæ genitricis novam rationem inve-  
nit? Quid enim tam inusitatum, quid tam inauditum,  
tam matrem natæ uberibus alitam? Putaret aliquis  
hoc contra rerum naturam factum; nisi diligere pa-  
rentes prima naturæ lex esset.

### *Externa.*

((1.) Idem prædicatum de pietate Perûs existimetur,  
quæ patrem suum [Cimona,] consimili fortunâ affec-  
tum, parique custodiæ traditum, jam ultimæ senec-  
tis, velut infantem, pectori suo admotum aluit. Hæ-  
rent ac stupent hominum oculi, cum hujus facti pic-  
turi imaginem vident; casûsque antiqui conditionem,  
presentis spectaculi admiratione, renovant; in illis  
viventis membrorum lineamentis viva ac spirantia cor-  
pora intueri credentes. Quod necesse est animo quo-  
modoque evenire, aliquanto efficaciore picturâ literarum,  
quæ pro recentibus admonito recordari.

((2.) Ne te quidem, Cimon, silentio involvam, qui



patri tuo sepulturam voluntariis vinculis emere non dubitasti. Nam, etsi maximo tibi postea et civi et duci evadere contigit, plus tamen aliquanto laudis in carcere, quam in curiâ, assecutus es. Cæteræ enim virtutes admirationis tantummodo multum, pietas vero etiam amoris plurimum, meretur.

(3.) Vos quoque, fratres, memoriâ complectar, quorum animus origine fuit nobilior: siquidem admodum humiles in Hispaniâ nati, pro parentum alimentis spiritum erogando, specioso exitu vitæ inclaruistis. Duodecim enim millia nummum, quæ post mortem vestram his darentur, a Paciæcis pacti, ut eorum patris interfectorem Epastum, gentis suæ tyrannum, occideretis; nec ausi solum insigne facinus estis, sed etiam strenuo ac forti exitu clausistis. Iisdem enim manibus Paciæcis ultionem, Epasto poenam, genitoribus nutrimenta, vobis gloriosa fata, peperistis. Itaque tumulis etiam nunc vivitis, quia parentum senectutem tueri, quam vestram expectare, satius esse duxistis.

(4.) Notiora sunt fratrum paria, Cleobis et Biton, Amphinomus et Anapus: illi, quod ad sacra Junonis peragenda matrem vexerunt; hi, quod patrem et matrem humeris per medios ignes Ætnæ portârunt: sed neutris pro spiritu parentum expirare propositum fuit.

(5.) Nec ego Argivam detrecto laudem, aut Ætnæ montis gloriam [involverim:] verum obscurior propter ignorantiam pietati notitiæ lumen admoveo, sicut Scythis libenter pietatis testimonium reddo. Dario enim, totis regni sui viribus in eorum regione [subinde] impetum facienti, paulatim cedentes, ad ultimas Asiæ solitudines pervenerant. Interrogati deinde ab eo per legatos, quem fugiendi finem, aut quod initium pugnandi, facturi essent, responderunt: “Se nec urbes ullas, nec agros cultos, pro quibus dimicarent, habere. Cæterum, cum ad parentum suorum monimenta venissent, sciturum quemadmodum



Scythæ præliari solerent.” Quo quidem uno tam pio dicto, immanis et barbara gens ab omni se feritatis crimine redemit. Prima igitur et optima rerum natura pietatis est magistra, quæ, nullo vocis ministerio, nullo usu literarum indigens, propriis ac tacitis viribus, caritatem parentum pectoribus liberorum infundit. Quid ergo doctrina proficit? ut politiora scilicet, non ut meliora, fiant ingenia; quoniam quidem solida virtus nascitur magis, quam fingitur.

(6.) Quis enim plaustis vagos, et silvarum latebris corpora sua tegentes, in modumque ferarum laniatu pecudum viventes, Dario sic respondere docuit? Illa nimirum, quæ etiam Cræsi filium, loquendi usu defectum, ad protegendam patris incolumitatem, ministerio vocis instruxit. Captis enim a Cyro Sardibus, cum unus e numero Persarum, ignarus viri, in cædem ejus concitato ferretur impetu; velut oblitus, quid sibi nascenti Fortuna denegâset, “ne Cræsum regem occideret,” proclamando, pæne jam impressum jugulo mucronem revocavit. Ita, qui ad id tempus mutus sibi vixerat, saluti parentis vocalis factus est.

(7.) Eadem caritas Italico bello Pinnensem juvenem, cui Pultoni erat cognomen, tanto animi corporisque robore armavit, ut, cum obsessæ urbis suæ claustris præsideret, et Romanus imperator patrem ejus captivum, in conspectu ipsius constitutum, destrectis militum gladiis circumdedisset, occisurum se minitans, nisi irruptioni suæ iter præbuisset; solus e manibus senem rapuerit; duplici pietate memorandus, quod et patris servator, nec patriæ fuerit proditor.

---

CAP. V.—*De Benevolentia Fraternâ.*

- |                           |                         |
|---------------------------|-------------------------|
| 1. P. Africani majoris.   | 3. Ti. Cæsaris Augusti. |
| 2. M. Fabii Vibulani cos. | 4. Militis cujusdam.    |



Hanc caritatem proximus fraternæ benevolentiae gradus excipit. Nam ut merito primum amoris vinculum ducitur, plurima et maxima beneficia accepisse; ita proximum judicari debet simul accepisse. Quam copiosæ enim suavitatis illa recordatio est! In eodem domicilio antequam nascerer, habitavi: in iisdem incunabulis infantiae tempora peregi: eosdem appellavi parentes: eadem pro me vota excubuerunt: parem ex majorum imaginibus gloriam traxi. Cara est uxor, dulces liberi, jucundi amici, accepti affines: sed postea cognitis nulla benevolentia accedere debet, quæ priorem exhauriat.

(1.) Atque hoc, teste Scipione Africano, loquor, qui, tametsi arctissimâ familiaritate Lælio junctus erat, attamen senatum supplex oravit, ne provinciæ sors, fratri suo erepta, ad eum transferretur: legatumque se L. Scipioni in Asiam iturum promisit; et major natu minori, et fortissimus imbelli, et gloriâ excellens laudis inopi, et, quod super omnia est, nondum Asiatico, jam Africanus. Itaque clarissimorum cognominum alterum sumsit, alterum dedit; triumphique prætextam hujus excepit, illius tradidit; ministerio aliquanto major, quam frater imperio.

(2.) M. vero Fabius consul, inclytâ pugnâ Etruscis et Veientibus superatis, delatum sibi summo senatûs populique studio triumphum ducere non sustinuit; quia eo prælio Q. Fabius, frater ejus, consularis, fortissime dimicans occiderat. Quantam in eo pectore pietatem fraternæ caritatis habitasse existimemus, propter quam amplissimi honoris tantus fulgor exstingui potuit?

(3.) Hoc exemplo vetustas, illo sæculum nostrum ornatum est; cui contigit fraternum jugum, Claudiae prius, nunc etiam Juliae gentis intueri decus. Tantum enim amorem princeps, parensque noster insitum animo fratris Drusi habuit, ut cum Ticini, quo victor hostium ad complectendos parentes venerat, gravi illum et periculosâ valetudine in Germaniâ fluctuare



cognôset, protinus inde metu attonitus erumperet. Iter quoque quam rapidum et præceps velut uno spiritu corripuerit, eo patet, quod Alpes Rhenumque transgressus die ac nocte, mutato subinde equo, ducenta millia passuum, per modo devictam barbariem, Antabagio duce solo comite contentus, evasit. Sed eum tunc, maximo labore et periculo implicatum, mortaliumque frequentia defectum, sanctissimum pietatis numen, et Dii fautores eximiarum virtutum, et fidissimus Romani imperii custos Jupiter comitatus est. Drusus quoque, quamquam fato jam suo quam illius officio propior erat, vigore spiritûs et corporis viribus collapsus, eo ipso tamen, quo vita et mors distinguitur, momento, legiones cum insignibus suis fratri obviam procedere jussit, ut imperator salutaretur. Præcepit etiam, dextrâ in parte prætorium ei statui, et consulare et imperatorium nomen obtinere voluit. Eodemque tempore, et fraternæ majestati cessit, et vitâ excessit. His scio equidem nullum aliud quam Castoris et Pollucis specimen consanguineæ caritatis convenienter adjici posse.

(4.) Sed omnis memoriæ clarissimis imperatoribus profecto non erit ingratum, si militis summa erga fratrem suum pietas huic voluminis parti adhæserit. Is namque, in castris Cn. Pompeii stipendia peragens, cum Sertorianum militem acrius sibi in acie instantem comminus interemisset, jacentemque spoliaret; ut fratrem germanum esse cognovit, multum ac diu convivio Deos ob donum impiæ victoriæ insecutus, prope castra transtulit, et pretiosâ veste opertum, rogo imposuit. Ac deinde subjectâ face, protinus eodem gladio, quo illum interemerat, pectus suum transverberavit; seque super corpus fratris prostratum, communibus flammis cremandum tradidit. Licebat ignorantiae beneficio innocenti vivere: sed, ut suâ potius pietate quam alienâ veniâ uteretur, comes fraternæ neci non defuit.



CAP. VI.—*De Pietate erga Patriam.*

- |                                 |                         |
|---------------------------------|-------------------------|
| 1. L. Junii Bruti primi<br>cos. | 5. P. Decii Q. F. cos.  |
| 2. M. Curtii equ. Rom.          | 6. P. Decii P. F. cos.  |
| 3. M. Genucii Cipi præt.        | 7. P. Africani majoris. |
| 4. Q. Ælii Pæti præt.           | 8. Civium Romanorum.    |

*Externorum.*

- |                                   |                                   |
|-----------------------------------|-----------------------------------|
| 1. Codri regis Athenien-<br>sium. | 3. Themistoclis Atheni-<br>ensis. |
| 2. Thrasybuli Athenien-<br>sis.   | 4. Philænorum fratrum.            |
|                                   | 5. Aristotelis Stagiritæ.         |

Arctissimis sanguinis vinculis pietas satisfecit: restat nunc ut patriæ exhibeatur. Cujus majestati, etiam illa, quæ Deorum numinibus æquatur, auctoritas parentum vires suas subjecit; fraterna quoque caritas æquo animo ac libenti cedit; summâ quidem cum ratione; quia, eversâ domo, intentatus reipublicæ status manere potest; urbis ruina penates omnium trahat secum, necesse est. Verum quid attinet verbis ista complecti, quorum tanta vis est, ut aliqui ea salutis suæ impendio testati sint?

(1.) Brutus, consul primus, cum Arunte, Tarquinii Superbi, regno expulsi, filio in acie ita [equo] concurrat, ut, pariter illatis hastis, uterque mortifero vulnere ictus exanimis prosterneretur. Merito adjecerim, populo Romano libertatem suam magno stetisse.

(2.) Cum autem, in mediâ parte fori, vasto ac repentino hiatu terra subsideret, responsumque esset, "eâ re illum tantummodo compleri posse, quâ populus Romanus plurimum valeret;" Curtius, et animi et generis nobilissimus adolescens, interpretatus Urbem nostram virtute armisque præcipue excellere, militaribus insignibus ornatus, equum conscendit, eumque vehementer admotis calcaribus præcipientem in illud



profundum egit: super quem universi cives, honoris gratiâ, certatim fruges injecerunt: continuoque terra pristinum habitum recuperavit. Magna postea decora in foro Romano fulserunt: nullum tamen hodieque pietate Curtii erga patriam clarius obversatur exemplum; cui principatum gloriæ obtinenti consimile factum subnectam.

(3.) Genucio Cipo prætori, paludato portam egredienti, novi et inauditi generis prodigium incidit. Namque in capite ejus subito veluti cornua [ereperunt:] responsumque est, regem eum fore, si in Urbem revertisset. Quod ne accideret, voluntarium sinimet ac perpetuum indixit exsilium. Dignam pietatem, quæ, quod ad solidam gloriam attinet, septem regibus præferatur. Cujus testandæ rei gratiâ, capitis effigies [æreæ] portæ, quâ excesserat, inclusa est; filictaque Raudusculana, quod olim æra raudera dicebantur.

(4.) Genucius laudis hujus, quâ major excogitari vix potest, successionem Ælio prætori tradidit. Cuius dicenti cum in capite picus consedisset, haruspexque affirmâset, "conservato eo, fore domûs ipsius statum felicissimum, reipublicæ miserrimum; occiso, contrarium utrumque cessurum;" e vestigio picum morsu suo in conspectu senatûs necavit. Decem et septem milites suæ familiæ, eximiæ fortitudinis viros, Cannensi prælio amisit: respublica procedente tempore ad summum imperii fastigium excessit. Hæc nimirum exempla, Sulla, et Marius, et Cinna, tamquam stulta, riserunt.

(5.) P. Decius, qui consulatum in familiam suam primus intulit, cum Latino bello Romanam aciem inclinatam et pæne jam prostratam videret, caput suum pro salute reipublicæ devovit: ac protinus, concitato quo, in medium hostium agmen, patriæ salutem, sibi mortem petens, irrupit; factâque ingenti strage, plurimis telis obrutus, super corruit: ex ejus vulnere et sanguine insperata victoria emersit.



(6.) Unicum talis imperatoris specimen esset, nisi animo suo respondentem filium genuisset. Is namque in quarto consulatu, patris exemplum secutus, devotione simili, æque strenuâ pugnâ, consentaneo exitu, labantes perditasque vires Urbis nostræ correxit. Itaque dignosci arduum est, utrum Romana civitas utilius habuerit Decios duces, an amiserit; quoniam vita eorum, ne vinceretur, obstitit; mors fecit, ut vinceret.

(7.) Non est extinctus pro republicâ superior Scipio Africanus: sed admirabili virtute, ne respublica exstingueretur, providit: siquidem cum, afflicta Cannensi clade, urbs nostra nihil aliud quam præda victoris esse Hannibalis videretur; ideoque reliquiae prostrati exercitûs, deserendæ Italiæ, auctore L. Metello, consilium agitent; tribunus militum, admodum juvenis, stricto gladio mortem unicuique minitando, jurare omnes nunquam se relicturos patriam coëgit: pietatemque non solum ipse plenissimam exhibuit, sed etiam ex pectoribus aliorum abeuntem revocavit.

(8.) Age, ut a singulis ad universos transgrediar, quanto et quam æquali amore patriæ tota civitas flagravat! Nam cum, secundo Punico bello, exhaustum ærarium ne Deorum quidem cultui sufficeret, publicani ultro aditos censores hortati sunt, “ut omnia sic locarent, tamquam respublica pecuniâ abundaret, seque præstaturus cuncta; nec ullum assem, nisi bello confecto, petituos,” polliciti sunt. Domini quoque eorum servorum, quos Sempronius Gracchus ob insignem pugnam Beneventi manumiserat, pretia ab imperatore exigere supersederunt. In castris etiam non eques, non centurio, stipendium dari sibi desideravit. Viri atque feminæ, quidquid auri argente habuerunt; item pueri insignia ingenuitatis, ad sustentandam temporis difficultatem, contulerunt. Ac ne beneficio senatûs, qui his muneribus functos tributum onere liberaverat, quisquam uti voluit; sed insuper id



omnes promptissimis animis præstiterunt. Non ignorabant enim, captis Veiis, cum, decimarum nomine quas Camillus voverat, aurum Apollini Delphico mitti oporteret, neque emendi ejus facultas esset, matronas ornamenta sua in ærarium retulisse: similiterque audierant, mille pondo auri, quæ Gallis pro obsidione Capitolii [promissa] debebantur, earum cultu expleta. Itaque et proprio ingenio, et exemplo vetustatis admoniti, nullâ sibi in re cessandum existimaverunt.

### *Externa.*

(1.) Sed et externa ejusdem propositi exempla attingam. Rex Atheniensium Codrus, cum ingenti hostium exercitu Attica regio debilitata, ferro ignique vastaretur, diffidentiâ humani auxilii ad Apollinis Delphici oraculum confugit, perque legatos sciscitatus est, quonam modo illud tam grave bellum discuti posset. Respondit Deus, "Ita finem ei fore, si ipse hostili manu occidisset." Quod quidem non solum totis Atheniensium in castris, sed etiam contrariis, percrebuit. Eoque factum est, ut ediceretur, ne quis Codri corpus vulneraret. Id postquam cognovit, depositis insignibus imperii, famularem cultum induit, ac pabulantium hostium globo sese objecit; unumque ex his, falce percussus, in cædem suam compulit. (Cujus interitu, ne Athenæ occiderent, effectum est.

(2.) Ab eodem fonte pietatis Thrasybuli quoque animus manavit. Is cum Atheniensium urbem triginta tyrannorum teterrimâ dominatione liberare cuperet, parvâque manu maximæ rei molem aggredere-  
tur, et quidam e consciis dixisset: "Quantas tandem tibi Athenæ, per te libertatem consecutæ, gratias debebunt?" respondit: "Dii faciant, ut, quantas ipse illis debeo, videar retulisse." Quo affectu inclytum destructæ tyrannidis opus laude cumulavit.

(3.) Themistocles autem, quem virtus sua victorem, injuria patriæ imperatorem, Persarum fecerat, ut



se ab eâ oppugnandâ abstineret, instituto sacrificio, exceptum paterâ tauri sanguinem hausit, et ante ipsam aram, quasi quædam Pietatis clara victima, concidit. Quo quidem tam memorabili ejus excessu, ne Græciæ altero Themistocle opus esset, effectum est.

(4.) Sequitur ejusdem generis exemplum. Cum, inter Carthaginem et Cyrenas, de margine agri pertinacissima contentio esset, ad ultimum placuit utrimque eodem tempore juvenes mitti, et locum, in quem ii convenissent, finem ambobus haberi populis. Verum hoc pactum Carthaginiensium duo fratres nomine Philæni, perfidiâ præcucurrêre, citra constitutam horam maturato gressu in longius promotis terminis. Quod cum intellexissent Cyrenensium juvenes, diu de fallaciâ eorum questi, postremo acerbitate conditionis injuriam discutere conati sunt. Dixerunt namque, sic eum finem ratum fore, si Philæni vivos se ibi obrui passi essent. Sed consilio eventus non respondit: illi enim, nullâ interpositâ morâ, corpora sua his terrâ operienda tradiderunt. Qui quoniam patriæ quam vitæ suæ longiores terminos esse maluerunt, bene jacent, manibus et ossibus suis Punico dilatato imperio. Ubi sunt superbæ Carthaginis alta mœnia? ubi maritima gloria inclyti portûs? ubi cunctis litoribus terribilis classis? ubi tot exercitus? ubi tantus equitatus? ubi immenso Africae spatio non contenti spiritus? Omnia ista duobus Scipionibus Fortuna partita est. At Philænorum egregii facti memoriam ne patriæ quidem interitus exstinxit. Nihil est igitur, exceptâ virtute, quod mortali animo ac manu immortale quæri possit.

(5.) Juvenili ardore plena hæc pietas. Aristoteles vero, supremæ vitæ reliquias senilibus ac rugosis membris, in summo literarum otio, vix custodiens, adeo valenter pro salute patriæ incubuit, ut eam, hostilibus armis solo æquatam, in lectulo [Atheniensi jacens, Macedonum de manibus, quibus abjecta erat, eriperet.] Ita urbs, non tam strata atque eversa Alex-



andri, quam restituta Aristotelis, notum est opus. Patet ergo, quam benignæ, quamque profusæ pietatis erga patriam omnium ordinum, omnis ætatis, homines exstiterint; sanctissimisque naturæ legibus mirificorum etiam exemplorum clara mundo subscripserit ubertas.

---

CAP. VII.—*De Patrum Amore et Indulgentiâ in Liberos.*

- |                       |                   |
|-----------------------|-------------------|
| 1. Q. Fabii Max. Rul- | 2. Cæsetii Flavi. |
| liani.                | 3. Octavii Balbi. |

*Externorum Regum.*

1. Seleuci, Syriæ.
2. Ariobarzanis, Cappadociæ.

Det nunc vela pii et placidi affectûs parentum erga liberos indulgentia; salubrique aurâ provecta, gratam suavitatis secum dotem afferat.

(1.) Fabius Rullianus, quinque consulatibus summâ cum gloriâ peractis, omnibusque et virtutis et vitæ emeritis stipendiis, legatus ire Fabio Gurgiti filio, ad bellum difficile et periculosum conficiendum, gravatus non est; pæne ipso per se duntaxat animo, sine corpore, militaturus; utpote, propter ultimam senectutem, lectuli otio quam labori præliorum habilior. Idem triumphantis currum, equo insidens, sequi, quem ipse parvulum triumphis suis gestaverat, in maximâ voluptate posuit: nec accessio gloriosæ illius pompæ, sed auctor spectatus est.

(2.) Non tam speciosa Cæsetii, equitis Romani, sors patria, sed par indulgentia. Qui a Cæsare, omnium jam et externorum et domesticorum hostium victore, cum abdicare filium suum juberetur, quod is tribunus plebis, cum Marullo collegâ, invidiam ei tam-



quam regnum affectanti fecerat, in hunc modum respondere sustinuit: "Celerius tu mihi, Cæsar, omnes filios meos eripies, quam ex his ego unum notâ pel-lam meâ." Habebat autem duos præterea optimæ indolis filios, quibus Cæsar se incrementa dignitatis benigne largiturum pollicebatur. Hunc patrem tametsi summa divini principis clementia tutum præstitit; quis tamen non humano ingenio majus ausum putet, quod, cui totus terrarum orbis succubuerat, non cessit?

(3.) Sed nescio an Octavius Balbus concitatoris et ardentioris erga filium benevolentiae fuerit. Proscriptus a triumviris, cum domo postico clam esset egressus, jamque fugæ expeditum initium haberet, postquam intus filium trucidari falso clamore viciniae accepit, ei se neci, quam evaserat, obtulit, occidendumque militibus tradidit. Pluris nimirum illud momentum, quo illi præter spem videre filium incolumem contigerat, quam salutem suam, aestimans. Miseros adolescentis oculos, quibus amantissimum sui patrem, ipsius operâ sic expirantem, intueri necesse fuit!

### *Externa.*

(1.) Cæterum ut ad jucundiora cognitu veniamus, Seleuci regis filius Antiochus, novercæ Stratonices infinito amore correptus, memor, quam improbis facibus arderet, impium pectoris vulnus piâ dissimulatione contegebat. Itaque diversi affectus, iisdem visceribus ac medullis inclusi, summa cupiditas et maxima verecundia, ad ultimam tabem corpus ejus redegerunt. Jacebat ipse in lectulo, moribundo similis: lamentabantur necessarii: pater, mœrore prostratus, de obitu unici filii, deque suâ miserrimâ orbitate cogitabat: totius domûs funebris magis quam regius erat vultus. Sed hanc tristitiæ nubem Leptinis mathematici, vel, ut quidam tradunt, Erasistrati medici, providentia discussit. Juxta enim Antiochum sedens, ut eum ad introitum Stratonices rubore perfundi, et spi-



tu increbrescere, eâque egrediente pallere, et excitationem anhelitum subinde recuperare, animadvertit; curiosiore observatione ad ipsam veritatem penetravit. Nutrante enim Stratonice, et rursus abeunte, brachium colescentis dissimulanter apprehendendo, modo vehementiore, modo languidiore pulsu venarum, comperit, huius morbi æger esset; protinusque id Seleuco exposuit: qui carissimam sibi conjugem filio cedere non prohibuit; quod in amorem incidisset, fortunæ acceptum referens; quod dissimulare eum usque ad mortem paratus esset, ipsius pudori imputans. Subjiciatur nimis senex, rex, amans: jam patebit, quam multa, quamque difficilia, paterni affectûs indulgentia superavit.

(2.) At Seleucus quidem uxore, Ariobarzanes autem filio suo Cappadociæ regno, cessit, in conspectu M. Pompeii. Cujus cum tribunal conscendisset, invitatusque ab eo in curuli sellâ sedisset, postquam circum, in cornu scribæ, humiliorem fortunâ suâ locum continentem conspexit, non sustinuit infra se collocari intueri: sed protinus sellâ descendit, et diadema caput ejus transtulit; hortarique cœpit, ut eo transiret, unde ipse surrexerat. Exciderunt lacrymæ juvenis; cohorrui corpus; delapsum diadema est; nec, ut jussus erat, progredi potuit: quodque pæne fidem veritatis excedit, lætus erat, qui regnum deponebat; regis, cui dabatur. Nec ullum finem tam egregium tamen habuisset, nisi patriæ voluntati auctoritas Pompeii affuisset. Filium enim et regem appellavit, diadema sumere jussit, et in curuli sellâ considerare coegit.

CAP. VIII. — *Qui severi adversus Liberos.*

L. Junius Brutus primus cos.

Cassius Viscellinus.

3. T. Manlius Torq. jurisconsultus.

4. M. Æmilius Scaurus.

5. A. Fulvius.



(1.) Comicæ lenitatis hi patres; tragicæ asperitatis illi. Par Romulo gloriâ L. Brutus (quia ille urbem, hic libertatem, Romanam condidit) filios suos, Tarquinii dominationem a se expulsam reducentes, summum imperium obtinens, comprehensos, proque tribunali virgis cæsos, et ad palum religatos, securi percuti jussit. Exuit patrem, ut consulem ageret; orbusque vivere, quam publicæ vindictæ deesse, maluit.

(2.) Hujus æmulatus exemplum Cassius, filium, qui tribunus plebis agrariam legem primus tulerat, multisque aliis rebus populariter animos hominum amore sui devinctos tenebat, postquam illam potestatem deposuit, adhibito propinquorum et amicorum consilio, affectati regni crimine domi damnavit; verberibusque affectum, necari jussit; ac peculium ejus Cereri consecravit.

(3.) T. autem Manlius Torquatus, propter egregia multa raræ dignitatis, juris quoque civilis et sacrorum pontificalium peritissimus, in consimili facto ne consilio quidem necessariorum indigere se credidit. Nam, cum ad senatum Macedonia de filio ejus D. Silano, qui eam provinciam obtinuerat, querelas per legatos detulisset, a Patribus conscriptis petiit, "ne quid ante de eâ re statuerent, quam ipse Macedonum, filiique sui, causam inspexisset." Summo deinde cum amplissimi ordinis, tum etiam eorum qui questum venerant, consensu, cognitione susceptâ, domi consedit; solusque utrique parti per totum biduum vacavit, ac tertio plenissime die, diligentissimeque auditis testibus, ita pronuntiavit: "Cum Silanum filium meum pecunias a sociis accepisse mihi probatum sit, et republicâ eum et domo meâ indignum judico; protinusque e conspectu meo abire jubeo." Tam tristi patris sententiâ perculsus Silanus, lucem ulterius intueri non sustinuit; suspendioque se proximâ nocte consumpsit. Peregerat jam Torquatus severi et religiosi iudicii partes: satisfactum erat reipublicæ: habebat ultionem Macedonia: potuit tam verecundo obitu filii patri



reflecti rigor: at ille neque adolescentis exsequiis in-  
 eerfuit, et cum maxime funus ejus duceretur, consu-  
 ere se volentibus vacuas aures accommodavit. Vide-  
 nat enim se in eo atrio consedisse, in quo Imperiosi  
 ilius Torquati severitate conspicua imago posita erat:  
 rudentissimoque viro succurrebat, effigies majorum  
 um titulis suis idcirco in primâ ædium parte poni  
 oblere, ut eorum virtutes posterì non solum legerent,  
 sed etiam imitarentur.

(4.) M. vero Scaurus, lumen ac decus patriæ, cum  
 apud Athesim flumen impetu Cimbrorum Romani  
 equites pulsi, deserto [proconsule] Catulo, Urbem  
 avidi repeterent, consternationis eorum participi filio  
 suo misit, qui dicerent, "libentius se in acie ejus in-  
 perfecti ossibus occursurum, quam ipsum tam defor-  
 mis fugæ reum visurum. Itaque si quid modo reli-  
 quum in pectore verecundiæ superesset, conspectum  
 degenerati] patris vitaturum." Recordatione enim  
 ventæ suæ, qualis M. Scauro aut habendus aut  
 poernendus esset filius, admonebatur. Quo nuntio ac-  
 cepto, juvenis coactus est fortius adversus semetipsum  
 adio uti, quam adversus hostes usus fuerat.

(5.) Nec minus animose A. Fulvius, vir senatorii  
 ordinis, euntem in aciem filium retraxit, quam Scau-  
 rus e prælio fugientem increpuit. Namque juvenem,  
 ingenio et literis et formâ inter æquales nitentem,  
 bravo consilio amicitiam Catilinæ secutum, inque cas-  
 tra ejus temerario impetu ruentem, medio itinere abs-  
 tractum, supplicio mortis affecit: præfatus, "Non  
 Catilinæ illum adversus patriam, sed patriæ ad-  
 versus Catilinam, genuisse." Licuit, donec civilis  
 belli rabies præteriret, inclusum arcere: verum illud  
 aut patris narraretur opus, hoc severi refertur.



CAP. IX.—*Qui moderati erga suspectos Liberos.*

- |                          |                    |
|--------------------------|--------------------|
| 1. L. Gellius Poplicola. | 3. Fulvius quidam. |
| 2. Q. Hortensius orator. | 4. Pater quidam.   |

Sed ut hanc incitatum et asperam severitatem mitiores relatu patrum mores clementiæ suæ mixturâ temperent, exactæ pœnæ concessa venia jungatur.

(1.) L. Gellius, omnibus honoribus ad censuram defunctus, cum gravissima crimina de filio, in novercam commissum stuprum, et parricidium cogitatum, propemodum explorata haberet, non tamen ad vindictam procurrit continuo; sed, pæne universo senatu adhibito in consilium, expositis suspicionibus, defendendi se adolescenti potestatem fecit. Inspectâque diligentissime causâ, absolvit eum, tum consilii, tum etiam suâ sententiâ. Quod si impetu iræ abstractus sævire festinâset, admisisset magis scelus, quam vindicâset.

(2.) Q. autem Hortensii, qui suis temporibus ornamentum Romanæ eloquentiæ fuit, admirabilis in filio patientia exstitit. Cum enim eousque impietatem ejus suspectam, et nequitiam invisam haberet, ut Messalam, suæ sororis filium, hæredem habiturus, ambitûs reum defendens, iudicibus diceret, “ Si illum damnâssent, nihil sibi præter osculum nepotum, in quibus acquiesceret, superfuturum.” Hac scilicet sententiâ, quam etiam editæ orationi inseruit, filium potius in tormento animi, quam in voluptatibus reponens, tamen, ne naturæ ordinem confunderet, non nepotes, sed filium hæredem reliquit. Moderate usus affectibus suis; quia et vivus moribus ejus verum testimonium, et mortuus sanguini honorem debitum reddidit.

(3.) Idem fecit clari generis, magnæque dignitatis vir, Fulvius; sed in filio aliquantum tetriore. Nam cum auxilium senatûs implorâset, ut, suspectus in



parricidio, et ob id latens, per triumvirum conquire-  
retur, ac jussu Patrum conscriptorum comprehensus  
esset; non solum eum non notavit, sed etiam dece-  
dens, dominum omnium esse voluit; quem genuerat,  
haeredem instituens, non quem expertus fuerat.

(4.) Magnorum virorum clementibus actis ignoti  
patris novæ atque inusitatæ rationis consilium adji-  
ciam; qui cum a filio necti sibi insidias comperisset,  
nec inducere in animum posset, ut verum sanguinem  
ad hoc sceleris progressum crederet, seductam uxorem  
suppliciter rogavit, “ne se ulterius celaret, sed dice-  
ret, sive illum adolescentem subjecisset, sive ex alio  
concepisset.” Asseveratione deinde ejus, et jureju-  
rando, se nil tale debere suspicari, persuasus, in locum  
desertum filio perducto, gladium, quem secum occul-  
tum attulerat, tradidit, ac jugulum feriendum præbuit:  
nec veneno nec latrone ei, ad peragendum parrici-  
cium, opus esse affirmans. Quo facto, non paulatim,  
sed magno impetu, recta cogitatio pectus juvenis oc-  
cupavit; continuoque abjecto gladio, “Tu vero,” in-  
quit, “pater, vive: et si tam obsequens es, ut hoc  
recari filio permittas, me quoque exsupera. Sed tan-  
tum quæso, ne meus erga te amor eo sit tibi vilior,  
quod a pœnitentiâ oritur.” Solitudinem sanguine  
meliolem, pacatioresque penatibus silvas; et alimentis  
blandius ferrum; ac mortis oblatae, quam datæ vitæ,  
delicius beneficium!

---

CAP. X. — *Qui Filiorum Obitum forti Animo tulerunt.*

*Romani.*

1. M. Horatius Pulvil-	2. L. Æmilius Paulus
lus cos. 2.	procos.
3. Q. Marcius Rex cos.	



*Externi.*

1. Pericles Atheniensis. | 2. Xenophon.

3. Anaxagoras.

Commemoratis patribus, qui injurias filiorum patienter exceperunt, referamus eos, qui mortes æquo animo tolerârunt.

(1.) Horatius Pulvillus, cum in Capitolio Jovi Optimo Maximo ædem pontifex dedicaret, interque nuncupationem sollennium verborum postem tenens, mortuum esse filium suum audisset, neque manum a poste removit, ne tanti templi dedicationem interrumperet; neque vultum a publicâ religione ad privatum dolorem deflexit, ne patris magis quam pontificis partes egisse videretur.

(2.) Clarum exemplum: nec minus tamen illustre quod sequitur. Æmilius Paulus, nunc felicissimi, nunc miserrimi patris clarissima representatio, ex quatuor filiis formæ insignis, egregiæ indolis, duos, jure adoptionis in Corneliam Fabiamque gentem translatos, sibi ipse denegavit: duos ei Fortuna abstulit; quorum alter triumphum patris funere suo quartum ante diem præcessit; alter, in triumphali curru conspectus, post diem tertium expiravit. Itaque, qui ad donandos usque liberos abundaverat, in orbitate subito destitutus est. Quem casum quo robore animi sustinuerit, oratione, quam de rebus a se gestis apud populum habuit, hanc adjiciendo clausulam, nulli ambiguum reliquit: "Cum in maximo proventu felicitatis nostræ, Quirites, timerem, ne quid mali Fortuna moliretur, Jovem Optimum Maximum, Junonemque reginam, et Minervam, precatus sum, ut, si adversi quid populo Romano immineret, totum in meam domum converteretur. Quapropter bene habet: annuendo enim votis meis, id egerunt, ut vos potius meum casum doleatis, quam ego vestro ingemiscerem."

(3.) Uno etiam nunc domestico exemplo adjecto, in



alienis luctibus orationi meæ vagari permittam. Q. Marcius Rex superior, Catonis in consulatu collega, filium summæ pietatis et magnæ spei, et (quæ non parva calamitatis accessio fuit) unicum, amisit. Cumque se obitu ejus subrutum et eversum videret, ita dolore altitudine consilii cœercuit, ut a rogo juvenis protinus curiam peteret, senatumque, quem eo die lege habere oportebat, evocaret. Quod nisi fortiter incœrorem ferre scîsset, unius diei lucem inter calamitosum patrem et strenuum consulem, neutrâ in parte, cessato officio, partiri non potuisset.

*Externa.*

(1.) Princeps Atheniensium Pericles, intra quadri-  
duum duobus mirificis adolescentibus filiis spoliatus,  
his ipsis diebus et vultu pristinum habitum retinente,  
et oratione nullâ ex parte infractiore concionatus est.  
Ille vero caput quoque solito more coronatum gerere  
sustinuit, ut nihil ex vetere ritu propter domesticum  
vulnus detraheret. Non sine causâ igitur tanti roboris  
animus ad Olympii Jovis cognomen adscendit.

(2.) Xenophon autem, quod ad Socraticam disci-  
plinam attinet, proximus a Platone felicitis ac beatæ  
lacundiæ gradus, cum solenne sacrificium perageret,  
duobus filiis majorem natu, nomine Gryllum, apud  
Mantineam in prælio cecidisse cognovit: nec ideo  
institutum Deorum cultum omittendum putavit, sed  
tantummodo coronam deponere contentus fuit. Quam  
psam, percontatus quonam modo occidisset, ut audi-  
vit fortissime pugnantem interiisse, capiti reposuit;  
lumina, quibus sacrificabat, testatus, "majorem se  
ex virtute filii voluptatem, quam ex morte amaritudi-  
nem sentire." Alius removisset hostiam, abjecisset  
litaria, lacrymis respersa thura disjecisset: Xeno-  
phontis corpus religione immobile stetit; et animus in  
consilio prudentiæ stabilis mansit; ac dolori succum-  
bere, ipsâ clade, quæ nuntiata erat, tristius duxit.

(3.) Nec Anaxagoras quidem suppressendus est.



Auditâ namque morte filii, “Nihil,” inquit, “mihi inexpectatum aut novum nuntias: ego enim illum ex me natum sciebam esse mortalem.” Has voces utilissimis præceptis imbuta virtus mittit; quas si quis efficaciter auribus perceperit, non ignorabit ita liberos esse procreandos, ut meminerit his a rerum naturâ, et accipiendi spiritûs et reddendi, eodem momento temporis, legem dici; atque, ut mori neminem solere, qui non vixerit, ita nec vivere aliquem quidem posse, qui non sit moriturus.

## CAP. I. — De Pudicitia.

## Quam colere Romani.

1. Lucius, Sp. F. L.	8. Q. Metellus Celer
Collatinus.	trib. pleb.
2. L. Virginius.	9. T. Veturius T. F.
3. Pontius Aquilius ed.	Calvinus.
Rom.	10. C. Porcennius crum.
4. P. Manius.	vir capitalis.
5. Q. Fab. Max. Servi-	11. Cominius trib. plebis
lianus.	12. C. Marius cos. 2.
6. P. Atilius Philiscus.	13. Privatus, qui adultera
7. M. Claudius Marcel-	deprehensa vindi-
lus sed. cur.	carum.

## Festiva.

1. Hippo, femina Græca.
2. Chionara, Orogontis regula.
3. Tullonorum uxores.

Unde et, virtutum pariter ac seminarum præcipua  
inimentum Pudicitia, invocem? Tu enim præca



VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIMUM  
LIBER SEXTUS.

---

CAP. I. — *De Pudicitia.*

*Quam coluere Romani.*

Lucretia, Sp. F. L. Collatini.	8. Q. Metellus Celer trib. pleb.
L. Virginus.	9. T. Veturius T. F. Calvinus.
Pontius Aufidianus eq. Rom.	10. C. Pescennius trium- vir capitalis.
P. Mænius.	11. Cominius trib. plebis.
Q. Fab. Max. Servi- lianus.	12. C. Marius cos. 2.
P. Atilius Philiscus.	13. Privati, qui adulteria deprehensa vindi- cârunt.
M. Claudius Marcel- lus æd. cur.	

*Externi.*

1. Hippo, femina Græca.
2. Chiomara, Orgiagontis reguli.
3. Teutonorum uxores.

Unde te, virorum pariter ac feminarum præcipuum  
mamentum, Pudicitia, invocem? Tu enim priscâ



religione consecratos Vestæ focos incolis : tu Capitulinæ Junonis pulvinaribus incubas : tu, Palatii columnen, augustos penates sanctissimumque Juliæ genialem torum assiduâ statione celebras : tuo præsidio puerilis ætatis insignia munita sunt : tui numinis respectu sincerus juventæ flos permanet. Te custode, matronalis stola censetur. Ades igitur, et cognosce quæ fieri ipsa voluisti.

(1.) Dux Romanæ pudicitiae Lucretia, cujus virilis animus, maligno errore Fortunæ, muliebri corpus sortitus est, a Sex. Tarquinio, regis Superbi filio, per vim stuprum pati coacta, cum gravissimis verbis injuriam suam in concilio necessariorum deplorasset, ferro se, quod veste tectum attulerat, interemit : causamque, tam animoso interitu, imperium consulare pro regio permutandi populo Romano præbuit.

(2.) Atque hæc illatam injuriam non tulit : Virginus, plebeii generis, sed patricii vir spiritûs, ne probro contaminaretur domus sua, proprio sanguini non pepercit. Nam, cum Ap. Claudius, decemvir, filiæ ejus virginis stuprum, potestatis viribus fretus, pertinacius expeteret, deductam in forum puellam occidit ; pudicæque interemtor, quam corruptæ pater, esse maluit.

(3.) Nec alio robore animi præditus fuit Pontius Aufidianus, eques Romanus, qui, postquam comperit filiæ suæ virginitatem a pædagogo proditam Fannio Saturnino, non contentus sceleratum servum affecisse supplicio, etiam ipsam puellam necavit. Itaque, ne turpes ejus nuptias celebraret, acerbis exsequias duxit.

(4.) Quid P. Mænius, quam severum pudicitiae custodem egit ! In libertum namque, gratum admodum sibi, animadvertit, quia eum nubilis jam ætatis filiæ suæ osculum dedisse cognoverat ; cum præsertim non libidine, sed errore, lapsus videri posset. Cæterum amaritudine pœnæ, teneris adhuc puellæ sensibus castitatis disciplinam ingenerari magni aestimavit : eique tam tristi exemplo præcepit, ut non solum



virginitatem illibatam, sed etiam oscula ad virum sincera perferret.

(5.) Q. vero Fabius Maximus Servilianus, honoribus, quos splendidissime gesserat, censuræ gravitate consummatis, exegit a filio pœnas dubiæ castitatis; et, punito, pependit, voluntario secessu conspectum patriæ vitando.

(6.) Dicerem censorium virum nimis acerbum existisse, nisi P. Atilium Philiscum, in pueritiâ corpore quæstum a domino facere coactum, tam severum postea patrem cernerem. Filiam enim suam, quod ea se stupri crimine coinquinaverat, interemit. Quam sanctam igitur in civitate nostrâ pudicitiam fuisse existimare debemus, in quâ etiam institores libidinis tam severos ejus vindices evasisse animadverimus!

(7.) Sequitur excellentis nominis, ac memorabilis acti exemplum. M. Claudius Marcellus, ædilis curulis, C. Scantinio Capitolino, tribuno plebis, diem ad populum dixit, quod filium suum de stupro appellasset: eoque asseverante se cogi non posse ut adesset, quia sacrosanctam potestatem haberet, et ob id tribunicium auxilium implorante, totum collegium tribunorum negavit se intercedere, quo minus pudicitia quæstio perageretur. Citatus itaque Scantinius reus, nullo teste, qui tentatus erat, damnatus est. Constat juvenem productum in Rostra defixo in terram vultu perseveranter tacuisse, verecundoque silentio plurimum in ultionem suam valuisse.

(8.) Metellus quoque Celer stuprosæ mentis acerrimus auctor exstitit, Cn. Sergio Silo promissorum matrifamiliæ nummorum gratiâ diem ad populum dicendo, eumque hoc uno crimine damnando. Non enim factum tunc, sed animus in quæstionem deductus est: cuiusque voluisse peccare nocuit, quam non peccasse profuit.

(9.) Concionis hæc, illa curiæ [gravitatis.] T. Veturius (filius ejus Veturii, qui in consulatu suo Sam-



nitibus, ob turpiter ictum foedus, deditus fuerat), cum, propter domesticam ruinam, et grave æs alienum, C. Plotio nexum se dare admodum adolescentulus coactus esset, servilibus ab eo verberibus, quia stuprum pati noluerat, affectus, querelam ad consules detulit. A quibus hac de re certior factus senatus, Plotium in carcerem duci iussit. In qualicumque enim statu positam Romano sanguini pudicitiam tutam esse voluit.

(10.) Et quid mirum, si hoc universi Patres conscripti censuerunt? C. Pescennius, triumvir capitalis, Cornelium, fortissime militiæ stipendia emeritum, virtutisque nomine quater honore primipili ab imperatoribus donatum, quod cum ingenuo adolescentulo stupri commercium habuisset, publicis vinculis oneravit. A quo appellati tribuni, cum de stupro nihil negaret, sed sponsionem se facere paratum diceret, quod adolescens ille palam atque aperte corpore quæstum factitasset, intercessionem suam interponere noluerunt. Itaque Cornelius in carcere mori coactus est. Non putârunt tribuni plebis rempublicam nostram cum fortibus viris pacisci oportere, ut externis periculis domesticas delicias emerent.

(11.) Libidinosi centurionis supplicium, M. Lætorii Mergi, tribuni militaris, æque [similis] foedus exitus sequitur: cui Cominius, tribunus plebis, diem ad populum dixit, quod cornicularium suum stupri causâ appellasset. Nec sustinuit ejus rei sententiam Lætorius; sed se ipse ante judicii tempus fugâ prius subtraxit; deinde etiam morte punivit. Naturæ modum expleverat: fato tamen functus, universæ plebis sententiâ crimine impuditiæ damnatus est. Signa illum militaria, sacratæ aquilæ, et certissima Romani imperii custos severa castrorum disciplina, usque ad inferos persecuta est: quoniam, cujus magister esse debuerat, sanctitatis corruptor tentabat exsistere.

(12.) Hoc movit C. Marium imperatorem tum, cum C. Luscius, sororis suæ filium, tribunum militum, a C. Plotio, manipulario milite, jure cæsum



pronuntiavit, quia eum de stupro compellare ausus fuerat.

(13.) Sed, ut eos quoque, qui, in vindicandâ pudicitia, dolore suo pro publicâ lege usi sunt, strictim percurram; Sempronius Musca C. Gallium deprehensum in adulterio flagellis cecidit: C. Memmius L. Octavium similiter deprehensum nervis contudit: Carbo Accienus a Vibieno, item Pontius a P. Cerinio, deprehensi, castrati sunt: Cn. etiam Furium Brocchum, qui deprehenderat, familiæ stuprandum objecit. Quibus iræ suæ indulsisse, fraudi non fuit.

### *Externa.*

(1.) Atque, ut domesticis externa subnectam, Græci femina, nomine Hippo, cum hostium classe esset excepta, in mare se, ut morte pudicitiam tueretur, projecit. Cujus corpus, Erythræo litori appulsum, proxima undis humus, sepulturæ mandatum, ad hoc tempus tumulo contegit. Sanctitatis vero gloriam, eternæ traditam memoriæ, Græcia, laudibus suis celebrando, quotidie florentiorem effecit.

(2.) Vehementius hoc: illud consideratius exemplum pudicitiae. Exercitu et copiis Gallogræcorum a Cn. Manlio consule in Olympo monte ex parte deletis, ex parte captis; Orgiagontis reguli uxor, miræ pulchritudinis, a centurione, cui custodienda tradita erat, stuprum pati coacta, postquam ventum est in eum locum, in quem centurio, misso nuntio, necessarios mulieris pretium, quo eam redimerent, afferre iusserat; aurum expendente centurione, et in ejus condus animo oculisque intento, Gallogræcis linguâ gentis suæ imperavit, ut eum occiderent. Interfecti inde caput abscisum manibus retinens, ad conjugem venit; abjectoque ante pedes ejus, et injuriæ et ultionis suæ ordinem exposuit. Hujus feminae quid aliud quisquam, quam corpus, in potestatem hostium venisse putat? Nam neque animus vinci, nec pudicitia capere potuit.



(3.) Teutonorum vero conjuges Marium victorem orârunt, ut ab eo virginibus Vestalibus dono mitterentur, affirmantes æque se atque illas virilis concubitûs expertes futuras. Eâque re non impetratâ, laqueis sibi nocte proximâ spiritum eripuerunt. Dii melius, quod hunc animum viris earum in acie non dederunt. Nam, si mulierum suarum virtutem imitari voluissent, incerta Teutonicæ victoriæ tropæa reddidissent.

---

CAP. II.—*Quæ libere dicta aut facta.*

*A Romanis.*

- |                            |                               |
|----------------------------|-------------------------------|
| 1. Legato Privernatium.    | 6. Cn. Lentulo Marcelino cos. |
| 2. L. Marcio Philippo cos. | 7. M. Favonio.                |
| 3. Scipione Æmiliano.      | 8. Helvio Mancinâ Formiano.   |
| 4. Cn. Calpurnio Pisoni.   | 9. Diphilo tragædo.           |
| 5. M. Catone Uticensi.     | 10. M. Castricio Placentino.  |
|                            | 11. Ser. Sulpitio Galbâ.      |
| 12. A. Cæsellio jurisc.    |                               |

*Ab externis.*

- |                                |                       |
|--------------------------------|-----------------------|
| 1. Machæra Macedonicâ muliere. | 2. Syracusanâ quâdam. |
|                                | 3. Theodoro Cyrenæo.  |

Libertatem autem vehementis spiritûs, dictis pariter ac factis testatam, ut non invitaverim, ita ultravientem non excluserim : quæ, inter virtutem vitiumque posita, si salubri modo se temperaverit, laudem ; si, quo non debuit, profuderit, reprehensionem meretur. Ac vulgi sic auribus gratior, quam sapientissimi cujusque animo probabilior est ; utpote frequentius alienâ veniâ, quam suâ providentiâ tuti.



Sed quia humanæ vitæ partes persequi propositum est, nostrâ fide, propriâ æstimatione, referatur.

(1.) Priverno capto, interfectisque qui id oppidum ad rebellandum incitaverant, senatus indignatione accensus consilium agitabat, quidnam sibi de reliquis quoque Privernatibus faciendum esset. Ancipiti igitur casu salus eorum fluctuabat, eodem tempore et victoribus et iratis subjecta. Cæterum, cum auxilium unicum in precibus restare animadverterent, ingenui et Italiçi sanguinis oblivisci non potuerunt. Princeps enim eorum in curiâ interrogatus, quam pœnam mererentur, respondit, “Quam merentur, qui se dignos libertate judicant.” Verbis arma sumserat, exasperatosque Patrum conscriptorum animos inflammaverat. Sed Plautius consul, favens Privernatium causæ, regressum animoso ejus dicto obtulit, quæsivitque, qualem cum eis Romani pacem habituri essent, impunitate donatâ. At is constantissimo vultu, “Si bonam dederitis,” inquit, “perpetuam : si malam, non diuturnam.” Quâ voce perfectum est, ut victis non solum venia, sed etiam jus et beneficium nostræ civitatis, daretur.

(2.) Sic in senatu Privernas loqui ausus est. L. vero Philippus consul adversus eundem ordinem libertatem exercere non dubitavit. Nam segnitiam pro Rostris exprobrans, alio sibi senatu opus esse dixit : tantumque a pœnitiâ dicti abfuit, ut etiam L. Crasso, summæ dignitatis et eloquentiæ viro, id in curiâ graviter ferenti, manum injici juberet. Ille, reiecto lictore, “Non es,” inquit, “mihi, Philippe, consul, quia nec ego quidem tibi senator sum.”

(3.) Quid ? populum ab incursu suo tutum libertas reliquit ? immo et similiter aggressa, et æque experta patientiam est. C. Carbo, tribunus plebis, nuper sepultæ Gracchanæ seditionis turbulentissimus vindex, idemque orientium civilium malorum fax ardentissima, P. Africanum a Numantiæ ruinis summo cum gloriæ fulgore venientem, ab ipsâ pæne portâ



in Rostra perductum, quid de Ti. Gracchi morte (cujus sororem in matrimonio habebat) sentiret, interrogavit; ut, auctoritate clarissimi viri, inchoato jam incendio multum incrementi adjiceret; quia non dubitabat, quin, propter tam arctam affinitatem, aliquid pro interfecti necessarii memoriâ miserabiliter esset locuturus. At is jure eum cæsum videri respondit. Cui dicto cum concio, tribunicio furore instincta, violenter succlamâset, "Taceant," inquit, "quibus Italia noverca est." Orto deinde murmure, "Non efficietis," ait, "ut solutos verear, quos alligatos adduxi." Universus populus iterum ab uno contumeliose correptus erat (quantus est honos virtutis!) et tacuit actutum. Recens victoria ipsius Numantina, et patris Macedonica, devictæque Carthaginis avita spolia, ac duorum regum Syphacis et Persæ ante triumphales currus [catenæ, cervices tunc totius fori prementes] ora clauserunt. Nec timori datum est silentium: sed, quia beneficio Æmiliæ Cornelixque gentis multi metus Urbis atque Italiæ finiti erant, plebs Romana libertati Scipionis libera non fuit.

(4.) Quapropter minus mirari debemus, quod amplissima Cn. Pompeii auctoritas toties cum libertate luctata est; nec sine magnâ laude: quoniam omnis generis hominum licentiæ ludibrio esse quietâ fronte tulit. Cn. Piso, cum Manilium Crispum reum ageret, eumque evidenter nocentem gratiâ Pompeii videret eripi, juvenili impetu ac studio accusationis pro-  
vectus, multa et gravia crimina præpotenti defensori objecit. Interrogatus deinde ab eo, cur se quoque non accusaret, "Da," inquit, "prædes reipublicæ, te, si postulatus fueris, civile bellum non excitaturum: etiam de tuo prius quam de Manilii capite in consilium judices mittam." Ita eodem judicio duos sustinuit reos; accusatione Manilium; libertate Pompeium: et eorum alterum lege peregit, alterum professione, quâ solum poterat.

(5.) Quid ergo? libertas sine Catone? non magis



quam Cato sine libertate. Nam, cum in senatorem, nocentem et infamem, reum judex sedisset, tabellæque Cn. Pompeii, laudationem ejus continentes, prolatae essent, proculdubio efficaces futuræ pro noxio; submovit eas e quæstione, legem recitando, quâ cautum erat, ne senatoribus tali auxilio uti liceret. Huic facto persona admirationem ademit: nam, quæ in alio audacia videretur, in Catone fiducia cognoscitur.

(6.) Cn. Lentulus Marcellinus consul, cum in concione de Magni Pompeii nimiam potentiâ quereretur, assensusque ei clarâ voce universus populus esset; "Acclamate," inquit, "Quirites; acclamate, dum licet: jam enim vobis impune facere non licebit." Pulsata est tunc eximii civis potentia, hinc invidiosâ querelâ, hinc lamentatione miserabili.

(7.) Cui candidâ fasciâ crus alligatum habenti Favonius, "Non refert," inquit, "quâ in parte corporis sit diadema;" exigui panni cavillatione regias ei vires exprobrans. At is, neutram in parte mutato vultu, utrumque cavit, ne aut hilari fronte libenter agnoscere potentiam, aut tristi iram profiteri, videretur: eâque patientiâ inferioris etiam generis et fortunæ hominibus aditum adversus se dedit. E quorum turbâ duos retulisse abunde erit.

(8.) Helvius Mancius Formianus, libertini filius, ultimæ senectutis, L. Libonem apud censores accusabat. In quo certamine cum Pompeius Magnus humilitatem ei, ætatemque exprobrans, ab inferis illum ad accusandum remissum dixisset: "Non mentiris," inquit, "Pompei: venio enim ab inferis; in L. Libonem accusator venio: sed dum illic moror, vidi cruentum Cn. Domitium Ahenobarbum deflentem, quod, summo genere natus, integerrimæ vitæ, amantissimus patriæ, in ipso juventutis flore, tuo jussu esset occisus. Vidi pari claritate conspicuum Brutum, ferro laceratum, querentem id sibi prius perfidiâ, deinde etiam crudelitate tuâ accidisse. Vidi Cn. Carbonem, acerrimum pueritiæ tuæ bonorumque patris



tui defensorem, in tertio consulatu catenis, quas tu ei injici jusseras, vinctum, obtestantem te, adversus omne fas ac nefas, cum in summo esset imperio, a te equite Romano trucidatum. Vidi eodem habitu et quiritatu prætorium virum Perpernam, sævitiam tuam exsecrantem; omnesque eos unâ voce indignantes, quod indemnati, sub te adolescentulo carnifice, occidissent.” Obducta jam vetustis cicatricibus bellorum civilium vastissima vulnera, municipali homini, servitutem paternam redolenti, effrenatæ temeritatis, intolerabilis spiritûs, impune revocare licuit. Itaque eo tempore et fortissimum erat Cn. Pompeio maledicere, et tutissimum. Sed non patitur nos hoc longiore querelâ prosecui personæ insequentis aliquanto sors humilior.

(9.) Diphilus tragicædus, cum Apollinaribus ludis inter actum ad eum versum venisset, in quo hæc sententia continetur, “Miseria nostra magnus est,” directis in Pompeium Magnum manibus, pronuntiavit: revocatusque aliquoties a populo, sine ullâ cunctatione, nimiae illum et intolerabilis potentiae reum gestu perseveranti egit. Eâdem petulantia usus est in eâ quoque parte, “Virtutem istam, veniet tempus, cum graviter gemas.”

(10.) M. etiam Castricius libertate inflammatus animus; qui cum Placentiæ magistratum gereret, Cn. Carbone consule jubente decretum fieri, quo sibi obsoles a Placentinis darentur, nec summo ejus imperio obtemperavit, nec maximis viribus cessit. Atque etiam dicenti “multos se gladios habere,” respondit, “Et ego annos.” Obstupuerunt tot legiones, tam robustas senectutis reliquias intuentes. Carbonis quoque ira, quia materiam sæviendi perquam exiguum habebat, parvulum vitæ tempus ablatura, in seipsa collapsa est.

(11.) Jam Ser. Galbæ temeritatis plena postulatio, qui Divum Julium, consummatis victoriis, in foro jus dicentem, in hunc modum interpellare sustinuit: “C.



Juli Cæsar, pro Cn. Pompeio Magno, quondam genero tuo, in tertio ejus consulatu pecuniam sponendi; quo nomine nunc appellor. Quid agam? dependam?" Palam atque aperte ei bonorum Pompeii venditionem exprobrando, ut a tribunali submoveretur, meruerat: sed illud ipsâ mansuetudine mitius pectus: æs alienum Pompeii ex suo fisco solvi jussit.

(12.) A. Cascellius, vir juris civilis scientiâ clarus, quam periculose contumax! Nullius enim aut gratiâ aut auctoritate compelli potuit, ut de aliquâ rerum, quas triumviri dederant, formulam componeret; hoc animi judicio victoriæ eorum beneficia extra omnem ordinem legum ponens. Idem cum multa de [temporibus Cæsaris] liberius loqueretur, amicique ne id faceret, monerent; "duas res, quæ hominibus amarissimæ viderentur, magnam sibi libertatem præbere," respondit, "senectutem et orbitatem."

### *Externâ.*

(1.) Inserit se tantis viris mulier alienigeni sanguinis, quæ, a Philippo rege temulento immerenter damnata, "Provocarem ad Philippum," inquit, "sed sobrium." Excussit crapulam oscitanti, ac præsentiam animi ebrium resipiscere, causâque diligentius inspectâ, justiorem sententiam ferre cœgit. Igitur æquitatem, quam impetrare non potuerat, extorsit; potius præsidium a libertate, quam ab innocentia mutuata.

(2.) Jam illa non solum fortis, sed etiam urbana libertas. Senectutis ultimæ quædam, Syracusanis omnibus Dionysii tyranni exitum, propter nimiam morum acerbicatem et intolerabilia onera, votis expetentibus, sola quotidie matutino tempore Deos, ut incolumis ac sibi superstes esset, orabat. Quod ubi is cognovit, non debitam sibi admiratus benevolentiam, recessit eam, et, quid ita hoc, aut quo suo merito faceret, interrogavit. Tum illa, "Certa est," inquit,



“ratio propositi mei. Puella enim, cum gravem tyrannum haberemus, carere eo cupiebam: quo interfecto, aliquanto tetrior arcem occupavit. Ejus quoque finiri dominationem magni aestimabam: tertium te, superioribus importuniorem, habere cœpimus rectorem. Itaque [timens,] ne, si tu fueris absumtus, deterior in locum tuum succedat, caput meum pro tuâ salute devoveo.” Tam facetam audaciam Dionysius punire erubuit.

(3.) Inter has et Theodorum Cyrenæum quasi animosi spiritûs conjugium esse potuit, virtute par, felicitate dissimile. Is enim Lysimacho regi mortem sibi minitanti, “Enimvero,” inquit, “magnifica res tibi contigit, quia cantharidis vim assecutus es.” Cumque, hoc dicto accensus, cruci eum suffigi jussisset; “Terribilis hæc,” ait, “purpuratis sit tuis: meâ quidem nihil interest, humine an sublime putrescam.”

### CAP. III. — De Severitate.

- |                      |                         |
|----------------------|-------------------------|
| 1. Populi Romani.    | 7. Senatûs Romani in    |
| 2. P. Mucii Scævolaë | incestas.               |
| tribuni plebis.      | 8. Cognatorum in ve-    |
| 3. Senatûs Romani.   | neficas.                |
| 4. M' Curii Dentati  | 9. Egnatii Metelli.     |
| cos.                 | 10. C. Sulpicii Galli.  |
| 5. L. Domitii Aheno- | 11. Q. Antistii Vete-   |
| barbi pr.            | ris.                    |
| 6. M. Horatii Terge- | 12. P. Sempronii Sophi- |
| mini.                |                         |

### Externorum.

- |                    |                         |
|--------------------|-------------------------|
| 1. Lacedæmoniorum. | 3. Cambysis, regis Per- |
| 2. Atheniensium.   | sarum.                  |

Armet se duritiâ pectus necesse est, dum horridæ



hæc tristis severitatis acta narrantur; ut, omni mitiore cogitatione sepositâ, rebus auditu asperis vacet. Ita enim destrictæ et inexorabiles vindictæ, et varia pœnarum genera, in medium procurrent, utilia quidem legum munimenta; sed minime in placido et quieto paginarum numero reponenda.

(1.) M. Manlius, unde Gallos depulerat, inde ipse præcipitatus est; quia fortiter defensam libertatem nefarie opprimere conatus fuerat. Cujus justæ ultionis nimirum hæc præfatio fuit: "Manlius eras mihi, cum præcipites agebas Senones: postquam imitari cœpisti, unus factus es ex Senonibus." Hujus supplicio æternæ memoriæ nota inserta est. Propter illud enim lege sanciri placuit, ne quis patricius in arce, aut Capitolio, habitaret; quia domum eo loci habuerat, ubi nunc ædem Monetæ videmus. Par indignatio civitatis adversus Sp. Cassium erupit; cui plus suspicio concupitæ dominationis nocuit, quam tres magnifici consulatus ac duo speciosissimi triumphi profuerunt. Senatus enim, populusque Romanus, non contentus capitali eum supplicio afficere, interemit domum superjecit, ut penatium quoque strage puniretur. In solo autem ædem Telluris fecit. Itaque, quod prius domicilium impotentis viri fuerat, nunc religiosæ severitatis monimentum est. Eadem ausum Sp. Mælium consimili exitu patria multavit. Area vero domûs ejus, quo justitia supplicii notior ad posterum perveniret, "Æquimælii" appellationem traxit.

Quantum ergo odii adversus hostes libertatis insitum animis antiqui haberent, parietum ac tectorum, in quibus versati fuerant, ruinis testabantur. Ideoque et M. Flacci et L. Saturnini, seditiosissimorum civium, corporibus trucidatis, penates ab imis fundamentis eruti sunt. Cæterum Flacciana area, cum diu penatibus vacua mansisset, a Q. Catulo Cimbricis spoliis adornata est.

Viguit in nostrâ civitate Ti. et C. Gracchorum



summa nobilitas, ac spes amplissima : sed, quia statum civitatis conati erant convellere, insepulta cadavera jacuerunt; supremusque humanæ conditionis honos filiis Gracchi, et nepotibus Africani, defuit. Quin etiam familiares eorum, ne quis reipublicæ inimicis amicus esse vellet, de robore præcipitati sunt.

(2.) Idem sibi tam licere P. Mucius tribunus plebis, quam senatui et populo Romano, credidit, qui omnes collegas suos, qui, duce Sp. Cassio, id egerant, ut, magistratibus non subrogatis, communis libertas in dubium vocaretur, vivos cremavit. Nihil profecto hac severitate fidentius : unus enim tribunus eam pœnam novem collegis inferre ausus est, quam novem tribuni ab uno collegâ exigere perhorruissent.

(3.) Libertatis adhuc custos et vindex severitas; sed pro dignitate etiam, ac pro disciplinâ, æque gravis. M. enim Claudium senatus Corsis, quia turpem cum his pacem fecerat, dedidit : quem, ab hostibus non acceptum, in publicâ custodiâ necari jussit. Semel læsâ majestate imperii, quot modis iræ pertinax vindex ! factum ejus rescidit, libertatem ademit, spiritum exstinxit, corpus contumeliâ carceris et detestandâ Gemoniarum scalarum notâ fœdavit. Atque hic quidem senatûs animadversionem meruerat. Cn. autem Cornelius Scipio, Hispalli filius, prius quam mereri posset, expertus est. Nam cum ei Hispania provincia sorte obvenisset, ne illuc iret, decrevit; adjunctâ causâ, “quod recte facere nesciret.” Itaque Cornelius, propter vitæ inhonestum actum, sine ullo provinciali ministerio, tantum non repetundarum lege damnatus est. Ne in C. quidem Vettieno, qui sinistræ manûs digitos, ne bello Italico militaret, absciderat, severitas senatûs cessavit. Publicatis enim bonis ejus, ipsum æternis vinculis puniendum censuit; effecitque, ut, quem honeste spiritum profundere in acie noluerat, turpiter in catenis consumeret.

(4.) Id factum imitatus M' Curius consul, cum



delectum subito edicere coactus esset, et juniorum nemo respondisset, conjectis in sortem omnibus tribubus, Polliæ, quæ proxima exierat, primum nomen urnâ extractum citari jussit: neque eo respondente, bona adolescentis hastæ subjecit. Quod ut illi nuntiatum est, ad consulis tribunal cucurrit, collegiumque tribunorum appellavit. Tunc M' Curius, præfatus, "non opus esse eo cive reipublicæ, qui parere nesciret," et bona ejus, et ipsum, vendidit.

(5.) Æque tenax propositi L. Domitius. Nam, cum Siciliam prætor regeret, et ad eum eximiæ magnitudinis aper allatus esset, adduci ad se pastorem, cujus manu occisus erat, jussit. Interrogatumque, quid eam bestiam confecisset, postquam comperit, usum venabulo, cruci suffixit; quia ipse, ad extirpanda latrocinia, quibus provincia vastabatur, ne quis telum haberet, edixerat. Hoc aliquis in fine severitatis et sævitiae ponendum dixerit: disputatione enim utroque flecti potest. Cæterum ratio publici imperii prætorem nimis asperum existimari non patitur.

(6.) Sic se in viris puniendis severitas exercuit. Sed ne in feminis quidem supplicio afficiendis segnior se egit. Horatius unus prælio trium Curiatorum, conditione pugnæ omnium Albanorum, victor, cum, ex illâ clarissimâ acie domum repetens, sororem suam virginem Curiatii sponsi mortem profusius, quam illa ætas debebat, flentem vidisset, gladio, quo patriæ rem bene gesserat, interemit; parum pudicas iratus lacrymas, quæ præpropere amoris dabantur. Quem, hoc nomine reum apud populum actum, pater defendit. Ita paulo propensior animus puellæ ad memoriam futuri viri, et fratrem ferocem vindicem, et vindictæ tam rigidum assensorem patrem, habuit.

(7.) Consimili severitate senatus postea usus, Sp. Postumio Albino, et Q. Marcio Philippo consulibus mandavit, ut de his, quæ sacris Bacchanalium incestibus fuerant, inquirerent. A quibus cum multæ essent damnatæ, in omnes, cognatas intra domos, animad-



verterunt: lateque patens opprobrii deformitas severitate supplicii emendata est: quia, quantum ruboris civitati nostræ mulieres turpiter se gerendo incusserant, tantum laudis graviter punitæ attulerunt.

(8.) Publicia autem, quæ Postumium Albinum consulem; item Licinia, quæ Claudium Asellum, viros suos, veneno necaverant, propinquorum decreto strangulatæ sunt. Non enim putaverunt severissimi viri, in tam evidenti scelere longum publicæ quæstionis tempus expectandum. Itaque, quarum innocentium defensores fuissent, sontium maturi vindices exstiterunt.

(9.) Magno scelere horum severitas ad exigendam vindictam concitata est. Egnatii autem Metelli longe minori de causâ; qui uxorem, quod vinum bibisset, fuste percussam interemit. Idque factum non accusatore tantum, sed etiam reprehensore, caruit; unoquoque existimante, optimo illam exemplo violatæ sobrietatis pœnas pependisse. Et sane quæcumque femina vini usum immoderate appetit, omnibus et virtutibus januam claudit, et delictis aperit.

(10.) Horridum C. quoque Sulpicii Galli maritale supercilium. Nam uxorem dimisit, quod eam capite aperto foris versatam cognoverat; abscisâ sententiâ, sed tamen aliquâ ratione munitâ. “Lex enim,” inquit, “tibi meos tantum præfinit oculos, quibus formam tuam approbes. His decoris instrumenta compara: his esto speciosa: horum te certiori crede notitiæ. Ulterior tui conspectus, supervacuâ irritatione arcessitus, in suspitione et crimine hæreat necesse est.”

(11.) Nec aliter sensit Q. Antistius Vetus, repudiando uxorem, quod illam in publico cum quâdam libertinâ vulgari secreto loquentem viderat. Nam, ut ita dicam, incunabulis et nutrimentis culpæ, non ipsâ commotus culpâ, citeriorem delicto præbuit ultionem, ut potius caveret injuriam, quam vindicaret.

(12.) Jungendus est his P. Sempronius Sophus,



conjugem repudii notâ affectit, nihil aliud quam, ignorante, ludos ausam spectare. Ergo dum sic in feminis occurritur, mens earum a delictis aberat.

*Externa.*

(11.) Cæterum, etsi Romanæ severitatis exemplis his terrarum orbis instrui potest, tamen externa nimatim cognoscere fastidio non sit. Lacedæmonii proos Archilochi e civitate suâ exportari jusserunt; sed eorum parum verecundam ac pudicam lectionem intrabantur. Noluerunt enim eâ liberorum suorum oculos imbuere, ne plus moribus noceret, quam ingens prodesset. Itaque maximum poëtam, aut certe primo proximum, quia domum sibi invisam obscœ maledictis laceraverat, carminum exsilio multâvit.

(12.) Athenienses autem Timagoram, inter officium citationis Darium regem more gentis illius adulae, capitali supplicio affecerunt; unius civis humilibus blanditiis totius urbis suæ decus Persicæ dominatui submissum graviter ferentes.

(13.) Jam Cambyses inusitatae severitatis, qui (malis) quidam judicis ex corpore pellem detractam, sellæ addendi, in eâque filium ejus judicaturum considerare iussit. Cæterum et rex et barbarus, atroci ac novâ suâ judicis, ne quis postea corrumpi judex posset, providit.

CAP. IV.—*De graviter dictis aut factis.*

*A Romanis.*

1. G. Manlio Torquato.	4. P. Rutilio Rufo.
2. P. Scipione Æmiliano.	5. M. Junio Bruto pro-
3. C. Popillio Lænatē.	cos.



*Ab externis.*

- |                         |                     |
|-------------------------|---------------------|
| 1. Cinniniensi populo.  | 3. Alexandro Magno. |
| 2. Socrate, Atheniensi. | 4. Lacedæmoniis.    |
| 5. Pædareto, Spartano.  |                     |

Magnam et bonam laudis partem in claris viris etiam illa vindicant, quæ aut ab his graviter dicta aut facta pertinax memoria viribus æternis comprehendit. Quorum ex abundanti copiâ, nec parcâ nimis, nec rursus avidâ manu, quod magis desiderio satisfaciat, quam satietati abundet, hauriamus.

(1.) Civitate nostrâ Cannensi clade percussâ, cum admodum tenui filo suspensa reipublicæ salus ex sociorum fide penderet, ut eorum animi ad imperium Romanum tuendum constantiores essent, majori parti senatûs principes Latinorum in ordinem suum sublegi placebat. Annius autem Campanus etiam consulem alterum Capuæ creari debere asseverabat: sic contusus et æger Romani imperii spiritus erat. Tunc Manlius Torquatus, filius ejus qui Latinos apud Vesperim inclytâ pugnâ fuderat, quam poterat, clarâ voce denuntiavit, “si quis sociorum inter Patres conscriptos sententiam dicere ausus esset, continuo eum se interemturum.” Hæ unius minæ et Romanorum laudentibus animis calorem pristinum reddiderunt, et Italiam ad jus civitatis nobiscum exæquandum consurgere passæ non sunt: namque, ut patris armis ita verbis filii, fracta cessit.

Par illius quoque Manlii gravitas, cui cum consultatus omnium consensu deferretur, eumque sub excusatione adversæ valetudinis oculorum recusaret, instantibus cunctis, “Alium,” inquit, “Quirites, quærite, ad quem hunc honorem transferatis. Nam si magerere eum cöegeritis, nec ego mores vestros ferre nec vos meum imperium perpeti poteritis.” Si privata tam ponderosa vox, quam graves fascès consulis existitissent!



((2.) Nihilo segnior Scipionis Æmiliani aut in curia aut in concione gravitas: qui cum haberet contrariam censuræ Mummium, ut nobilem, ita enervis civitatis, pro Rostris dixit, "se ex maiestate reipublicæ omnia gesturum, si sibi cives vel dedissent collegam, vel non dedissent."

Idem, cum Ser. Sulpicius Galba et Aurelius Cotta consules in senatu contenderent, uter adversus Viriathum in Hispaniam mitteretur, ac magna inter Patres conscriptos dissensio esset; omnibus, quonam sententia inclinaretur, expectantibus: "Neutrum," inquit, "mihi mitti placet, quia alter nihil habet, alteri nihil est satis;" æque malam licentis imperii magistratum iudicans inopiam, atque avaritiam. Quo dicto, ut neuter in provinciam mitteretur, obtinuit.

((3.) C. vero Popillius, a senatu legatus ad Antiochum missus, ut bello se, quo Ptolemæum laceraret, abstineret, cum ad eum venisset, atque is promptissimo et amicissimo vultu dextram ei porrexisset; vicem ei suam porrigere noluit; sed tabellas senatus-consultum continentes tradidit. Quas ut legit Antiochus, dixit se cum amicis collocuturum. Indignatus Popillius, quod aliquam moram interposuisset, ungula solum, quo insistebat, denotavit, et, "prius," inquit, "quam hoc circulo excedas, da responsum, quod senatui referam." Non legatum locutum, sed curiam ante oculos positam crederes: continuo rex affirmavit, fore, ne amplius de se Ptolemæus quereretur. Ac tum demum Popillius manum eius, tamquam socii, apprehendit. Quam efficax est summi sermonisque abscisa gravitas! Eodem momento Asiæ regnum terruit, Ægypti texit.

((4.) P. autem Rutilii verba prius an facta aestimem, nescio: nam utrisque æque admirabile inest robor. Cum amici cujusdam injustæ rogationi resisteret, atque is per summam indignationem dixisset: "Quid ergo," inquit, "mihi opus est amicitia tuâ,



si, quod rogo, non facis?" respondit, "Immo quid mihi tuâ, si, propter te, aliquid inhoneste facturum sum?" Huic voci consentanea illa opera, quod, magis ordinum dissensione quam ullâ culpâ suâ reus factus, nec obsoletam vestem induit, nec insignia senatoris deposuit, nec supplices ad genua iudicum manus tetendit; nec dixit quidquam splendore præteritorum annorum humilior. Effecitque ut periculum non impedimentum gravitatis ejus esset, sed experimentum. Atque etiam cum ei reditum in patriam Sullana victoria præstaret, in exilio, ne quid adversum leges faceret, remansit. Quapropter [Felicitationis] cognomen justius quis moribus gravissimi viri, quam impotentis armis, assignaverit. Quod quidem Sulla rapuit, Rutilius meruit.

(5.) M. Brutus, suarum prius virtutum, quam patriæ parentis parricida (uno enim facto et illas in profundum præcipitavit, et omnem sui nominis memoriam inexpiabili detestatione perfudit), ultimum prælium initurus, negantibus quibusdam id committi oportere; "Fidenter," inquit, "in aciem descendo: hodie enim aut recte erit, aut nihil curabo." Præsumserat videlicet, neque vivere se sine victoriâ, neque mori sine securitate, posse.

### *Externa.*

(1.) Cujus mentio mihi subjicit, quod adversus D. Brutum in Hispaniâ graviter dictum est, referre. Nam, cum se ei tota pæne Lusitania dedidisset, ac sola gentis ejus urbs Cinninia pertinaciter arma retineret, tentatâ redemptione, propemodum uno ore legatis Bruti respondit, "Ferrum sibi a majoribus, quo urbem tuerentur; non aurum, quo libertatem ab imperatore avaro emerent, relictum." Melius sine dubio istud nostri sanguinis homines dixissent, quam audissent.

(2.) Sed illos quidem natura in hæc gravitatis vestigia deduxit. Socrates autem, Græcæ doctrinæ cla-



missimum columen, cum Athenis causam diceret, de-  
 fensionemque ei Lysias a se compositam, quâ in ju-  
 dicio uteretur, recitasset, demissam et supplicem, im-  
 minentique procellæ accommodatam; “Aufer,” in-  
 quit, “quæso, istam: nam ego si adduci possem, ut  
 eam in ultimâ Scythiæ solitudine perorarem, tum me  
 ipse morte multandum concederem.” Spiritum con-  
 teemsit, ne careret gravitate: maluitque Socrates ex-  
 stingui, quam Lysias superesse.

(3.) Quantus hic in sapientiâ, tantus in armis  
 Alexander illam vocem nobiliter edidit. Dario enim  
 jam et altero proelio virtutem ejus experto, atque  
 indeo partem regni Tauro tenus monte, et filiam in  
 matrimonium cum decies centum millibus talentum  
 pollicente, cum Parmenion dixisset, “Se, si Alex-  
 ander esset, usurum conditione:” respondit: “Et  
 ego uterer, si Parmenion essem:” vocem duabus vic-  
 toriis respondentem, dignamque cui tertia, sicut eve-  
 nit, tribueretur.

(4.) Atque hæc quidem animi magnifici, et pros-  
 perei statûs: illa vero, quâ legati Lacedæmoniorum  
 apud patrem ejus miseram fortitudinis suæ conditio-  
 nem testati sunt, gloriosior quam optabilior. Intolera-  
 bilibus enim oneribus civitatem eorum implicanti, “si  
 quid morte gravius imperare perseveraret, mortem se  
 porælaturus,” responderunt.

(5.) Nec parum grave Spartani cujusdam dictum:  
 siquidem, nobilitate et sanctitate præstans, et in pe-  
 titione magistratûs victus, “maximæ sibi lætitiæ  
 esse” prædicavit, “quod aliquos patria sua se meliores  
 viros haberet.” Quo sermone repulsam honori ad-  
 æquavit.



CAP. V.—*De Justitiâ.*

- |                                |                                |
|--------------------------------|--------------------------------|
| 1. Populi Romani.              | 5. Cn. Domitii Ahenobarbi.     |
| 2. Quatuor tribunorum plebis.  | 6. L. Licinii Crassi oratoris. |
| 3. Ti. Gracchi cens.           | 7. L. Cornelii Sullæ cos.      |
| 4. Collegii tribunorum plebis. |                                |

*Externorum.*

- |                            |                        |
|----------------------------|------------------------|
| 1. Pittaci, Mitylenæi.     | 3. Zaleuci, Locrensis. |
| 2. Aristidis, Atheniensis. | 4. Charondæ, Thurii.   |

Tempus est justitiæ quoque sancta penetralia adire, in quibus semper æqui ac probi facti respectus religiosâ cum observatione versatur: et ubi studium verecundiæ est; et cupiditas rationi cedit; nihilque utile, quod parum honestum videri possit, ducitur. Ejus autem præcipuum et certissimum inter omnes gentes nostra civitas exemplum est.

(1.) Camillo consule Falerios circumsedente, magister ludi plurimos et nobilissimos inde pueros, velut ambulandi gratiâ eductos, in castra Romanorum perduxit. Quibus interceptis, non erat dubium, quin Falisci, depositâ belli gerendi pertinaciâ, tradituri se nostro imperatori essent. Eâ re senatus censuit, ut pueri, vinctum magistrum virgis cædentes, in patriam remitterentur. Quâ justitiâ animi eorum sunt capti, quorum mœnia expugnari non poterant. Namque Falisci, beneficio magis quam armis victi, portas Romanis aperuerunt. Eadem civitas, aliquoties rebellando, semperque adversis contusa præliis, tandem se Q. Lutatio consuli dedere coacta est. Adversus quam sævire cupiens populus Romanus, postquam a Papirio, cujus manu, jubente consule, verba deditiois scripta erant, doctus est, Faliscos non potestati, sed fidei se Romanorum commisisse, omnem iram placidâ



naente deposuit; pariterque et viribus odii, non sane facile vinci assuetis, et victoriæ obsequio, quæ promississime licentiam subministrat, ne justitiæ suæ deesset, obstitit. Idem, cum P. Claudius Camarinos, ductu atque auspiciis suis captos, sub hastâ vendidisset, etsi ærarium pecuniâ, fines agris auctos animadvertibat, tamen, quia parum liquidâ fide id gestum ab imperatore videbatur, maximâ curâ conquisitos redemit, iisque habitandi gratiâ locum in Aventino assignavit, et prædia restituit. Pecuniam etiam, [non ad curiam, sed] ad sacraria ædificanda, sacrificiaque facienda, tribuit: justitiæque promptissimo tenore effecit, ut exitio suo lætari possent, quia sic renati erant.

Mœnibus nostris, et finitimis regionibus, quæ adque retuli: quod sequitur, per totum terrarum orbem percuravit. Timochares Ambraciensis Fabricio consuli sollicitus est, se Pyrrhum veneno per filium suum, cui potionibus ejus præerat, necaturum. Ea res cum ad senatum esset delata, missis legatis Pyrrhum monuit, ut adversus hujus generis insidias cautius se gereret; memor urbem, a filio Martis conditam, armis et illa, non venenis, gerere debere. Timocharis autem nomen suppressit, utroque modo æquitatem amplexus; quia nec hostem malo exemplo tollere, neque eum, qui bene mereri paratus fuerat, prodere voluit.

(2.) Summa justitia in quatuor quoque tribunis plebis eodem tempore inspecta est. Nam, cum C. C. Strutino (sub quo duce, aciem nostram, apud Verginiam a Volscis inclinatam, cum cæteris equitibus correxerant) diem ad populum L. Hortensius collegarum dixisset, pro Rostris juraverunt in squalore se esse, quoad imperator ipsorum reus esset futurus. Non enim sustinuerunt egregii juvenes, cujus armati periculum vulneribus et sanguine suo defenderant, ejus gati ultimum discrimen, potestatis insignia retinens, intueri. Quâ justitiâ mota concio, actione Hortensium desistere cœgit.

(3.) Nec se etiam aliter eo facto, quod sequitur,



exhibuit. Cum Ti. Gracchus et C. Claudius, ob nimis severe gestam censuram, majorem civitatis partem exasperâssent, diem his P. Rutilius tribunus plebis perduellionis ad populum dixit, præter communem consternationem, privatâ etiam irâ accensus; quia necessarium ejus ex publico loco parietem demoliri jusserant. Quo in judicio primæ classis permultæ centuriæ Claudium aperte damnabant; de Gracchi absolutione universæ consentire videbantur. Qui clarâ voce juravit, “si de collegâ suo gravius esset judicatum, in factis paribus se eandem cum illo poenam exsilii subiturum:” eâque justitiâ tota illa tempestas ab utriusque fortunis et capite depulsa est. Claudium enim populus absolvit: Graccho causæ dictionem tribunus Rutilius remisit.

(4.) Magnam laudem et illud collegium tribunorum tulit, quod, cum unus ex eo L. Cotta, fiduciâ sacrosanctæ potestatis, creditoribus suis nollet satisfacere, decrevit, “si neque solveret pecuniam, neque daret cum quo sponsio fieret, se appellantis eum creditoribus auxilio futurum; iniquum ratum, majestatem publicam privatæ perfidiæ obtentui esse.” Itaque Cottam in tribunatu, quasi in aliquo sacrario, latentem, tribunicia inde justitia extraxit.

(5.) Cujus ut ad alium æque illustrem actum transgrediar, Cn. Domitius, tribunus plebis, M. Scaurum, principem civitatis, in judicium populi devocavit, ut, si fortuna adspirâssent, ruinâ; sin minus, certe ipsâ obtreptione, amplissimi viri incrementum claritatis apprehenderet. Cujus opprimendi cum summo studio flagraret, servus Scauri ad eum noctu pervenit, instructurum se ejus accusationem multis et gravibus domini criminibus promittens. Erat in eodem pectore inimicus et Domitius diversâ æstimatione nefarium indicium perpendens. Justitia vicit odium. Continuo enim et suis auribus obseratis, et indicis ore clauso, duci eum ad Scaurum jussit. Accusatorem, etiam reo suo, ne dicam diligendum, certe laudandum! quem



oppulus, cum propter alias virtutes, tum hoc nomine, boentius et consulem, et censorem, et pontificem maximum fecit.

(6.) Nec aliter se L. Crassus in eodem justitiæ experimento gessit. C. Carbonis nomen infesto animo, utpote inimicissimi sibi, detulerat: sed tamen criminum ejus, a servo allatum ad se, complura continens, quibus facile opprimi posset, ut erat, signatum, cum servo catenato, ad eum remisit. Quo pacto igitur inter amicos viguisse tunc justitiam credimus, cum inter accusatores quoque et reos tantum virum continuisse videamus?

(7.) Jam L. Sulla non se tam incolumem, quam culpicius Rufum perditum voluit, tribunicio furore sine ullo fine vexatus. Cæterum cum eum proscriptum, et in villâ latentem, a servo proditum comperisset, manumissum parricidam, ut fides edicti sui exstaret, præcipitari protinus saxo Tarpeio cum illo, ceelere parto, pileo, jussit. Victor alioquin insolens, hoc imperio justissimus.

### *Externa.*

(1.) Verum, ne alienigenæ justitiæ obliti videamur, Pittacus Mitylenæus, cujus aut meritis tantum cives debuerunt, aut moribus crediderunt, ut suis ei suffragiis tyrannidem deferrent, tamdiu illud imperium sustinuit, quamdiu bellum de Sigeo cum Atheniensibus gerendum fuit. Postquam autem pax victoriâ parata est, continuo, reclamantibus Mitylenæis, deposuit; ne dominus civium ultra, quam reipublicæ necessitas exegerat, permaneret. Atque etiam, cum recuperati agri dimidia pars consensu omnium offerretur, avertit animum ab eo munere; deforme judicans, virtutis gloriam magnitudine prædæ minuere.

(2.) Alterius nunc mihi prudentia referenda est, ut alterius repræsentari justitia possit. Cum saluberrimo consilio Themistocles migrare Athenienses in classem cœgisset, Xerxeque rege et copiis ejus Græciâ pul-



sis, ruinas patriæ in pristinum habitum reformaret, et opes clandestinis molitionibus ad principatum Græciæ capessendum nutriret; in concione dixit, “habere se rem deliberatione suâ provisam, quam si Fortuna ad effectum perducere passa esset, nihil majus aut potentius Atheniensi populo futurum: sed eam vulgari non oportere.” Postulavitque, “ut aliquis sibi, cui illam tacite exponeret, daretur:” datus est Aristides. Is postquam cognovit, classem illum Lacedæmoniorum, quæ tota apud Gythium subducta erat, velle incendere, ut, eâ consumptâ, dominatio maris ipsis cederet; processit ad cives, et retulit, “Themistoclem, ut utile consilium, ita minime justum, animo volvere.” E vestigio universa concio, quod æquum non videretur, ne expedire quidem proclamavit; ac protinus Themistoclem incepto desistere jussit.

(3.) Nihil illis etiam justitiæ exemplis fortius. Zaleucus, urbe Locrensi a se saluberrimis atque utilissimis legibus munitâ, cum filius ejus, adulterii crimine damnatus, secundum jus ab ipso constitutum, utroque oculo carere deberet, ac tota civitas, in honorem patris, pœnæ necessitatem adolescentulo remitteret, aliquamdiu repugnavit. Ad ultimum, precibus populi evictus, suo prius, deinde filii oculo eruto, usum videndi utrique reliquit. Ita debitum supplicii modum legi reddidit, æquitatis admirabili temperamento, se inter misericordem patrem et justum legislatorem partitus.

(4.) Sed aliquanto Charondæ Thurii præfractor atque abscisior justitia. Ad vim et cruorem usque seditiosas conciones civium pacaverat, lege cavendo, ut si quis eas cum ferro intrâset, continuo interficeretur. Interjecto deinde tempore, ex longinquo rure, gladio cinctus, domum repetens, subito indictâ concione, sicut erat, in eam processit, ab eoque, qui proxime constiterat, solutæ a se legis suæ admonitus, “Idem ego illam,” inquit, “sanciam;” ac protinus ferro, quod habebat, destricto incubuit. Cumque lice-



ret culpam vel dissimulare, vel errore defendere, poenam tamen repræsentare maluit; ne qua fraus justitiæ fieret.

CAP. VI.—*De Fide publicâ.*

*Quam coluere*

- |                                    |                           |
|------------------------------------|---------------------------|
| 11. Senatus Romanus.               | 3. Senatus Romanus.       |
| 22. L. Manlius, M. Attilius, cons. | 4. P. Africanus superior. |
|                                    | 5. Senatus Romanus.       |

*Externi.*

- |                |               |
|----------------|---------------|
| 11. Saguntini. | 2. Petellini. |
|----------------|---------------|

Hujus imagine ante oculos positâ, venerabile Fidei numen dexteram suam, certissimum salutis humanæ poignus, ostentat: quam semper in nostrâ civitate viguisse, et omnes gentes senserunt, et nos paucis exemplis recognoscamus.

(1.) Cum Ptolemæus rex tutorem populum Romanum filio reliquisset, senatus M. Æmilium Lepidum, pontificem maximum, bis consulem, ad pueri tutelam gerendam, Alexandriam misit: amplissimique et integerrimi viri sanctitatem, reipublicæ usibus et sacris operatam, externæ procurationi vacare voluit; ne fides civitatis nostræ frustra petita existimaretur. Cujus beneficio regia incunabula conservata pariter ac decorata, incertum Ptolemæum reddiderunt, patrisne fortunâ magis, an tutoris majestate, gloriari deberet.

(2.) Speciosa quoque illa Romana fides. Ingenti Pœnorum classe circa Siciliam devictâ, duces ejus fractis animis consilia petendæ pacis agitabant. Quorum Hamilcar ire se ad consules negabat audere; ne eodem modo catenæ sibi injicerentur, quo ab ipsis



Cornelio Asinæ consuli fuerant injectæ. Hanno autem, certior Romani animi æstimator, nihil tale timendum ratus, maximâ cum fiduciâ ad colloquium eorum tetendit. Apud quos cum de belli fine ageret, et tribunus militum ei dixisset, posse illi merito evenire quod Cornelio accidisset: uterque consul, tribuno tacere jussu, “Isto te,” inquit, “metu, Hanno, fides civitatis nostræ liberat.” Claros illos fecerat tantum hostium ducem vincere potuisse; sed multo clariores fecit, noluisse.

(3.) Adversus eosdem hostes parem fidem in jure legationis tuendo Patres conscripti exhibuere. M. enim Æmilio Lepido, C. Flaminio consulibus, L. Minucium et L. Manlium Carthaginiensium legatis, quia manus his attulerant, per feciales [Claudio præ-tore] dedendos curaverunt. Se tunc senatus, non eos quibus hoc præstabatur, adspexit.

(4.) Cujus exemplum superior Africanus secutus, cum onustam multis et illustribus Carthaginiensium viris navem in suam potestatem rede-gisset, inviolatam dimisit, quia se legatos ad eum missos dicebant, tametsi manifestum erat, illos, vitandi præsentis periculi gratiâ, falsum legationis nomen amplecti, ut Romani imperatoris potius decepta fides, quam frustra implo-rata judicaretur.

(5.) Repræsentemus etiam illud senatûs nullo modo prætermittendum opus. Legatos, ab urbe Apolloniâ Romam missos, Q. Fabius et Cn. Apronius ædiles, ortâ contentione, pulsaverunt. Quod ubi comperit, continuo eos per feciales legatis dedidit, quæstorem-que cum his Brundisium ire jussit; ne quam in itinere a cognatis deditorum injuriam acciperent. Illam curiam mortalium quis concilium, ac non Fidei templum, dixerit? quam ut civitas nostra semper benignam præstitit, ita in sociorum quoque animis constantem recognovit.



*Externa.*

(1.) Nam, post duorum in Hispaniâ Scipionum, utridemque Romani sanguinis exercituum, miserabilem stragem, Saguntini, victricibus Hannibalis armis intra mœnia urbis suæ compulsi, cum vim Punicam ulterius nequirent arcere; collatis in forum, quæ undique erant carissima, atque undique circumdatis accensisque ignis nutrimentis, ne a societate nostrâ resciscerent, publico et communi rogo semetipsi surrexerunt. Crediderim tunc ipsam Fidem, humana negotia speculantem, moestum gessisse vultum; perverantissimum sui cultum, iniquæ fortunæ iudicio, non acerbo exitu damnatum cernentem.

(2.) Idem præstando, Petellini eundem laudis honorem meruerunt. Ab Hannibale, quia deficere a nostrâ amicitia noluerant, obsessi, legatos ad senatum auxilium implorantes miserunt. Quibus propter remotam cladem Cannensem succurri non potuit; cæterum permissum est, uti facerent, quod utilissimum securitati ipsorum videretur. Liberum ergo erat Carthaginiensium gratiam amplecti. Illi tamen, fœnis, omnique ætate imbelli urbe egestâ, quo diutius innati famem traherent, pertinacissime in muris perreperunt; exspiravitque prius eorum tota civitas, quam quâ ex parte Romanæ societatis respectum deposuit. Quæque Hannibali non Petelliam, sed fidei Petellinæ vulcrum, capere contigit.

**CAP. VII. — De Fide Uxorū erga Maritos.**

Æmiliæ, L. F. Ter-  
tiae, P. Africani  
majoris.

2. Thuriæ, Q. Lucretii  
Vespillonis.  
3. Sulpiciæ, Lentuli.

(1.) Atque, ut uxoriæ quoque fidem attingamus, Tertia Æmilia, Africani prioris uxor, mater Cornelie



Gracchorum, tantæ fuit comitatis et patientiæ, ut, cum sciret viro suo ancillulam ex suis gratam esse, dissimulaverit; ne domitorem orbis [Africanum femina magnum virum impatientiæ] reum ageret. Tantumque a vindictâ mens ejus abfuit, ut, post mortem Africani, manumissam ancillam in matrimonium liberti suo daret.

(2.) Q. Lucretium, proscriptum a triumviris, uxor Thuria inter cameram et tectum cubiculi abditum, unâ consciâ ancillâ, ab imminente exitio, non sine magno periculo suo, tutum præstitit: singularique fide id egit, ut, cum cæteri proscripti in alienis et hostilibus regionibus, per summos corporis et animi cruciatus, vix evaderent, ille in cubiculo, et in conjugis sinu, salutem retineret.

(3.) Sulpicia autem, cum a matre Juliâ diligentissime custodiretur, ne Lentulum Cruscellionem, virum suum, proscriptum a triumviris, in Siciliam sequeretur, nihilominus, famulari veste sumtâ, cum duabus ancillis, totidemque servis, ad eum clandestinâ fugâ pervenit. Nec recusavit seipsam proscribere, ut ei fides sua in conjuge proscripto constaret.

---

CAP. VIII.—*De Fide Servorum erga Dominos.*

- |                                   |                               |
|-----------------------------------|-------------------------------|
| 1. M. Antonii oratoris<br>servus. | 4. C. Cassii Pindarus.        |
| 2. C. Marii C. F. cos.<br>servus. | 5. Cn. Plotii Planci familia. |
| 3. C. Gracchi Philocrates.        | 6. Urbinii Panopionis servus. |
|                                   | 7. Antii Restionis servus.    |

Restat ut servorum etiam erga dominos, quo minus expectatam, hoc laudabiliorem, fidem referamus.

(1.) M. Antonius, avorum nostrorum temporibus clarissimus orator, incesti reus agebatur. Cujus in



addicio accusatores servum in quæstionem perseve-  
rantissime postulabant; quod ab eo, cum ad stuprum  
reet, laternam prælatam contenderent. Erat autem is  
tiam tum imberbis, et stabat coram, videbatque rem  
dī suos cruciatus pertinere; nec tamen eos fugitavit.  
Ille vero, ut domum quoque ventum est, Antonium,  
hoc nomine vehementius confusum et sollicitum, ultro  
est hortatus, ut se iudicibus torquendum traderet;  
firmans nullum ore suo verbum exiturum, quo causa  
sua læderetur. Ac promissi fidem mirâ patientiâ præ-  
stitit. Plurimis enim laceratus verberibus, equuleoque  
impositus, candentibus etiam laminis ustus, omnem  
imm accusationis, custoditâ rei salute, subvertit. Ar-  
guit Fortune merito potest, quod tam pium et tam  
victorem spiritum servili [nomine] inclusit.

(2.) Consulem autem C. Marium, Prænestinæ ob-  
sidionis miserabilem exitum sortitum, cuniculi latebris  
construxit evadere conatum, levique vulnere a Telesino,  
cum quo commori destinaverat, perstrictum, servus  
factus, ut Sullanæ crudelitatis expertem faceret, gladio  
peremptum interemit; cum magna præmia sibi propo-  
sita videret, si eum victoribus tradidisset. Cujus dex-  
træ tam opportunum ministerium nihil eorum pietati  
obstat, a quibus salus dominorum protecta est; quia eo  
tempore Mario non vita, sed mors, in beneficio repo-  
nenda erat.

(3.) Æque illustre quod sequitur. C. Gracchus,  
cum in potestatem inimicorum veniret, Philocrati servo  
quoque cervices incidendas præbuit. Quas cum celeri ictu  
peroscidisset, gladium, cruore domini madentem, per sua  
pergit præcordia. Euporum alii hunc vocitatum existi-  
mant: ego de nomine nihil disputo: famularis tan-  
tummodo fidei robur admiror. Cujus si præsentiam  
inimici generosus juvenis imitatus foret, suo, non servi  
beneficio, imminetia supplicia vitasset: nunc com-  
missit, ut Philocratis, quam Gracchi, cadaver specio-  
sius jaceret.

(4.) Alia nobilitas, alius furor; sed fidei par ex-



emplum. Pindarus C. Cassium, Philippensi prœlio victum, nuper ab eo manumissus, jussu ipsius obtruncatum, insultationibus hostium subtraxit: seque e conspectu hominum voluntariâ morte abstulit, ita ut ne corpus quidem ejus absumti inveniretur. Quis Deorum, gravissimi sceleris ultor, illam dexteram, quæ in necem patriæ parentis exarserat, tanto torpore illigavit, ut se tremebunda Pindari genibus submitteret, ne publici parricidii, quas merebatur, pœnas arbitrio pii victoris exsolveret? Tu profecto, tu, Dive Juli, cœlestibus tuis vulneribus debitam exegisti vindictam, perfidum erga te caput sordidi auxilii supplex fieri cogendo, eo animi æstu compulsus, ut neque retinere vitam vellet, neque finire manu suâ auderet.

(5.) Adjunxit se iis cladibus C. Plotius Plancus, Munatii Planci consularis et censorii frater: qui cum a triumviris proscriptus in regione Salernitanâ lateret, delicatiore vitæ genere, et odore unguenti, occultam salutis custodiam detexit. Istis enim vestigiis, eorum, qui miseros persequiebantur, sagax inducta cura, additum fugæ illius cubile odorata est. A quibus comprehensi servi, multumque ac diu torti, negabant se scire ubi dominus esset. Non sustinuit deinde Plancus tam fideles, tamque boni exempli servos ulterius cruciari; sed processit in medium, jugulumque gladiis militum objecit. Quod certamen mutuæ benevolentiae arduum dignosci facit, utrum dignior dominus fuerit, qui tam constantem servorum fidem experiretur; an servi, qui tam justâ domini misericordiâ quæstionis sævitiâ liberarentur.

(6.) Quid? Urbinii Panopionis servus, quam admirabilis fidei! Qui cum, ad dominum proscriptum occidendum, domesticorum indicio certiores factos milites in Reatinam villam venisse cognôset, commutatâ cum eo veste, permutato etiam annulo, illum postico clam emisit, se autem in cubiculum ac lectulum recepit, et, ut Panopionem, occidi passus est. Brevis hujus facti narratio; sed non parva materia



laudationis. Nam, si quis ante oculos ponere velit subitum militum accursum, convulsa januæ claustra, minacem vocem, truces vultus, fulgentia arma; rem verâ æstimatione prosequetur: nec quam cito dicitur aliquem pro alio mori voluisse, tam id ex facili etiam fieri potuisse arbitrabitur. Panopion autem quantum servo deberet, amplum ei faciendo monumentum, ac testimonium pietatis grato titulo reddendo, confessus est.

(7.) Contentus essem hujus generis exemplis, nisi unum me dicere admiratio facti cogeret. Antius Restitio, proscriptus a triumviris, cum omnes domesticos circa rapinam et prædam occupatos videret, quam maxime poterat dissimulatâ fugâ, se penetribus suis in tempestâ nocte subduxit. Cujus furtivum egressum servus, ab eo vinculorum pœnâ coërcitus, inexpiabili- que literarum notâ per summam oris contumeliam in- iustus, curiosis speculatus oculis, ac vestigia huc atque illuc errantia benevolo studio subsecutus, lateri voluntarius comes arrepsit. Quo quidem tam exquisito, tamque ancipiti officio, perfectissimum expectatæ pietatis cumulum expleverat. His enim, quorum felicitior in domo status fuerat, lucro intentis, ipse, cum nihil aliud quam umbra et imago suppliciorum suorum esset, maximum emolumentum ejus, a quo tam graviter punitus erat, salutem judicavit. Cumque libunde foret iram remittere, adjecit etiam caritatem. Nec hactenus benevolentiam processit, sed in eo conservando mirâ quoque arte usus est. Nam ut sensit cupidos sanguinis milites supervenire, amoto domino, rogam exstruxit, eique egentem, a se comprehensum occisum, senem superjecit. Interrogantibus deinde militibus, ubinam esset Antius, manum rogo intemans, “ibi illum datis sibi crudelitatis piaculis uri,” respondit. Quia verisimilia loquebatur, habita est voci credes: quo evenit, ut Antius statim quærendæ incommunitatis occasionem assequeretur.



CAP. IX.—*De Mutatione Morum aut Fortunæ.**In Romanis.*

- |                                  |                                  |
|----------------------------------|----------------------------------|
| 1. T. Manlio, L. F.<br>Torquato. | 8. P. Rupilio.                   |
| 2. P. Africano majore.           | 9. P. Ventidio Basso.            |
| 3. C. Valer. Flacco, flamine.    | 10. L. Cornelio Lentulo<br>Lupo. |
| 4. Q. Fabio Max. Allobrogico.    | 11. Cn. Cornelio Scipione Asinâ. |
| 5. Q. Lutatio Catulo.            | 12. Licinio Crasso Divite.       |
| 6. L. Cornelio Sullâ Felice.     | 13. Q. Servilio Cæpione.         |
| 7. T. Aufidio.                   | 14. C. Mario.                    |
|                                  | 15. C. Julio Cæsare.             |

*In Externis.*

- |                             |                             |
|-----------------------------|-----------------------------|
| 1. Polemone, Atheniensi.    | 5. Polycrate, Samio.        |
| 2. Themistocle, Atheniensi. | 6. Dionysio, Syracusano.    |
| 3. Cimone, Atheniensi.      | 7. Syphace, Numidarum rege. |
| 4. Alcibiade, Atheniensi.   |                             |

Multum animis hominum et fiducia adjicere et sollicitudinis detrudere potest morum ac fortunæ in claris viris recognita mutatio; sive nostros status, sive proximorum ingenia contemplemur. Nam cum, aliorum fortunas spectando, ex conditione abjectâ atque contemptâ emersisse claritatem videamus, quid aberit quin et ipsi meliora de nobis semper cogitemus? memores stultum esse perpetuæ infelicitatis se prædaminare; spemque, quæ etiam incerta recte fovetur, interdum certam in desperationem convertere.

(1.) Manlius Torquatus adeo hebetis atque obtusi cordis inter initia juventutis existimatus est, ut a patre L. Manlio amplissimo viro, quia et domesticis et



reipublicæ usibus inutilis videbatur, rus relegatus agresti opere fatigaretur. Is postmodum patrem reum iudiciali periculo liberavit: filium victorem, quod adversus imperium suum cum hoste manum conseruerat, securi percussit: patriam, Latino tumultu fessam, speciosissimo triumpho recreavit; in hoc, credo, fortunæ nubilo adolescentiæ contemtu perfusus, quo senectutis ejus decus lucidius enitesceret.

(2.) Scipio autem Africanus superior (quem Dii immortales nasci voluerunt, ut esset, in quo se virtus per omnes numeros hominibus efficaciter ostenderet) solutioris vitæ primos adolescentiæ annos egisse fertur; remotos quidem a luxuriæ crimine, sed tamen Punicis tropæis, devictæ Carthaginis cervicibus imposito jugo, teneriores.

(3.) C. quoque Valerius Flaccus, secundi Punici belli temporibus, luxu perditam adolescentiam inchoavit. Cæterum, a P. Licinio pontifice maximo flamen factus, quo facilius a vitiis recederet, ad curam sacrorum et cærimoniarum converso animo, usus duce frugalitatis religione, quantum prius luxuriæ fuerat exemplum, tantum postea modestiæ et sanctitatis specimen evasit.

(4.) Nihil Q. Fabio Maximo (qui Gallicâ victoriâ cognomen Allobrogici sibimet ac posteris peperit) adolescente magis infame; nil eodem sene ornatius aut speciosius illo sæculo nostra civitas habuit.

(5.) Quis ignorat Q. Catuli auctoritatem in maximo clarissimorum virorum proventu excelsum gradum obtinuisse? Cujus si superior ætas revolvatur, multi luxus, multæ deliciæ reperientur. Quæ quidem ei impedimento non fuerunt, quo minus patriæ princeps exsisteret, nomenque ejus in Capitolino fastigio fulgeret, ac virtute civile bellum ingenti motu oriens sepeliret.

(6.) L. vero Sulla, usque ad quæsturæ suæ comitia, vitam libidine, vino, ludicræ artis amore, inquinatam perduxit. Quapropter C. Marium consulem



moleste tulisse traditur, quod sibi, asperrimum in Africâ bellum gerenti, tam delicatus quæstor sorte obvenisset. Ejusdem virtus, quasi perruptis et disjunctis nequitia, quâ obsidebatur, claustris, catenas Jugurthæ manibus injecit: Mithridatem compescuit: socialis belli fluctus repressit: Cinnæ dominationem fregit; eumque, qui se in Africâ quæstorem fastidierat, illam ipsam provinciam proscriptum et exsulem petere cœgit. Quæ tam diversa, tamque inter se contraria, si quis apud animum suum attentiore comparatione expendere velit, duos in uno homine Sullas fuisse crediderit: turpem adolescentulum, et virum, dicerem fortem, nisi ipse *Felicem* se appellari maluisset.

(7.) Atque, ut nobilitatem beneficio pœnitentiæ seipsam admonuimus respicere, ita altiora modo suo sperare ausos subtexamus. Ti. Aufidius, cum Asiatici publici exiguam admodum particulam habuisset, postea totam Asiam proconsulari imperio obtinuit. Nec indignati sunt socii ejus parere fascibus, quem aliena tribunalia adulantem viderant. Gessit etiam se integerrime atque splendidissime, eoque modo demonstravit, pristinum quæstum suum fortunæ, præsens vero dignitatis incrementum moribus ipsius, imputari debere.

(8.) At P. Rupilius non publicanum in Siciliâ egit, sed operas publicanis dedit. Idem ultimam inopiam suam, auctorato sociis officio, sustentavit. Ab hoc postmodum consule leges universi Siculi acceperunt, acerbissimoque prædonum ac fugitivorum bello liberati sunt. Portus ipsos, si quis modo mutis rebus inest sensus, tantam in eodem homine varietatem statûs admiratos arbitror. Quem enim diurnas capturas exigentem animadverterant, eundem jura dantem, classesque et exercitus regentem, viderunt.

(9.) Huic tanto incremento majus adjiciam. Asculo capto, Cn. Pompeius, Magni pater, P. Ventidium, ætate puberem, in triumpho suo populi oculis



subjecit. Hic est Ventidius, qui postea Romæ ex Parthis, et, per Parthos, de Crassi Manibus in hostili solo miserabiliter jacentibus, triumphum duxit. Itaque, qui captivus carcerem exhorruerat, victor Capitolium felicitate celebravit. In eodem etiam illud eximium, quod eodem anno prætor et consul est factus.

(10.) Casum nunc contemplemur varietatem. L. Lentulus consularis, lege Cæciliâ repetundarum crimine oppressus, censor cum L. Censorino creatus est. Quem quidem Fortuna inter ornamenta et dedecora alternâ vice versavit, consulatui illius damnationem, damnationi censuram subjiciendo; et neque bonis eum perpetuis frui, neque malis æternis ingeminiscere, patiendo.

(11.) Iisdem viribus uti voluit in Cn. Cornelio Scipione Asinâ: qui, consul, a Pœnis apud Liparas captus, cum belli jure omnia perdidisset, lætiore subinde vultu ejus adjutus, cuncta recuperavit; consul etiam iterum creatus est. Quis crederet illum a duodecim securibus ad Carthaginiensium perventurum catenas? quis rursus existimaret a Punicis vinculis ad summi imperii perventurum insignia? sed tamen ex consule captivus, et ex captivo consul, factus est.

(12.) Quid? Crasso nonne pecuniæ magnitudo *occupletis* nomen dedit? sed eidem postea inopia turpem decoctoris superlationem injunxit: siquidem bona ejus a creditoribus, quia solidum præstare non poterat, auferentur. Ita quoque amarâ sugillatione non caruit: cum egens ambularet, "*Dives*" ab occurrentibus salutabatur.

(13.) Crassum casûs acerbitate Q. Cæpio præcurrit. Is namque, præturæ splendore, triumphî claritate, consulatûs decore, maximi pontificis sacerdotio, ut "senatûs patronus" diceretur, assecutus, in publicis vinculis spiritum deposuit: corpusque ejus, funesti carnificis manibus laceratum, in scalis Gemoniis ja-



cens, magno cum horrore totius fori Romani, conspectum est.

(14.) Jam C. Marius maxima Fortunæ luctatio est: omnes enim ejus impetus, quâ corporis, quâ animi robore, fortissime sustinuit. Arpinatibus honoribus judicatus inferior, quæsturam Romæ petere ausus est. Patientiâ deinde repulsarum, irrupit magis in curiam, quam venit. In tribunatûs quoque et ædilitatis petitione consimilem Campi notam expertus, præturæ candidatus supremo loco inhæsit; quam tamen non sine periculo obtinuit: ambitûs enim accusatus, vix atque ægre absolutionem a iudicibus impetravit. Ex illo Mario, tam humili Arpini, tam ignobili Romæ, tamque fastidiendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, qui Jugurtham regem ante currum egit, qui Teutonorum Cimbrorumque exercitus delevit; cujus bina tropæa in Urbe spectantur; cujus septem in fastis consulatus leguntur; cui post exsilium consulem creari, proscriptoque facere proscriptionem contigit. Quid hujus conditione inconstantius aut mutabilius? quem si inter miseros posueris, miserrimus; si inter felices, felicissimus, reperietur.

(15.) C. autem Cæsar, cujus virtutes aditum sibi in cælum struxerunt, inter primæ juventæ initia privatus Asiam petens, a maritimis prædonibus circa insulam Pharmacusam exceptus, quinquaginta se talentis redemit. Parvâ igitur summâ clarissimum mundi sidus in piratico myoparone rependi Fortuna voluit. Quid est ergo, quod amplius de eâ queramur, si ne consortibus quidem divinitatis suæ parcat? Sed cæleste numen se ab injuriâ vindicavit: continuo enim captos prædones crucibus affixit.

#### *Externa.*

(1.) Attento studio nostra commemoravimus: remissione nunc animo aliena narrentur. Perditæ luxuriæ Athenis adolescens Polemo, neque illecebris ejus



tantummodo, sed etiam ipsâ infamiâ gaudens, cum e convivio, non post occasum solis, sed post ortum surrexisset, domumque rediens, Xenocratis philosophi patentem januam vidisset, vino gravis, unguentis debibutus, sertis capite redimito, pellucidâ veste amictus, refertam turbâ doctorum hominum scholam ejus intravit. Nec contentus tam deformi introitu, consedit etiam, ut clarissimum eloquium, et prudentissima præcepta, temulentiae lasciviis elevaret. Ortâ deinde, ut par erat, omnium indignatione, Xenocrates vultum in eodem habitu continuit, omissâque re, quam disserebat, de modestiâ ac temperantiâ loqui cœpit. Cujus gravitate sermonis resipiscere coactus Polemo, prius coronam capite detractam projecit: paulo post brachium intra pallium reduxit: procedente tempore, risu convivalis hilaritatem deposuit: ad ultimum totam luxuriam exuit, uniusque orationis saluberrimâ medicinâ sanatus, ex infami ganeone maximus philosophus evasit. Peregrinatus est hujus animus in nequitia, non habitavit.

(2.) Piget Themistoclis adolescentiam attingere, sive patrem adspiciam, abdicationis injungentem notam, sive matrem suspendio finire vitam propter filii turpitudinem coactam; cum omnium postea Graii sanguinis virorum clarissimus exstiterit, mediumque Europæ et Asiæ vel spei vel desperationis pignus fuerit. Hæc enim salutis eum suæ patronum habuit, illa vadem victoriæ assumsit.

(3.) Cimonis vero incunabula opinione stultitiæ fuerunt referta: ejusdem imperia salutaria Athenienses senserunt. Itaque cœgit eos stuporis semetipsos damnare, qui eum stolidum crediderant.

(4.) Jam Alcibiaden quasi duæ Fortunæ partitæ sunt: altera, quæ ei nobilitatem eximiam, abundantes divitias, formam præstantissimam, favorem civium propensum, summa imperia, præcipuas potentiae vires, magnificentissimum ingenium assignaret; altera, quæ damnationem, exsilium, venditionem bonorum, in-



opiam, odium patriæ, violentam mortem infligeret. Nec aut hæc aut illa universa; sed varia, perplexa, freto atque æstui similia.

(5.) Ad invidiam usque, Polycratis, Samiorum tyranni, abundantissimis bonis conspicuus vitæ fulgor excessit; nec sine causâ. Omnes enim conatus ejus placido excipiebantur itinere: spes certum cupitæ rei fructum apprehendebant: vota nuncupabantur simul et solvebantur: velle ac posse in æquo positum erat. Semel duntaxat vultum mutavit, perquam brevi tristitiæ salebrâ succussum, tunc cum admodum gratum sibi annulum de industriâ in profundum, ne omnis incommodi expers esset, abjecit: quem tamen continuo recuperavit, capto pisce, qui eum devoraverat. Sed hunc, cujus felicitas semper plenis velis prosperum cursum tenuit, Orontes, Darii regis præfectus, in excelsissimo Mycalensis montis vertice cruci affixit: e quâ putres ejus artus et tabido cruore manantia membra, atque illam lævam, cui Neptunus annulum piscatoris manu restituerat, situ marcidam, Samos, amarâ servitute aliquamdiu pressa, liberis ac lætis oculis adspexit.

(6.) Dionysius autem, cum, hæreditatis nomine, a patre, Syracusanorum ac pæne totius Siciliae tyrannidem accepisset, maximarum opum dominus, exercituum dux, rector classium, equitatum potens, propter inopiam literas puerulos Corinthi docuit. Eodemque tempore, tantâ mutatione, majores natu, ne quis nimis Fortunæ crederet, magister ludi factus ex tyranno, monuit.

(7.) Sequitur hunc Syphax rex, consimilem Fortunæ iniquitatem expertus: quem amicum hinc Roma per Scipionem, illinc Carthago per Hasdrubalem, ultro petatum ad penates Deos ejus venerat. Cæterum eo claritatis evectus, ut validissimorum populorum tantum non arbiter victoriæ exsisteret, parvi temporis interjectâ morâ, catenatus a Lælio legato ad Scipionem imperatorem pertractus est: cujusque dexteram



egio insidens solio arroganti manu attigerat, ejus genibus supplex procubuit. Caduca nimium et fragilia, aerilibusque consentanea crepundiis, sunt ista, quæ res atque opes humanæ vocantur. Affluunt subito; repente dilabuntur; nullo in loco, nullâ in personâ, stabilibus nixa radicibus consistunt: sed incertissimo actu Fortunæ huc atque illuc acta, quos sublime extulerunt, improvise recursu destitutos, profundo ædium miserabiliter immergunt. Itaque neque existimari neque dici debent bona, quæ inflictorum malorum amaritudinem desiderio sui duplicent.



VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIVM  
LIBER SEPTIMVS.

---

CAP. I.—*De Felicitate.*

- |                       |  |                       |
|-----------------------|--|-----------------------|
| 1. Q. Metelli Macedo- |  | 2. Gygis, Lydorum re- |
| nici.                 |  | gis.                  |

Volubilis Fortunæ complura exempla retulimus: constanter propitiæ admodum pauca narrari possunt: quo patet, eam adversas res cupido animo infligere, secundas parco tribuere. Eadem, ubi malignitatis oblivisci sibi imperavit, non solum plurima et maxima, sed etiam perpetua, bona congerit.

(1.) Videamus ergo quot gradibus beneficiorum Q. Metellum, a primo originis die ad ultimum usque fati tempus, nunquam cessante indulgentiâ, ad summum beatæ vitæ cumulum perduxerit. Nasci eum in urbe terrarum principe voluit: parentes ei nobilissimos dedit: adjecit animi rarissimas dotes, et corporis vires, ut sufficere laboribus posset: uxorem pudiciâ et fecunditate conspicuam conciliavit: consulatûs de-



us, imperatoriam potestatem, speciosissimi triumphi prætextam, largita est: fecit, ut eodem tempore tres filios consulares, unum etiam censorium ac triumphalem, et quartum prætorium videret; utque tres filias nuptum daret, earumque sobolem sinu suo exciperet. Tot partus, tot incunabula, tot viriles togæ, tam multæ nuptiales faces, honorum, imperiorum, omnis denique gratulationis, summa abundantia; cum interim nullum funus, nullus gemitus, nulla causa tristitiæ. Cælum contemplare: vix tamen ibi talem statum reperiēs; quoniam quidem luctus et dolores Deorum quoque pectoribus a maximis vatibus assignari videmus. Hunc autem vitæ actum ejus consensaneus finis excepit: namque Metellum, ultimæ selectutis spatio defunctum, lenique genere mortis inter oscula complexusque carissimorum pignorum exstinctum, filii et generi humeris suis per Urbem latum rogo imposuerunt.

(2.) Clara hæc felicitas: obscurior illa; sed divino splendore præposita. Cum enim Gyges, regno Lydiæ armis et divitiis abundantissimo inflatus, Apollinem Pythium sciscitatum venisset, an aliquis mortalium esset felicior; Deus, ex abdito sacrarii specu voce missâ, Aglæum Psophidium ei prætulit. Is erat Arcadum pauperrimus, sed ætate jam senior: terminos aggelli sui nunquam excesserat, parvuli ruris fructibus nec voluptatibus contentus. Verum profecto beatæ vitæ finem Apollo, non adumbratum, oraculi sagacitate complexus est. Quocirca insolenter fulgore fortunæ suæ glorianti respondit, "magis se probare securitate ridens tugurium, quam tristem curis et sollicitudinibus aulam: paucasque glebas pavoris exsertes, quam pinguissima Lydiæ arva metu referta: et unum aut alterum jugum boum facilis tutelæ, quam exercitus, et arma, et equitatum voracibus impensis onerosum: et usûs necessarii horreolum nulli nimis appetendum, quam thesauros omnium insidiis et cupiditatibus expositos." Ita Gyges, dum adstipula-



torem vanæ opinionis Deum habere concupiscit, ubi-  
nam solida et sincera esset felicitas, didicit.

CAP. II.—*De sapienter dictis aut factis.*

*A Romanis.*

- |                          |                      |
|--------------------------|----------------------|
| 1. Ap. Claudio.          | 4. L. Fimbriâ.       |
| 2. P. Scipione Africano. | 5. L. Papirio, L. F. |
| 3. Q. Cæcilio L. F.      | Cursore, cos.        |
| Metello.                 | 6. Senatu Romano.    |

*Ab Externis.*

- |                         |                         |
|-------------------------|-------------------------|
| 1. Socrate, Atheniensi. | 11. Aristotele philoso- |
| 2. Solone, Atheniensi.  | pho.                    |
| 3. Biantè, Priensi.     | 12. Anaxagorâ, Clazo-   |
| 4. Platone, Atheniensi. | menio.                  |
| 5. Antigono rege.       | 13. Demade, Atheniensi. |
| 6. Xenocrate philoso-   | 14. Anacharse, Scythâ.  |
| pho.                    | 15. Agesilao, Lacedæ-   |
| 7. Aristophane comico.  | monio.                  |
| 8. Thalete philosopho.  | 16. Hannone, Pœno.      |
| 9. Themistocle, Athe-   | 17. Herennio Pontio,    |
| niensi.                 | Samnite.                |
| 10. Philippo rege Mace- | 18. Cretensibus.        |
| doniæ.                  |                         |

Nunc id genus felicitatis explicabo, quod totum in habitu animi est; nec votis petitur; sed, in pectoribus sapientiâ præditis natum, dictis factisque prudentibus enitescit.

(1.) Ap. Claudium crebro solitum dicere accepi-  
mus, “Negotium populo Romano melius, quam  
otium committi:” non quod ignoraret, quam jucundus  
tranquillitatis status esset; sed quod animadverteret,  
præpotentia imperia agitatione rerum ad virtutem ca-  
pessendam excitari, nimiam quiete in desidiâ resolvi.



Et sane negotium, nomine horridum, civitatis nostræ immores in suo statu continuit: blandæ appellationis equies plurimis vitiis respersit.

(2.) Scipio vero Africanus turpe esse aiebat in remilitari dicere, “Non putâram:” videlicet quia, explorato et excusso consilio, quæ ferro aguntur, administrari oportere arbitrabatur summâ ratione. Inemendabilis enim est error, qui violentiæ Martis committitur. Idem negabat, “aliter cum hoste configi debere, quam si aut occasio obvenisset, aut necessitas incidisset;” æque prudenter. Nam et prospere gerendæ rei facultatem omittere, maxima dementia est; et in angustias utique pugnandi compulsus abstinere proelio, pestiferum ignaviæ affert exitum: eorumque qui ista committunt, alter beneficio Fortunæ uti, alter injuriæ nescit resistere.

(3.) Q. quoque Metelli cum gravis, tum etiam alta in senatu sententia; qui, devictâ Carthagine, nescire esse, illa victoria bonine plus an mali reipublicæ attulisset, asseveravit; quoniam, ut pacem restituendo profuisset, ita, Hannibalem submovendo, nonnihil nocuisset. Ejus enim transitu in Italiam, dormientem ipsam populi Romani virtutem excitatam: metuque debere, ne, acri æmulo liberata, in eundem somnum revolveretur. In æquo igitur malorum posuit, uri cuncta, vastari agros, exhauriri ærarium; et prisci roboris nervos hebetari.

(4.) Quid? illud factum Licinii Fimbriæ consularis, quam sapiens! A M. Lutatio Pythiâ, splendido æquite Romano, judex aditus de sponsione, quam is cum adversario, “quod vir bonus esset,” fecerat, nunquam id iudicium pronuntiatione suâ finire voluit; nec aut probatum virum, si contra eum judicâset, famâ spoliaret, aut juraret virum bonum esse; cum ea res innumerabilibus laudibus contineatur.

(5.) Forensibus hæc, illa militaribus stipendiis prudentia exhibita. Papirius Cursor consul, cum, Aquiloniam oppugnans, proelium vellet committere, pul-



lariusque, non prosperantibus avibus, optimum ei auspicium renuntiâset; de fallaciâ illius factus certior, sibi quidem et exercitui bonum omen datum credidit, ac pugnam iniit. Cæterum mendacem ante ipsam aciem constituit; ut haberent Dii, cujus capite, si quid iræ conceperant, expiarent. Directum est autem, sive casu, sive etiam cœlestis numinis providentiâ, quod primum e contrariâ parte missum erat telum, in ipsum pullarii pectus, eumque exanimem prostravit. Id ut consul cognovit, fidente animo et hostes invasit, et Aquiloniam cepit. Tam cito animadvertit, quo pacto injuria imperatoris vindicari deberet, quemadmodum violata religio expianda foret, quâ ratione victoria apprehendi posset. Egit virum severum, consulem religiosum, imperatorem strenuum; timoris modum, pœnæ genus, spei viam, uno mentis impetu rapiendo.

(6.) Nunc ad senatûs acta transgrediar. Cum, adversus Hannibalem, Claudium Neronem et Livium Salinatorem consules mitteret, eosque ut virtutibus pares, ita inimicitiis acerrime inter se dissidentes videret; summo studio in gratiam reduxit; ne, propter privatas dissensiones, rempublicam parum utiliter administrarent: quia, consimili imperio nisi concordia inest, major aliena opera interpellandi, quam sua edendi, cupiditas nascitur: ubi vero etiam pertinax intercedit odium, alter alteri, quam uterque contrariis castris, certior hostis proficiscitur. Eosdem senatus, cum, ob nimis asperè actam censuram, a Cn. Bæbio tribuno plebis pro Rostris agerentur rei, causæ dictione decreto suo liberavit; vacuum omnis judicii metu eum honorem reddendo, qui exigere debet rationem, non reddere. Par illa sapientia senatûs, quâ Ti. Gracchum, tribunum plebis, agrariam legem promulgare ausum, morte multavit; idem, ut secundum legem ejus per triumviros ager populo viritim divideretur, egregie censuit: siquidem gravissimæ seditionis eodem tempore et auctorem et causam sustulit.



Quam deinde se prudenter in rege Masinissâ gessit! Nam, cum promptissimâ et fidelissimâ ejus operâ adversus Carthaginenses usus esset, eumque in dilatando regno avidiorem cerneret; legem ferri jussit, quâ Masinissæ ab imperio populi Romani solutam libertatem tribueret. Quo facto cum optime meriti benevolentiam retinuit, tum Mauritaniae et Numidiaë, cæterarumque illius tractûs gentium, nunquam fidâ pace quiescentem, feritatem a valvis suis repulit.

*Externa.*

Tempus deficiet domestica narrantem; quoniam imperium nostrum non tam robore corporum, quam animorum vigore, incrementum ac tutelam sui comprehendit. Majore itaque ex parte Romana prudentia in admiratione tacitâ reponatur, alienigenisque hujus generis exemplis detur aditus.

(1.) Socrates, humanæ sapientiæ quasi quoddam terreste oraculum, nihil ultra petendum a Diis immortalibus arbitrabatur, quam ut bona tribuerent; quia ii demum scirent quid unicuique esset utile: nos autem plerumque id votis expetere, quod non impetrâsse melius foret. Etenim, densissimis tenebris involuta mortalium mens, in quam late patentes errores cæcas preces tuas spargis! Divitias appetis, quæ multis exitio fuerunt: honores concupiscis, qui complures pessumdederunt: regna tecum ipsa involvis, quorum exitus sæpenumero miserabiles cernuntur: splendidis conjugiiis injicis manus; at hæc, ut aliquando illustrent, ita nonnunquam funditus domos everteunt. Desine igitur, stultâ, futuris malorum tuorum causis, quasi felicissimis rebus, inhiare; teque totam cœlestium arbitrio permitte; quia, qui tribuere bona ex facili solent, etiam eligere aptissime possunt.

Idem expeditâ et compendiariâ viâ eos ad gloriam pervenire dicebat, qui id agerent, ut, quales videri vellet, tales etiam essent. Quâ quidem prædicatione aperte monebat, ut homines ipsam potius virtutem



haurirent, quam umbram ejus consecrarentur. Idem ab adolescentulo quodam consultus, utrum uxorem duceret, an se omni matrimonio abstineret, respondit, utrum eorum fecisset, acturum pœnitentiam. “Hic te,” inquit, “solitudo, hic orbitas, hic generis interitûs, hic hæres alienus excipiet: illic perpetua sollicitudo, contextus querelarum, dotis exprobratio, affinium grave supercilium, garrula socrûs lingua, subsector alieni matrimonii, incertus liberorum eventus.” Non passus est juvenem, in contextu rerum asperarum, quasi lætæ materiæ, facere delectum.

Idem, cum Atheniensium scelerata dementia tristem de capite ejus sententiam tulisset, fortique animo et constanti vultu potionem veneni e manu carnificis accepisset, admoto jam labris poculo, uxori Xanthippæ, inter fletum et lamentationem vociferanti innocentem eum periturum, “Quid? ergo,” inquit, “nocenti mihi mori satius esse duxisti?” Immensam illam sapientiam, quæ ne in ipso quidem vitæ excessu oblivisci sui potuit!

(2.) Age, quam prudenter Solon, neminem, dum adhuc viveret, beatum dici debere arbitrabatur; quod ad ultimum usque fati diem ancipiti Fortunæ subjecti essemus. Felicitatis igitur humanæ appellationem rogius consummat, qui se incursui malorum objicit. Idem cum ex amicis quemdam graviter mœrentem videret, in arcem perduxit, hortatusque est, ut per omnes subjectorum ædificiorum partes oculos circumferret. Quod ut factum animadvertit, “Cogita nunc tecum,” inquit, “quam multi luctus sub his tectis et olim fuerint, hodieque versentur, insequentibusque sæculis sint habitaturi: ac mitte mortalium incommoda, tamquam propria, deflere.” Quâ consolatione demonstravit, urbes esse humanarum cladum conseptra miseranda. Idem aiebat, si in unum locum cuncti mala sua contulissent, futurum, ut propria deportare domum, quam ex communi miseriarum acervo portionem suam ferre mallent. Quo colligebat, non



portere nos, quæ fortuito patiamur, præcipuæ et intolerabilis amaritudinis judicare.

(3.) Bias autem, cum patriam ejus Prienen hostes invasissent, omnibus, quos modo sævitia belli incommunes abire passa fuerat, pretiosarum rerum pondere onustis fugientibus, interrogatus, quid ita nihil ex thesauris suis secum ferret, “Ego vero,” inquit, “bona mea mecum porto.” Pectore enim illa gestabat, non numeris; nec oculis visenda, sed æstimanda animo; quæ, domicilio mentis inclusa, nec mortalium nec Deorum manibus labefactari queunt; et ut manentibus præsto sunt, ita fugientes non deserunt.

(4.) Jam Platonis, verbis adstricta, sed sensu prævalens, sententia; qui tum demum beatum terrarum urbem futurum prædicavit, cum aut sapientes regnare, aut reges sapere, cœpissent.

(5.) Rex etiam ille subtilis judicii, quem ferunt, traditum sibi diadema priusquam capiti imponeret, regnum diu considerasse, ac dixisse: “O nobilem mannis quam felicem pannum! quem si quis penitus cognoscat, quam multis sollicitudinibus et periculis et miseriis sit refertus, ne humi quidem jacentem tollere vellet.”

(6.) Quid? Xenocratis responsum, quam laudabile! cum maledico sermoni quorundam summo silentio interesset, uno ex his quærente, cur solus ita linguam suam cohiberet; “Quia dixisse me,” inquit, “aliquando pœnituit, tacuisse nunquam.”

(7.) Aristophanis quoque altioris est prudentiæ præceptum; qui in comœdiâ introduxit remissum ab æmiferis Atheniensem Periclem, vaticinantem “non oportere in urbe nutrirî leonem: sin autem sit alitus, obsequi ei convenire.” Monet enim, ut præcipuæ mobilitatis et concitati ingenii juvenes refrenentur: nimio vero favore ac profusâ indulgentiâ pasti, quo minus potentiam obtineant, ne impendantur; quod tutum sit et inutile, eas obtrectare vires, quas ipse coveris.



(8.) Mirifice etiam Thales: nam interrogatus an facta hominum Deos fallerent; "Nec cogitata," inquit. Ut non solum manus, sed etiam mentes, puras habere vellemus; cum secretis cogitationibus nostris cœleste numen adesse credidissemus.

(9.) Ac ne quod sequitur quidem, minus sapiens. Unicæ filiæ pater Themistoclem consulebat, utrum eam pauperi, sed ornato, an locupleti, sed parum probato, collocaret. Cui is, "Malo," inquit, "virum pecuniâ, quam pecuniam viro, indigentem." Quo dicto stultum monuit, ut generum potius quam divitias generi legeret.

(10.) Age, Philippi quam probabilis epistola, in quâ Alexandrum, quorundam Macedonum benevolentiam largitione ad se attrahere conatum, sic increpuit: "Quæ te, fili, ratio in hanc tam vanam spem induxit, ut eos tibi fideles futuros existimares, quos pecuniâ ad amorem tui compulisses? A caritate istud præstatur." At vero ante Philippus majore ex parte mercator Græciæ, quam victor.

(11.) Aristoteles autem Callisthenem, auditorem suum, ad Alexandrum dimittens, monuit, ut cum eo aut rarissime, aut quam jucundissime, loqueretur: quo scilicet apud regias aures vel silentio tutior, vel sermone esset acceptior. At ille, dum Alexandrum Macedonem Persicâ salutatione gaudentem objurgat, et ad Macedonicos mores invitum revocare benevole perseverat, spiritu carere jussus, seram neglecti salubris consilii poenitentiam egit.

Idem Aristoteles, de semetipso in neutram partem loqui debere prædicabat: "quoniam laudare se, vani; vituperare, stulti esset." Ejusdem est utilissimum præceptum, ut voluptates abeuntes consideremus; quas quidem sic ostendendo minuit. Fessas enim, poenitiæque plenas, animis nostris subjecit, quo minus cupide repetantur.

(12.) Nec parum prudenter Anaxagoras interroganti cuidam, quisnam esset beatus, "Nemo," in-



quit, "ex his quos tu felices existimas; sed eum in illo numero reperiēs, qui a te ex miseris constare creditur." Non erit ille divitiis et honoribus abundans; sed aut exigui ruris, aut non ambitiosæ doctrinæ fidelis ac pertinax cultor, in recessu quam in fronte creatior.

(13.) Demadis quoque dictum sapiens. Nolentibus enim Atheniensibus divinos honores Alexandro deernere, "Videte," inquit, "ne, dum cœlum cupiditis, terram amittatis."

(14.) Quam porro subtiliter Anacharsis leges aræarum telis comparabat: nam, ut illas infirmiora animalia retinere, valentiora transmittere, ita his humiles et pauperes constringi, divites et præpotentes non allegari.

(15.) Nihil etiam Agesilai facto sapientius: siquidem cum adversus rempublicam Lacedæmoniorum conspirationem ortam noctu comperisset, leges Lycurgi continuo abrogavit, quæ de indemnatis supplicium sumi vetabant. Comprehensis autem et interfectis sontibus, easdem e vestigio restituit. Atque utrumque simul providit, ne salutaris animadversio vel injusta esset, vel jure impediretur. Itaque, ut semper esse possent, aliquando non fuerunt.

(16.) Sed nescio an Hannonis excellentissimæ prudentiæ consilium. Magone enim Cannensis pugnae exitum senatui Pœnorum nuntiante, inque tanti successûs fidem annulos aureos trium modiorum mensuram explentes fundente, qui interfectis nostris civibus attracti erant, quæsivit an aliquis sociorum post tantam cladem a Romanis defecisset: atque, ut audivit minem ad Hannibalem transisse, suasit protinus ut legati Romam, per quos de pace ageretur, mitterentur. Cujus si sententia valuisset, neque secundo Punicco bello victa Carthago, neque tertio deleta foret.

(17.) Ne Samnites quidem parvas pœnas consilii erroris pependerunt, quod Herennii Pontii salutis consilium neglexerunt; qui, auctoritate et pru-



dentiâ cæteros præstans, ab exercitu et ejus duce filio suo consultus, quidnam fieri de legionibus Romanis apud Furcas Caudinas inclusis deberet, “inviolatas dimittendas,” respondit; postero die eâdem de re interrogatus, “deberi eas oportere,” dixit; ut aut maximo beneficio gratia hostium emeretur, aut gravissimâ jacturâ vires confringerentur. Sed improvida temeritas victorum, dum utramque partem spernit utilitatis, sub jugum missas in perniciem suam accendit.

(18.) Multis et magnis sapientiæ exemplis parvulum adjiciam. Cretenses, cum acerbissimâ execratione adversus eos, quos vehementer oderunt, uti volunt, “ut malâ consuetudine delectentur,” optant; modestoque voti genere efficacissimum ultionis eventum reperiunt. Inutiliter enim aliquid concupiscere, et in eo perseveranter morari, exitio ea vicina dulcedo est.

### CAP. III.—*De vafre dictis aut factis.*

#### *A Romanis.*

- |                                 |                                     |
|---------------------------------|-------------------------------------|
| 1. Antistite templi Dianæ.      | 6. Q. Sertorio.                     |
| 2. L. Junio Bruto.              | 7. Q. Fabio Max. Verucoso.          |
| 3. P. Scipione Africano majore. | 8. M. Volusio Saturnino ædil. pleb. |
| 4. Q. Fabio Labeone.            | 9. Sentio Saturnino.                |
| 5. M. Antonio oratore.          | 10. Patre quodam.                   |

#### *Ab Externis.*

- |  |                                   |
|--|-----------------------------------|
| 1. Alexandro Magno et quodam asinario. | 7. Hannibale, Gisgonis F. Pœno.   |
| 2. Darii regis equisone.               | 8. Hannibale, Hamilcaris F. Pœno. |
| 3. Biantes, Prienensi.                 | 9. Tusculanis.                    |
| 4. Anaximene.                          | 10. Tullo Attio, Volscorum duce.  |
| 5. Demosthene oratore.                 |                                   |
| 6. Quodam Atheniensi.                  |                                   |



Est aliud factorum dictorumque genus a sapientiâ proximo deflexu ad vafritiæ nomen progressum; quod, nisi fallaciâ vires assumserit, fidem propositi non invenit: laudemque occulto magis tramite, quam aperta viâ, petit.

(1.) Ser. Tullio regnante, cuidam patrifamiliæ in agro Sabino præcipuæ magnitudinis et eximiæ formæ vacca nata est; quam oraculorum certissimi auctores hoc a Diis immortalibus editam responderunt, ut quisque eam Aventiniensi Dianæ immolâset, ejus patria totius terrarum orbis imperium obtineret. Lælius eo dominus, bovem, cum summâ festinatione Romanam actam, in Aventino ante aram Dianæ constituit, sacrificio Sabinis regimen humani generis daturus. De quâ re antistes templi certior factus, religionem conspiti intulit, ne prius victimam cæderet, quam proximi amnis aquâ se abluisset. Eoque alveum Tiberis petente, vaccam ipse immolavit, et urbem nostram tot civitatum, tot gentium dominam, pio sacrificii furto, reddidit.

(2.) Quo in genere acuminis in primis Junius Brutus referendus est. Nam, cum a rege Tarquinio, vinculo suo, omnem nobilitatis indolem excerpti, interque cæteros etiam fratrem suum, quod vegetioris ingenii erat, interfectum animadverteret, obtusi se cordis esse simulavit: eâque fallaciâ maximas virtutes suas texit. Profectus etiam Delphos cum Tarquinii filiis, quos is ad Apollinem Pythium muneribus sacrificiisque honorandum miserat, aurum Deo, nomine doni, clam cavato baculo inclusum tulit; quia timebat ne sibi cœleste numen apertâ liberalitate venerari tutum non esset. Peractis deinde mandatis matris, Apollinem juvenes consuluerunt, quisnam ex his Romæ regnaturus videretur. At is, penes eum summam urbis nostræ potestatem futuram, respondit, cui ante omnes matri osculum dedisset. Tunc Brutus, perinde atque casu prolapsus, de industriâ se ab-



jecit, terramque, communem omnium matrem existimans, osculatus est. Quod tam vafre telluri impressum osculum, Urbi libertatem, Bruto primum in fastis locum, tribuit.

(3.) Scipio quoque superior præsidium calliditatis amplexus est. Ex Siciliâ enim petens Africam, cum ex fortissimis peditibus Romanis trecentorum equitum numerum complere vellet, neque tam subito posset eos instruere, quod temporis angustiae negabant, sagacitate consilii assecutus est. Namque ex iis juvenibus, quos secum ex totâ Siciliâ nobilissimos et ditissimos, sed inermes, habebat, trecentos speciosa arma et electos equos quam celerrime expedire jussit; velut eos continuo secum ad oppugnandam Carthaginem avecturus. Qui cum imperio ut celeriter, ita longinqui et periculosi belli respectu sollicitis animis, paruissem; remittere se Scipio illam expeditionem, si arma et equos militibus suis tradere voluissent, edixit. Rapuit conditionem imbellis ac timida juvenus, instrumentoque suo cupide nostris cessit. Ergo calliditas ducis providit, ut quod, si protinus imperaretur, grave prius, deinde remisso militiae metu maximum beneficium fieret.

(4.) Quod sequitur narrandum est. Q. Fabius Labeo, arbiter a senatu finium constituendorum inter Nolanos et Neapolitanos datus, cum in rem præsentem venisset, utrosque separatim monuit, ut, omissâ cupiditate, regredi modo controverso, quam progredi mallent. Idque cum utraque pars auctoritate viri mota fecisset, aliquantum in medio vacui agri relictum est. Constitutis deinde finibus ut ipsi terminaverant, quidquid reliqui soli fuit, populo Romano adjudicavit. Cæterum, etsi circumventi Nolani ac Neapolitani queri nihil potuerunt, secundum ipsorum demonstrationem dictâ sententiâ; improbo tamen præstigiorum genere novum civitati nostræ vectigal accessit. Eundem ferunt, cum a rege Antiocho, quem bello supera-



verat, ex fœdere icto dimidiam partem navium accipere deberet, medias omnes secuisse, ut eum totâ classe privaret.

(5.) Jam M. Antonio remittendum convicium est: qui idcirco se aiebat nullam orationem scripsisse, ut si quid superiore iudicio actum, ei, quem postea defensorurus esset, nociturum foret, non dictum a se affirmare posset. Qui facti vix pudentis tolerabilem causam habuit: pro periclitantium enim capite, non obolum eloquentiâ suâ uti, sed etiam verecundiâ abuti, erat paratus.

(6.) Sertorius vero, corporis robore atque animi consilio parem naturæ indulgentiam expertus, prosercriptione Sullanâ dux Lusitanorum fieri coactus, cum oratione flectere non posset, ne cum Romanis universâ acie configere vellent, vafro consilio ad suam sententiam perduxit. Duos enim in conspectu eorum constituit equos, alterum validissimum, alterum infirmisimum: ac deinde validi caudam ab imbecillo sene mulatim carpi, infirmi a juvene eximiarum virium universam convelli iussit. Obtemperatum imperio est. Sed, dum adolescentis dextera irritò se labore fatigat, senio confecta manus ministerium exsecuta est. Tunc barbaræ concioni, quorsum ea res tenderet, cognoscere cupienti, subiecit: "Equi caudæ consimilem esse nostrum exercitum, cujus partes aliquis aggrediens opprimere possit: universum conatus prosternere, celerius tradiderit victoriam, quam occupaverit." Ita gens barbara, aspera, et regi difficilis, in exitium suum peccans, quam utilitatem auribus respuerat, oculis perdidit.

((7.) Fabius autem Maximus, cujus non dimicare, incere fuit, cum præcipuæ fortitudinis Nolanum puerum dubiâ fide suspectum, et strenuæ operæ Lucanum equitem amore scorti deperditum in castris haberet; ut utroque potius bono milite uteretur, quam neutrumque animadverteret, alteri suspicionem suam



dissimulavit, in altero, disciplinam paululum a recto tenore deflexit. Nam illum plene pro tribunali laudando, omnique genere honoris prosequendo, animum suum a Pœnis ad Romanos cœgit revocare: et hunc clam meretricem redimere passus, paratissimum pro nobis excursorem reddidit.

(8.) Veniam nunc ad eos, quibus salus astutiâ quæsita est. M. Volusius, ædilis plebis, proscriptus, assumpto Isiaci habitu, per itinera viasque publicas stipem petens, quisnam re verâ esset, occurrentes dignoscere passus non est. Eoque fallaciæ genere tectus, in M. Bruti castra pervenit. Quid illâ necessitate miserius, quæ magistratum populi Romani, abjecto honoris prætexto, alienigenæ religionis obscuratum insignibus, per Urbem jussit incedere? Omnes aut hi suæ vitæ, aut illi alienæ mortis cupidi, qui talia vel ipsi sustinuerunt, vel alios perpeti cœgerunt.

(9.) Aliquanto speciosius Sentii Saturnini Vetulionis, in eodem genere casûs, ultimæ sortis auxilium. Qui cum a triumviris inter proscriptos nomen suum propositum audisset, continuo præturæ insignia invasit, præcedentibusque in modum lictorum et apparitorum publicorum servis subornatis, vehicula comprehendit, hospitia occupavit, obvios submovit; ac, tam audaci usurpatione imperii, in maximâ luce densissimas hostilibus oculis tenebras offudit. Idem ut Puteolos venit, perinde ac publicum ministerium agens, summâ cum licentiâ correptis navibus, in Siciliam, certissimum tunc proscriptorum profugium, penetravit.

(10.) His uno adjecto levioris notæ exemplo, ad externa convertar. Amantissimus quidam filii, cum eum, inconcessis ac periculosis facibus accensum, ab insanâ cupiditate inhibere vellet, salubri consilio patriam indulgentiam temperavit. Petiit enim ut prius quam ad eam, quam diligebat, iret, vulgari ac permissâ Venere uteretur. Cujus precibus obsecutus



adulescens, infelicis animi impetum, satietate concubitus licentis resolutum, ad id, quod non licebat, tardiores pigrioremque afferens, paulatim deposuit.

*Externa.*

(1.) Cum Alexander Macedonum rex, sorte monitus, ut eum, qui sibi portâ egresso primus occurrisset, interfici juberet, asinarium, forte ante omnes obviam factum, ad mortem abripi imperâset; eoque quærente, quidnam se immerentem capitali supplicio, innocentemque addiceret, cum ad excusandum factum suum oraculi præceptum retulisset, asinarius, “Si ita est,” inquit, “rex, aliam sors huic morti destinavit: nam asellus, quem ego ante me agebam, prior tibi occurrit.” Delectatus Alexander et illius tam callido edicto, et quod ab errore ipse revocatus erat, occasionem in aliquanto viliore animali expiandæ religionis rapuit. Summa in hoc cum calliditate mansuetudo: summa quoque in alterius regis equisone calliditas.

(2.) Sordidâ Magorum dominatione oppressâ, Darius, sex adiutoribus ejusdem dignitatis assumtis, pactum cum præclari operis consortibus fecit, ut, equis insidentes, solis ortu cursum in quemdam locum dirigerent; isque regno potiretur, cujus equus in eo primus hinnisset. Cæterum maximæ mercedis competitoribus Fortunæ beneficium expectantibus, solus acumine equisonis sui Cæbaris prosperum exoptatæ rei effectum assecutus est; qui in equæ genitalem partem demissam manum, cum ad eum locum ventum esset, naribus equi admovit. Quo odore irritatus, ante omnes hinnitum edidit. Auditoque eo, sex reliqui summæ potestatis candidati, continuo equis delapsi, sicut est mos Persarum, humi prostratis corporibus Darium regem salutaverunt. Quantum imperium quam parvo interceptum est vaframento!

(3.) Bias autem, cujus sapientia diuturnior inter



homines est, quam patria Priene fuit (siquidem hæc etiam nunc spirat; illius, perinde atque extinctæ, vestigia tantummodo exstant), ita aiebat oportere homines in usu amicitiae versari, ut meminissent eam ad gravissimas inimicitias posse converti. Quod quidem præceptum primâ specie nimis fortasse callidum videatur, inimicumque simplicitati, quâ præcipue familiaritas gaudet: sed, si altioribus animis cogitatio demissa fuerit, perquam utile reperietur.

(4.) Lampsacenæ vero urbis salus unius vafra-menti beneficio constitit. Nam cum ad excidium ejus summo studio Alexander ferretur, progressumque extra mœnia Anaximenem, præceptorem suum, vidisset; quia manifestum erat, futurum, ut preces suas iræ ejus opponeret; non facturum se quod petisset, juravit. Tunc Anaximenes, "Peto," inquit, "ut Lampsacum diruas." Hæc velocitas sagacitatis oppidum vetustâ nobilitate inclytum exitio, cui destinatum erat, subtraxit.

(5.) Demosthenis quoque astutiâ mirifice cuidam ancillæ succursum est, quæ pecuniam, depositi nomine, a duobus hospitibus acceperat, eâ conditione ut illam simul utrisque redderet. Quorum alter, interjecto tempore, tamquam mortuo socio, squalore obsitus, deceptæ omnes nummos abstulit. Supervenit deinde alter, et depositum petere cœpit. Hærebat misera in maximâ pariter et pecuniæ et defensionis penuriâ; jamque de laqueo et suspendio cogitabat. Sed opportune Demosthenes ei patronus affulsit; qui, ut in advocationem venit, "Mulier," inquit, "parata est depositi se fide solvere: sed, nisi socium adduxeris, id facere non potest; quoniam, ut ipse vociferaris, hæc dicta est lex, ne pecunia alteri sine altero numeretur."

(6.) Ac ne illud parum quidem prudenter. Quidam Athenis, universo populo invisus, causam apud eum capitali crimine dicturus, maximum honorem subito



poetere cœpit; non quod speraret se illum consequi  
posse, sed ut haberent homines, ubi procursum iræ,  
qui acerrimus esse solet, effunderent. Neque eum  
hæc tam callida consilii ratio fefellit: comitiis enim  
clamore infesto, et crebris totius concionis sibilis vex-  
atus, notâ etiam denegati honoris perstrictus, ejusdem  
populi paulo post in discrimine vitæ clementissimæ  
suffragia expertus est. Quod si adhuc ei ultionem  
sistenti capitis sui periculum objecisset, nullam partem  
defensionis odio obseratæ aures reciperent.

(7.) Huic vaframento consimilis illa calliditas. Su-  
perior Hannibal, a Duilio consule navali prælio vic-  
tus, timensque classis amissæ pœnas dare, offensam  
astutiâ mire avertit: nam, ex illâ infelici pugnâ prius  
quam cladis nuntius domum perveniret, quemdam ex  
amicis compositum et formatum Carthaginem misit:  
qui postquam civitatis ejus curiam intravit; “Con-  
sulit,” inquit, “vos Hannibal, cum dux Romanorum  
magnas secum maritimas trahens copias advenerit, an  
cum eo configere debeat.” Acclamavit universus se-  
natus, non esse dubium quin oporteret. Tum ille,  
“Confluxit,” inquit, “et superatus est.” Ita liberum  
his non reliquit id factum damnare, quod ipsi fieri de-  
visse judicaverant.

(8.) Alter item Hannibal Fabium Maximum, in-  
victam armorum suorum vim saluberrimis cuncta-  
tionibus pugnæ ludificantem, ut aliquâ suspicione tra-  
hendi belli respergeret, totius Italiæ agros ferro atque  
ignis vastando, unius ejus fundum immunem ab hoc  
injuriæ genere reliquit. Profecisset aliquid tanti be-  
neficii insidiosa adumbratio, nisi Romanæ urbi et  
Fabii pietas, et Hannibalis vafri mores fuissent no-  
tissimi.

(9.) Tusculanis etiam acumine consilii incolumitas  
parata est. Cum enim crebris rebellionibus meruis-  
sent, ut eorum urbem funditus Romani evertere vel-  
lent, atque ad id exsequendum Furius Camillus, maxi-



mus dux, validissimo instructus exercitu, venisset; universi ei togati obviam processerunt, commeatusque et cætera pacis munia benignissime præstiterunt. Armatum etiam intrare mœnia passi sunt, nec vultu nec habitu mutato. Quâ constantiâ tranquillitatis non solum ad amicitiae nostræ jus, sed etiam ad communionem civitatis usque, penetraverunt. Sagaci (hercule!) usi simplicitate; quoniam aptius esse intellexerant, metum officio dissimulare, quam armis protegere.

(10.) At Volscorum ducis Tulli execrabile consilium; qui, ad bellum inferendum Romanis maximâ cupiditate accensus, cum aliquot adversis præliis contusos animos suorum, et ob id paci proniores animadverteret, insidiosâ ratione, quo volebat, compulit. Nam cum, spectandorum ludorum gratiâ, magna Volscorum multitudo Romam convenisset, consulibus dixit, Vehementer se timere, ne quid hostile subito molirentur: monuitque ut essent cautiores; et protinus ipse urbe egressus est. Quam rem consules ad senatum retulerunt; qui, tametsi nulla suspicio suberat, auctoritate tamen Tulli commotus, ut ante noctem Volsci abirent, decrevit. Quâ contumeliâ irritati, facile impelli potuerunt ad rebellandum. Ita mendacium versuti ducis, simulatione benevolentiae involutum, duos simul populos fefellit; Romanum, ut insontes notaret; Volscum, ut deceptis irasceretur.

---

CAP. IV.—*De Strategematis.*

*Romanorum.*

- |                             |                           |
|-----------------------------|---------------------------|
| 1. Tulli Hostilii regis.    | 4. M. Livii, C. Claudii   |
| 2. Sex. Tarquinii L. F.     | coss.                     |
| 3. Obsessorum in Capitolio. | 5. Q. Metelli Macedonici. |



*Externorum.*

1. Agathoclis, Syracusanorum regis.
2. Hannibalis, Pœni.

Illa vero pars calliditatis egregia, et ab omni reprehensione procul remota, cujus opera, quia appellatione nostrâ vix apte exprimi possunt, Græcâ pronuntiatione *Strategemata* dicuntur.

(1.) Omnibus militaribus copiis Tullo Hostilio Fidenas aggresso, quæ surgentis imperii nostri incunabula crebris rebellionibus torpere passæ non sunt finitimisque tropæis ac triumphis alitam virtutem ejus, spes suas ulterius promovere docuerunt; Metius Fuffetius, dux Albanorum, dubiam et suspectam semper societatis suæ fidem repente in ipsâ acie detexit. Detecto enim Romani exercitûs latere, in proximo colle consedit, pro adjutore speculator pugnae futurus; ut aut victis insultaret, aut victores fessos aggrediretur. Non erat dubium, quin ea res militum nostrorum animos debilitatura esset; cum eodem tempore et hostes configere, et auxilia deficere, cernerent. Itaque, ne id fieret, Tullus providit: concitato enim equo omnes pugnantium globos percurrit, prædicans suo jussu secessisse Metium; eumque, cum ipse signum dedisset, invasurum Fidenatum terga. Quo imperatoriæ artis consilio metum fiduciâ mutavit; proque trepidatione, alacritate suorum pectora replevit.

(2.) At, ne continuo a nostris regibus recedam, Sex. Tarquinius, Tarquinii filius, indigne ferens quod patris viribus expugnari Gabii nequirent, valentior armis excogitavit rationem, quâ interceptum illud oppidum Romano imperio adjiceret. Subito namque se ad Gabinos contulit, tamquam parentis sævitiam et verbera, quæ voluntate suâ perpessus erat, fugiens: ac paulatim uniuscujusque fictis et compositis blanditiis alliciendo benevolentiam, ut apud omnes plurimum posset, consecutus, familiarem suum ad patrem misit,



indicaturum, quemadmodum cuncta in suâ manu haberet; et quæsiturum, quidnam fieri vellet. Juvenili calliditati senilis astutia respondit: siquidem re eximiâ delectatus Tarquinius, fidei autem nuntii parum credens, nihil respondit; sed, seducto eo in hortum, maxima et altissima papaverum capita baculo decussit. Cognito adolescens silentio patris simul ac facto, causam [alterius] argumenti pervidit: nec ignoravit præcipi sibi, ut excellentissimum quemque Gabinorum aut exsilio submoveret, aut morte consumeret. Ergo spoliata bonis propugnatoribus civitatem tantum non vinctis manibus ei tradidit.

(3.) Illud quoque a majoribus et consilio prudenter, et exitu feliciter, provisum. Cum, Urbe captâ, Galli Capitolium obsiderent, solamque potiundi ejus spem in fame eorum repositam animadverterent; perquam callido genere consilii, unico perseverantiæ irritamento victores spoliaverunt. Panes enim jacere compluribus ex locis cœperunt. Quo spectaculo obstupefactos, infinitamque frumenti abundantiam nostris superesse credentes, ad pactionem omittendæ obsidionis compulerunt. Misertus est tunc profecto Jupiter Romanæ virtutis, præsidium ab astutiâ mutuantis, cum in summâ alimentorum inopiâ projici præsidia inopiæ cerneret. Igitur ut vafro, ita periculoso, consilio salutarem exitum dedit.

(4.) Idemque Jupiter postea præstantissimorum ducum nostrorum sagacibus consiliis propitius adspiravit. Nam, cum alterum Italiæ latus Hannibal laceraret, alterum invasisset Hasdrubal, ne duorum fratrum junctæ copię intolerabili onere fessas simul res nostras urgerent, hinc Claudii Neronis vegetum consilium, illinc Livii Salinatoris inclyta providentia effecit. Nero enim, compresso a se in Lucanis Hannibale, præsentiam suam, quoniam ita ratio belli desiderabat, mentitus hosti, ad opem collegæ ferendam per longum iter celeritate mirâ tetendit. Salinator in Umbriâ apud Metaurum flumen proximo die dimica-



aurus, summâ cum dissimulatione Neronem castris noctu recepit. Tribunos enim a tribunis, centuriones a centurionibus, equites ab equitibus, pedites a peditibus excipi jussit: ac, sine ullâ tumultuatione, solo rix unum exercitum capiente, alterum inseruit. Quo evenit ne Hasdrudal cum duobus se consulibus præstanturum prius sciret, quam utriusque virtute prostereretur. Ita illa toto terrarum orbe infamis Punica calliditas, Romanâ elusa prudentiâ, Hannibalem Neroni, Hasdrubalem Salinatori, decipiendum tradidit.

(5.) Memorabilis etiam consilii Q. Metellus: qui, cum pro consule bellum in Hispaniâ adversus Celtiberos gereret, urbemque Contrebiâ, caput ejus gentis, viribus expugnare non posset, intra pectus suum suum multumque consiliis agitatâ, viam reperit, quâ propositum ad exitum perduceret. Itinera magno impetu ingrediebatur: deinde alias atque alias regionibus petebat. Modo hos obsidebat montes: paulo post ad illos transgrediebatur; cum interim tam suis omnibus, quam ipsis hostibus, ignota erat causa inopinatæ ejus ac subitæ fluctuationis. Interrogatus quoque a quodam amicissimo sibi, quid ita sparsum et incertum militiæ genus sequeretur; "Absiste," inquit, "istud quærere: nam, si hujus consilii mei interpretationem tunicam consciam sensero, continuo eam creari jubebo." Quorsum igitur ista dissimulatio eruditâ? aut quem finem habuit? Postquam vero et exercitum suum ignorantiam, et totam Celtiberiam errore, applicavit, cum alio cursum direxisset, subito ad Contrebiâ reflexit; eamque inopinatam et attonitam oppressit. Ergo, nisi mentem suam dolos scrutari cõvisisset, ad ultimam ei senectutem apud mœnia Contrebiæ armato sedendum foret.

*Externa.*

(1.) Agathocles autem, Syracusanorum rex, audax et callidus. Cum enim urbem ejus majore ex parte Carthaginienses occupâssent, exercitum suum in Afri-



cam trajecit; ut metum metu, vim vi discuteret; neque sine effectum. Nam, repentino ejus adventu percussi, Pœni libenter incolumitatem suam salute hostium redemerunt; pactique sunt ut eodem tempore et Africa Siculis, et Sicilia Punicis, armis liberaretur. Age, si Syracusarum mœnia tueri perseverâset, illa belli malis urgerentur; bona pacis fruenda securæ Carthagini reliquisset. Nunc inferendo quæ patiebatur, dum alienas potius lacescit opes, quam suas tuetur, quo æquiore animo regnum deseruit, eo tutius recepit.

(2.) Quid Hannibal Cannensi prælio? nonne aciem nostram, prius quam ad dimicandum descenderet, compluribus astutiæ [copulatam] laqueis, ad tam miserabilem perduxit exitum? Ante omnia enim providit, ut et solem et pulverem, qui ibi vento multus excitari solet, adversum haberet. Deinde partem copiarum suarum, inter ipsum prælii tempus de industriâ fugere jussit: quam cum a reliquo exercitu abruptam legio Romana sequeretur, trucidandam eam ab iis, quos in insidiis collocaverat, curavit. Postremo quadringentos equites subornavit, qui, simulatâ transitione, petierunt consulem: a quo jussi, more transfugarum, depositis armis, in ultimam pugnae partem secedere, dstrictis gladiis, quos inter tunicas et loricas abdiderant, poplites pugnantium Romanorum ceciderunt. Hæc fuit Punica fortitudo, dolis et insidiis et fallaciâ instructa: quæ nunc certissima circumventæ virtutis nostræ excusatio est; quoniam decepti magis quam victi sumus.

---

CAP. V.—*De Repulsis.*

- |                          |                       |
|--------------------------|-----------------------|
| 1. Q. Ælii Tuberonis.    | 4. Q. Metelli Macedo- |
| 2. P. Scipionis Nasicæ.  | nici.                 |
| 3. L. Æmilii Pauli.      | 5. L. Cornelii Sullæ. |
| 6. M. Catonis Uticensis. |                       |



Campi quoque repræsentata conditio ambitiosam aggredientes viam, ad fortius sustinendos parum prosperos comitiorum eventus, utiliter instruxerit: curia, propositis ante oculos clarissimorum virorum impulsis, ut non minore cum spe honores, ita prudentiore cum animi judicio petent: meminerintque nefas non esse, aliquid ab omnibus uni negari; cum sæpe numero singuli cunctorum voluntatibus resistere fas esse duxerint; [scientes] etiam, patientiâ quæri deesse, quod gratiâ impetrari nequirit.

((1.) Q. Ælius Tubero, a Q. Fabio Maximo, epulum populo nomine P. Africani patrui sui dante, rogatus ut triclinium sterneret, lectulos Punicanos pelliculis hædinis stravit, et, pro argenteis vasis, Samia exposuit. Cujus rei deformitas sic omnes offendit, ut, cum alioqui vir egregius haberetur, comitiisque præfatus candidatus in Campum, L. Paulo avo, et P. Africano avunculo nixus, descendisset, repulsâ inde detestatus abiret. Nam, ut privatim semper continentiam probabant, ita publice maxima cura splendoris ambita est. Quocirca Urbs non unius convivii numerum, sed totam se in illis pelliculis jacuisse credens, boorem epuli suffragiis suis vindicavit.

((2.) P. autem Scipio Nasica, togatæ potentiae clarissimum lumen, is qui consul Jugurthæ bellum iniecit; qui Matrem Idæam e Phrygiis sedibus ad nostras aras focosque migrantem sanctissimis manibus recepit; qui multas et pestiferas seditiones auctoritate suæ robore oppressit; quo principe senatus per quot annos gloriatus est; cum ædilitatem curulem obolescens peteret, manumque cujusdam, rustico opere ornatam, more candidatorum tenacius apprehendisset, sibi gratiâ interrogavit eum, num manibus solitus esset ambulare. Quod dictum, a circumstantibus expectum, ad populum manavit, causamque repulsæ Appioni attulit. Omnes namque rusticæ tribus, paupertatem sibi ab eo exprobratam judicantes, iram suam adversus contumeliosam ejus urbanitatem destrinxerunt.



runt. Igitur civitas nostra, nobilium juvenum ingenia ab insolentiâ revocando, magnos et utiles cives fecit; honoribusque, non patiendo eos a securis peti, debitum auctoritatis pondus adjecit.

(3.) Nullus error talis in L. Æmilio Paulo conspectus est: sed tamen aliquoties frustra consulatum petiit. Idemque, cum jam Campum repulsis suis fatigâsset, bis consul et censor factus, amplissimum dignitatis gradum obtinuit. Cujus virtutem injuriæ non fregerunt, sed acuerunt: quoniam quidem ipsa nota accensam cupiditatem summi honoris ardentiorum ad comitia detulit; ut populum, quem nobilitatis splendore et animi bonis movere non potuerat, pertinaciâ vinceret.

(4.) Q. autem Cæcilium Metellum pauci et mœsti amici, consulatûs repulsâ afflictum, tristitiâ ac rubore plenum, domum reduxerunt: eundem, de Pseudophilippo triumphantem, universus senatus lætum et alacrem in Capitolium prosecutus est. Achaïci etiam belli, cui summam manum L. Mummius adjecit, maxima pars ab hoc viro profligata est. Eine ergo populus consulatum negare potuit, cui mox duas clarissimas provincias aut daturus erat, aut debiturus, Achaïam et Macedoniam? Et quidem, hoc facto, meliore eo cive usus est. Intellexit enim quam industrie sibi gerendus esset consulatus, quem tanto labore impetrari senserat.

(5.) Quid tam excellens, quid tam opulentum, quam L. Sulla? divitias et imperia largitus est: leges vetustas abrogavit, novas tulit. Hic quoque in eo Campo, cujus postea dominus exstitit, repulsâ præturæ sugillatus est; omnia loca petiti honoris, si quis modo Deorum formam et imaginem futuræ ejus potentiae populo Romano repræsentâsset, impetraturus.

(6.) Sed, ut comitiorum maximum crimen referam, M. Porcius Cato, plus moribus suis præturæ decoris adjecturus, quam prætextu ejus splendoris ipse latu-



is, consequi illam a populo aliquando non potuit. Proxima dementiæ suffragia; quæ satis quidem graves venas erroris sui pependerit; quoniam, quem hominem Catoni negaverant, Vatinio dare coacti sunt. Ergo, si vere æstimare volumus, non Catoni tunc prætura, sed præturæ Cato negatus est.

—  
CAP. VI.—*De Necessitate.*

Pop. Rom. post cladem Cannensem.	4. Populi Romani bello Mariano.
Casilinatum in obsidione.	5. C. Cæsaris ad Mundam.
Prænestinorum militum in eâdem obsidione.	6. Populi Asiatici bello Parthico.

*Externorum.*

Cretensium a Q. Metello obsessorum.	2. Numantinorum a P. Scipione.
3. Calagurritanorum a Cn. Pompeio.	

Abominandæ quoque necessitatis amarissimæ leges, trunculentissima imperia, tum Urbem nostram, tum etiam exteras gentes, multa, non intellectu tantum, sed etiam auditu gravia, perpeti cœgerunt.

(1.) Nam aliquot adversis præliis secundo Punico bello exhaustâ militari juventute Romanâ, senatus, prætor Ti. Graccho consule, censuit, uti publice vi adversus propulsandorum hostium impetum emeretur: eâque de re per tribunos plebis ad populum rogatione, tres creati sunt viri, qui quatuor [et viginti] millia servorum comparaverunt: adactosque jurando, strenuam se fortemque operam duros, ad Pœni essent in Italiâ, datis armis, in castra pererunt. Ex Apuliâ etiam et a Fidiculis septua-



ginta atque ducenti ad supplementum equitatûs sunt emti. Quanta violentia est casûs acerbi! Quæ civitas ad id tempus ingenuæ quoque originis capite censos habere milites fastidierat, eadem cellis servilibus extracta corpora, et a pastoralibus casis collecta mancipia, velut præcipuum firmamentum, exercitui suo adjecit. Cedit ergo interdum generosus spiritus utilitati, et fortunæ viribus succumbit: ubi, nisi tutiora consilia legeris, speciosa sequenti concidendum est. Cannensis autem clades adeo urbem nostram vehementer confudit, ut, M. Junii operâ, dictaturâ rempublicam administrantis, spolia hostium affixa templis, Deorum numini consecrata, instrumento militiæ futura, convellerentur, ac prætextati pueri arma induerent; addictorum etiam, et capitali crimine damnatorum, sex millia conscriberentur. Quæ si per se adspiciantur, aliquid ruboris habeant: si autem, admotis necessitatis viribus, ponderentur, sævitiae temporis convenientia præsidia videantur. Propter eandem cladem senatus Otacilio, qui Siciliam, et Cornelio Mammulæ, qui Sardiniam pro prætoribus obtinebant, querentibus quod neque stipendium neque frumentum classibus eorum et exercitibus socii præberent; affirmantibus etiam, ne habere quidem eos, unde id præstare possent, rescripsit, "ærarium longinquis expensis non sufficere: proinde, quo pacto tantæ inopiæ succurrendum esset, ipsi viderent." His literis quid aliud quam imperii sui gubernacula e manibus abjecit? Siciliamque et Sardiniam, benignissimas urbis nostræ nutrices, gradus et stabilimenta bellorum, tam multo sudore et sanguine in jus ac potestatem redactas, paucis verbis, te scilicet, Necessitate, jubente, dimisit.

(2.) Eadem Casilinales, obsidione Hannibalis clausos, alimentorumque facultate defectos, lora necessariis vinculorum usibus subducta, eque scutis detractas pelles, ferventi resolutas aquâ, mandere voluisti. Quid illis, si acerbiter casûs intueare, mise-



ius? si constantiam respicias, fidelius? qui, ne a Romanis desciscerent, tali cibi genere uti sustinuerunt; cum pinguissima arva sua fertilissimosque campos mœnibus suis subjectos intuerentur. Itaque Campanæ urbis, quæ Punicam feritatem deliciis suis cupidè fovit, in propinquo situm Casilinum, modo rarâ virtute clarum, perseverantis amicitiae pignore impios oculos verberavit.

(3.) In illâ obsidione et fide cum trecenti Prænestini permanerent, evenit ut ex his quidam murem apertum ducentis potius denariis vendere, quam ipse evadendi famis gratiâ consumere mallet. Sed (credo) deorum providentia et venditori et emtori, quem merque merebatur, exitum attribuit. Avaro enim omne consumto, manubiis sordium suarum frui non auit: æqui animi vir ad salutarem impensam faciendum, care quidem, verum necessarie, comparato cibo exivit.

(4.) C. autem Mario et Cn. Carbone consulibus bello civili cum L. Sullâ dissidentibus, quo tempore cum reipublicæ victoria quærebatur, sed præmium victoriæ res erat publica, senatûs-consulto aurea atque argentea templorum ornamenta, ne militibus stipendia crederentur, conflata sunt. Digna enim erat causa, hinc illi crudelitatem suam proscriptione civium satiant, ut Dii immortales spoliarentur! Non ergo Patrum conscriptorum voluntas, sed tua, teterrima Necessitas, truculenta manus illi consulto stilum immisit.

(5.) Divi Julii exercitus, id est, invicti ducis intacta dextera, cum armis Mundam clausisset, aggeribus exstruendo materia deficeret, congerie hostilium cauerum, quam desideraverat altitudinem instruxit: quoque tragulis et pilis, quia roboreæ sudes deerant, aggeris novæ molitionis necessitate usus, vallavit.

(6.) Atque, ut divinam filii mentionem cœlestis patris recordationi subnectam, cum effusus se in internas provincias Parthorum rex Phraates videre-



tur, vicinæque imperio ejus regiones subitâ indieti tumultûs denuntiatione quaterentur; tanta in Bosporano tractu commeatûs penuria incessit, ut sex milibus denariis singula vasa olei, frumentique modiis totidem mancipia, permutarentur. Sed amarissimam tempestatem Augusti cura, tutelæ tunc terrarum vacans, dispulit.

*Externa.*

(1.) Cretensibus nihil tale præsidii affulsit; qui, obsidione Metelli ad ultimam usque penuriam compulsi, suâ, jumentorumque suorum urinâ sitim torse-runt, justius dixerim, quam sustentârunt; quia, dum vinci timent, id passi sunt, quod eos ne victor quidem pati cöegisset.

(2.) Numantini autem, a Scipione vallo et aggere circumdati, cum omnia, quæ famem eorum trahere poterant, consumsissent, ad ultimum humanorum corporum dapibus usi sunt. Quapropter, captâ jam urbe, complures inventi sunt, artus et membra trucidatorum corporum sinu suo gestantes. Nulla est in his necessitatis excusatio: nam, quibus mori licuit, sic vivere necesse non fuit.

(3.) Horum trucem pertinaciam in consimili facinore Calagurritanorum execrabilis impietas supergressa est: qui, quo perseverantius interemti Sertorii cîneribus, obsidionem Cn. Pompeii frustrantes, fidem præstarent; quia nullum jam aliud in urbe eorum supererat animal, uxores suas natosque ad usum nefariæ dapis verterunt. Quoque diutius armata juven-tus viscera sua visceribus suis aleret, infelices cadaverum reliquias salire non dubitavit. En quam aliquis in acie hortaretur, ut pro salute conjugum et liberorum fortiter dimicaret! Ex hoc nimirum hoste, tanto duci pœna magis quam victoria petenda fuit; quia plus vindicatus [libertatis,] quam victus gloriæ afferre potuit; cum omne serpentum ac ferarum genus, com-paratione sui, titulo feritatis superârit. Nam quæ illis



dulcia vitæ pignora proprio spiritu cariora sunt, ea  
Calagurritanis prandia atque cœnæ exstiterunt.

CAP. VII.—*De Testamentis rescissis.*

- |  |                                     |
|--|-------------------------------------|
| 1.. Patris, qui filium ex-<br>hæredaverat. | 4. Septiciæ, Trachalorum<br>matris. |
| 2.. M. Anneii Carseolani.                  | 5. Terentii cujusdam.               |
| 3.. C. Tettii.                             | 6. Næviani cujusdam.                |
| 7. Juventii cujusdam.                      |                                     |

Vacemus nunc negotio, quod actorum hominis et  
præcipuæ curæ, et ultimi est temporis; considere-  
musque quæ testamenta aut rescissa sunt legitime  
facta; aut, cum merito rescindi possent, rata manse-  
runt; quæve ad alios, quam qui exspectabant, ho-  
morem hæreditatis transtulerunt.

(1.) Atque ista, ut ordine, quo proposui, exsequar,  
militantis cujusdam pater, cum de morte filii falsum e-  
mastris nuntium accepisset, aliis hæredibus scriptis,  
cessit. Peractis deinde stipendiis, adolescens rever-  
sus, domum, errore patris, impudentiâque amicorum,  
ibi clausam reperit. Quid enim illis inverecundius?  
ilorem juventæ pro republicâ absumserat, maximos  
labores, et plurima pericula toleraverat, adverso cor-  
pore exceptas ostendebat cicatrices; et postulabat, ne  
vitos ejus lares, otiosa ipsi urbi onera, possiderent.  
itaque, depositis armis, coactus est in foro togatam  
ingredi militiam. Acerbe: cum improbissimis enim  
hæredibus de paternis bonis apud centumviros con-  
tendit: omnibusque non solum consiliis, sed etiam  
sententiis, superior discessit.

(2.) Item M. Anneii Carseolani, splendidissimi  
quitis Romani, filius, a Sufenate avunculo suo ad-  
potatus, testamentum naturalis patris, quo præteritus  
erat, apud centumviros rescidit; cum in eo Tullianus,



Pompeii Magni familiaris, ipso quidem Pompeio signatore, hæres scriptus esset. Itaque plus illi in iudicio cum excellentissimi viri gratiâ, quam cum parentis cineribus, negotii fuit. Cæterum, quamvis utraque hæc adversus eum nitebantur, tamen paterna bona obtinuit. Nam L. quidem Sextilius et P. Popillius, quos M. Anneius sanguine sibi conjunctos, eâdem ex parte, quâ Tullianum, hæredes fecerat, sacramento cum adolescentulo contendere ausi non sunt; tametsi præcipuis eo tempore Magni viribus ad defendendas tabulas testamenti invitari poterant. Et aliquantulum adjuvabat hæredes, quod M. Anneius in Sufenatis familiam ac sacra transierat. Sed arctissimum inter homines procreationis vinculum, patris simul voluntatem et principis viri auctoritatem superavit.

(3.) C. autem Tettium, infantem a patre exhæredatum, Petroniâ matre, quam Tettius, quoad vixit, in matrimonio habuerat, natum, Divus Augustus in bona paterna ire decreto suo iussit; patris patriæ animo usus: quoniam Tettius in proprio jure procreato filio, summâ cum iniquitate, paternum nomen abrogaverat.

(4.) Septicia quoque, mater Trachalorum Ariminsium, filiis irata, in contumeliam eorum, cum jam parere non posset, Publicio seni admodum nupsit, testamento etiam utroque præterito. A quibus aditus Divus Augustus, et nuptias mulieris et suprema iudicia improbavit. Nam hæreditatem maternam filios habere iussit; dotem, quia non creandorum liberorum causâ conjugium intercesserat, virum retinere vetuit. Si ipsa æquitas hac de re cognosceret, possetne justius aut gravius pronuntiare? Spernis, quos genuisti: nubis effleta: testamenti ordinem violento animo confundis; neque erubescis ei totum patrimonium addicere, cujus pollincto jam corpori marcidam senectutem tuam substravisti! Ergo, dum sic te geris, ad inferos usque cœlesti fulmine afflata es.

(5.) Egregia quoque C. Calpurnii Pisonis, prætoris Urbis, constitutio. Cum enim ad eum Terentius,



ex octo filiis, quos in adolescentiam perduxerat, ab uno in adoptionem dato exhæredatum se, querelam dedulisset; bonorum adolescentis possessionem ei dedit, hæredesque lege agere passus non est. Movit profecto Pisonem patria majestas, donum vitæ, beneficium educationis: sed aliquid etiam flexit circumstantium liberorum numerus, quod cum patre septem fratres impie exhæredatos videbat.

(6.) Quid? Mamerci Æmilii Lepidi consulis quam grave decretum! Genucius quidam, Matris Magnæ Gallus, a Cn. Oreste prætore Urbis impetraverat, ut restitui se in bona Næviani juberet, quorum possessionem secundum tabulas testamenti ab ipso acceperat. Appellatus Mamercus a Surdino, cujus libertus Genucium hæredem fecerat, prætoriam jurisdictionem abrogavit; quod diceret, "Genucium, amputatis [sui] ipsius sponte genitalibus corporis partibus, neque virorum neque mulierum numero haberi debere." Conveniens Mamercus, conveniens principi senatûs decretum; quo provisum est, ne obscenâ Genucii præsentia, inquinatâque voce, tribunalia magistratuum sub specie petiti juris polluerentur.

(7.) Multo Q. Metellus prætorem urbanum severiorem egit, quam Orestes gesserat: qui Vetilio leononi bonorum Juventii possessionem secundum tabulas testamenti non dedit; quia vir nobilissimus et gravissimus fori ac lupanaris separandam conditionem existimavit: nec aut factum illius comprobare voluit, qui fortunas suas in stabulum contaminatum projecebat; aut huic, tamquam integro civi, jura reddere, qui ab omni honesto vitæ genere abruperat.



CAP. VIII.—*De ratis Testamentis et insperatis.*

- |                         |                          |
|-------------------------|--------------------------|
| 1. Sempronii Tuditani.  | 5. Q. Cæcili.            |
| 2. Æbuciae.             | 6. T. Marii.             |
| 3. Q. Metelli.          | 7. L. Valerii Heptachor- |
| 4. Fratris Pompeii Rhe- | di.                      |
| gini.                   | 8. T. Barruli.           |
| 9. M. Popillii.         |                          |

His rescissorum testamentorum exemplis contenti, attingamus ea, quæ rata manserunt, cum causas haberent, propter quas rescindi possent.

(1.) Quam certæ, quam etiā notæ insanix Tuditanus! utpote qui populo nummos sparserit, togamque, velut tragicam vestem, in foro trahens, maximo cum hominum risu conspectus fuerit, ac multa his consentanea fecerit. Testamento filium instituit hæredem: quod Ti. Longus, sanguine proximus, hastæ iudicio subvertere frustra conatus est. Magis enim centumviri, quid scriptum esset in tabulis, quam quis eas scripsisset, considerandum existimaverunt.

(2.) Vita Tuditani demens: Æbuciae autem, quæ L. Menenii Agrippæ uxor fuerat, tabulæ testamenti plenæ furoris. Nam, cum haberet duas simillimæ probitatis filias, Plætoriam et Afraniam, animi sui potius inclinatione provecta, quam ullis alterius injuriis aut officiis commota, Plætoriam tantummodo hæredem instituit: filiis autem Afraniæ, ex suo admodum amplo patrimonio, [viginti nummûm] legavit. Afrania tamen cum sorore sacramento contendere noluit; testamentumque matris patientiâ honorare, quam iudicio convellere, satius esse duxit; eo se ipsa indigniorem injuriâ ostendens, quo eam æquiore animo sustinebat.

(3.) Minus mirandum errorem muliebrem Q. Metellus fecit. Is namque, plurimis et celeberrimis ejus-



hem nominis viris in Urbe nostrâ vigentibus; Clau-  
diorum etiam familiâ, quam arctissimo sanguinis vin-  
culo contingebat, florente, Carrinatem solum hæredem  
reliquit: nec hocce ejus testamentum quisquam at-  
tentavit.

(4.) Item Pompeius Rheginus, vir Transalpinæ re-  
gionis, cum testamento fratris præteritus esset, et, ad  
comparguendam iniquitatem ejus, binas tabulas testamen-  
torum suorum in comitio incisas, habitâ utriusque or-  
dinis maximâ frequentiâ, recitâset; in quibus magnâ  
ex parte hæres frater erat scriptus, prælegabaturque  
centies et quinquagies sestertium; multum ac diu  
inter assentientes indignationi suæ amicos questus,  
quod ad hastæ judicium attinuit, cineres fratris quie-  
scere esse passus est. Et erant ab eo instituti hæredes,  
neque sanguine patrio pares, neque proximi; sed et  
alieni et humiles; ut non solum flagitiosum silentium,  
sed etiam prælatio contumeliosa, videri posset.

(5.) Æque felicitis impunitatis, sed nescio an te-  
rioris hæc delicti testamenta. Q. Cæcilius L. Lu-  
culli promptissimo studio, maximâque liberalitate, et  
honestum dignitatis gradum et amplissimum patrimo-  
nium consecutus, cum præ se semper tulisset, unum  
sibi esse hæredem; moriens etiam annulos ei  
quos tradidisset; Pomponium Atticum testamento  
relinxit, omniumque bonorum reliquit hæredem.  
Sed fallacis et insidiosi cadaver populus Romanus  
servicibus recte circumdatum, per viam traxit. Ita-  
que nefarius homo filium quidem et hæredem habuit,  
quem voluit; funus autem et exsequias, quales me-  
ruit.

(6.) Neque aliis dignus fuit T. Marius Urbinas;  
ab infimo militiæ loco, beneficiis Divi Augusti  
imperatoris ad summos castrenses honores perductus,  
et uberrimis quæstibus locuples factus, non  
cæteris vitæ temporibus ei se fortunas suas re-  
linquere, a quo acceperat, prædicavit, sed etiam pridie



quam exspiraret, idem istud ipsi Augusto dixit; cum interim ne nomen quidem ejus tabulis testamenti adjecerit.

(7.) L. autem Valerius, cui cognomen Heptachordo fuit, togatum hostem Cornelium Balbum expertus, utpote operâ ejus et consilio compluribus privatis vexatus litibus, ad ultimumque, subjecto accusatore, capitali crimine accusatus, præteritis advocatis et patronis suis, solum hæredem reliquit; nimîâ consternatione, quæ animum ejus transversum egit, depravatus. Amavit enim sordes suas, et dilexit pericula, et damnationem votis expetivit; auctorem harum rerum benevolentîâ, propulsatores odio, insectus.

(8.) T. Barrulus Lentulo Spintheri, cujus amantissimum animum, liberalissimamque amicitiam senserat, decedens suos annulos, perinde atque unico hæredi, tradidit, quem nullâ ex parte hæredem relinquebat. Quantum illo momento temporis conscientia (si modo vires, quas habere creditur, possidet) a teterrimo homine supplicium exegit! Inter ipsam enim fallacis et ingratae culpæ cogitationem, spiritum posuit, quasi tortore aliquo mentem ejus intus cruciante; quod animadvertibat e vitâ ad mortem transitum suum et superis Diis invisum esse, et inferis detestabilem futurum.

(9.) M. vero Popillius senatorii ordinis Oppium Gallum, ab ineunte ætate familiarissimum sibi, moriens, pro vetusto jure amicitiae, et vultu benigno respexit, et verbis magnum præ se amorem ferentibus prosecutus est. Unum etiam de multis, qui assidebant, ultimo complexu et osculo dignum judicavit; insuperque annulos quoque suos ei tradidit: videlicet ne quid ex eâ hæreditate, quam non erat aditurus, amitteret. Quos ocyus vir diligens, sed morientis amici plenum contumeliae ludibrium, in locellum repositos et a præsentibus assignatos, diligentissime



hæredibus illius, exhæres ipse, reddidit. Quid hoc loco inhonestius? aut quid intempestivius? Senator populi Romani, curiâ egressus, homo vitæ fructibus continuo cariturus, sanctissima jura familiaritatis, morte pressis oculis, et spiritu supremos anhelitus credente, scurrili lusu sugillanda sibi desumsit.



VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIVM  
LIBER OCTAVVS.

---

CAP. I.—*De Judiciis publicis insignibus.*

*Quibus absoluti*

- |                                  |   |
|----------------------------------|---|
| 1. M. Horatius Terge-<br>minus.  | 9. A. Atilius Calati-<br>nus.           |
| 2. Ser. Sulpicius Galba.         | 10. M. Æmilius Scaurus<br>junior.       |
| 3. A. Gabinius.                  | 11. L. Aurelius Cotta.                  |
| 4. P. Claudius Pulcher.          | 12. Calidius Bononien-<br>sis.          |
| 5. Tuccia, virgo Vestalis.       | 13. Clœlii duo, T. F.<br>Tarracinenses. |
| 6. L. Calpurnius Piso.           |   |
| 7. Q. Flavius augur.             |   |
| 8. C. Cosconius Cali-<br>dianus. |   |

*Damnati*

- |                         |                                   |
|-------------------------|-----------------------------------|
| 1. L. Scipio Asiaticus. | lius, L. Sextilius,<br>triumviri. |
| 2. C. Decianus.         |                                   |
| 3. Sex. Titius.         | 6. P. Villius triumvir.           |
| 4. Claudia, Ap. Cæci F. | 7. M. Æmilius Porcina.            |
| 5. M. Mulvius, Cn. Lol- | 8. Paterfamilias quidam.          |

*Ambustæ duæ.*

1. Mulier matricida.
2. Materfamilias quædam.



*Absoluti.*

Nunc quoque, ut æquiore animo ancipites judiciorum motus tolerantur, recordemur invidiâ laborantes, quibus de causis aut absoluti sunt, aut damnati.

(1.) M. Horatius, interfectæ sororis crimine a Tullio rege damnatus, ad populum provocato judicio, absolutus est. Quorum alterum atrocitas necis movit, alterum causa flexit; quia immaturum virginis amorem severe magis quam impie punitum existimabat. Itaque, forti punitione, liberata fratris dextera tantum consanguineo, quantum hostili cruore, gloriæ haurire potuit.

(2.) Acrem se tunc pudicitiae custodem populus Romanus, postea plus justo placidum judicem, præstitit. Cum a Libone tribuno plebis Ser. Galba pro Rostris vehementer increparetur, quod Lusitanorum magnam manum, interpositâ fide, prætor in Hispaniâ interemisset, actionique tribuniciae M. Cato, ultimæ senectutis, oratione suâ, quam in "Origines" retulit, subscriberet; reus, pro se jam nihil recusans, parvulos liberos suos, et Galli sanguine sibi conjunctum filium, fidens commendare cœpit: eoque facto mitigatâ conceptione, qui omnium consensu periturus erat, pæne nullum triste suffragium habuit. Misericordia ergo illam quaestionem, non æquitas, rexit; quoniam quæ innocentiae tribui nequierat absolutio, respectui puerorum data est.

(3.) Consentaneum, quod sequitur. A. Gabinius, in maximo infamiæ suæ ardore suffragiis populi, C. Memmio accusatore, subjectus, abruptæ esse spei videbatur; quoniam et accusatio partes suas plene exhibebat, et defensionis præsidia invalidâ fide nitebantur; et qui judicabant, irâ præcipiti, pœnam hominis cupide expetebant. Igitur lictor et carcer ante oculos obversabantur; cum interim omnia ista propitiæ Fortunæ interventu dispulsa sunt. Filius namque Ga-



binii, Sisenna, consternationis impulsu ad pedes se Memmii supplex prostravit: inde aliquod fomentum procellæ petens, unde totus impetus tempestatis eruperat. Quem truci vultu a se victor insolens repulsum, excusso e manu annulo, humi jacere aliquamdiu passus est. Quod spectaculum fecit, ut Lælius, tribunus plebis, approbantibus cunctis, Gabinium dimitti juberet, ac documentum daretur, neque secundarum rerum proventu insolenter abuti, neque adversis propere quemquam debilitari oportere.

(4.) Idque proximo exemplo æque patet. P. Claudius, nescio religionis major an patriæ injuria, (siquidem illius vetustissimum morem neglexit, hujus pulcherrimam classem amisit) infesto populo objectus, cum effugere debitam pœnam nullo modo posse crederetur, subito coorti imbris beneficio tutus fuit a damnatione: discussâ enim quæstione, aliam, velut Diis interpellantibus, de integro instaurari non placuit. Ita, cui maritima tempestas causæ dictionem contraxerat, cœlestis salutem attulit.

(5.) Eodem auxilii genere Tucciæ, virginis Vestalis, incesti criminis reæ, castitas infamiæ nube obscurata emersit: quæ, conscientiam certæ sinceritatis suæ, spem salutis ancipiti argumento ausa petere est. Arrepto enim cribro, "Vesta," inquit, "si sacris tuis castas semper admovi manus, effice, ut hoc hauriam e Tiberi aquam, et in ædem tuam perferam." Audaciter et temere jactis votis sacerdotis rerum ipsa natura cessit.

(6.) Item L. Piso a P. Claudio Pulchro accusatus, quod graves et intolerabiles injurias sociis intulisset, haud dubiæ ruinæ metum fortuito auxilio vitavit. Namque, per id ipsum tempus, quo tristes de eo sententiæ ferebantur, repentina vis nimbi incidit: cumque prostratus humi pedes judicum oscularetur, os suum cœno replevit. Quod conspectum totam quæstionem a severitate ad clementiam et mansuetudinem transtulit; quia satis jam graves eum pœnas sociis



ddedisse arbitrati sunt, huc deductum necessitatis, ut abjicere se tam suppliciter, aut attollere tam deformiter, cogeretur.

(7.) Subnectam duos accusatorum suorum culpâ absolutos. Q. Flavius augur, a C. Valerio ædili ad populum reus actus, cum quatuordecim tribuum suffragiis damnatus esset, proclamavit se innocentem opprimi. Cui Valerius æque clarâ voce respondit, “nihil essuâ interesse, nocensne an innoxius periret, dummodo opperiret.” Quâ violentiâ dicti, reliquas tribus adversario donavit. Abjecerat inimicum: eundem, dum pro certo pessumdatum credidit, erexit; victoriamque in ipsâ victoriâ perdidit.

(8.) C. etiam Cosconium, Serviliâ lege reum, propter plurima et evidentissima facinora, sine ullâ dubitatione nocentem, Valerii Valentini accusatoris ejus recitatum in judicio carmen, quo puerum prætextatum, et ingenuam virginem a se corruptam pœtico joco significaverat, erexit. Siquidem judices iniquum rati sunt, eum victorem dimittere, qui palmam non ex alio ferre, sed de se dare merebatur. Magis ergo Valerius in Cosconii absoluteione damnatus, quam Cosconius in causâ suâ liberatus est.

(9.) Attingam eos quoque, quorum salus, propriis obruta criminibus, proximorum claritati donata est. A. Atilium Calatinum, Soranorum oppidi proditione reum admodum infamem, imminentis damnationis periculo Q. Maximi soceri pauca verba subtraxerunt; quibus affirmavit, “si in eo crimine sontem illum ipse comperisset, diremturum se fuisse affinitatem.” Continuo enim populus pæne jam exploratam sententiam suam unius judicio concessit; indignum ratus ejus testimonio non credere, cui difficillimis reipublicæ temporibus bene se exercitus credidisse meminerat.

(10.) M. quoque Æmilius Scaurus, repetundarum reus, adeo perditam et comploratam defensionem in iudicium attulit, ut, cum accusator diceret, lege sibi



centum atque viginti hominibus denuntiare testimonium licere, seque non recusare quo minus absolveretur, si totidem nominâsset, quibus in provinciâ nihil abstulisset; tam bonâ conditione uti non potuerit. Tamen, propter vetustissimam nobilitatem, et recentem memoriam patris, absolutus est.

(11.) Sed quemadmodum splendor amplissimorum virorum in protegendis reis plurimum valuit, ita in opprimendis non sane multum potuit. Quin etiam evidenter noxiis, dum eos acrius impugnat, profuit. P. Scipio Æmilianus L. Cottam ad prætorem accusavit. Cujus causa, quamquam gravissimis criminibus erat confossa, septies ampliata, et ad ultimum octavo judicio absoluta est: quia homines sapientissimi verebantur, ne præcipuæ accusatoris amplitudini damnatio ejus donata existimaretur. Quos hæc secum locutos crediderim: “Nolumus, caput alterius petentem, in judicium triumphos et tropæa, spoliaque, ac devictarum navium rostra, deferre. Terribilis sit is adversus hostem: civis vero salutem, tanto fulgore gloriæ subnixus, ne insequatur.”

(12.) Tam vehementes judices adversus excellentissimum accusatorem, quam mites in longe inferioris fortunæ reo. Calidius Bononiensis, in cubiculo mariti noctu deprehensus, cum ob id causam adulterii diceret, inter maximos et gravissimos infamiæ fluctus emersit; tamquam fragmentum naufragii, leve admodum genus defensionis amplexus. Affirmavit enim se ob amorem pueri servi eo esse perductum. Suspectus erat locus, suspectum tempus, suspecta matris-familiæ persona, suspecta etiam adolescentia ipsius: sed crimen libidinis confessio intemperantiæ liberavit.

(13.) Remissioris hoc, illud aliquanto gravioris materiæ exemplum. Cum parricidii causam duo fratres Clœlii dicerent, splendido Tarracinæ loco nati, quorum pater T. Clœlius, in cubiculo quiescens, filiis altero lecto cubantibus, erat interemtus; neque aut servus quisquam aut liber inveniretur, ad quem su-



aspicio cædis pertineret; hoc uno nomine absoluti sunt, quia iudicibus planum factum est, illos aperto ostio inventos esse dormientes. Somnus, innoxiae securitatis certissimus index, miseris opem tulit. Judicatum est enim, rerum naturam non recipere, ut, occiso patre, supra vulnera et cruorem ejus, quietem capere potuerint.

*Damnati.*

(1.) Percurremus nunc eos, quibus, in causæ dictione, magis, quæ extra quæstionem erant, nocuerunt, quam sua innocentia opem tulit. L. Scipio, post speciosissimum triumphum de rege Antiocho ductum, perinde ac pecuniam ab eo accepisset, damnatus est: non (puto) quod pretio corruptus fuerat, ut illum, totius Asiæ dominum, et jam Europæ victrices manus injicientem, ultra Taurum montem submoveret: sed alioquin vir sincerissimæ vitæ, et ab hac suspitione procul remotus, invidiæ, quæ tunc in duorum fratrum inelytis cognominibus habitabat, resistere non potuit.

(2.) At Scipioni quidem maximus fortunæ fulgor, CC. autem Deciano, spectatæ integritatis viro, vox sua exitium attulit. Nam cum P. Furium inquinatissimæ vitæ pro Rostris accusaret, quia quâdam in parte actionis de morte L. Saturnini queri ausus fuerat, nec eum damnavit, et insuper ei pœnas addictas perpendit.

(3.) Sex. quoque Titium similis casus prostravit. Erat innocens; erat agrariâ lege latâ gratosus apud populum. Tamen, quia Saturnini imaginem domi habuerat, suffragiis eum tota cognitio oppressit.

(4.) Adjiciatur his Claudia, quam, insontem crimine, votum impium subvertit: quia, cum, a ludis domum rediens, turbâ elideretur, optaverat, ut frater suus, maritimarum virium nostrarum præcipua jacitura, revivisceret; sæpiusque consul factus, infelici ductu nimis magnam Urbis frequentiam minueret.

(5.) Possumus et ad illos brevi diverticulo trans-



gredi, quos, leves ob causas, damnationis incursus abripuit. M. Mulvius, Cn. Lollius, L. Sextilius, triumviri, quod ad incendium, in Sacra viâ ortum, extinguendum tardius venerant, a tribunis plebis die dictâ, ad populum damnati sunt.

(6.) Item P. Villius, triumvir nocturnus, a P. Aquilio tribuno plebis accusatus, populi iudicio condidit, quia vigilias negligentius circumierat.

(7.) Admodum severæ notæ et illud populi iudicium, cum M. Æmilius Porcinus, a L. Cassio accusatum crimine nimis sublime exstructæ villæ in Alsiensi agro, gravi multâ affecit.

(8.) Non suppressenda illius quoque damnatio, qui, pueruli sui nimio amore correptus, rogatus ab eo ruri ut omasum in cœnam fieri juberet, cum bubulæ carnis in propinquo emendæ nulla facultas esset, domito bove occiso, desiderium ejus explevit: eoque nomine publicâ quæstione afflictus est; innocens, nisi tam prisco sæculo natus esset.

#### *Ambustæ.*

(1.) Atque ut eos quoque referamus, qui, in discrimen capitis adducti, neque damnati neque absoluti sunt: apud M. Popillium Lænatem prætorem quædam, quod matrem fuste percussam interemerat, causam dixit: de quâ neutram in partem latæ sententiæ sunt; quia abunde constabat, eandem, veneno necatorum liberorum dolore commotam, quos avia filiæ infensa sustulerat, parricidium ultam esse parricidio: quorum alterum ultione dignum, alterum absolute non dignum iudicatum est.

(2.) Eâdem hæsitazione P. Dolabellæ, proconsulari imperio Asiam obtinentis, animus fluctuatus est. Materfamilias Smyrnæa virum et filium interemit, cum ab his optimæ indolis juvenem, quem ex priore viro enixa fuerat, occisum comperisset. Quam rem Dolabella, ad se delatam, Athenas ad Areopagi cognitionem relegavit; quia ipse neque liberare cædibus dua-



us contaminatam, neque punire eam justo dolore impulsam, sustinebat. Consideranter et mansuete populi Romani magistratus: sed Areopagitæ quoque non minus sapienter; qui, inspectâ causâ, et accusationem et ream post centum annos ad se reverti iusserunt; eodem affectu moti, quo Dolabella. Sed ille transferendo quæstionem, hi differendo, damnandi atque absolvendi inexplicabilem cunctationem mutabant.

CAP. II.—*De privatis Judiciis insignibus.*

*Quibus damnati*

- |                            |                                       |
|----------------------------|---------------------------------------|
| 1. T. Claudius Centumalus. | 3. C. Titinius, Minturnensis.         |
| 2. Otacilia Laterensis.    | 4. Quidam ob equi vecturam longiorem. |

Publicis judiciis adjiciam privata, quorum magis æquitas quæstionum delectare, quam immoderata turba offendere lectorem poterit.

(1.) Claudius Centumalus, ab auguribus jussus altitudinem domûs suæ, quam in Cœlio monte habebat, submittere, quia his ex arce augurium capientibus officiebat, vendidit eam Calpurnio Lanario; nec indicavit, quod imperatum a collegio augurum erat. A quibus Calpurnius demoliri domum coactus, M. Porcium Catonem, inclyti Catonis patrem, arbitrum Claudio addixit, et formulam, "Quidquid sibi dare accere oporteret ex fide bonâ." Cato, ut est edoctus, per industriâ Claudium edictum sacerdotum suppressisse, continuo illum Calpurnio damnavit; summâ quidem cum æquitate; quia bonæ fidei venditorem, nec commodorum spem augere, nec incommodorum cognitionem obscurare, oportet.

(2.) Notum suis temporibus iudicium commemo-



ravi: sed nec, quod relaturus quidem sum, oblitteratum est silentio. C. Visellius Varro, gravi morbo correptus, trecenta millia nummum ab Otaciliâ Laterensi, cum quâ commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est; eo consilio, ut, si decessisset, ab hæredibus eam summam peteret; quam legati genus esse voluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. Evasit deinde Visellius ex illâ tempestate adversus vota Otaciliæ: quæ, offensa, quod spem prædæ suæ morte non maturâset, ex amicâ obsequenti subito destitutam fœneratricem agere cœpit, nummos petendo; quos, ut fronte inverecundâ, ita inani stipulatione captaverat. De quâ re C. Aquilius, vir magnæ auctoritatis, et scientiâ juris civilis excellens, iudex addictus, adhibitis in consilium principibus civitatis, prudentiâ et religione suâ mulierem repulit. Quod si eâdem formulâ et Varro damnari, et adversaria absolvi, potuisset, ejus quoque non dubito quin turpem et inconcessum errorem libenter castigaturus fuerit. Nunc privatæ actionis calumniam ipse compescuit: adulterii crimen publicæ quæstioni vindicandum reliquit.

(3.) Multo animosius, et ut militari spiritu dignum erat, se in consimili genere judicii C. Marius gessit. Nam, cum C. Titinius Minturnensis Fanniam uxorem, quam impudicam de industriâ duxerat, eo crimine repudiatam, dote spoliare conaretur; sumtus inter eos iudex, in conspectu habitâ quæstione, seductum Titinium monuit, ut incepto desisteret, ac mulieri dotem redderet. Quod cum sæpius frustra fecisset, coactus ab eo sententiam pronuntiare, mulierem impudiciæ ream sestertio nummo, Titinium summâ totius dotis, damnavit; præfatus, "Idcirco se hunc judicandi modum secutum, quod liqueret sibi, Titinium, patrimonio Fanniæ insidias struentem, impudicæ conjugium expetisse." Fannia autem hæc est, quæ postea Marium, hostem a senatu judicatum, cœnoque paludis, quâ extractus erat, oblitum, etiam in



domum suam custodiendum Minturnis deductum, ope quantâcumque potuit, adjuvit; memor, quod impudica judicata esset, suis moribus; quod dotem servâset, illius religioni, acceptum ferri debere.

(4.) Multus sermo eo etiam judicio manavit, in quo quidam furti damnatus est, quod equo, cujus usus illi usque Ariciam commodatus fuerat, ulteriore ejus municipii clivo vectus esset. Quid aliud hoc loci quam verecundiam illius sæculi laudemus, in quo tam minuti a pudore excessus puniebantur?

---

(CAP. III.—*De Mulieribus, quæ Causas apud Magistratus egerunt.*

1. Amæsia Sentia.
2. Afrania, Licinii Buccionis.
3. Hortensia, Q. F.

Ne de his quidem feminis tacendum est, quas conditio naturæ, et verecundiæ stola, ut in foro et judiciis tacerent, cohibere non valuit.

(1.) Amæsia Sentia, rea, causam suam, L. Titio prætore judicium cogente, maximo populi concursu eegit: partesque omnes ac numeros defensionis non solum diligenter, sed etiam fortiter exsecuta, et primâ actione, et pæne cunctis sententiis, liberata est. Quam, quia sub specie feminæ virilem animum gerebat, Androgynen appellabant.

(2.) G. vero Afrania, Licinii Buccionis senatoris uxor, prompta ad lites contrahendas, pro se semper apud prætorem verba fecit; non quod advocatis deficiebatur, sed quod impudentiâ abundabat. Itaque, inusitatis foro latratibus assidue tribunalia exercendo, muliebris calumniæ notissimum evasit exemplum; adeo ut, pro crimine, improbis feminarum moribus G. Afraniæ nomen objiciatur. Prorogavit autem spi-



ritum suum ad C. Cæsarem iterum, et P. Servilium coss. Tale enim monstrum, magis, quo tempore extinctum, quam quo sit ortum, memoriæ tradendum est.

(3.) Hortensia vero, Q. Hortensii filia, cum ordo matronarum gravi tributo a triumviris esset oneratus, nec quisquam virorum patrocinium eis accommodare auderet, causam feminarum apud triumviros et constanter et feliciter egit. Repræsentatâ enim patris facundiâ, impetravit ut major pars imperatæ pecuniæ his remitteretur. Revixit tum muliebri stirpe Q. Hortensius, verbisque filiæ adspiravit: cujus si virilis sexûs posteri vim sequi voluissent, Hortensianæ eloquentiæ tanta hæreditas unâ feminæ actione abscisa non esset.

---

CAP. IV.—*De Quæstionibus*

*habitis a*

1. M. Agrii servo.
2. Alexandro, C. Fannii.
3. Philippo, Fulvii Flacci.

Atque, ut omnes judiciorum numeros exsequamur, quæstiones, quibus aut creditum non est, aut temere habita fides est, referamus.

(1.) M. Agrii argentarii servus Alexandrum C. Fannii servum occidisse insimulatus est; eoque nomine tortus a domino, admisisse se id facinus, constantissime asseveravit. Itaque Fannio deditus, supplicio affectus est. Parvulo deinde tempore interjecto, ille, cujus de nece creditum erat, domum rediit.

(2.) Contra, Fannii servus Alexander, cum in suspicionem C. Flavii equitis Romani occisi venisset, sexies tortus pernegavit ei se culpæ affinem fuisse.



Sed, perinde atque confessus, et a iudicibus damnatus, et a L. Calpurnio triumviro in crucem actus est.

(3.) Item Fulvio Flacco causam dicente, Philippus, servus ejus, in quo tota quæstio nitebatur, octies tortus, nullum omnino verbum, quo dominus perstringeretur, emisit. Et tamen reus damnatus est; cum certius argumentum innocentiae unus octies tortus exhiberet, quam octo semel torti præbuissent.

CAP. V.—*De Testimoniis irritis vel ratis.*

1. Cæpionum ac Metellorum in Q. Pompeium.	rum, Hortensii, et Lepidi, in C. Cornelium.
2. M. Æmili Scauri in diversos.	5. M. Ciceronis in P. Clodium.
3. L. Crassi in M. Marcellum.	6. P. Servilii Isaurici in quemdam reum.
4. Q. Metelli, Lucullo-	

(1.) Sequitur ut ad testes pertinentia exempla commemorem. Cn. et Q. Serviliis Cæpionibus, iis-  
dem parentibus natis, et per omnes honorum gradus  
ad summam amplitudinem provectis; item fratribus  
Q. et L. Metellis consularibus et censoriis, altero  
in triumphali, in Q. Pompeium, A. F. repetun-  
darum reum, acerrime dicentibus testimonium, non  
interrogata fides, absoluto Pompeio; sed, ne potentiâ  
inimicum oppressisse viderentur, occursum est.

(2.) M. etiam Æmilius Scaurus, princeps senatûs,  
C. Memmii, repetundarum reum, destricto testi-  
monio insecutus est. Item C. Flavium, eâdem lege  
reus, testis proscidit. Jam C. Norbanum, ma-  
iustatis crimine publicæ quæstioni subjectum, ex pro-  
cesso opprimere conatus est: nec tamen aut auctori-



tate, quâ plurimum pollebat, aut religione, de quâ nemo dubitabat, quemquam illorum affligere potuit.

(3.) L. quoque Crassus (tantus apud iudices, quantus apud P. C. Æmilius Scaurus; namque eorum suffragia robustissimis et felicissimis eloquentiæ stipendiis regebat, eratque sic fori, ut ille curiæ, princeps) cum vehementissimum testimonii fulmen in M. Marcellum reum iniecisset, impetu gravis, exitu vanus apparuit.

(4.) Age, Q. Metellus Pius, L. M. Luculli, Q. Hortensius, M. Lepidus, C. Cornelii majestatis rei, quam non onerârunt tantummodo testes salutem, sed etiam negantes, illo incolumi stare rempublicam posse, depoposcerunt! Quæ decora civitatis (pudet referre) umbone judiciali repulsa sunt.

(5.) Quid? M. Cicero, forensi militiâ summos honores amplissimumque dignitatis locum adeptus, nonne in ipsis eloquentiæ suæ castris testis abjectus est, dum P. Clodium Romæ apud se fuisse juravit, illo sacrilegum flagitium uno absentiae argumento tuente? Siquidem iudices Clodium incesti crimine, quam Ciceronem infamiâ perjurii, liberare maluerunt.

(6.) Tot elevatis testibus, unum, cujus novâ ratione iudicium ingressa auctoritas confirmata est, referam. P. Servilius consularis, censorius, triumphalis, qui majorum suorum titulis *Isaurici* cognomen adiecit, cum forum præteriens testes in reum dari vidisset, loco testis constitit, ac, summam inter patronorum pariter et accusatorum admirationem, sic orsus est: "Hunc ego, iudices, qui causam dicit, cujas sit, aut quam vitam egerit, quamque merito vel injuriâ accusetur, ignoro: illud tantum scio, cum occurrisset mihi Laurentinâ viâ iter facienti, admodum angusto loco, equo descendere noluisse. Quod an aliquid ad religionem vestram pertineat, ipsi aestimabitis: ego id suppressendum non putavi." Iudices reum, vix auditis cæteris testibus, damnaverunt. Valuit enim apud eos, cum amplitudo viri, tum gravis neglectæ digni-



antis ejus indignatio; eumque qui venerari principes  
nesciret, in quodlibet facinus procursurum credide-  
runt.

—  
CAP. VI.—*Qui, quæ in aliis vindicârunt, ipsi com-  
miserunt.*

1. C. Licinius Hoplo- machus.	3. C. Licinius Calvus Stolo.
2. C. Marius cos. 6.	4. Q. Varius Ibrida.

Ne illos quidem latere patiamur, qui, quæ in aliis  
vindicârunt, ipsi commiserunt.

(1.) C. Licinius, cognomine Hoplomachus, a præ-  
tore postulavit, ut patri suo bonis, tamquam ea dis-  
sipanti, interdiceretur: et quidem quod petierat, im-  
petravit: sed ipse, parvo post tempore, mortuo sene,  
implam ab eo relictam pecuniam, latifundiaque, festi-  
vanter consumsit. Dignus hac vicissitudine pœnæ  
fuit; quoniam hæreditatem absumere, quam hæredem  
maluit tollere.

(2.) C. autem Marius, cum magnum et salutarem  
reipublicæ civem in L. Saturnino opprimendo egisset,  
quo, in modum vexilli, pileum servituti ad arma ca-  
penda ostentatum erat; L. Sullâ cum exercitu in  
urbem irrumpente, ad auxilium servorum pileo sub-  
ito confugit. Itaque dum facinus, quod punierat,  
imitatur, alterum Marius a quo affligeretur, invenit.

(3.) C. vero Licinius Stolo, cujus beneficio plebi  
petendi consulatum potestas facta est, cum lege  
anxisset, ne quis amplius quam quingenta agri jugera  
possideret, ipse mille comparavit: dissimulandique  
luminis gratiâ, dimidiam partem filio emancipavit.  
Quam ob causam a M. Popillio Lænate accusatus,  
suum suâ lege cecidit; ac docuit, nihil [aliis] præcipi  
posse, nisi quod prius quisque sibi imperaverit.



(4.) Q. autem Varius, propter obscurum jus civitatis *Ibrida* cognominatus, tribunus plebis, legem adversus intercessionem collegarum perrogavit, quâ jubebat quæri, “ quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent; ” magnâ cum clade reipublicæ: sociale enim prius, deinde civile bellum excitavit. Sed, dum ante pestiferum tribunum plebis quam certum civem agit, sua lex eum domesticis laqueis constrictum absumsit.

---

CAP. VII.—*De Studio et Industriâ.*

*Romanorum.*

- |                          |  |
|--------------------------|--|
| 1. M. Catonis majoris.   | 4. C. Livii Drusi.                       |
| 2. M. Catonis Uticensis. | 5. Publii senatoris, et Pontii Lupi equ. |
| 3. M. Terentii Varronis. | 6. Crassi Muciani.                       |
|                          | 7. Q. Roscii comædi.                     |

*Externorum.*

- |                              |                                 |
|------------------------------|---------------------------------|
| 1. Demosthenis, Atheniensis. | 9. Isocratis, Atheniensis.      |
| 2. Pythagoræ, Samii.         | 10. Chrysippi, Tarsensis.       |
| 3. Platonis, Atheniensis.    | 11. Cleanthis, Assii.           |
| 4. Democriti, Abderitæ.      | 12. Sophoclis, Atheniensis.     |
| 5. Carneadis, Cyrenæi.       | 13. Simonidis, Cei.             |
| 6. Anaxagoræ, Clazomenii.    | 14. Solonis, Atheniensis.       |
| 7. Archimedis, Syracusii.    | 15. Themistoclis, Atheniensis.  |
| 8. Socratis, Atheniensis.    | 16. Cyri et Mithridatis, regum. |

Quid cesso vires industriæ commemorare? cujus alacri spiritu militiæ stipendia roborantur; forensis



gloria accenditur; fido sinu cuncta studia recepta nutriuntur; quidquid animo, quidquid manu, quidquid lingua admirabile est, ad cumulum laudis perducitur: quæ, cum perfectissima sit virtus, duramento sui confirmatur.

(1.) Cato, sextum et octogesimum annum agens, addum in republicâ tuendâ juvenili animo perstat, ab inimicis capitali crimine accusatus, suam causam egit. Neque aut memoriam ejus quisquam tardiolem, aut firmitatem lateris ullâ ex parte quassatam, aut os hæsitatione impeditum, animadvertit: quia omnia ista in statu suo æquali ac perpetuâ industriâ continebat. Quin etiam, in ipso diutissime actæ vitæ fine, disertissimi oratoris Galbæ accusationi defensionem suam pro Hispaniâ opposuit.

Idem Græcis literis erudiri concupivit; quam sero, inde æstimemus, quod etiam Latinas pæne jam senex dididit. Cumque eloquentiâ magnam jam gloriam partem haberet, id egit, ut juris civilis quoque esset peritissimus.

(2.) Cujus mirifica proles, propior ætati nostræ Cato, ita doctrinæ cupiditate flagravit, ut ne in curiâ quidem, dum senatus cogitur, temperaret sibi, quominus libros Græcos lectitaret. Quâ quidem industriâ ostendit, aliis tempora deesse, alios temporibus superesse.

(3.) Terentius autem Varro, humanæ vitæ exemplo et spatio nominandus, non annis, quibus sæculi tempus æquavit, quam stilo, vivacior fuit. In eodem enim lectulo et spiritus ejus, et egregiorum operum cursus, extinctus est.

(4.) Consimilis perseverantiæ Livius Drusus, qui, ætatis viribus et acie oculorum defectus, jus civile populo benignissime interpretatus est: utilissimaque discere id cupientibus monimenta composuit. Nam, ut senem illum Natura, cæcum Fortuna facere potuit, ita neutra interpellare valuit, ne non animo et videret et vigeret.



(5.) Publius vero senator, et Pontius Lupus eques Romanus, suis temporibus celebres causarum actores, luminibus capti, eâdem industriâ forensia stipendia exsecuti sunt. Itaque frequentius etiam audiebantur, concurrentibus aliis, quia ingenio eorum delectabantur; aliis, quia constantiam admirabantur. Namque alii, eo incommodo perculsi, secessum petunt; duplicantque tenebras, fortuitis voluntarias adjicientes.

(6.) Jam P. Crassus, cum in Asiam ad Aristonicum regem debellandum consul venisset, tantâ curâ Græcæ linguæ notitiam animo comprehendit, ut eam, in quinque divisam genera, per omnes partes ac numeros penitus cognosceret. Quæ res maximum ei sociorum amorem conciliavit, quâ quis eorum linguâ apud tribunal illius postulaverat, eâdem decreta reddenti.

(7.) Ne Roscius quidem subtrahatur, scenicæ industriæ notissimum exemplum, qui nullum unquam spectanti populo gestum, nisi quem domi meditatus fuerat, ponere ausus est. Quapropter non ludicra ars Roscium, sed Roscius ludicram artem, commendavit: nec vulgi tantum favorem, verum etiam principum familiaritates, amplexus est. Hæc sunt attentæ, et anxii, et nunquam cessantis studii præmia; propter quæ, tantorum virorum laudibus non impudenter se persona histrionis inseruit.

#### *Externa.*

(1.) Græca quoque industria, quoniam nostræ multum profuit, quem meretur fructum, Latinâ linguâ recipiat. Demosthenes, cujus commemorato nomine, maximæ eloquentiæ consummatio audientis animo oboritur, cum, inter initia juventæ, artis, quam affectabat, primam literam dicere non posset, oris sui vitium tanto studio expugnavit, ut ea a nullo expressius efferretur. Deinde, propter nimiam exilitatem, acerbam auditu vocem suam exercitatione continuâ ad



mmaturum et gratum auribus sonum perduxit. Lateris etiam firmitate defectus, quas corporis habitus vires negaverat, a labore mutuatus est. Multos enim versus uno impetu spiritus complectebatur; eosque adversa loca celeri gradu scandens, pronuntiabat. Ac vadosis litoribus insistens, declamationes fluctuum fraggoribus obluctantibus edebat, ut, ad fremitus concitatarum concionum, patientiâ duratis auribus in actionibus uteretur. Fertur quoque, [ore] insertis calculis, multum ac diu loqui solitus, quò vacuum promptius esset et solutius. Præliatus est cum rerum Naturâ; et quidem victor abiit, malignitatem ejus pertinacissimo animi robore superando. Itaque alterum Demosthenem mater, alterum industria, enixa est.

(2.) Atque, ut ad vetustiore industriæ actum transgrediar, Pythagoras, perfectissimum opus sapientiæ a juventâ pariter et omnis honestatis percipiendæ cupiditatem ingressus, (nihil enim, quod ad ultimum sui finem perventurum est, non et mature et celeriter incipit) Ægyptum petiit: ubi literis gentis ejus assuefactus, præteriti ævi sacerdotum commentarios scrutatus, innumerabilium sæculorum observationes cognovit. Inde ad Persas profectus, magorum exactissimæ prudentiæ se formandum tradidit; a quibus siderum motus cursusque stellarum, et uniuscujusque vim, proprietatem, et effectum benignissime demonstratum, docili animo hausit. Cretam deinde et Lacedæmona navigavit; quarum legibus ac moribus inspectis, ad Olympicum certamen descendit. Cumque multiplicis scientiæ, maximâ totius Græciæ admiratione, specimen exhibuisset, quo cognomine crederetur, interrogatus, non se Σοφον, (jam enim illud septem excellentes viri occupaverant) sed Φιλοσοφον esse respondit. In Italiæ etiam partem, quæ nunc Major Græcia appellabatur, perrexit; in quâ plurimis et opulentissimis urbibus effectus suorum studiorum approbavit. Cujus ardentem rogum plenis generationis oculis Metapontus adspexit; oppidum



Pythagoræ, quam suorum cinerum, nobilius clariusve monumento.

(3.) Plato autem patriam Athenas, præceptorem Socratem sortitus, et locum et hominem doctrinæ fertilissimum; ingenii quoque divinâ instructus abundantia (cum omnium jam mortalium sapientissimus haberetur, eo quidem usque, ut si ipse Jupiter cœlo descendisset, nec elegantiore nec beatiore facundiâ usus videretur) Ægyptum peragravit, dum a sacerdotibus ejus gentis geometriæ multiplices numeros, atque cœlestium observationum rationem, percipit. Quoque tempore a studiosis juvenibus certatim Athenæ Platonem doctorem quærentibus petebantur, ipse Nili fluminis inexplicabiles ripas, vastissimosque campos, effusam barbariem, et flexuosos fossarum ambitus, Ægyptiorum senum discipulus lustrabat. Quo minus miror eum in Italiam transgressum, ut ab Archytâ Tarenti, a Timæo et Arione et Echecrate Locris, Pythagoræ præcepta et instituta acciperet. Tanta enim vis, tanta copia literarum undique colligenda erat, ut invicem per totum terrarum orbem dispergi et dilatari posset. Altero etiam et octogesimo anno decedens, sub capite Sophronis mimos habuisse fertur: sic ne extrema quidem ejus hora agitatione studii vacua fuit.

(4.) At Democritus, cum divitiis censi posset, (quæ tantæ fuerunt, ut pater ejus Xerxis exercitui epulum dare ex facili potuerit), quo magis vacuo animo studiis literarum esset operatus, parvâ admodum summâ retentâ, patrimonium suum patriæ donavit. Athenis autem compluribus annis moratus, omnia temporum momenta ad percipiendam et exercendam doctrinam conferens, ignotus illi urbi vixit; quod ipse in quodam volumine testatur. Stupet mens admiratione tantæ industriæ, et jam transit alio.

(5.) Carneades laboriosus et diuturnus sapientiæ miles: siquidem, nonaginta expletis annis, idem illi vivendi ac philosophandi finis fuit. Ita se [mirificum]



doctrinæ operibus addixerat, ut, cum cibi capiendi causâ recubisset, cogitationibus inhærens, manum à mensam porrigere oblivisceretur. Sed [eum] Messa, quam uxoris loco habebat, temperato inter studia non interpellandi, sed inediæ succurrendi, officio, dexteram suam necessariis usibus aptabat. Ergo nimio tantummodo vitâ fruebatur; corpore vero quasi alieno et supervacuo circumdatus erat. Idem, cum Chrysippo disputaturus, helleboro se ante purgabat, ad exprimendum ingenium suum attentius, et melius refellendum acrius: quas potiones industria solidæ laudis cupidis efficit appetendas.

(6.) Quali porro studio Anaxagoram flagrâsse credimus? qui cum e diutinâ peregrinatione patriam appetisset, possessionesque desertas vidisset: “Non vissem,” inquit, “ego salvus, nisi istæ periissent.” Vocem petitæ sapientiæ compotem! Nam, si prædiorum potius quam ingenii culturæ vacâset, dominus illi familiaris intra penates mansisset, non tantus Anaxagoras ad eos rediisset.

(7.) Archimedis quoque fructuosam industriam misse dicerem, nisi eadem illi et dedisset vitam, et restulisset. Captis enim Syracusis, Marcellus machinationibus ejus multum ac diu victoriam suam inhibitam senserat. Eximiâ tamen hominis prudentiâ detectatus, ut capiti illius parceretur, edixit; pæne tantum gloriæ in Archimede servato, quantum in oppressis Syracusis, reponens. At is, dum, animo et oculis in terram defixis, formas describit, militi, qui prædandi gratiâ domum irruperat, strictoque super apput gladio, quisnam esset, interrogabat, propter invidiam cupiditatem investigandi quod requirebat, non se suum indicare non potuit; sed [protracto] mæne pulvere, “Noli,” inquit, “obsecro, istum disturbare:” ac perinde, quasi negligens imperii victoris, truncatus, sanguine suo artis suæ lineamenta condidit. Quo accidit, ut propter idem studium modo pareretur vitâ, modo spoliaretur.



(8.) Socratem etiam constat ætate provectum fidi-  
bus tractandis operam dare cœpisse; satius judicantem  
ejus artis usum sero quam nunquam percipere. Et  
quantula Socrati accessio ista futura scientiæ erat!  
sed pertinax hominis industria, tantis doctrinæ suæ  
divitiis etiam musicæ rationis vilissimum elementum  
accedere voluit. Ergo, dum ad discendum semper se  
pauperem credidit, ad docendum fecit se locupletis-  
simum.

(9.) Atque, ut longæ et felicitis industriæ quasi in  
unum acervum exempla redigamus, Isocrates nobilis-  
simum librum, qui inscribitur Παναθηναϊκος, quartum  
et nonagesimum annum agens (ita ut ipse significat)  
composuit, opus ardentis spiritûs plenum. Ex quo  
apparet, senescentibus membris eruditorum, intus ani-  
mos industriæ beneficio florem juventæ retinere.  
Neque hoc stilo terminos vitæ suæ clausit: namque  
admirationis ejus fructum quinquennio percepit.

(10.) Citerioris ætatis metas, sed non parvi tamen  
spatii, Chrysippi vivacitas flexit: nam octogesimo  
anno cœptum, undequadragesimum Λογικῶν exactis-  
simæ subtilitatis volumen reliquit. Cujus studium in  
tradendis ingenii sui monimentis tantum operæ labo-  
risque sustinuit, ut ad ea, quæ scripsit, penitus co-  
gnoscentia, longâ vitâ sit opus.

(11.) Te quoque, Cleanthe, tam laboriose haurien-  
tem, et tam pertinaciter tradentem sapientiam, numen  
ipsius Industriæ suspexit, cum adolescentem quæstu  
extrahendæ aquæ nocturno tempore inopiam tuam  
sustentantem, diurno Chrysippi præceptis percipiendis  
vacantem, eundemque ad undecentesimum annum  
attentâ curâ erudentem auditores tuos, videret. Du-  
plici enim labore unius sæculi spatium occupâsti, in-  
certum reddendo, discipulusne an præceptor esses  
laudabilior.

(12.) Sophocles quoque gloriosum cum rerum Na-  
turâ certamen habuit; tam benigne mirifica illi opera  
sua exhibendo, quam illa operibus ejus tempora libe-



raliter subministrando. Prope enim centesimum annum attigit; sub ipsum transitum ad mortem "Œdipode Coloneo" scripto: quâ solâ fabulâ omnium ejusdem studii pœtarum præripere gloriam potuit. Adque ignotum esse posteris filius Sophoclis Iophon moluit, sepulcro patris, quæ retuli, insculpendo.

(13.) Simonides vero pœta, octogesimo anno et elocuisse se carmina, et in eorum certamen descendisse, ipse gloriatur: nec fuit iniquum, illum voluptatem ex ingenio suo diu percipere, cum eam omni ævo fruendam traditurus esset.

(14.) Jam Solon, quantâ industriâ flagraverit, et versibus complexus est, quibus significat se quotidie aliquid addiscentem senescere, et supremo vitæ die confirmavit: qui, assidentibus amicis, et quâdam de re sermonem inter se conferentibus, fatis jam pressum caput erexit: interrogatusque quapropter id fecisset, respondit: "Ut, cum istud, quidquid est, de quo disputatis, percepero, moriar." Migrâset profecto ex hominibus inertia, si eo animo vitam ingrederentur, quo eam Solon egressus est.

(15.) Quam porro industrius Themistocles, qui, maximarum rerum curâ districtus, omnium tamen civium suorum nomina memoriâ comprehendit; per summamque iniquitatem patriâ pulsus, et ad Xerxen (quem paulo ante devicerat) confugere coactus, priusquam in conspectum ejus veniret, Persico sermone se assuefecit; ut, labore partâ commendatione, regiis auribus familiarem et assuetum sonum vocis adhiberet.

(16.) Cujus utriusque industriæ laudem duo reges partiti sunt; Cyrus omnium militum suorum nomina; Mithridates duarum et viginti gentium, quæ sub regno ejus erant, linguas ediscendo: ille, ut sine monitore exercitum salutaret; hic, ut eos quibus imperabat, sine interprete alloqui posset.



CAP. VIII.—*De Otio laudato.**In Romanis.*

- |                             |  |                             |
|-----------------------------|--|-----------------------------|
| 1. P. Æmiliano et C. Lælio. |  | 2. Q. Mucio Scævolâ augure. |
|-----------------------------|--|-----------------------------|

*In Externis.*

- |                        |  |                      |
|------------------------|--|----------------------|
| 1. Socrate Atheniensi. |  | 2. Achille Homérico. |
|------------------------|--|----------------------|

Otium, quod industriæ et studio maxime contrarium videtur, præcipue subnecti debet: non quo evanescit virtus; sed quo recreatur. Alterum enim etiam inertibus vitandum; alterum strenuis quoque interdum appetendum est; illis, ne proprie vitam inertem exigant; his, ut tempestivâ laboris intermissione ad laborandum fiant vegetiores.

(1.) Par veræ amicitiae clarissimum, Scipio et Lælius, cum amoris vinculo, tum etiam omnium virtutum inter se juncti societate, ut actuosæ vitæ iter æquali gradu exsequebantur, ita animi quoque remissioni communiter acquiescebant. Constat namque eos, Caietæ et Laurenti vagos litoribus, conchulas et calculos lectitasse: idque se L. Crassus ex socero suo Q. Scævolâ, qui gener Lælii fuit, audisse sæpe numero prædicavit.

(2.) Scævola autem, quietæ remissionis eorum certissimus testis, optime pilâ luisse traditur; quia videlicet ad hoc diverticulum animum suum, forensibus ministeriis fatigatum, transferre solebat. Alveo quoque et calculis vacasse interdum dicitur; cum bene ac diu jura civium, et cærimonias Deorum ordinasset. Ut enim in rebus seriis Scævolam, ita et in scenicis lusibus hominem, agebat; quem rerum natura continui laboris patientem esse non sinit.



*Externa.*

(1.) Idque vidit, cui nulla pars sapientiæ obscura fuit, Socrates: ideoque non erubuit tunc, cum, in-  
terpositâ arundine cruribus suis, cum parvulis filiis  
audens, ab Alcibiade risus est.

(2.) Homerus quoque, ingenii cœlestis vates, non  
aliud sensit, vehementissimis Achillis manibus canoras  
fides aptando; ut earum militare robur leni pacis  
studio relaxaret.

CAP. IX. — *De Vi Eloquentiæ.**In Romanis.*

1. M. Valerio Max. dict. | 2. M. Antonio oratore.  
3. C. Aurelio Cottâ.

*In Externis.*

1. Pisistrato Atheniensi. | 2. Pericle Atheniensi.  
3. Hegesiâ Cyrenaico.

Potentiam vero eloquentiæ, etsi plurimum valere  
animadvertimus, tamen sub propriis exemplis, quo-  
rum licet vires ejus testatiores fiant, recognosci con-  
venit.

(1.) Regibus exactis, plebs, dissidens a patribus,  
iuxta ripam fluminis Anienis, in colle qui Sacer ap-  
pellatur, armata consedit: eratque non solum defor-  
mis, sed etiam miserrimus reipublicæ status; a capite  
quous cæterâ parte corporis pestiferâ seditione divisâ:  
ut, ni Valerii subvenisset eloquentia, spes tanti im-  
perii in ipso pæne ortu suo corruisset. Is namque  
populum, novâ et insolitâ libertate temere gaudentem,  
oratione ad meliora et saniora consilia revocatum,  
in unum subiecit; id est, Urbem Urbi junxit. Verbis  
ergo facundis ira, consternatio, arma, cesserunt.



(2.) Quæ etiam Marianos Cinnanosque mucrones, civilis profundendi sanguinis cupiditate furentes, inhibuerunt. Missi enim a sævissimis ducibus milites ad M. Antonium obtruncandum, sermone ejus obstupefacti, destinctos jam et vibrantes gladios cruore vacuos vaginis reddiderunt. Quibus digressis, P. Antronius (is enim solus in ambitu expers Antonianæ facundiæ steterat) crudele imperium truculento ministerio per egit. Quam disertum igitur eum fuisse putemus, quem ne hostium quidem quisquam occidere sustinuit, qui modo vocem ejus ad aures suas voluit admittere!

(3.) Divus quoque Julius, quam cœlestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columnen, vim facundiæ proprie expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum egit, “extorqueri sibi causam optimam C. Cottæ patrocínio;” siquidem maxima tunc eloquentiâ quæta est. Cujus factâ mentione, quoniam domesticum nullum majus adjecerim exemplum, peregrinandum est.

### *Externa.*

(1.) Pisistratus dicendo tantum valuisse traditus est, ut ei Athenienses regium imperium, oratione capti, permitterent; cum præsertim ex contrariâ parte amantissimus patriæ Solon niteretur. Sed alterius salubriores erant conciones, alterius disertiores: quo evenit, ut alioqui prudentissima civitas libertati servitutem præferret.

(2.) Pericles autem, felicissimis naturæ incrementis, sub Anaxagorâ præceptore summo studio perpolitus et instructus, liberis Athenarum cervicibus jugum servitutis imposuit. Egit enim ille urbem, et versavit arbitrio suo: cumque adversus voluntatem populi loqueretur, jucunda nihilominus et popularis ejus vox erat. Itaque veteris comœdiæ maledica lingua, quamvis potentiam viri perstringere cupiebat, tamen in labris ejus hominis melle dulciorem leporem fatebatur



habitare: inque animis eorum, qui illum audierant, quasi aculeos quosdam relinqui prædicabat. Fertur quidam, cum admodum senex primæ concioni Periclis adolescentuli interesset, idemque juvenis Pisistratum iam decrepitum concionantem audisset, non temperasse sibi, quo minus exclamaret, "Caveri illum civem oportere, quod Pisistrati orationi simillima ejus esset oratio." Nec hominem aut æstimatio eloquii, aut minorum augurium, fefellit. Quid enim inter Pisistratum et Periclem interfuit, nisi quod ille armatus, hic sine armis, tyrannidem gessit?

(3.) Quantum eloquentiâ valuisse Hegesiam, Cyrenaicum philosophum, arbitremur? qui sic mala vitæ repræsentabat, ut, eorum miserandâ imagine audientium pectoribus insertâ, multis voluntariæ mortis appetendæ cupiditatem ingeneraret. Ideoque a rege Ptolemæo ulterius hac de re disserere prohibitus est.

---

CAP. X.—*De Pronuntiatione, et apto Motu Corporis.*

*In Romanis.*

1. C. Graccho.

| 2. Q. Hortensio.

3. M. Tullio.

*Externo uno.*

Demosthene Atheniensi.

Eloquentiæ autem ornamenta in pronuntiatione potâ, et convenienti motu corporis, consistunt: quibus cum se instruxit, tribus modis homines aggreditur, animos eorum ipsa invadendo, horum alteri aures, alteri oculos permulcendos tradendo.

(1.) Sed ut propositi fides in personis illustribus exhibeatur, C. Gracchus (eloquentiæ quam propositi



felicioris adolescens, quoniam flagrantissimo ingenio, cum optime rempublicam tueri posset, perturbare impie maluit), quoties apud populum concionatus est, servum post se, musicæ artis peritum, habuit, qui occulte eburneâ fistulâ pronuntiationis ejus modos formabat; aut nimis remissos excitando, aut plus justo concitatos revocando; quia ipsum calor atque impetus actionis attentum hujusce temperamenti æstimatorum esse non patiebatur.

(2.) Q. autem Hortensius, plurimum in corporis decoro motu repositum credens, pæne plus studii in eodem elaborando, quam in ipsâ eloquentiâ affectandâ, impendit. Itaque nescires, utrum cupidius ad audiendum eum, an ad spectandum, concurreretur: sic verbis oratoriis adspectus, et rursus adspectui verba serviebant. Itaque constat Æsopum Rosciumque, ludicræ artis peritissimos viros, illo causas agente, in coronâ frequenter adstitisse, ut foro petitos gestus in [scenam] referrent.

(3.) Jam M. Cicero, quantum in utrâque re, de quâ loquimur, momenti sit, oratione quam pro Gallio habuit, significavit, M. Calidio accusatori exprobrando, quod præparatum sibi a reo venenum, testibus, chirographis, quæstionibus se probaturum affirmans, remisso vultu, et languidâ voce, et soluto genere orationis usus esset: pariterque et oratoris vitium detexit, et causæ periclitantis argumentum adjecit, totum hunc locum ita claudendo: "Tu istud, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres?"

### *Externa.*

(1.) Consentaneum huic Demosthenis judicium, qui cum interrogaretur, quidnam esset in dicendo efficacissimum, respondit, ἡ ὑποκρισις. Iterum deinde et tertio interpellatus, idem dixit, pæne totum se illi debere confitendo. Recte itaque Æschines, cum, propter judicalem ignominiam, relictis Athenis, Rhodum petisset, atque ibi rogatu civitatis suam prius in Cte-



sisiphontem, deinde Demosthenis pro eodem orationem clarissimâ et suavissimâ voce recitâset, admirantibus cunctis utriusque voluminis eloquentiam, sed aliquanto magis Demosthenis: "Quid si," inquit, "ipsum audissetis?" Tantus orator, et modo tam infestus adversarius, sic inimici vim ardoremque dicendi suscepit, ut se scriptorum ejus parum idoneum lectorem esse prædicaret; expertus acerrimum oculorum vigorem, terribile vultûs pondus, accommodatum singulis verbis sonum vocis, efficacissimos corporis motus. Ergo, etsi operi illius adjici nihil potest, tamen in Demosthene magna pars Demosthenis abest, quod legitur potius, quam auditur.

CAP. XI.—*De Effectibus Artium rariorum.*

*Apud Romanos, ut in*

1. Astrologiâ C. Sulpicii Galli.
2. Aruspiciâ Spurinnæ.

*Apud Externos, ut in*

- |                      |                         |
|----------------------|-------------------------|
| Astrologiâ Periclis. | 4. Venere Praxitelis.   |
| Picturâ Apellis, et  | 5. Neptuno Euphranoris. |
| Plastice Lysippi.    | 6. Agamemnone Timan-    |
| Vulcano Alcamenis.   | this.                   |
| 7. Equo Nealcis.     |                         |

Effectus etiam artium recogniti possunt aliquid afferre voluptatis: protinusque, et quam utiliter excitatæ sint, patebit, et memoratu dignæ res lucido in oculo reponentur, et labor in iis edendis suo fructu non carebit.

(1.) Sulpicii Galli maximum in omni genere litterarum recipiendo studium plurimum reipublicæ prodest. Nam cum L. Pauli, bellum adversum regem.



Persen gerentis, legatus esset, ac serenâ nocte subito luna defecisset; eoque, veluti diro quodam monstro, perterritus exercitus noster, manus cum hoste conserendi fiduciam amisisset; de cœli ratione, et siderum naturâ peritissime disputando, alacrem eum in aciem misit. Itaque illi inclytæ Paulianæ victoriæ liberales artes Galli aditum dederunt; quia, nisi ille metum nostrorum militum vicisset, imperator [Romanus] vincere hostes non potuisset.

(2.) Spurinnæ quoque in consecrandis Deorum monitis efficacior scientia apparuit, quam urbs Romana voluit. Prædixerat enim C. Cæsari, ut proximos dies triginta, quasi fatales, caveret, quorum ultimus erat Idus Martiæ. Eo cum forte mane uterque in domum Calvini Domitii ad officium convenisset, Cæsar Spurinnæ, "Ecquid scis," inquit, "Idus Martias jam venisse?" et is, "Ecquid scis illas nondum præterisse?" Abjecerat alter timorem, tamquam exacto tempore suspecto: alter ne extremam quidem ejus partem periculo vacuum esse arbitratus est. Utinam haruspice potius augurium, quam patriæ parentem securitas, fefellisset!

*Externa.*

(1.) Sed, ut alienigena scrutemur; cum, obscurato repente sole, inusitatis perfusæ tenebris Athenæ sollicitudine agerentur, interitum sibi cœlesti denuntiatione portendi credentes; Pericles processit in medium, et, quæ a præceptore suo Anaxagorâ pertinentia ad solis et lunæ cursum acceperat, disseruit: nec ulterius trepidare cives suos vano metu passus est.

(2.) Quantum porro dignitatis a rege Alexandro tributum arti existimemus, qui se et pingi ab uno Apelle, et fingi a Lysippo tantummodo voluit?

(3.) Tenet visentes Athenas Vulcanus Alcamenis manibus fabricatus. Præter cætera enim perfectissimæ artis in eo præcurrentia indicia, etiam illud mirantur,



quod [stat] dissimulatæ claudicationis sub veste leviter vestigium [repræsentans,] ut non tamquam exprobratum vitium, ita tamquam certam propriamque Dei notam decore significans.

(4.) Cujus conjugem Praxiteles, in marmore quasi spirantem, in templo Gnidiorum collocavit, propter pulchritudinem operis a libidinoso cujusdam complexu parum tutam. Quo excusabilior est error equi, qui, visâ picturâ equæ, hinnitum edere coactus est; et canum latratus adspectu pictæ canis incitatus; taurusque ad amorem et concubitum æneæ vaccæ Syracusis nimis similitudinis irritamento compulsus. Quid enim vacua rationis animalia arte decepta miremur, cum hominis sacrilegam cupiditatem muti lapidis lineamentis excitatam videamus?

(5.) Cæterum Natura, quemadmodum sæpenumero æmulam virium suarum artem esse patitur, ita aliquando irritam fesso labore dimittit: quod summi artificis Euphranoris manus senserunt. Nam, cum Athenis duodecim Deos pingeret, Neptuni imaginem quam poterat excellentissimis majestatis coloribus complexus est, perinde ac Jovis aliquanto augustiorem repræsentaturus. Sed omni impetu cogitationis in superiori opere absumto, posteriores ejus conatus assurgere, quo tendebant, nequiverunt.

(6.) Quid ille alter æque nobilis pictor, luctuosum immolatæ Iphigeniæ sacrificium referens, cum Calchanta tristem, mœstum Ulyssem, clamantem Ajacem, lamentantem Menelæum, circa aram statuisset, caput Agamemnonis involvendo, nonne summi mœroris acerbiter arte exprimi non posse confessus est? Itaque pictura ejus, haruspicis, amicorum, et fratris lacrymis madet; patris fletum spectantis affectui æstimandum reliquit.

(7.) Atque, ut ejusdem studii adjiciam exemplum, præcipuæ artis pictor equum ab exercitatione venientem, modo non vivum, labore industriæ suæ comprehendere: cujus naribus spumas adjicere cupiens,



tantus artifex in tam parvulâ materiâ multum ac diu frustra terebatur. Indignatione deinde accensus, spongiam, omnibus imbutam coloribus, forte juxta se positam, apprehendit, et, veluti corrupturus opus suum, tabulæ illisit. Quam Fortuna, ad ipsas equi nares directam, desiderium pictoris cœgit explere. Itaque, quod ars adumbrare non valuit, casus imitatus est.

CAP. XII.—*Optimis Artium Magistris concedendum esse.*

*Ut factum apud Romanos.*

1. Furio et Cascellio in jure prædicatorio.

*Apud Exteros.*

1. Euclidi in geometriâ.
2. Philoni in architecturâ.
3. Apelli in picturâ.

Suæ autem artis unumquemque et auctorem et disputatorem optimum esse, ne dubitemus, paucis exemplis admoneamus.

(1.) Q. Scævola, legum clarissimus et certissimus vates, quotiescumque de jure prædicatorio consulebatur, ad Furium et Cascellium, quia huic scientiæ dediti erant, consultores rejiciebat. Quo quidem facto moderationem magis suam commendabat, quam auctoritatem minuebat, ab his id negotium aptius explicari posse confitendo, qui quotidiano ejus usu callebant. Sapientissimi igitur artis suæ professores sunt, a quibus et propria studia verecunde, et aliena callide, aestimantur.

*Externa.*

(1.) Platonis quoque eruditissimum pectus hæc cogitatio attigit; qui conductores sacræ aræ, de modo



et formâ ejus secum sermonem conferre conatos, ad Eucliden geometram ire jussit, scientiâ ejus cedens, immo professioni.

(2.) Gloriantur Athenæ armamentario suo; nec inne causâ: est enim illud opus et impensâ et elegantia visendum. Cujus architectum Philonem ita favende rationem institutionis suæ in theatro reddidisse constat, ut disertissimus populus non minorem laudem eloquentiæ ejus, quam arti, tribueret.

(3.) Mirifice et ille artifex, qui, in opere suo moereri se a sutore de crepidâ et ansulis passus, de crure tiam disputare incipientem, supra plantam adscendere coegit.

### CAP. XIII.—*De Senectute memorabili.*

#### *In Romanis.*

M. Valerio Corvo sexies cos.	4. M. Perpernâ censorio.
L. Metello pont. max.	5. Ap. Claudio Cæco.
Q. Fabio Max. Ver- rucoso.	6. Mulieribus, Liviâ, Te- rentiâ, et Clodiâ.

#### *In Externis.*

Hierone Siciliæ, et Masinissâ Numi- diæ, regibus.	5. Æthiopibus, Indis, et Epimenide Gnos- sio.
Gorgiâ Leontino.	6. Gente Epiorum Æ- tolâ.
Xenophilo Chalciden- si.	7. Danthone quodam, et Latmiorum regi- bus duobus.
Arganthonio, Gadita- norum rege.	

Senectus quoque ad ultimum sui finem provecta, hoc eodem opere, inter exempla industriæ, in aliis claris viris conspecta est: separatim tamen et



proprium titulum habeat; ne, cui Deorum immortalium præcipua indulgentia affuit, nostra ornata mentio defuisse existimetur: et simul spe diuturnioris vitæ, quasi adminicula quædam dentur, quibus insistent, alacriorem se respectu vetustæ felicitatis facere possit: tranquillitatemque sæculi nostri, quâ nulla unquam beatior fuit, subinde fiducia confirmet, salutaris principis incolumitatem ad longissimos humanæ conditionis terminos prorogando.

(1.) M. Valerius Corvus centesimum annum complevit: cujus inter primum et sextum consulatum quadraginta septem anni intercesserunt: suffecitque integris viribus corporis, non solum speciosissimis reipublicæ ministeriis, sed etiam exactissimæ agrorum suorum culturæ, et civis et patrisfamilias optabile exemplum.

(2.) Cujus vitæ spatium æquavit Metellus: quartoque anno post consularia imperia, senex admodum pontifex maximus creatus, tutelam cærimoniarum per duos et viginti annos, neque ore in votis nuncupandis hæsitante, neque in sacrificiis faciendis tremulâ manu, gessit.

(3.) Q. autem Fabius Maximus duobus et sexaginta annis auguratûs sacerdotium sustinuit, robustâ jam ætate id adeptus: quæ utraque tempora si in unum conferantur, facile sæculi modum expleverint.

(4.) Jam de M. Perpernâ quid loquar? qui omnibus, quos in senatum consul vocaverat, superstes fuit: septem quoque tantummodo, quos censor collega L. Philippi legerat, e Patribus conscriptis reliquos vidit; toto ordine amplissimo diuturnior.

(5.) Appii vero ævum clade metirer, quia infinitum numerum annorum orbatus luminibus exegit, nisi quatuor filios, et quinque filias, plurimas clientelas, rem denique publicam, hoc casu gravatus, fortissime rexisset. Quin etiam, fessus jam vivendo, lecticâ se in curiam deferri jussit, ut cum Pyrrho deformem pacem fieri prohiberet. Hunc cæcum aliquis nominet, a quo



matia, quod honestum erat, per se parum cernens, coacta est pervidere?

(6.) Muliebris etiam vitæ spatium non minus longum in compluribus apparuit; quarum aliquas stricte retulisse me satis erit. Nam et Livia Rutilii septimum et nonagesimum, et Terentia Ciceronis tertium et centesimum, et Clodia Aufilii, quindecim illiis ante amissis, quintum decimum et centesimum explevit annum.

*Externa.*

(1.) Jungam his duos reges, quorum diuturnitas populo Romano fuit utilissima. Siciliae rector Hiero ad nonagesimum annum pervenit. Masinissa, Numidiae rex, hunc modum excessit, regni spatium sexaginta annis emensus, vel ante omnes homines robore senectæ admirabilis. Constat eum, quemadmodum Cicero refert libro quem "De Senectute" scripsit, nullo unquam imbre, nullo frigore, ut caput suum veste tegeret, adduci potuisse. Eundem ferunt aliquot horis in eodem vestigio perstare solitum, non ante moto pede, quam consimili labore juvenes fatigasset: at si quid agi a sedente oporteret, toto die aepenumero nullam in partem converso corpore in solio durasse. Ille vero etiam exercitus, equo insidens, noctem diei plerumque jungendo, duxit; nihilque omnino, ex iis operibus quæ adolescens sustinere assueverat, quo minus senectute ageret, omisit. Veneris etiam usu ita semper viguit, ut post sextum et octogesimum annum filium generârit, cui [Methymato] nomen fuit. Terram quoque, quam vastam et desertam acceperat, perpetuo culturæ studio frugiferam reliquit.

(2.) Gorgias etiam Leontinus, Isocratis et comurium magni ingenii virorum præceptor, suâ sententiâ felicissimus. Nam, cum centesimum et septimum ageret annum, interrogatus quapropter tamdiuillet in vitâ remanere; "Quia nihil," inquit, "ha-



beo, quod senectutem meam accusem." Quid isto tractu ætatis aut longius aut beatius? Jam alterum sæculum ingressus, neque in hoc querelam ullam invenit, neque in illo reliquit.

(3.) Biennio minor Xenophilus Chalcidensis Pythagoricus, sed felicitate non inferior: siquidem, ut ait Aristoxenus musicus, omnis humani incommodi expers, in summo perfectissimæ splendore doctrinæ extinctus est.

(4.) Arganthonius autem Gaditanus tamdiu regnavit, quamdiu etiam ad satietatem vixisse abunde foret. Octoginta enim annis patriam suam rexit, cum ad imperium quadraginta annos natus accessisset: cujus rei certi sunt auctores. Asinius etiam Pollio, non minima pars Romani stili, in tertio historiarum suarum libro, centum illum et triginta annos explēsse commemorat; et ipse nervosæ vivacitatis haud parvum exemplum.

(5.) Hujus regis consummationem annorum minus admirabilem faciunt Æthiopes; quos Herodotus scribit centesimum et vigesimum annum transgredi: et Indi, de quibus Ctesias idem tradit; et Epimenides Gnossius, quem Theopompus dicit septem et quinquaginta et centum annos vixisse.

(6.) Hellanicus vero ait, quosdam ex gente Epiorum (quæ pars est Ætoliae) ducentos explere annos: eique subscribit Damastes, hoc amplius affirmans, Lictorium quemdam ex his, maximarum virium, staturæque præcipuæ, trecentesimum annum cumulasse.

(7.) Alexander vero, in eo volumine, quod de Illyrico tractu composuit, affirmat, Danthona quemdam ad quingentesimum usque annum, nullâ ex parte senescentem, processisse. Sed multo liberalius Xenophon, cujus Περιπλους legitur: is enim Latmiorum regem octingentis vitæ annis donavit. Ac, ne pater ejus parum benigne acceptus videretur, ei quoque sexcentos assignavit annos.



CAP. XIV.—*De Cupiditate Gloriæ.**In Romanis.*

- |                        |                      |
|------------------------|----------------------|
| 1. P. Africano majore. | 4. Sullâ Felice.     |
| 2. D. Bruto Gallaico.  | 5. Equite quodam.    |
| 3. Cn. Pompeio Magno.  | 6. C. Fabio Pictore. |

*In Externis.*

- |                                  |                           |
|----------------------------------|---------------------------|
| 1. Themistocle, Atheni-<br>ensi. | 3. Aristotele, Stagiritâ. |
| 2. Alexandro Magno.              | 4. Pausaniâ, Macedone.    |
|                                  | 5. Herostrato.            |

Gloria vero, aut unde oriatur, aut cujus sit habitus, aut quâ ratione debeat comparari, et an melius a virtute, veluti non necessaria, negligatur, viderint illi, quorum in contemplandis hujusmodi rebus cura fuerit; quibusque illa, quæ prudenter animadvertunt, facunde contigit eloqui. Ego in hoc opere facilius auctores, et auctoribus facta sua, reddere contentus, quanta cupiditas ejus esse soleat, propriis exemplis demonstrare conabor.

(1.) Superior Africanus Ennii pœtæ effigiem in monumentis Cornelie gentis collocari voluit, quod ingenio ejus opera sua illustrata judicaret: non quidem ignarus, quamdiu Romanum imperium floreret, et Africa Italiæ pedibus esset subjecta, totiusque terrarum orbis summum columnen arx Capitolina possideret, eorum exstingui memoriam non posse; si tamen literarum quoque lumen illis accessisset, magni aestimans. Vir Homérico, quam rudi atque impolito præconio, dignior.

(2.) Similiter honoratus animus erga pœtam Acium D. Bruti, suis temporibus clari ducis, exstitit: cujus familiari cultu, et promptâ laudatione delectatus, ejus versibus templorum aditus, quæ ex manubiis consecraverat, adornavit.



(3.) Ne Pompeius quidem Magnus ab hoc affectu gloriæ aversus : qui Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit ; beneficium, per se amplum, accuratâ etiam et testatâ oratione prosecutus. Quo effectum est, ut ne quis dubitaret, quin referret potius gratiam, quam inchoaret.

(4.) L. autem Sulla, etsi ad neminem scriptorem animum direxit, tamen Jugurthæ, a Boccho rege ad Marium perducti, totam sibi laudem tam cupide asseruit, ut annulo, quo signatorio utebatur, insculptam illam traditionem haberet. Et quantus postea ! ne minimum quidem gloriæ vestigium contempsit.

(5.) Atque, ut imperatoribus gloriosum militis spiritum subnectam, Scipionem dona militaria iis, qui strenuam operam ediderant, dividentem, T. Labienus, ut forti equiti aureas armillas tribueret, admonuit : eoque negante se id facturum, ne castrens honos in eo, qui paulo ante servisset, violaretur, ipse ex prædâ Gallicâ aurum equiti largitus est. Nec tacite id Scipio tulit : nam equiti, “ Habebis,” inquit, “ donum viri divitis.” Quod ubi ille accepit, projecto ante pedes Labieni auro, vultum demisit. Idem ut audiit Scipionem dicentem, “ Imperator te argenteis armillis donat ;” alacer gaudio abiit. Nulla est ergo tanta humilitas, quæ dulcedine gloriæ non tangatur.

(6.) Illa vero etiam a claris viris interdum ex humillimis rebus petita est. Nam quid sibi voluit C. Fabius nobilissimus civis ? qui cum in æde Salutis, quam C. Junius Bubulcus dedicaverat, parietes pinxisset, nomen his suum inscripsit. Id enim demum ornamentum familiæ, consulatibus et sacerdotiis et triumphis celeberrimæ, deerat ! Cæterum sordido studio deditum ingenium, qualemcumque illum laborem suum silentio oblitterari noluit ; videlicet Phidiæ secutus exemplum, qui clypeo Minervæ effigiem suam inclusit, quâ convulsâ, tota operis colligatio solveretur.



*Externa.*

(1.) Sed melius aliquanto, si imitatione alienâ capiebatur, Themistoclis ardorem esset æmulatus; quem ferunt, stimulis virtutum agitatum, et ob id noctes inquietas exigentem, quærentibus, quid ita eo tempore in publico versaretur, respondisse; “Quia metropæa Miltiadis de somno excitant.” Marathon nimirum animum ejus ad Artemisium et Salamina, navalis gloriæ fertilia nomina, illustranda, tacitis facibus incitabat. Idem, theatrum petens, cum interrogaretur, cujus vox auditu illi futura esset gratissima, dixit: “Ejus, a quo artes meæ canentur optime.” Dulcedinem gloriæ pæne adjecit gloriosam.

(2.) Jam Alexandri pectus insatiabile laudis, qui Anaxarcho comiti suo, ex auctoritate Democriti præceptoris innumerabiles mundos esse referenti, “Heu me,” inquit, “miserum, quod ne uno quidem adhuc potitus sum!” Angusta homini possessio gloriæ fuit, quæ Deorum omnium domicilio sufficit.

(3.) Regis et juvenis flagrantissimæ cupiditati similem Aristotelis in capessendâ laude sitim subnectam. Is namque Theodecti discipulo oratoriæ artis libros, quos ederet, donaverat: molesteque postea ferens titulum eorum sic alii cessisse, proprio volumine quibusdam rebus insistens, planius sibi de his in Theodectis libris dictum esse adjecit. Nisi me tantæ et tam late patentis scientiæ verecundia teneret, dicerem dignum philosophum, cujus stabiliendi mores altioris animi philosopho traderentur. Cæterum gloria ne ab his quidem, qui contemptum ejus introducere conantur, negligitur: quoniam quidem ipsis voluminibus nomina sua diligenter adjiciunt; ut, quod professione elevant, usurpatione memoriæ assequantur. Sed qualiscumque horum dissimulatio proposito illorum longe tolerabilior est, qui, dum æternam memoriam assequerentur, etiam sceleribus innotescere non dubitârunt.



(4.) Quorum e numero nescio an in primis Pausanias debeat referri. Nam, cum Hermoclem percontatus esset, quonam modo subito clarus posset evadere, atque is respondisset, si illustrem virum aliquem occidisset, futurum ut gloria ejus ad ipsum redundaret; continuo Philippum interemit. Et quidem, quod petierat, assecutus est: tam enim se parricidio, quam Philippus virtute, notum posteris reddidit.

(5.) Illa vero gloriæ cupiditas sacrilega: inventus est enim, qui Dianæ Ephesiæ templum incendere vellet, ut, opere pulcherrimo consumto, nomen ejus per totum terrarum orbem disjiceretur. Quem quidem mentis furorem equuleo impositus detexit. At bene consuluerant Ephesii, decreto memoriam teterimi hominis abolendo; nisi Theopompi magnæ facundiæ ingenium historiis eum suis comprehendisset.

CAP. XV.—*Quæ cuique magnifica contigerunt.*

*Romanis.*

- |                                |                                     |
|--------------------------------|-------------------------------------|
| 1. P. Africano majori.         | 7. C. Mario.                        |
| 2. M. Catoni censorio.         | 8. Cn. Pompeio Magno.               |
| 3. P. Scipioni Nasicæ.         | 9. Q. Lutatio Catulo.               |
| 4. P. Scipioni Æmilian-<br>no. | 10. M. Catoni Uticensi.             |
| 5. M. Valerio Corvino.         | 11. L. Marcio eq. Rom.              |
| 6. Q. Mucio Scævolæ.           | 12. Sulpiciæ, Ser. F. Q.<br>Flacci. |

*Exteris.*

- |                      |                                 |
|----------------------|---------------------------------|
| 1. Pythagoræ, Samio. | 4. Pherenicæ, mulieri<br>Græcæ. |
| 2. Gorgiæ, Leontino. |                                 |
| 3. Amphiaraus, vati. |                                 |

Candidis autem animis voluptatem præbuerint in conspicuo posita, quæ cuique magnifica merito contigerunt: quia æque præmiorum virtutis atque hono-



rum contemplatio judicanda est; ipsâ naturâ nobis alacritatem subministrante, cum honorem industrie appeti, et exsolvi grate, videmus. Verum etsi mens hoc loco protinus ad Augustam domum, beneficentissimum et honoratissimum templum, omni impetu fertur, melius cohibebitur; quoniam, cui adscensus in coelum patet, quamvis maxima, debito tamen minora sunt, quæ in terris tribuuntur.

(1.) Superiori Africano consulatus ceterior legitimo tempore datus est. Quod fieri oportere, exercitus senatum literis admonuit. Ita nescias, utrum illi plus decoris Patrum conscriptorum auctoritas, an militum consilium, adjecerit. Toga enim Scipionem ducem adversus Pœnos creavit, arma poposcerunt. Cui quæ in vitâ præcipua assignata sunt, et longum est referre, quia multa; et non necessarium, quia majore ex parte jam relata sunt. Itaque, quod hodieque eximium capit, adjiciam. Imaginem in cellâ Jovis Optimi Maximi positam habet; quæ, quotiescumque munus aliquod Corneliæ genti celebrandum est, inde petitur; unique illi instar atrii Capitolium est.

(2.) Tam (hercle!) quam curiâ superioris Catonis effigies ad ejus generis officia expromitur. Gratum ordinem, qui utilissimum reipublicæ senatorem tantum non semper secum habitare voluit, omnibus numeris virtutum divitem, magisque suo merito, quam fortunæ beneficio, magnum: cujus prius consilio, quam Scipionis imperio, est deleta Carthago.

(3.) Verum specimen honoris a Scipione quoque Nasicâ oboritur. Ejus namque manibus et penatibus nondum quæstorii, senatus, Pythii Apollinis monitu, Pessinunte arcessitam Deam excipi voluit; quia eodem oraculo præceptum erat, ut hæc ministeria Matri Deûm a sanctissimo viro præstarentur. Explicat totos fastos; constituit omnes currus triumphales; nihil tamen morum principatu speciosius reperies.

(4.) Tradunt subinde nobis ornamenta sua Scipiones commemoranda. Æmilianum enim populus,



ex candidato ædilitatis, consulem fecit. Eundem, cum quæstoriiis comitiis suffragator Q. Fabii Maximi fratris filii in Campum descendisset, consulem iterum reduxit. Eidem senatus bis sine sorte provinciam, prius Africam, deinde Hispaniam, dedit. Atque hæc neque civi neque senatori ambitioso; quemadmodum non solum vitæ ejus severissimus cursus, sed etiam mors clandestinis illata insidiis, declaravit.

(5.) M. quoque Valerium duabus rebus insignibus Dii pariter atque cives speciosum reddiderunt: illi cum quodam Gallo comminus pugnanti corvum propugnatorem subjicientes; hi, tertium et vigesimum annum ingresso, consulatum largiti: quorum alterum decus vetustæ originis, optimi nominis gens, Corvini amplexa cognomen, usurpat: alterum summo subjungitur ornamento, tam celeritate quam principio consulatûs gloriando.

(6.) At ne Q. quidem Scævolæ, quem L. Crassus in consulatu collegam habuit, gloria parum illustris; qui Asiam tam sancte et tam fortiter obtinuit, ut senatus deinceps in eam provinciam ituris magistratibus exemplum atque formam officii Scævolam decreto suo proponeret.

(7.) Inhærent illi voci posterioris Africani septem C. Marii consulatus, ac duo amplissimi triumphi. Ad rogam enim usque gaudio exsultavit, quod, cum apud Numantiam sub eo duce stipendia equestria mereret, et forte inter cœnam quidam Scipionem interrogâset, si quid illi accidisset, quemnam respublica æque magnum habitura esset imperatorem? respiciens se supra ipsum cubantem, "Vel hunc," dixit. Quo augurio perfectissima virtus maximam orientem virtutem videritne certius, an efficacius accenderit, perpendi vix potest. Illa nimirum cœna militaris speciosissimas totâ in Urbe Mario futuras cœnas ominata est. Postquam enim Cimbros ab eo deletos initio noctis nuntius pervenit, nemo fuit, qui non illi, tamquam Diis immortalibus, apud sacra mensæ suæ libaverit.



(8.) Jam quæ in Cn. Pompeium et ampla et nova congesta sunt, hinc assensione favoris, illinc fremitu invidiæ, literarum monimentis obstrepuntur. Eques Romanus, pro consule in Hispaniam adversus Sertorium, pari imperio cum Pio Metello principe civitatis, missus est. Nondum ullum honorem auspicatus, bis triumphavit: initia magistratuum a summo imperio cepit: tertium consulatum decreto senatûs solus gessit: de Mithridate, et Tigraue, de multis præterea regibus, gentibus, plurimisque civitatibus, et prædonibus, unum duxit triumphum.

(9.) Q. etiam Catulum populus Romanus voce suâ tantum non ad sidera usque evexit. Nam, cum ab eo pro Rostris interrogaretur, si in uno Pompeio Magno omnia reponere perseverâsset, absumto illo, subiti casûs incursu, in quo spem esset habiturus; summo consensu acclamavit, "In te." Vim honorati judicii admirabilem! siquidem Magnum Pompeium, cum omnibus ornamentis quæ retuli, duarum syllabarum spatio inclusum, Catulo æquavit.

(10.) Potest et M. Catonis, ex Cypro cum regiâ pecuniâ revertentis, appulsus ad ripam Tiberis videri memorabilis: cui navi egredienti consules, et cæteri magistratus, et universus S. P. Q. R. officiî gratiâ præsto fuit; non quod magnum pondus auri et argenti, sed quod M. Catonem, classis illa incolumem advexerat, lætatus.

(11.) Sed nescio, an præcipuum sit L. Marcii inusitati decoris exemplum, quem equitem Romanum ad duo exercitus, P. et Cn. Scipionum interitu victoriâque Hasdrubalis lacerati, ducem legerunt; quo tempore salus eorum, in ultimas angustias deducta, nullum ambitioni locum relinquebat.

(12.) Merito virorum commemorationi Sulpicia, Ser. Paterculi filia, Q. Fulvii Flacci uxor, adjicitur: quæ, cum senatus, libris Sibyllinis per decemviros inspectis, censuisset, ut Veneris Verticordiæ simulacrum consecraretur, quo facilius virginum mulie-



rumque mens a libidine ad pudicitiam converteretur; et ex omnibus matronis centum, ex centum autem decem, sorte ductæ, de sanctissimâ feminâ iudicium facerent, cunctis castitate prælata est.

*Externa.*

(1.) Cæterum, quia, sine ullâ diminutione Romanæ majestatis, extera quoque insignia respici possunt, ad ea transgrediamur. Pythagoræ tanta veneratio ab auditoribus tributa est, ut, quæ ab eo acceperant, in disputationem deducere nefas existimarent. Quin etiam interpellati ad reddendam causam, hoc solum respondebant, "ipsum dixisse." Magnus honos; sed scholâ tenus: illa urbium suffragiis tributa. Enixo Crotoniatæ studio ab eo petierunt ut senatum ipsorum, qui mille hominum numero constabat, consiliis suis uti pateretur. Opulentissimaque civitas tam frequenter venerati post mortem domum, Cereris sacrarium fecit: quantumque illa urbs vixit, et Dea in hominis memoriâ, et homo in Deæ religione cultus est.

(2.) Gorgiæ vero Leontino, studiis literarum ætatis suæ cunctos præstanti, (adeo ut primus in conventu poscere, quâ de re quisque audire vellet, ausus sit) universa Græcia in templo Delphici Apollinis statuam solido ex auro posuit; cum cæterorum ad id tempus auratas collocasset.

(3.) Eadem gens summo consensu ad Amphiaræum decorandum incubuit; locum, in quo humatus est, in formam conditionemque templi redigendo, atque inde oracula capi instituendo. Cujus cineres idem honoris possident, quod Pythicæ cortinæ, quod atheno Dodonæ, quod Ammonis fonti datur.

(4.) Pherenices quoque non vulgaris honos; cui soli omnium feminarum gymnico spectaculo interesse permissum est; cum ad Olympia filium Euclea certamen ingressurum adduxisset, Olympionice patre genita, fratribus eandem palmam assecutis latera ejus cingentibus.



VALERII MAXIMI  
FACTORUM DICTORUMQUE  
MEMORABILIMUM  
LIBER NONUS.

---

CAP. I. — *De Luxuriâ et Libidine.*

*Exempla Romana sunt*

- |  |                                       |
|--|---------------------------------------|
| 1. C. Sergius Orata.                       | 5. Q. Metellus Pius.                  |
| 2. Clodius, Æsopi tra-<br>gædi F           | 6. C. Scribonius Curio<br>filius.     |
| 3. Mulieres, legis Oppiæ<br>oppugnatrices. | 7. P. Clodii judicium.                |
| 4. Cn. Domitius et L.<br>Crassus, cens.    | 8. Gemellus, viator tri-<br>bunicius. |
|  | 9. L. Catilina.                       |

*Externa.*

- |  |                              |
|--|------------------------------|
| 1. Hannibal, Pœnus, Ha-<br>milcaris F. | 5. Ptolemæus, Ægypti<br>rex. |
| 2. Vulsinienses.                       | 6. Ægyptii.                  |
| 3. Xerxes, Persarum rex.               | 7. Cyprii.                   |
| 4. Antiochus, Syriæ rex.               |                              |

Blandum etiam malum, luxuria, quam accusare ali-  
quanto facilius est, quam vitare, operi nostro insera-  
tur; non quidem ut ullum honorem recipiat, sed ut,  
seipsam recognoscens, ad pœnitentiam impelli possit.



Jungatur illi libido; quoniam ex iisdem vitiorum principiis oritur: neque aut a reprehensione aut ab emendatione separentur, gemino mentis errore connexæ.

(1.) C. Sergius Orata pensilia balnea primus facere instituit: quæ impensa, levibus initiis cœpta, ad suspensa calidæ aquæ tantum non æquora penetravit.

Idem videlicet, ne gulam Neptuni arbitrio subjectam haberet, peculiaria sibi maria excogitavit, æstuariis intercipiendo fluctus, pisciumque diversos greges separatis molibus includendo, ut nulla tam sæva tempestas incideret, quâ non Oratæ mensæ varietate ferculorum abundarent. Ædificiis etiam spatiosis et excelsis deserta ad id tempus ora Lucrini lacûs pressit; quo recentiore usu conchyliorum frueretur. Ubi dum se publicæ aquæ cupidius immergit, cum Considio publicano judicium nactus est: in quo L. Crassus, adversus illum causam agens, "errare amicum suum Considium," dixit, "quod putaret Oratam, remotum a lacu, cariturum ostreis: namque ea, si inde petere non licuisset, in tegulis reperturum."

(2.) Huic nimirum magis Æsopus tragædus in adoptionem dare filium suum, quam bonorum suorum hæredem relinquere, debuit, non solum perditæ, sed etiam furiosæ luxuriæ juvenem: quem constat cantu commendabiles aviculas, immanibus emtas pretiis, proficulis ponere, acetoque liquatos magnæ summæ uniones potionibus adspargere solitum; amplissimum patrimonium, tamquam amaram aliquam sarcinam, quam celerrime abjicere cupientem. Quorum alterius senis, alterius adolescentis, sectam secuti longius manus porrexerunt: neque enim ullum finitur vitium ibi, ubi oritur. Inde ab Oceani litoribus attracti pisces; inde infusæ culinæ arcæ; censibusque edendi atque bibendi voluptas reperta est.

(3.) Urbi autem nostræ secundi belli Punici finis, et Philippus rex Macedoniæ devictus, licentioris vitæ



fiduciam dedit. Quo tempore matronæ Brutorum domum ausæ sunt obsidere, qui abrogationi legis Oppiæ intercedere parati erant, quam feminæ tolli cupiebant; quia his nec veste varii coloris uti, nec auripplus semiunciâ habere, nec juncto vehiculo propius Urbem mille passus, nisi sacrificii gratiâ, vehi permittebat. Et quidem obtinuerunt, ut jus, per continuos viginti annos servatum, aboleretur. Non enim improviderunt sæculi illius viri, ad quem cultum tenderet insoliti cœtûs pertinax studium; aut quo se usque effusura esset legum victrix audacia. Quod si animi muliebris apparatus intueri potuissent, quibus quotidie aliquid novitatis sumtuosius adjectum est, in ipso introitu ruenti luxuriæ obstitissent.

Sed quid ego de feminis ulterius loquar? quas et imbecillitas mentis, et graviorum operum negata affectatio, omne studium ad curiosiorem sui cultum hortatur conferre; cum temporum superiorum et nominis et animi excellentes viros in hoc priscae continentiae ignotum diverticulum prolapsos videam; idque jurgio ipsorum pateat.

(4.) Cn. Domitius L. Crasso collegæ suo, altercatione ortâ, objecit, quod columnas Hymettias in porticu domûs haberet. Quem continuo Crassus, quanti ipse domum suam æstimaret, interrogavit. Atque ut respondit, "sexagies sestertio;" "Quanto ergo eam," inquit, "minoris fore existimas, si decem arbusculas inde succidero?" "Ipso tricies sestertio," ait Domitius. Tunc Crassus: "Uter igitur luxuriosior est? egone, qui decem columnas centum millibus nummûm emi; an tu, qui decem arbuscularum umbram tricies sestertiûm summâ compensas?" Ssermonem oblitum Pyrrhi, immemorem Hannibalis, jamque transmarinorum stipendiorum abundantiam oscitantem; aliquanto tamen insequentium sæculorum ædificiis et nemoribus angustiorum; quoniam inchoatam a se lautitiam posteris relinquere, quam a majoribus acceptam continentiam retinere, maluerunt.



(5.) Quid enim sibi voluit, princeps suorum temporum, Metellus Pius, tunc cum in Hispaniâ adventus suos ab hospitibus aris et thure excipi patiebatur? cum Attalicis aulæis contectos parietes læto animo intuebatur? cum immanibus epulis apparatusissimos interponi ludos sinebat? cum palmatâ veste convivia celebrabat, demissasque lacunaribus aureas coronas, velut cœlesti capite, recipiebat? Et ubi ista? non in Græciâ, neque in Asiâ, quarum luxuriâ severitas ipsa corrumpi poterat; sed in horridâ et bellicosâ provinciâ, cum præsertim acerrimus hostis, Sertorius, Romanorum exercituum oculos Lusitanis telis perstringeret. Adeo illi patris sui Numidica castra exciderant. Patet igitur, quam celeri transitu luxuria affluerit: nam cujus adolescentia priscos mores vidit, senectus novos orsa est.

(6.) Consimilis mutatio in domo Curionum existit: siquidem forum nostrum et patris gravissimum supercilium, et filii sexcenties sestertium æris alieni adspexit, contractum famosâ injuriâ nobilium juvenum. Itaque eodem tempore, et in iisdem penatibus, diversa sæcula habitârunt, frugalissimum alterum, alterum nequissimum.

(7.) P. autem Clodii iudicium quantâ luxuriâ et libidine abundavit! in quo, ut evidenter incesti crimine nocens reus absolveretur, noctes matronarum, et adolescentium nobilium, magnâ summâ emtæ, mercedis loco iudicibus erogatæ sunt. Quo in flagitio tam tetro, tamque multiplici, nescias primum quem detestere; an qui istud corruptelæ genus excogitavit, an qui suam pudicitiam sequestrem perjurii fieri passi sunt, an qui religionem stupro permutârunt.

(8.) Æque flagitiosum illud convivium, quod Gemellus, tribunicius viator, ingenui sanguinis, sed officii intra servilem habitum deformis, Metello Scipioni consuli, ac tribunis plebis, magno cum rubore civitatis comparavit. Lupanari enim domi suæ instituto, Muciam et Fulviam, tum a patre, tum a viro utram-



que inclytam, et nobilem puerum Saturninum, in eo prostituit. [Probrosa patientiæ] corpora, ludibrio temulentæ libidini futura! epulas consulibus et tribunis non celebrandas, sed vindicandas!

(9.) Præcipue vero Catilinæ libido scelestæ. Nam, vesano amore Aureliæ Orestillæ correptus, cum unum impedimentum videret, quo minus nuptiis inter se iungerentur, filium suum, quem et solum et ætate iam puberem habebat, veneno sustulit; protinusque ex rogo ejus maritalem facem accendit, ac novæ matritæ orbitatem suam loco muneris erogavit. Eodem deinde animo civem gerens, quo patrem egerat, filii pariter Manibus, et nefarie attentatæ patriæ, pœnas dedit.

### *Externa.*

(1.) At Campana luxuria perquam utilis civitati nostræ fuit. Invictum enim armis Hannibalem illecebris suis complexa, vincendum Romano militi tradidit. Illa vigilantissimum ducem, illa exercitum acerrimum, dapibus largis, abundanti vino, unguentorum fragrantia, Veneris usu lasciviore, ad somnum et delicias evocavit. Ac tum demum fracta et contusa Punica feritas est, cum Seplasia ei, et Albana, castra esse ceperunt. Quid ergo his vitiis foedius? quid etiam damnosius? quibus virtus atteritur, victoriæ languescunt, sopita gloria in infamiam convertitur, animique pariter et corporis vires expugnantur: adeo ut necias, ab hostibusne an ab illis capi perniciosius habendum sit.

(2.) Quæ etiam Volsiniensium urbem gravibus et irrubescendis eladibus implicarunt. Erat opulenta, erat moribus et legibus ornata; Etruriæ caput habebatur: sed, postquam luxuriâ prolapsa est, in profundum injuriarum et turpitudinis decidit, ut servorum se insolentissimæ dominationi subjiceret: qui, primum admodum pauci senatorium ordinem intrare ausi, mox universam rempublicam occupaverunt. Testamenta



ad arbitrium suum scribi jubebant: convivia, coetusque ingenuorum fieri vetabant: filias dominorum in matrimonium ducebant. Postremo lege sanxerunt, ut stupra sua in viduis pariter ac nuptis impunita essent; ac ne qua virgo ingenuo nuberet, cujus castitatem non ante ex numero ipsorum aliquis delibâsset.

(3.) Age, Xerxes, opum regiarum ostentatione eximiâ, eo usque luxuriâ gaudens, ut edicto præmium ei proponeret, qui novum voluptatis genus reperisset, quantâ, dum deliciis nimis capitur, amplissimi imperii ruinâ evasit!

(4.) Antiochus quoque, Syriæ rex, nihilo continentioris exempli: cujus cæcam et amentem luxuriam exercitus imitatus, magnâ ex parte aureos clavos crepidis subjectos habuit; argenteaque vasa ad usum culinæ comparavit; et tabernacula textilibus sigillis adornata statuît. Avaro potius hosti præda optabilis, quam ulla ad vincendum strenuo mora.

(5.) Jam Ptolemæus rex accessio vitiorum suorum vixit: ideoque Physcon appellatus est. Cujus nequitiâ quid nequius? Sororem natu majorem, communi fratri nuptam, sibi nubere cœgit. Postea deinde, filiâ ejus per vim stupratâ, ipsam dimisit, ut vacuum locum nuptiis puellæ faceret.

(6.) Consentaneus igitur regibus suis gentis Ægyptiæ populus; qui, ductu Archelai adversus A. Gabinium mœnibus urbis egressus, cum castra vallo atque fossâ cingere juberetur, universus succlamavit, ut id opus publicâ pecuniâ faciendum locaretur. Quapropter deliciis tam enerves animi spiritum exercitûs nostri sustinere non potuerunt.

(7.) Sed tamen effeminator multitudo Cypriorum, qui reginas suas mulierum corporibus, velut gradibus, constructis, quo mollius vestigia pedum ponerent, currus conscendere æquo animo sustinebant. Viris enim, si modo viri erant, vitâ carere, quam tam delicato imperio obtemperare, satius fuit.



CAP. II.—*De Crudelitate.*

- |                                   |                                |
|-----------------------------------|--------------------------------|
| 1. L. Cornelii Sullæ dic-<br>tat. | 3. L. Junii Damasippi<br>præt. |
| 2. C. Marii cos. 7.               | 4. Munatii Flacci.             |

*Externorum.*

- |                                       |                                   |
|---------------------------------------|-----------------------------------|
| 1. Carthaginensium.                   | 6. Darii Ochi, Persarum<br>regis. |
| 2. Hannibalis, Pœni.                  | 7. Artaxerxis Ochi re-<br>gis.    |
| 3. Mithridatis regis.                 | 8. Atheniensium.                  |
| 4. Numulizinthis, Thra-<br>ciæ regis. | 9. Perilli, Siculi.               |
| 5. Ptolemæi Physconis<br>regis.       | 10. Etruscorum.                   |
| 11. Quorumdam barbarorum.             |                                   |

Hæc societas vitiorum lascivi vultûs, et novæ cupiditati inhærentium oculorum, ac delicato cultu affluentis, perque varios illecebrarum motus volitantis animi. Crudelitatis vero horridus habitus, truculenta species, violenti spiritus, vox terribilis, omnia minis et cruentis imperiis referta: cui silentium donare, incrementum est adjicere. Etenim quem modum sibi ipsa statuet, si ne sugillationis quidem frenis fuerit revocata? Ad summam, cum penes illam sit timeri, appenes nos sit odisse.

(1.) L. Sulla (quem neque laudare neque vituperare quisquam satis digne potest, quia, dum quærit victorias, Scipionem se populo Romano; dum exerceat, Hannibalem repræsentavit; egregie namque auctoritate nobilitatis defensâ, crudeliter totam Urbem atque omnes Italiæ partes civilis sanguinis fluminibus inundavit) quatuor legiones contrariæ partis, fidem suam secutas, in Publicâ Villâ [quæ in Martio Campo erat] nequidquam fallacis dexteræ misericordiam implorantes, obtruncari jussit. Quarum lamentabiles quiritatus trepidæ civitatis aures receperunt; lacerata



ferro corpora Tiberis, impatiens tanti oneris, cruentatis aquis vehere coactus est. Quinque millia Prænestinorum, spe salutis per P. Cethegum datâ, extra mœnia municipii evocata, cum abjectis armis humi corpora prostravissent, interficienda, protinusque per agros dispergenda, curavit. Quatuor millia et septingentos, diræ proscriptionis edicto jugulatos, in tabulas publicas retulit; videlicet ne memoria tam præclaræ rei dilueretur. Nec contentus in eos sævire qui armis a se dissenserant, etiam quieti animi cives, propter pecuniæ magnitudinem, per nomenclatorem conquistos, proscriptorum numero adjecit. Adversus mulieres quoque gladios destrinxit; quasi parum cædibus virorum satiat. Id quoque inexplēbilis feritatis indicium est. Abscisa miserorum capita, modo non vultum ac spiritum retinentia, in conspectum suum afferri voluit, ut oculis illa, quia ore nefas erat, manderet. Quam porro crudeliter se in M. Mario prætore gessit! quem, per ora vulgi ad sepulcrum Lutatiæ gentis pertractum, non prius vitâ privavit, quam oculos infelicis erueret, et singulas corporis partes confringeret. Vix mihi verisimilia narrare videor. At ille etiam M. Plætorium, quod ad ejus supplicium exanimis ceciderat, continuo ibi mactavit; novus punitor misericordiæ; apud quem iniquo animo scelus intueri, scelus admittere fuit. Sed mortuorum umbris saltem pepercit? Minime: nam C. Marii, cujus, etsi postea hostis, quæstor tamen aliquando fuerat, erutos cineres in Anienis alveum sparsit. En, quibus actis *Felicitatis* cognomen assequendum putavit!

(2.) Cujus tamen crudelitatis C. Marius invidiam levat: nam et ille, nimiam cupiditate persequendi inimicos, iram suam nefarie destrinxit, L. Cæsaris consularis et censorii nobilissimum corpus ignobili sævitiâ trucidando, et quidem apud seditiosissimi et abjectissimi hominis bustum. Id enim malorum miserimæ tunc reipublicæ deerat, ut Vario Cæsar piaculum caderet. Pæne tanti victoriæ ejus non fuerunt;



quarum oblitus, plus criminis domi, quam laudis in militiâ, meruit. Idem caput M. Antonii abscisum lætis manibus inter epulas, per summam animi ac verborum insolentiam, aliquamdiu tenuit; clarissimi-que et civis et oratoris sanguine contaminari mensæ sacra passus est. Atque etiam P. Annium, qui id attulerat, in sinum suum, recentis cædis vestigiis adpersum, recepit.

(3.) Damasippus nihil laudis habuit, quod corrumperet: itaque memoria ejus licentiore accusatione perstringitur: cujus jussu principum civitatis capita hostiarum capitibus permixta sunt; Carbonisque Arvinæ truncum corpus patibulo affixum gestatum est: adeo aut flagitiosissimi hominis prætura multum, aut reipublicæ majestas nihil, potuit.

(4.) Munatius etiam Flaccus, Pompeiani nominis acrior quam probabilior defensor, cum ab imperatore Cæsare in Hispaniâ inclusus mœnibus Atteguensium obsideretur, efferatam crudelitatem suam truculentissimo genere vesaniæ exercuit. Omnes enim ejus oppidi cives, quos studiosiores Cæsaris senserat, jugulatos muris præcipitavit: feminas quoque, citatis nominibus virorum, qui in contrariis castris erant, ut cædes conjugum suarum cernerent; maternisque gremiis superpositos liberos trucidavit, infantesque alios in conspectu parentum humo infligi, alios superjactatos pilis excipi jussit. Quæ, auditu etiam intolerabilia, Romano jussu, Lusitanis manibus administrata sunt: cujus gentis præsidio Flaccus vallatus, divinis operibus vecordi pertinaciâ resistebat.

#### *Externa.*

(1.) Transgrediamur nunc ad illa, quibus, ut par dolor, ita nullus nostræ civitatis rubor, inest. Carthaginienses Atilium Regulum, palpebris resectis, machinâ, in quâ undique præacuti stimuli eminebant, inclusum, vigilantiam pariter et continuo tractu doloris necaverunt: tormenti genus haud dignum passo, auc-



toribus dignissimum. Eâdem usi crudelitate, milites nostros, maritimo certamine in suam potestatem reductos, navibus substraverunt; ut, earum carinis ac pondere elisi, inusitatâ ratione mortis barbaram feritatem satiarent; tetro facinore pollutis classibus ipsum mare violaturi.

(2.) Eorum dux Hannibal, cujus majore ex parte virtus sævitiâ constabat, in flumine Vergello corporibus Romanis ponte factô, exercitum traduxit: ut æque scelestum terrestrium Carthaginensium copiarum egressum terra, quam maritimarum Neptunus, experiretur. Idem captivos nostros, oneribus et itinere fessos jam, primâ pedum parte succisâ relinquebat. Quos vero in castra perduxerat, paria fere fratrum et propinquorum jungens, ferro decernere cogebat: neque ante sanguine explebatur, quam ad unum victorem omnes redegisset. Justo ergo illum odio, verumtamen tardo supplicio, senatus Prusiæ regis factum supplicem ad voluntariam mortem compulit.

(3.) Tam (hercle!) quam Mithridatem regem, qui unâ epistolâ octogintâ millia civium Romanorum, in Asiâ per urbes negotiandi gratiâ dispersa, interemit, tantæque provinciæ hospitales Deos injusto, sed non inulto, cruore respersit: quoniam, cum maximo cruciatu, veneno repugnantem spiritum suum tandem succumbere cœgit: simulque piacula crucibus illis dedit, quibus amicos suos, auctore Gauro spadone, libidinosus obsequio, scelestus imperio, affecerat.

(4.) Numulizinthis, Diogiridis filii, Thraciæ regis, etsi minus admirabilem crudelitatem gentis ipsius feritas, narrandam tamen rabies sævitiae facit; cui neque vivos homines medios secare, neque parentes liberorum vesci corporibus, nefas fuit.

(5.) Iterum Ptolemæus Physcon emergit, paulo ante libidinosæ amentiae teterrimum exemplum; idem inter præcipua crudelitatis indicia referendus. Quid



annim hoc facto truculentius? filium suum, nomine Memphitem, quem ex Cleopatrá, eâdem sorore et uxore, sustulerat, liberalis formæ, optimæque spei puerum, in conspectu suo occidi jussit: protinusque caput ejus et pedes præcisos, et manus, in cistâ chlamyde opertos, pro munere natalicio matri misit: perinde quasi ipse cladis, quam illi inferebat, expers, ac non infelicior, quod, in communi orbitate, Cleopatram miserabilem, cunctis se invisum, reddiderat. A deo cæco furore summa quæque effervescit crudelitas, cum munimentum ex se ipsâ reperit. Nam, cum animadverteret, quanto sui odio patria teneretur, timori remedium scelere petivit: quoque tutius, plebe truncatâ, regnaret, frequens juventute gymnasium armis et igni circumdedit; omnesque, qui in eo erant, partim ferro, partim flammâ, necavit.

(6.) Ochus autem, qui postea Darius appellatus est, sanctissimo Persis jurejurando obstrictus, ne quem ex conjuratione, quæ septem Magos cum eo oppresserat, aut veneno, aut ferro, aut ullâ vi, aut inopiâ alimentorum necaret, crudeliorem mortis rationem excogitavit, quâ onerosos sibi, non perrupto religionis vinculo, tolleret. Septum enim altis parietibus locum cinere complevit; [superpositoque] tigno prominente, benigne cibo et potione exceptos in eo collocabat; e quo somno sopiti, in illam insidiosam congeriem decidebant.

(7.) Apertior et tetrior alterius Ochi, cognomine Artaxerxis, crudelitas, qui Ocham sororem, atque eandem socrum, vivam capite defodit: et patrum, cum centum amplius filiis ac nepotibus, vacuâ areâ destitutum, jaculis confixit; nullâ injuriâ lacessitus, sed quod in his maximam apud Persas probitatis et fortitudinis laudem consistere videbat.

(8.) Consimili genere æmulationis instincta civitas Atheniensium, indigno gloriæ suæ decreto, Æginiensium juventuti pollices abscidit; ut classe potens populus in certamen maritimarum virium secum de-



scendere nequiret. Non agnosco Athenas, timori remedium a crudelitate mutuantes.

(9.) Sævus etiam ille ænei tauri inventor, quo inclusi, subditis ignibus, longo et abdito cruciatu, mugitus resonantem spiritum edere cogeabantur, ne ejulatus eorum, humanæ sono vocis expressi, Phalaridis tyranni misericordiam implorare possent. Quam, quia calamitosis deesse voluit, teterrimum artis suæ opus primus artifex inclusus merito auspicatus est.

(10.) At ne Etrusci quidem parum feroces in pœnâ excogitandâ; qui vivorum corpora cadaveribus adversa adversis alligata atque constricta, ita ut singulæ membrorum partes singulis essent accommodatæ, tabescere simul patiebantur; amari vitæ pariter ac mortis tortores.

(11.) Sicut illi barbari, quos ferunt, mactatarum pecudum intestinis et visceribus egestis, homines inserere, ita ut capitibus tantummodo emineant, quoque diutius pœnæ sufficiant, cibo et potione infelicem spiritum prorogare; donec intus putrefacti, laniatui sint animalibus, quæ tabidis in corporibus nasci solent. Queramur nunc cum naturâ rerum, quod nos multis et asperis adversæ valetudinis incommotis obnoxios esse voluerit; habitumque cœlestis roboris humanæ conditioni denegatum moleste feramus; cum tot cruciatus sibimetipsa mortalitas impulsu crudelitatis excogitaverit.

### CAP. III. — *De Irâ et Odio.*

- |                                    |                                       |
|------------------------------------|---------------------------------------|
| 1. M. Livii Salinatoris<br>cos.    | 4. Juventutis Romanæ.                 |
| 2. C. Marcii Figuli ju-<br>riscos. | 5. Exercitûs Romani.                  |
| 3. Patriciorum.                    | 6. Plebis Romanæ.                     |
|                                    | 7. Q. Metelli Macedo-<br>nici procos. |
| 8. L. Cornelii Sullæ.              |                                       |



*Externorum.*

1. Alexandri Magni.	3. Hannibalis Barchæ,
2. Hamilcaris Barchæ,	Pœni.
Pœni.	4. Semiramidis, Assyrio- rum reginæ.

Ira quoque et odium in pectoribus humanis magnos fluctus excitant: procursu celerior illa, nocendi cupidine hoc pertinacius. Uterque consternationis plenus affectus, ac nunquam sine tormento sui violentus; quia dolorem, cum inferre vult, patitur, amarâ sollicitudine, ne non contingat ultio, anxius. Sed proprietatis eorum certissimæ sunt imagines; quas Diï ipsi in claris personis, aut dicto aliquo aut facto vehementiori, conspici voluerunt.

(1.) Cum adversus Hasdrubalem Livius Salinator bellum gesturus Urbe egrederetur, monente Fabio Maximo, ne ante descenderet in aciem, quam hostium vires animumque [cognosceret,] primam occasionem pugnandi non omissurum se respondit. Interrogatusque ab eodem, quid ita tam festinanter manum conserere vellet; "Ut quam celerrime," inquit, "aut gloriam ex hostibus victis, aut ex civibus prostratis gaudium, capiam." Ira tunc atque virtus sermonem ejus inter se diviserunt; illa injustæ damnationis memor, hæc triumphî gloriæ intenta. Sed nescio an ejusdem fuerit hoc dicere, et sic vincere.

(2.) Ardentis spiritûs virum, et bellicis operibus assuetum, huc iracundiæ stimuli egerunt; C. autem Figulum mansuetissimum, pacato juris civilis judicio celeberrimum, prudentiæ moderationisque immemorem reddiderunt. Consulatus enim repulsæ dolore accensus, eo quidem magis, quod illum bis patri suo datum meminerat, cum ad eum postero comitiorum die, multi consulendi causâ venissent, omnes dimisit; præfatus, "Omnes consulere scitis, consulem facere nescitis." Dictum graviter, et merito; sed tamen



aliquanto melius non dictum. Nam quis populo Romano irasci sapienter potest?

(3.) Itaque ne illi quidem probandi, quamvis factum eorum nobilitatis splendore protectum sit, qui, quod Cn. Flavius, humillimæ quondam sortis, præturam adeptus erat, offensi, annulos aureos sibimet ipsis, et phaleras equis suis detractas abjecerunt, doloris [impotentiâ tantum non luctum profecto] testati.

(4.) Talis iræ motus aut singulorum aut paucorum adversus populum universum; multitudinis autem erga principes ac duces, ejusmodi. Manlio Torquato, amplissimam et gloriosissimam ex Latinis et Campanis victoriam in Urbem referenti, cum seniores omnes lætitiâ ovantes occurrerent, juniorum nemo obviam processit; quod filium adolescentem, fortissime adversus imperium suum præliatum, securi percussisset. Miserti sunt æqualis nimis aspere puniti: nec factum eorum defendo; sed iræ vim indico, quæ unius civitatis et ætates et affectus dividere valuit.

(5.) Eademque tantum potuit, ut universum populi Romani equitatum, a Fabio consule ad hostium copias persequendas missum, cum et tuto et facile eas liceret delere, legis agrariæ ab eo impeditæ memoriâ immobilem retineret. Illa vero, etiam Appio duci, cujus pater, dum pro senatûs amplitudine nititur, comoda plebis acerrime impugnaverat, infensum exercitum faciendo, voluntariâ fugâ terga hosti, ne triumphum imperatori quæreret, dare cœgit. Quoties victoriæ victrix! congratulationem ejus in Torquato spernendam, in Fabio pulcherrimam partem omittendam, in Appio totam fugæ postponendam, reddidit.

(6.) Age, quam violenter se in pectore universi populi Romani gessit eodem tempore, quo suffragiis ejus dedicatio ædis Mercurii M. Plætorio primipili centurioni data est; præteritis consulibus, Appio quod obstitisset, quo minus æri alieno suo succurreretur; Servilio, quod susceptam causam suam lan-



guido patrocínio protexisset! Negas efficacem iram, cuius hortatu miles summo imperio praelatus est?

(7.) Quæ quidem non proculcavit tantum imperia, sed etiam gessit impotenter. Nam Q. Metellus, cum utramque Hispaniam consul prius, deinde pro consule, pæne totam subegisset, postquam cognovit Q. Pompeium consulem, inimicum suum, successorem sibi mitti, omnes, qui modo militiam suam voluerunt finire, dimisit: commeatus petentibus, neque causis excussis, neque constituto tempore, dedit; horrea, custodibus remotis, opportuna rapinæ præbuit; arcus sagittasque Cretensium frangi, atque in amnem abjici iussit; elephantis cibaria dari vetuit. Quibus factis, ut cupiditati suæ indulset, ita magnifice gestarum rerum gloriam corruptit; meritumque honorem triumphi, hostium quam iræ fortior victor, amisit.

(8.) Quid Sulla? dum huic vitio obtemperat, nonne, multo alieno sanguine profuso, ad ultimum et suum erogavit? Puteolis enim, ardens indignatione, quod Granius princeps ejus coloniae pecuniam a decurionibus ad refectionem Capitolii promissam cunctantius daret, animi concitatione nimia, atque immoderato vocis impetu convulso pectore, spiritum cruore ac minis mixtum evomuit; nec senio jam prolapsus, utpote sexagesimum ingrediens annum, sed alitâ meritis reipublicæ impotentiâ furens. Igitur in dubio est, Sullane prior, an iracundia Sullæ sit extincta.

### *Externa.*

Neque ab ignotis exempla petere juvat, et maximis viris exprobrare vitia sua verecundiæ est. Cæterum, cum propositi fides excellentissima quæque complecti moneat, voluntas operi cedat; dum, præclara libenter probando, necessaria narrandi conscientia non desit.

(1.) Alexandrum iracundia sua propemodum cælo deripuit. Nam quid obstitit, quo minus illuc assurgeret, nisi Lysimachus leoni objectus, et Clytus hastâ trajectus, et Callisthenes mori iussus? quia tres maxi-



mas victorias totidem amicorum injustis cædibus [victor edidit.]

(2.) Quam vehemens deinde adversus populum Romanum Hamilcaris odium! Quatuor enim puerilis ætatis filios intuens, ejusdem numeri catulos leoninos in perniciem imperii nostri alere se prædicabat. Digna nutrimenta, quæ in exitium patriæ suæ, ut evenit, converterentur.

(3.) E quibus Hannibal mature adeo patris vestigia subsecutus est, ut, eo exercitum in Hispaniam trajecturo, et ob id sacrificante, novem annorum natu, altaria tenens, juraret, "se, cum primum per ætatem potuisset, acerrimum hostem populi Romani futurum;" ut pertinacissimis precibus instantis belli commilitium exprimeret. Idem, significare cupiens quanto inter se odio Carthago et Roma dissiderent, inflicto in terram pede, suscitatoque pulvere, "tunc inter eas fore finem belli" dixit, "cum alterutra urbs in habitum pulveris esset redacta."

(4.) In puerili pectore tantum vis odii potuit: sed in muliebri quoque æque multum valuit: namque Semiramis, Assyriorum regina, cum ei circa cultum capitis sui occupatæ nuntiatum esset, Babylonem defecisse, alterâ parte crinium adhuc solutâ, protinus ad eam expugnandam cucurrit: nec prius decorem capillorum in ordinem, quam tantam urbem in potestatem suam, redegit. Quocirca statua ejus Babylone posita est illo habitu, quo ad ultionem exigendam celeritate præcipiti tetendit.

---

#### CAP. IV.--*De Avaritiâ.*

1. M. Crassi et Q. Hortensii.
2. Q. Cassii Longini, propr.
3. L. Septimuleii.



*Externi.*

Ptolemæi, Cypriorum regis.

Protrahatur etiam avaritia, latentium indagatrix  
lucrorum, manifestæ prædæ avidissima vorago; nec  
habendi fructu felix, et cupiditate quærendi miser  
trima.

(1.) Cum admodum locupleti L. Minucio Basilo  
falsum testamentum quidam in Græciâ subjecisset,  
ejusdemque confirmandi gratiâ potentissimos civitatis  
nostræ viros, M. Crassum et Q. Hortensium, quibus  
Minucius ignotus fuerat, tabulis hæredes inseruisset;  
quamquam evidens fraus erat, tamen uterque, pecu-  
niæ cupidus, facinoris alieni munus non repudiavit.  
Quantam culpam quam leviter retuli! Lumina curiæ,  
ornamenta fori, quod scelus vindicare debebant, in-  
onesti lucri capturâ invitati, auctoritatibus suis texe-  
runt.

(2.) Verum aliquanto majores vires in Q. Cassio  
exhibuit; qui in Hispaniâ M. Silium et A. Calpur-  
nium, occidendi sui gratiâ cum pugionibus deprehen-  
sos, quinquagies sestertium ab illo, ab hoc sexagies,  
coactus, dimisit. At quis dubitet, si alterum tantum  
daretur, jugulum quoque suum æquo animo illis fuisse  
præbiturum?

(3.) Cæterum avaritia ante omnes L. Septimuleii  
præcordia possedit; qui, cum C. Gracchi familiaris  
fuiisset, caput ejus abscidere, et per Urbem pilo fixum  
ferre sustinuit; quia Opimius consul auro id se re-  
pensurum edixerat. Sunt qui tradant, liquato plumbo  
eum cavatam partem capitis, quo ponderosius esset,  
explêsse. Fuerit ille seditiosus; bono perierit exem-  
plo: clientis tamen scelestæ famæ in has usque ja-  
centis injurias esurire non debuit.

*Externum.*

Odium merita Septimuleii avaritia; Ptolemæi au-



tem, regis Cypriorum, risu prosequenda. Nam, cum anxiiis sordibus magnas opes corripuisset, propterque eas perituum se videret; et ideo, omni pecuniâ impositâ navibus, in altum processisset, ut, classe perforatâ, suo arbitrio periret, et hostes prædâ carerent; non sustinuit mergere aurum, et argentum; sed, futurum suæ necis præmium, domum revexit. Proculdubio hic non possedit divitias, sed a divitiis possessus est; titulo rex insulæ, animo pecuniæ miserabile mancipium.

---

CAP. V. — *De Superbiâ et Impotentiâ.*

- |                                   |                          |
|-----------------------------------|--------------------------|
| 1. M. Fulvii Flacci cos.          | 3. Cn. Pompeii Magni     |
| 2. M. Livii Drusi tribuni plebis. | cos. 3.                  |
|                                   | 4. M. Antonii triumviri. |

*Externorum.*

- |                            |  |
|----------------------------|--|
| 1. Alexandri Magni.        | 3. Hannibalis, Pœni.                   |
| 2. Xerxis, Persarum regis. | 4. Carthaginiensis et Campani senatûs. |

(1.) Atque, ut superbia quoque et impotentia in conspicuo ponantur, M. Fulvius Flaccus consul, M. Plautii Hypsæi collega, cum perniciosissimas reipublicæ leges introduceret, de civitate dandâ, et de provocatione ad populum, eorum qui civitatem mutare voluissent, ægre compulsus est, ut in curiam veniret. Deinde, partim monenti, partim oranti senatui, ut incepto desisteret, responsum non dedit. Tyrannici consul spiritûs haberetur, si adversus unum senatorem hoc modo se gessisset, quo Flaccus in totius amplissimi ordinis contemnendâ majestate versatus est.

(2.) Quæ a M. quoque Druso tribuno plebis per summam contumeliam vexata est. Parvi enim habuit, L. Philippum consulem, quia interfari concio-



nantem ausus fuerat, obtortâ gulâ, et quidem non per viatorem, sed per clientem suum, adeo violenter in carcerem præcipitem egisse, ut multus e naribus ejus cruor profunderetur; verum etiam, cum senatus ad eum misset, ut in curiam veniret: “Quare non potius,” inquit, “ipse in Hostiliam, propinquam Rosttris, [id est, ad me,] venit?” Piget adjicere quod sequitur. Tribunus senatûs imperium despexit: senatus tribuni verbis paruit.

(3.) Cn. autem Pompeius quam insolenter! qui, balneo egressus, ante pedes suos prostratum Hypsæum, ambitûs reum, et nobilem virum, et sibi amicum, jacentem reliquit, contumeliosâ voce proculcattum. “Nihil” enim “eum aliud agere, quam ut convivium suum moraretur,” respondit. Et, hujus edicti conscius, securus animo cœnare potuit! Ille vero etiam in foro non erubuit P. Scipionem, socerum suum, legibus noxium, quas ipse tulerat, in maximâ quidem reorum et illustrium ruinâ, muneris loco a iudicibus deprecere, maritalis lecti blanditiis statum reipublicæ temperando.

(4.) Tetrum facto pariter ac dicto M. Antonii convivium. Nam, cum ad eum triumvirum Cæsetii Rufi senatoris caput allatum esset; aversantibus id cæteris, propius admoveri jussit, ac diu diligenterque consideravit. Cunctis deinde expectantibus quidnam esset dicturus; “Hunc ego,” inquit, “notum non habui.” Superba de senatore, impotens de occiso, confessio.

### *Externa.*

(1.) Satis multa de nostris: aliena nunc adjiciantur. Alexandri regis virtus et felicitas tribus insolentiae gradibus exsultavit evidentissimis. Fastidio enim Philippi, Jovem Ammonem patrem adscivit: tædio morum et cultûs Macedonici, vestem et instituta Persica assumsit: spreto mortali habitu, divinum æmula-



tus est. Nec fuit ei pudori, filium, civem, hominem dissimulare.

(2.) Jam Xerxes, cujus in nomine superbia et impotentia habitat, suo jure quam insolenter usus est, cum, Græciæ indicturus bellum, adhibitis Asiæ principibus, "Ne viderer," inquit, "meo tantummodo usus consilio, vos contraxi. Cæterum mementote, parendum magis vobis esse, quam suadendum." Arroganter, etiam si victori repetere ei regiam contigisset: tam deformiter victi, nescias utrum insolentius dictum, an impudentius.

(3.) Hannibal autem, Cannensis pugnae successu elatus, nec admisit quemquam civium suorum in castris, nec responsum ulli, nisi per interpretem, dedit. Maharbalem etiam, ante tabernaculum suum clara voce affirmantem, "prospexisse se, quonam modo paucis diebus Romæ in Capitolio cœnaret," adspersatus est. Adeo felicitatis et moderationis dividuum contubernium est.

(4.) Insolentiæ vero inter Carthaginiensem et Campanum senatum quasi æmulatio fuit. Ille enim separato a plebe balneo lavabatur: hic diverso foro utebatur: quem morem Capuæ aliquamdiu retentum, C. quoque Gracchi oratione in Plautium scriptâ patet.

---

CAP. VI.—*De Perfidiâ.*

- |                                  |                                   |
|----------------------------------|-----------------------------------|
| 1. T. Tatii, Sabinorum<br>regis. | 3. Cn. Domitii Ahenobarbi procos. |
| 2. Ser. Sulpicii Galbæ<br>præt.  | 4. Q. Servilii Cæpionis<br>cos.   |

*Externorum.*

- |                      |                      |
|----------------------|----------------------|
| 1. Carthaginiensium. | 2. Hannibalis, Pœni. |
|----------------------|----------------------|

Occultum jam et insidiosum malum, perfidia, late-



bris suis extrahatur. Cujus efficacissimæ vires sunt mentiri ac fallere; fructus in aliquo admissio scelere consistit; tum certus, cum credulitatem nefariis vinculis circumdedit; tantum incommodi humano generi afferens, quantum salutis bona fides præstat. Habeat igitur non minus reprehensionis, quam illa laudis consequitur.

(1.) Romulo regnante, Sp. Tarpeius arci præerat. Cujus filiam virginem, aquam sacris petito extra mœnia egressam, Tatius, ut armatos Sabinos in arcem secum reciperet, corrumpit, mercedis nomine pactam, quæ in sinistris manibus gerebant. Erant autem his armillæ et annuli magno ex pondere auri. Loco potitum agmen Sabinorum, puellam, præmium flagrantem, armis obrutam necavit; perinde quasi promissum (quod ea quoque lævis gestaverant) solveret. Absit reprehensio; quia impia proditio celeri poenâ vindicata est.

(2.) Ser. quoque Galba summæ perfidiæ: triumphum enim Lusitaniæ civitatum convocato populo, tamquam de commodis ejus acturus, septem millia, in quibus flos juventutis consistebat, electa, et armis exuta, partim trucidavit, partim vendidit. Quo facinore maximam cladem barbarorum, magnitudine criminis, antecessit.

(3.) Cn. autem Domitium, summi generis et magni animi virum, nimia gloriæ cupiditas perfidum existere cœgit. Iratus namque Bituito regi Arvernorum, quod cum suam, tum etiam Allobrogum gentem, se etiam tum in provinciâ morante, ad Q. Fabii successoris sui dexteram confugere hortatus esset, per colloquii simulationem arcessitum, hospitioque exceptum, vinxit, ac Romam nave deportandum curavit. Cujus factum senatus neque probare potuit, neque rescindere voluit, ne remissus in patriam Bituitus bellum renovaret. Igitur eum Albam custodiæ causâ relegavit.

(4.) Viriathi etiam cædes duplicem perfidiæ accu-



sationem recepit; in amicis, quod eorum manibus interemtus est; in Q. Servilio Cæpione consule, quia is sceleris hujus auctor, impunitate promissâ, fuit; victoriamque non meruit, sed emit.

*Externa.*

(1.) Verum, ut ipsum fontem perfidiæ contempler, Carthaginienses Xanthippum Lacedæmonium, cujus optimâ operâ primo Punico bello usi fuerant, et quo juvante Atilium Regulum ceperant, simulantes sese domum revehere, in alto merse-  
runt. Quid tanto facinore petentes? an ne victoriæ eorum socius superesset? Exstat nihilominus, et quidem cum illorum opprobrio; quem, sine ullâ gloriæ jacturâ, inviolatum reliquissent.

(2.) Hannibal porro Nucerinos, hortatu suo cum binis vestimentis urbem inexpugnabilibus muris cinctam egressos, vapore et fumo balnearum strangulando, et Acerranorum senatum eâdem ratione extra mœnia evocatum, in profundum puteorum abjiciendo, nonne, bellum adversus populum Romanum et Italiam professus, adversus ipsam fidem acrius gessit, mendaciis et fallaciâ, quasi præclaris artibus, gaudens? Quo evenit, ut, alioqui insignem nominis sui memoriam relicturus, in dubio, majorne an pejor vir haberi deberet, poneret.

CAP. VII.—*De Seditionibus*

*Plebis Romanæ adversus*

- |                                    |  |                       |
|------------------------------------|--|-----------------------|
| 1. C. Marium cos. 6.               |  | 3. A. Numium candida- |
| 2. Q. Metellum censorem.           |  | tum.                  |
| 4. A. Sempronium Asellionem præet. |  |                       |

*Militum Romanorum adversus*

1. Gratidium legatum.



2. Q. Pompeium consulem.
3. C. Carbonem legatum.

Sed, ut violentæ seditionis, tam togatæ quam etiam armatæ, facta referantur,

(1.) L. Equitium, qui se Ti. Gracchi filium simulabat, tribunatumque adversus leges cum L. Saturnino petebat, a C. Mario, quintum consulatum gerente, in publicam custodiam ductum, populus, claustris carceris convulsis, raptum, humeris suis per summam animorum alacritatem portavit.

(2.) Idemque Q. Metellum censorem, quod ab eo, tamquam Gracchi filio, censum recipere nolebat, lapidibus prosternere conatus est, affirmantem tres tantummodo filios Graccho fuisse; e quibus unum in Sardiniâ stipendia merentem, alterum infantem Prænestæ, tertium, post patris mortem natum, Romæ decessisse; neque oportere clarissimæ familiæ ignotas sordes inseri: cum interim improvida concitata multitudinis temeritas, pro impudentiâ et audaciâ, adversus consulatum et censuram tetendit; principesque suos omni petulantia genere vexavit.

(3.) Vesana hæc tantummodo; illa etiam cruenta seditio. Populus enim A. Numium competitorem Saturnini, novem jam creatis tribunis, unoque loco duobus candidatis restante, vi prius in ædes privatas compulit; extractum deinde interemit; ut, cæde integerrimi civis, facultas adipiscendæ potestatis teterimo civi daretur.

(4.) Creditorum quoque consternatio adversum Sempronii Asellionis, prætoris urbani, caput intolerabili modo exarsit: quem, quia causam debitorum susceperat, concitati a L. Cassio tribuno plebis, pro æde Concordiæ sacrificium facientem, ab ipsis altaribus fugere extra forum coactum, inque tabernulâ latitantem, prætextatum discerpserunt.



*Militum Romanorum.*

(1.) Detestanda fori conditio: sed, si castra respicias, æque magna orietur indignatio. Cum C. Mario, lege Sulpiciâ, provincia Asia, ut adversus Mithridatem bellum gereret, privato decreta esset, missum ab eo Gratidium legatum ad L. Sullam consulem accipiendarum legionum causâ milites trucidârunt; proculdubio indignati, quod a summo imperio, ad eum qui nullo in honore versaretur, transire cogerentur. Sed quis ferat militem scita plebis exitio legati corrigentem?

(2.) Pro consule istud tam violenter exercitus; illud adversus consulem. Q. enim Pompeium, Sullæ collegam, senatûs jussu ad exercitum Cn. Pompeii, quem aliquamdiu invitâ civitate obtinebat, contendere ausum, ambitiosi ducis illecebris corrupti milites, sacrificare incipientem adorti, in modum hostiæ mactaverunt: tantumque scelus curia, castris cedere se confessa, inultum habuit.

(3.) Ille quoque exercitus nefarie violentus, qui C. Carbonem, fratrem Carbonis ter consulis, propter bella civilia dissolutam disciplinam militarem præfractius et rigidius adstringere conatum, privavit vitâ: satiusque duxit maximo scelere coinquinari, quam pravos ac tetros mores mutare.

CAP. VIII.—*De Temeritate.*

1. P. Africani majoris. | 2. C. Cæsaris cos. 2.  
3. Exercitûs Romani.

*Externorum.*

1. Hannibalis, Pœni. | 2. Atheniensis populi.

Temeritatis etiam et subiti et vehementes sunt impulsus; quorum ictibus hominum mentes concussæ,



nec sua pericula respicere, nec aliena facta justâ æstimatione prosequi, valent.

(1.) Quam enim temere se Africanus superior ex Hispaniâ duabus quinqueringibus ad Syphacem traiecit, in unius Numidæ infidis præcordiis suam pariter et patriæ salutem depositurus! Itaque exiguo momento maximæ rei casus fluctuatus est, utrum interfector an captivus Scipionis Syphax fieret.

(2.) Jam C. Cæsaris anceps conatus, etsi cœlestium curâ protectus est, vix tamen sine animi horrore referri potest: siquidem, impatiens legionum tardioris a Brundisio Apolloniam trajectûs, per simulationem adversæ valetudinis convivio egressus, majestate suâ servili veste occultatâ, naviculam conscendit, et, e flumine, maris Adriatici sævâ tempestate effauces petiit: protinusque in altum dirigi jusso navigio, multum ac diu contrariis jactatus fluctibus, tandem necessitati cessit.

(3.) Age, illa quam execrabilis militum temeritas! Fecit enim ut A. Albinus, nobilitate, moribus, honorum omnium consummatione civis eximius, propter falsas et inanes suspiciones, in castris ab exercitu lapidibus obrueretur: quodque accessionem indignationis non recipit, oranti atque obsecranti duci a militibus causæ dicendæ potestas negata est.

#### *Externa.*

(1.) Itaque minus miror, apud trucem et sævum Hannibalis animum, defensionis locum innoxio gubernatori non fuisse: quem, a Petiliâ classe Africam repetens, freto appulsus, dum tam parvo spatio Italiam Siciliamque inter se divisas non credit, velut insidiosum cursûs rectorem interemit: posteaque diligentius inspectâ veritate, tunc absolvit, cum ejus innocentiae nihil ultra sepulcri honorem dari potuit. Igitur angusti atque æstuosi maris alto e tumultu speculatrix statua, tam memoriæ Pelori, quam Pu-



nicæ temeritatis, ultra citraque navigantium oculis collocatum indicium est.

(2.) Jam Atheniensium civitas ad vesaniam usque temeraria, quæ decem universos imperatores suos, et quidem a pulcherrimâ victoriâ venientes, capitali iudicio exceptos necavit; quod militum corpora, sævitiâ maris interpellante, sepulturæ mandare non potuissent; necessitatem puniens, cum honorare virtutem deberet.

---

CAP. IX.—*De Errore.*

- |                           |  |                           |
|---------------------------|--|---------------------------|
| 1. Plèbis Romanæ.         |  | 3. Satellitum Lartii Tol- |
| 2. C. Cassii Longini pro- |  | lumnii regis.             |
| cos.                      |  |                           |

Temeritati proximus est error; quemadmodum ad lædendum par, ita cui facilius quis ignoverit; quia non sponte, sed vanis concitatus imaginibus, culpæ se implicat. Qui quam late in pectoribus hominum vagetur, si complecti coner, vitio, de quo loquor, sim obnoxius. Paucos igitur ejus lapsus referemus.

(1.) C. Helvius Cinna, tribunus plebis, ex funere C. Cæsaris domum suam petens, populi manibus discerptus est, pro Cornelio Cinnâ, in quem sævire se existimabat; iratus ei, quod, cum affinis esset Cæsaris, adversus eum, nefarie raptum, impiam pro Rostris orationem habuisset: eoque errore propulsus est, ut caput Helvii, perinde atque Cornelii, circa rogam Cæsaris, fixum jaculo ferret; officii sui, alieni erroris, piaculum miserabile.

(2.) Nam C. Cassium error a semetipso pœnas exigere cœgit. Inter illum enim pugnae quatuor exercituum apud Philippos varium, ipsisque ducibus ignotum eventum, missus ab eo Titinius centurio



nocturno tempore, ut specularetur, quonam in statu res M. Bruti essent; dum crebros excessus viæ pettit, quia tenebrarum obscuritas, hostesne an commilitones occurrerent, dignoscere non sinebat, tardius ad Cassium rediit. Quem is exceptum ab hostibus, omniaque in eorum potestatem recidissee existimans, finire vitam properavit; cum et castra hostium invicem capta, et Bruti copiae magnâ ex parte incolumes essent. Titinii vero non obliteranda silentio virtus, qui oculis paulisper hæsit, inopinato jacentis ducis spectaculo attonitus; deinde profusus in lacrymas, “Et si imprudens,” inquit, “imperator, causa tibi mortis fui; tamen, ne idipsum impunitum sit, accipe me fati tui comitem.” Superque exanime corpus ejus jugulo suo gladium capulo tenus demisit; ac, permixto utriusque sanguine, duplex victima jacuit, pietatis hæc, erroris illa.

(3.) Cæterum falsa opinatio nescio an præcipuam injuriam Lartii Tolumnii, Veientium regis, penatibus intulerit. Nam cum, in tesserarum prospero jactu, per jocum collusori dixisset, “Occide;” et forte Romanorum legati intervenissent; satellites ejus, errore vocis impulsî, interficiendo legatos lusum ad imperium transtulerunt.

---

CAP. X.—*De Ultione.*

- |  |   |
|--|---|
| 1. Papiriæ tribûs Tusculanorum in Polliam. | 2. Populi Uticensis in C. Fabium Hadrianum. |
|--|---|

*Externorum.*

- |                                     |                                |
|-------------------------------------|--------------------------------|
| 1. Thamyris et Beronices reginarum. | 2. Juvenum quorundam Græcorum. |
|-------------------------------------|--------------------------------|

Ultionis autem quemadmodum acres, ita justî aculei sunt; qui læssiti concitantur, acceptum dolorem



pensare cupientes. Quos latius complecti non at-  
tinet.

(1.) M. Flavius, tribunus plebis, ad populum de  
Tusculanis retulit, quod eorum consilio Veliternos  
Privernatesque rebellatos diceret. Qui, cum conjugi-  
bus ac liberis, squalore obsiti, cum supplices Romam  
venissent; accidit, ut, reliquis tribubus salutarem sen-  
tentiam secutis, sola Pollia judicaret, oportere publice  
eos verberatos securi percuti; imbellem multitudinem  
sub coronâ venire. Quam ob causam Papiria tribus,  
in quâ plurimum postea Tusculani in civitatem re-  
cepti potuerunt, neminem unquam candidatum Polliæ  
tribûs fecit magistratum; ne ad eam ullus honos suis  
suffragiis perveniret, quæ illis vitam ac libertatem,  
quantum in ipsâ fuit, ademerat.

(2.) Illam vero ultionem et senatus et consensus  
omnium approbavit. Cum enim Hadrianus cives  
Romanos, qui Uticæ consistebant, sordido imperio  
vexâset, idcircoque ab his vivus esset exustus; nec  
quæstio ulla in Urbe hac de re habita, nec querela  
versata est.

### *Externa.*

(1.) Claræ ultionis utraque regina, et Thamyris,  
quæ caput Cyri abscisum in utrem humano sanguine  
repletum demitti jussit, exprobrans illi insatiabilem  
cruoris sitim, simulque poenas occisi ab eo filii sui  
exigens; et Beronice, quæ, Laodices insidiis inter-  
ceptum sibi filium graviter ferens, armata currum  
conscendit, persecutaque satellitem regium, crudelis  
operis ministrum, nomine Cæneum, quem hastâ ne-  
quidquam petierat, saxo ictum prostravit; ac super  
ejus corpus actis equis, inter infesta contrariæ partis  
agmina, ad domum, in quâ interfecti pueri corpus oc-  
cultari arbitrabatur, perrexit.

(2.) Iasonem Thessalum, Persarum regi bellum  
inferre parantem, an satis justa ultio absumserit, am-  
biguæ æstimationis est. Taxillo enim gymnasiarchæ,



a quibusdam juvenibus pulsatum se conquesto, permisit, ut aut tricenae ab his drachmas exigeret, aut denas plagas singulis imponeret. Quo posteriore vindictâ uso, qui vapulaverant, Iasonem interfecerunt; animi, non corporis dolore, poenae modum aestimantes. Cæterum parvo irritamento ingenui pudoris maximæ rei expectatio subruta est; quoniam, opinione Græciæ, tantum in spe Iasonis, quantum in effectu Alexandri, reponitur.

CAP. XI.—*De improbe dictis, et scelerate factis.*

*Romanorum.*

- |                            |                           |
|----------------------------|---------------------------|
| 1. Tulliae, Ser. F. T. Su- | 4. Magii Chilonis.        |
| perbi regis.               | 5. C. Toranii, C. F.      |
| 2. C. Fimbriae trib. pl.   | 6. Villii Annalis.        |
| 3. L. Catilinæ.            | 7. Uxoris Vettii Salassi. |

*Externorum.*

- |                               |                                  |
|-------------------------------|----------------------------------|
| 1. Duorum fratrum Hispanorum. | 3. Sariastris, Tigranis regis F. |
| 2. Mithridatis regis.         | 4. L. Aëlii Sejani.              |

Nunc quatenus vitæ humanæ tum bona, tum etiam mala, substitutis exemplorum imaginibus, persequimur; dicta improbe, et facta scelerate, referantur.

(1.) Unde autem potius, quam a Tullia ordiar? quia tempore vetustissimum, conscientia nefarium, voce improbum ac monstri simile, exemplum est. Cum carpento veheretur, et is, qui jumenta agebat, succussis frenis constitisset, repentinæ moræ causam requisivit; et, ut comperit corpus patris Ser. Tullii occisi ibi jacere, supra id vehiculum duci jussit, quo celerius in complexum interfectoris ejus Tarquinii veniret. Quâ tam impiâ tamque probrosâ festinatione, non solum se æternâ infamia, sed ipsum etiam vicum cognomine sceleris, commaculavit.



(2.) Non tam atrox est C. Fimbriæ factum et dictum; sed, si per se æstimetur, utrumque audacissimum. Id egerat, ut Scævola in funere C. Marii jugularetur. Quem postquam ex vulnere recreatum comperit, accusare ad populum instituit. Interrogatus deinde, “quid de eo secus dicturus esset, cui pro sanctitate morum satis digna laudatio reddi non posset?” respondit, “se objecturum illi, quod parcius corpore telum recepisset.” Licentiam furoris ægræ reipublicæ gemitu prosequendam!

(3.) L. vero Catilina, in senatu M. Cicerone incendium ab ipso excitatum dicente, “Sentio,” inquit: “et quidem illud, si aquâ non potuero, ruinâ exstinguam.” Quem quid aliud existimemus, quam conscientiae stimulis actum, a se inchoatum parricidium peregissee?

(4.) Consternatum etiam Magii Chilonis amentiam pectus; qui M. Marcello datum a Cæsare spiritum suâ manu eripuit, vetus amicus et Pompeianæ militiæ comes, indignatus aliquem amicorum ab eo sibi præferri. Urbem enim a Mitylenis, quo se contulerat, repetentem, in Atheniensium portu pugione confodit, protinusque ad irritamenta vesaniæ suæ trucidanda tetendit; amicitiae hostis, divini beneficii interceptor, publicæ religionis, quod ad salutem clarissimi civis recuperandam attinuit, acerba labes.

(5.) Hanc crudelitatem, cui nihil adjici posse videtur, C. Toranius atrocitate parricidii superavit. Namque triumvirum partes secutus, proscripti patris sui, prætorii et ornati viri, latebras, ætatem, notasque corporis, quibus agnosci posset, centurionibus edidit, qui eum persecuti sunt. Senex, de filii magis vitâ et incrementis, quam de reliquo spiritu suo, sollicitus, “an incolumis esset,” et “an imperatoribus satisfaceret,” interrogare eos cœpit. E quibus unus, “Ab illo,” inquit, “quem tantopere diligis, demonstratus, nostro ministerio, filii indicio occideris:” protinusque pectus ejus gladio trajecit. Collapsus ita-



que est infelix, auctore cædis quam ipsâ cæde miserior.

(6.) Cujus fati acerbitem L. Villius Annalis sortitus. Cum, in Campum ad quæstoria comitia filii descendens, proscriptum se cognôset, ad clientem suum confugit. Sed, ne fide ejus tutus esse posset, scélere nefarii juvenis effectum est: siquidem per ipsa vestigia patris militibus ductis, occidendum eum in conspectu suo objecit; bis parricida, consilio prius, iterum spectaculo.

(7.) Ne Vettius quidem Salassus proscriptus parum amari exitûs; quem latentem uxor interficiendum, quid dicam, tradidit, an ipsa jugulavit? Quanto enim levius est scelus, cui tantummodo manus abest?

### *Externa.*

(1.) Illud autem facinus, quia externum, tranquillo affectu narrabitur. Scipione Africano patris et patrui memoriam gladiatorio munere Carthagine Novâ celebrante, duo regii filii, nuper patre mortuo, in arenam processerunt: pollicitique sunt ibi se de regno præliaturos, quo spectaculum illud illustrius pugnâ suâ facerent. Eos cum Scipio monuisset, ut verbis, quam ferro, dijudicare mallent, uter regnare deberet; ac jam major natu consilio ejus obtemperaret; minor, corporis viribus fretus, in amentîâ perstitit. Initoque certamine, pertinacior impietas fortunæ judicio morte multata est.

(2.) Mithridates autem multo sceleratius, qui non cum fratre de paterno regno, sed cum ipso patre bellum de dominatione gessit: in quo, quî aut homines ullos adjutores invenerit, aut Deos invocare ausus sit, præ admiratione hæreo.

(3.) Quamquam quid hoc, quasi inusitatum illis gentibus, miremur? cum Sariastr adversus patrem suum Tigranen, Armeniæ regem, ita cum amicis consenserit, ut omnes dexteris manibus sanguinem mitterent, atque eum invicem sorberent. Vix [ferrent]



pro salute parentis tam cruentâ conspiratione foedus facientem.

(4.) Sed quid ego ista consector, aut quid iis immoror, cum unius parricidii cogitatione cuncta scelera superata cernam? Omni igitur impetu mentis, omnibus indignationis viribus, ad id lacerandum pio magis quam valido affectu rapior. Quis enim, amicitiae fide extinctâ, genus humanum cruentis in tenebris sepelire conatum, profundo debitæ exsecrationis satis efficacibus verbis adegerit? Tu, videlicet, efferratæ barbariæ immanitate truculentior, habenas Romani imperii, quas princeps parensque noster salutarî dexterâ continet, capere potuisti? aut, te compote furoris, in suo statu mundus mansisset? Urbem a Gallis captam, et trecentorum inclytæ gentis virorum strage foedatam, Alliensem diem, et oppressos in Hispaniâ Scipiones, Trasimenum lacum, et Cannas, bellorumque civilium domestico sanguine madentem Æmathiâ, amentibus propositis furoris tui repræsentare et vincere voluisti. Sed vigilârunt oculi Deorum: sidera vigorem suum obtinuerunt: aræ, pulvinaria, templa, præsentî numine vallata sunt: nihilque, quod pro capite Augusti ac patriâ excubare debuit, torporem sibi permisit. Et in primis auctor ac tutela nostræ incolumitatis, ne excellentissima merita sua totius orbis ruinâ collaberentur, divino consilio providit. Itaque stat pax; valent leges; sincerus privati ac publici officii tenor servatur. Qui autem hæc, violatis amicitiae foederibus, tentavit subvertere, omni cum stirpe suâ populi Romani viribus obtritus, etiam apud inferos, si tamen illuc receptus est, quæ meretur, supplicia pendit.



CAP. XII.—*De Mortibus non vulgaribus.*

- |                               |                                      |
|-------------------------------|--------------------------------------|
| 1. Tulli Hostilii regis.      | 5. L. Cornelii Merulæ.               |
| 2. Duarum matrum.             | 6. Herennii Siculi.                  |
| 3. M. Juventii Thalnæ<br>cos. | 7. Licinii Macri.                    |
| 4. Q. Lutatii Catuli.         | 8. Cornelii Galli, et T.<br>Haterii. |

*Externorum.*

- |   |                                  |
|---|----------------------------------|
| 1. Comæ, Cleonis fugi-<br>tivorum ducis fra-<br>tris. | 6. Philemonis.                   |
| 2. Æschyli pœtæ.                                      | 7. Pindari.                      |
| 3. Homeri.  | 8. Anacreontis.                  |
| 4. Euripidis.   | 9. Milonis, Crotoniatæ.          |
| 5. Sophoclis.   | 10. Polydamantis, Sco-<br>tusæi. |

Humanæ autem vitæ conditionem præcipue primus et ultimus dies continet; quia plurimum interest, quibus auspiciis inchœetur, et quo fine claudatur. Ideoque eum demum felicem fuisse judicamus, cui et accipere lucem prospere, et reddere placide, contigit. Medii temporis cursus, prout Fortuna gubernaculum rexit, modo aspero, modo tranquillo motu peragitur, spe semper minor, dum et cupide votis extenditur, et fere sine ratione consumitur. Nam, [et] si eo bene uti velis, etiam parvum amplissimum efficies, numerum annorum multitudine operum superando. Alioqui quid attinet inertî morâ gaudere, si magis vitam exigis, quam approbas? Sed, ne longius evager, eorum mentionem faciam, qui non vulgari genere mortis absumti sunt.

(1.) Tullus Hostilius, fulmine ictus, cum totâ domo conflagravit. Singularem fati sortem! quâ accidit, ut columen Urbis, in ipsâ Urbe raptum, ne supremo quidem funeris honore a civibus decorari



posset, cœlesti flammâ in eam conditionem redactum, ut eosdem penates et regiam et rogum et sepulcrum haberet.

(2.) Vix verisimile est, in eripiendo spiritu, idem gaudium potuisse, quod fulmen: et tamen idem valuit. Nuntiatâ enim clade, quæ ad lacum Trasimenum inciderat, altera mater, sospiti filio ad ipsam portam facta obviam, in complexu ejus exspiravit. Altera, cum falso mortis filii nuntio domi mœsta sederet, ad primum conspectum redeuntis exanimata est. Genus casûs inusitatum: quas dolor non exstinxerat, lætitia consumsit.

(3.) Sed minus miror, quod mulieres. M. Juventius Thalna consul, collega Ti. Gracchi consulis iterum, cum in Corsicâ, quam nuper subegerat, sacrificaret, receptis literis decretas ei a senatu supplicationes nuntiantibus, intento illas animo legens, caligine ortâ, ante foculum collapsus mortuus humi jacuit. Quem quid aliud quam nimio gaudio enectum putemus? En cui Numantia aut Carthago excidenda traderetur!

(4.) Majoris aliquanto spiritûs dux Q. Catulus, Cimbrici triumphî C. Mario particeps a senatu datus; sed exitûs violentioris. Namque ab hoc eodem Mario postea propter civiles dissensiones mori jussus, recenti calce illito, multoque igni percalefacto, cubiculo se inclusum peremit. Cujus tam dira necessitas maximus Marianæ gloriæ rubor exstitit.

(5.) Quâ tempestate reipublicæ, L. quoque Cornelius Merula consularis, et flamen Dialis, ne ludibrio insolentissimis victoribus esset, in Jovis sacrario venis incisis contumeliosæ mortis denuntiationem effugit: sacerdotisque sui sanguine vetustissimi foci maduerunt.

(6.) Acer etiam et animosus vitæ exitus Herennii Siculi, quo C. Gracchus et aruspice et amico usus fuerat. Nam, cum eo nomine in carcerem duceretur, in ejus postem illiso capite, in ipso ignominiae aditu



concidit, ac spiritum posuit; uno gradu a publico supplicio, manuque carnificis, ceterior.

(7.) Consimili impetu mortis C. Licinius Macer, vir prætorius, Calvi pater, repetundarum reus, dum sententiæ dicerentur, in Mænianum conscendit. Siquidem cum M. Ciceronem, qui id iudicium cogebat, prætextam ponentem vidisset, misit ad eum qui diceret, se, non damnatum, sed reum, periisse; nec sua bona hastæ posse subijci. Ac protinus sudario, quod forte in manu habebat, ore et faucibus coarctatis, incluso spiritu pœnam morte præcurrit. Quâ cognitare, Cicero de eo nihil pronuntiavit. Igitur illustris ingenii orator et ab inopiâ rei familiaris, et a crimine domesticæ damnationis, inusitato paterni fati genere vindicatus est.

(8.) Fortis hujus mors: illorum perridicula. Cornelius enim Gallus prætorius, et T. Haterius eques Romanus, inter usum puerilis Veneris absumti sunt. Quamquam quorsum attinet eorum cavillari fata, quos non libido sua, sed fragilitatis humanæ ratio, abstulit! Fine namque vitæ nostræ variis et occultis causis exposito, interdum, quæ [sunt] immerentia, supremi fati titulum occupant; cum magis in tempus mortis incidant, quam ipsam mortem arcessant.

### *Externa.*

(1.) Sunt et externæ mortes dignæ annotatu. Qualis in primis Comæ, quem ferunt maximi latronum ducis Cleonis fratrem fuisse. Is enim, ad Rupilium consulem, Ennam, quam prædones tenuerant, in potestatem nostram redactam, perductus, cum de viribus et conatibus fugitivorum interrogaretur, summo tempore ad se colligendum, caput operuit; innixusque genibus compresso spiritu, inter ipsas custodum manus, inque conspectu summi imperii, exoptatâ securitate acquievit. Torqueant se miseri, quibus extinguere quam superesse utilius est, trepido et anxio



consilio, quânam ratione vitâ exeant quærentes: ferum acuant; venena temperent; laqueos apprehendant, vastas altitudines circumspiciant; tamquam magno apparatu aut exquisitâ molitione opus sit, ut corporis atque animi, infirmo vinculo cohærens, societas dirimatur. Nihil horum Coma; sed, intra pectus inclusâ animâ, finem sui reperit. Enimvero minimo studio retinendum bonum, cujus caduca possessio, tam levi afflatu violentiæ concussa, dilabi potuit.

(2.) Æschyli vero pœtæ excessus, quemadmodum non voluntarius, sic propter novitatem casûs referendus est. In Siciliâ mœnibus urbis, in quâ morabatur, egressus, aprico in loco resedit. Super quem aquila testudinem ferens, elusa splendore capitis (erat enim capillis vacuum) perinde atque lapidi eam illisit, ut fractæ carne vesceretur. Eoque ictu origo, et principium fortioris tragœdiæ exstinctum est.

(3.) Non vulgaris etiam Homeri mortis causa fertur; qui in insulâ, quia quæstionem a piscatoribus propositam solvere non potuisset, dolore absumtus creditur.

(4.) Sed atrocius aliquanto Euripides finitus. Ab Archelai enim regis cœnâ in Macedoniâ domum hospitalem repetens, canum morsibus laniatus obiit. Crudelitas fati tanto ingenio non debita!

(5.) Sicut illi excessus illustrium pœtarum, et moribus et operibus indignissimi. Sophocles, ultimæ jam senectutis, cum in certamine tragœdiam dixisset, ancipiti sententiarum eventu diu sollicitus, aliquando tamen unâ sententiâ victor, causam mortis gaudium habuit.

(6.) Philemonem autem vis risûs immoderati abstulit. Paratas ei ficus, atque in conspectu positas, asello consumente, puerum, ut illum abigeret, inclamavit. Qui cum jam comestis omnibus supervenisset, "Quoniam," inquit, "tam tardus fuisti, da nunc



merum asello." Ac protinus urbanitatem dicti crebro anhelitu cachinnorum prosecutus, senile guttur salebris spiritûs prægravavit.

(7.) At Pindarus, cum in gymnasio super gremium pueri, quo unice delectabatur, capite posito quieti se dedisset, non prius decessisse cognitus est, quam, gymnasiarchâ claudere jam eum locum volente, nequidquam excitaretur. Cui quidem crediderim eâdem benignitate Deorum, et tantum pœticæ facundiæ, et tam placidum vitæ finem, attributum.

(8.) Sicut Anacreonti quoque, quamvis statum humanæ vitæ modum supergresso; quem, uvæ passæ succo tenues et exiles virium reliquias foverentem, unius grani pertinacior in aridis faucibus [humor] absumsit.

(9.) Jungam illos, quos et propositum et exitus pares fecit. Milo, Crotoniates, cum iter faciens quercum in agro cuneis adactis fissam vidisset; fretus viribus, accessit ad eam, insertisque manibus divellere conatus est; quas arbor, excussis cuneis in suam naturam revocata, compressit, eumque cum tot gymniciis palmis lacerandum feris præbuit.

(10.) Item Polydamas athleta, tempestate speluncam subire coactus, nimio et subito incursu aquæ labefactâ eâ, ac ruente, cæteris comitibus fugâ periculum vitantibus, solus restitit, tamquam humeris suis totius ruinæ molem sustentaturus. Sed pondere omni corpore humano potentiore pressus, imbris causâ petitam latebram, dementis fati sepulcrum habuit. Possunt hi præbere documentum, nimio robore membrorum, vigorem mentis hebescere; quasi abnuente Naturâ utriusque boni largitionem; ne supra mortalem sit felicitatem, eundem et valentissimum esse, et sapientissimum.



CAP. XIII.—*De Cupiditate Vitæ.*

- |                             |                           |
|-----------------------------|---------------------------|
| 1. M. Aquillii, legati con- | 2. Cn. Carbonis cos. 3.   |
| sularis.                    | 3. D. Junii Bruti procos. |

*Externorum.*

- |                         |                          |
|-------------------------|--------------------------|
| 1. Xerxis, Persarum re- | 3. Alexandri, Pheræo-    |
| gis.                    | rum regis.               |
| 2. Masinissæ, Numidiæ   | 4. Dionysii, Siciliæ ty- |
| regis.                  | ranni.                   |

Verum, quia excessus e vitâ et fortuitos et viriles, quosdam etiam temerarios, oratione attigimus, subijciamus nunc æstimationi enerves et effeminatos; ut ipsâ comparatione pateat, quanto non solum fortior, sed etiam sapientior, mortis interdum, quam vitæ, sit cupiditas.

(1.) M. Aquillius, cum sibi gloriose exstingui posset, Mithridati maluit turpiter servire. [Quem ne aliquis merito] dixerit Pontico supplicio, quam Romano imperio, digniorem? quoniam commisit, ut privatum opprobrium publicus rubor exsisteret.

(2.) Cn. quoque Carbo magnæ verecundiæ est Latinis annalibus. Tertio in consulatu suo, jussu Pompeii in Siciliâ ad supplicium ductus, petiit a militibus demisse et flebiliter, ut sibi alvum levare, priusquam exspiraret, liceret; quo miserrimæ lucis usu diutius frueretur; eo usque moram trahens, donec caput ejus sordido in loco sedentis abscideretur. Ipsa verba tale flagitium narrantis secum luctantur; nec silentio amica, quia occultari non merentur; nec relationi familiaria, quia dictu fastidienda sunt.

(3.) Quid? Brutus exiguum et infelix momentum vitæ quanto dedecore emit! qui a Furio, quem ad eum occidendum Antonius miserat, comprehensus, non solum cervicem gladio subtraxit, verum etiam constantius eam præbere admonitus, ipsis his verbis



juravit: "Ita vivam, dabo." O fati cunctationem ærumnosam! O jurandi stolidam fidem! Sed hos tu furores, immoderata retinendi spiritûs dulcedo, subijicis, sanæ rationis modum expugnando, quæ vitam diligere, mortem non timere, præcepit.

*Externa.*

(1.) Eadem Xerxen regem, pro totius Asiæ armatâ juventute, quod intra centum annos esset obitura, profundere lacrymas cœgisti. Qui mihi, specie alienam, reverâ suam, conditionem deplorâsse videtur; opum magnitudine, quam altiore animi sensu felicior. Quis enim mediocriter prudens mortalem se natum fleverit?

(2.) Referam nunc eos, quibus, aliquos suspectos habentibus, exquisitor sui custodia quæsitâ est. Nec a miserrimo, sed ab eo qui inter paucos felicissimus fuisse creditur, incipiam. Masinissa rex, parum fidei in pectoribus hominum reponens, salutem suam custodiâ canum vallavit. Quo tam late patens imperium? quo tantus liberorum numerus? quo denique tam arctâ benevolentîâ constricta Romana amicitia, si, ad hæc tuenda, nihil canino latratu ac morsu valentius duxit?

(3.) Hoc rege infelicior Alexander, cujus præcordia hinc amor, hinc metus, torserunt. Nam, cum infinito ardore conjugis Thebes teneretur, ad eandem ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, compunctum notis Threiciis, stricto gladio jubebat anteire: nec prius se ibidem lecto committebat, quam a stipatoribus diligenter esset scrutatus. Supplicium irato Deorum numine compositum, neque libidini neque timori posse imperare. Cujus timori eadem et causa et finis fuit: Alexandrum enim Thebe, pellicatûs irâ mota, interemit.

(4.) Age, Dionysius, Syracusanorum tyrannus, hujusce tormenti quam longa fabula! qui duodequadraginta annorum dominationem in hunc modum per-



egit. Submotis amicis, in eorum locum ferocissimarum gentium homines, et a familiis locupletum electos prævalidos servos, quibus latera sua committeret, substituit; tonsorumque metu, tondere filias suas docuit. Quarum ipsarum, postquam adultæ ætati appropinquabant, manibus ferrum non ausus committere, instituit, ut candentium juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. Nec securiorem maritum egit, quam patrem. Duarum enim eodem tempore, Aristomaches Syracusanæ, et Locrensis Doridis, matrimoniis illigatus, neutrius unquam, nisi excussæ, complexum petiit. Atque etiam cubicularem lectum, perinde quasi castra, latâ fossâ cinxit; in quem se ligneo ponte recipiebat, cum forem cubiculi, extrinsecus a custodibus opertam, interiori clauastro ipse diligenter obserâset.

—  
CAP. XIV.—*De Similitudine Formæ.*

- |  |  |
|--|--|
| 1. Cn. Pompeii Magni<br>cum Vibio et Pub-<br>blio.     | 4. P. Lentuli et Q. Me-<br>telli coss. cum<br>Spinthere et Pam-<br>philo histrionibus. |
| 2. Cn. Pompeii Strabonis<br>cum Menogene<br>coquo.     | 5. M. Messalæ et C. Cu-<br>rionis cum Meno-<br>gene et Burbuleio<br>scenicis.          |
| 3. P. Scipionis Nasicæ<br>cum Serapione<br>victimario. |  |

*Externorum.*

- |  |   |
|--|---|
| 1. Antiochi, regis Syriæ,<br>cum Artemone<br>quodam. | servo Cymæorum<br>publico.                  |
| 2. Hybreæ oratoris cum                               | 3. Siculi piscatoris cum<br>prætore Romano. |

De similitudine autem oris et totius corporis, al-



tiore doctrinâ præditi subtilius disputant: eorumque alii in eâ sunt opinione, ut existiment illam origini et contextui sanguinis respondere. Nec parvum argumentum ex cæteris animalibus trahunt, quæ fere gignentibus similia nascuntur. Alii negant certam hanc esse naturæ legem, sed species mortalium, prout fortuita sors conceptionis obtulit, attribui. Atque ideo plerumque ex speciosis deformes, et ex robustis invalidos, partus edi. Verum, quoniam ista quæstio in ambiguo versatur, pauca inter alienos conspectæ similitudinis exempla referemus.

(1.) Magno Pompeio Vibius ingenuæ stirpis, et Publicius libertinus, ita similes fuerunt, ut, permutato statu, et Pompeius in illis, et illi in Pompeio salutari possent. Certe quocumque aut Vibius aut Publicius accesserant, ora hominum in se obvertebant; unoquoque speciem amplissimi civis in personis mediocribus annotante. Quod quidem fortuitum ludibrium, quasi hæreditarium, ad eum penetravit.

(2.) Nam pater quoque ejus eo usque Menogenis, coqui sui, similis esse visus est, ut vir, et ferox animo et præpotens armis, sordidum ejus nomen repellere a se non valuerit.

(3.) Eximiæ vero nobilitatis adolescens, Cornelius Scipio, cum plurimis et clarissimis familiæ suæ cognominibus abundaret, in servilem Serapionis appellationem vulgi sermone impactus est, quod hujusce nominis victimario quam similis erat. Nec illi aut morum probitas, aut respectus tot imaginum, quo minus hac contumeliâ adaspergeretur, opitulata sunt.

(4.) Generosissimum consulatûs collegium Lentuli et Metelli fuit; qui ambo in scenâ, propter similitudinem histrionum, propemodum spectati sunt. Sed alter ex quodam secundarum cognomen Spintheris traxit: alter, nisi Nepotis a moribus accepisset, Pamphili tertiarum, cui simillimus esse ferebatur, habuisset.



(5.) At M. Messala, consularis et censorius, Menogenis; Curioque omnibus honoribus abundans, Burbuleii: ille propter oris adspectum, hic propter parem corporis motum, uterque scenici nomen coactus est recipere.

*Externa.*

1. Abunde sint hæc de domesticis, quoniam et personis sunt excellentia, et non obscurâ notitiâ celebrantur. Regi Antiocho unus ex æqualibus, et ipse regiæ stirpis, nomine Artemon, perquam similis fuisse traditur. Quem Laodice, uxor Antiochi, interfecto viro, dissimulandi sceleris gratiâ, in lectulo, perinde quasi ipsum regem ægrum, collocavit: admissumque universum populum, et sermone ejus et vultu consimili fefellit: credideruntque homines ab Antiocho moriente Laodicen et natos ejus sibi commendari.

(2.) Hybream autem, Mylasenum, copiosæ atque concitatae facundiæ oratorem, Cymæorum servo, strigmenta gymnasii colligenti, tam similem, ut tantum non germanum fratrem totius Asiæ oculi assignarent. Ita lineamentis oris et omnium membrorum compares erant.

(3.) Ille vero, quem in Siciliâ prætoris admodum similem fuisse constat, petulantis fuit animi. Proconsule enim dicente, mirari se quapropter sui tam similis esset, cum pater suus in eam provinciam nunquam accessisset; "At meus," inquit, "Romam frequenter accessit." Joco namque laccessitam matris suæ pudicitiam, invicem suspicione in matrem ejus rejectâ, audacius quam virgis et securibus subjecto conveniebat, ultus est.



CAP. XV.—*De his qui per Mendacium se in alienas Familias inseruerunt.*

- |  |                                    |
|--|------------------------------------|
| 1. Herophilus, medicus<br>equarius.        | 3. Q. Sertorii falsus fi-<br>lius. |
| 2. Octaviæ, sororis Aug.<br>falsus filius. | 4. Trebellius Calca.               |
|  | 5. Cn. Asinius Dio fal-<br>sus.    |

*Externi.*

- |                                   |   |
|-----------------------------------|---|
| 1. Rubria Mediolanensis<br>falsa. | 2. Ariarathes, Cappado-<br>ciæ rex, falsus. |
|-----------------------------------|---|

Sed tolerabilis hæc, et uni tantummodo anceps temeritas. Quod sequitur impudentiæ genus, nec ferendum ullo modo; periculique tum privatim tum etiam publice late patentis.

(1.) Nam, ut Equitium, Firmo Piceno monstrum veniens, relatum jam in hujusce libri superiore parte, præteream; cujus, in amplectendo Ti. Graccho patre, evidens mendacium, turbulento vulgi errore, amplissimâ tribunatûs potestate vallatum est; Herophilus, equarius medicus, C. Marium septies consulem avum sibi vindicando, ita se extulit, ut coloniæ veteranorum complures, et municipia splendida, collegiaque fere omnia, patronum adoptarent. Quin etiam, cum C. (Cæsar (Cn. Pompeio adolescente in Hispaniâ oppresso) populum in hortis suis admisisset, proximo intercolumnio pæne pari studio frequentia salutatus est. Quod nisi divinæ Cæsaris vires huic erubescendæ porocellæ obstitissent, simile vulnus respublica excepisset, atque in Equitio acceperat. Cæterum decreto ejus extra Italiam relegatus, postquam ille cœlo receptus est, in Urbem rediit, et consilium interficiendi senatûs capere sustinuit. Quo nomine, jussu patrum necatus in carcere, seras prompti animi ad omne molliendum scelus pœnas pependit.



(2.) Nec divi quidem Augusti, etiamnum terras regentis, excellentissimum numen ab hoc injuriæ genere intentatum. Exstitit enim, qui clarissimæ ac sanctissimæ sororis ejus Octaviæ utero se genitum fingere auderet; “propter summam autem imbecillitatem corporis, ab eo, cui datus erat, perinde atque ipsius filium retentum, subjecto in locum suum proprio filio,” diceret; videlicet, ut eodem tempore sanctissimi penates et veri sanguinis memoriâ spoliarentur, et falsi sordidâ contagione inquinarentur. Sed dum, plenis impudentiæ velis, ad summum audaciæ gradum fertur, imperio Augusti remo publicæ triremis affixus [est.]

(3.) Repertus est etiam, qui se diceret esse Q. Sertorii filium, quem ut agnosceret uxor ejus, nullâ vi compelli potuit.

(4.) Quid? Trebellius Calca, quam asseveranter se Clodium tulit! et quidem dum de bonis ejus contendit, in centumvirale judicium adeo favorabilis descendit, ut vix justis et æquis sententiis consternatio populi ullum relinqueret locum. In illâ tamen quæstione, neque calumniæ petitoris, neque violentiæ plebis, judicantium religio cessit.

(5.) Multo fortius ille, qui, Cornelio Sullâ rerum potente, in domum Cn. Asinii Dionis irrupit, filiumque ejus patriis penatibus expulit; vociferando non illum, sed se, Dione esse procreatum. Verum, postquam a Sullanâ violentiâ Cæsariana æquitas reduxit gubernacula Romani imperii, justiore principe rempublicam obtinente, in publicâ custodiâ spiritum posuit.

#### *Externa.*

(1.) Eodem præside reipublicæ, in consimili mendacio muliebris temeritas Mediolani repressa est. Si quidem cum se, pro Rubriâ, quædam, perinde ac falso credita esset incendio periisse, nihil ad se pertinentibus bonis insereret, nec ei aut tractûs ejus splendidi

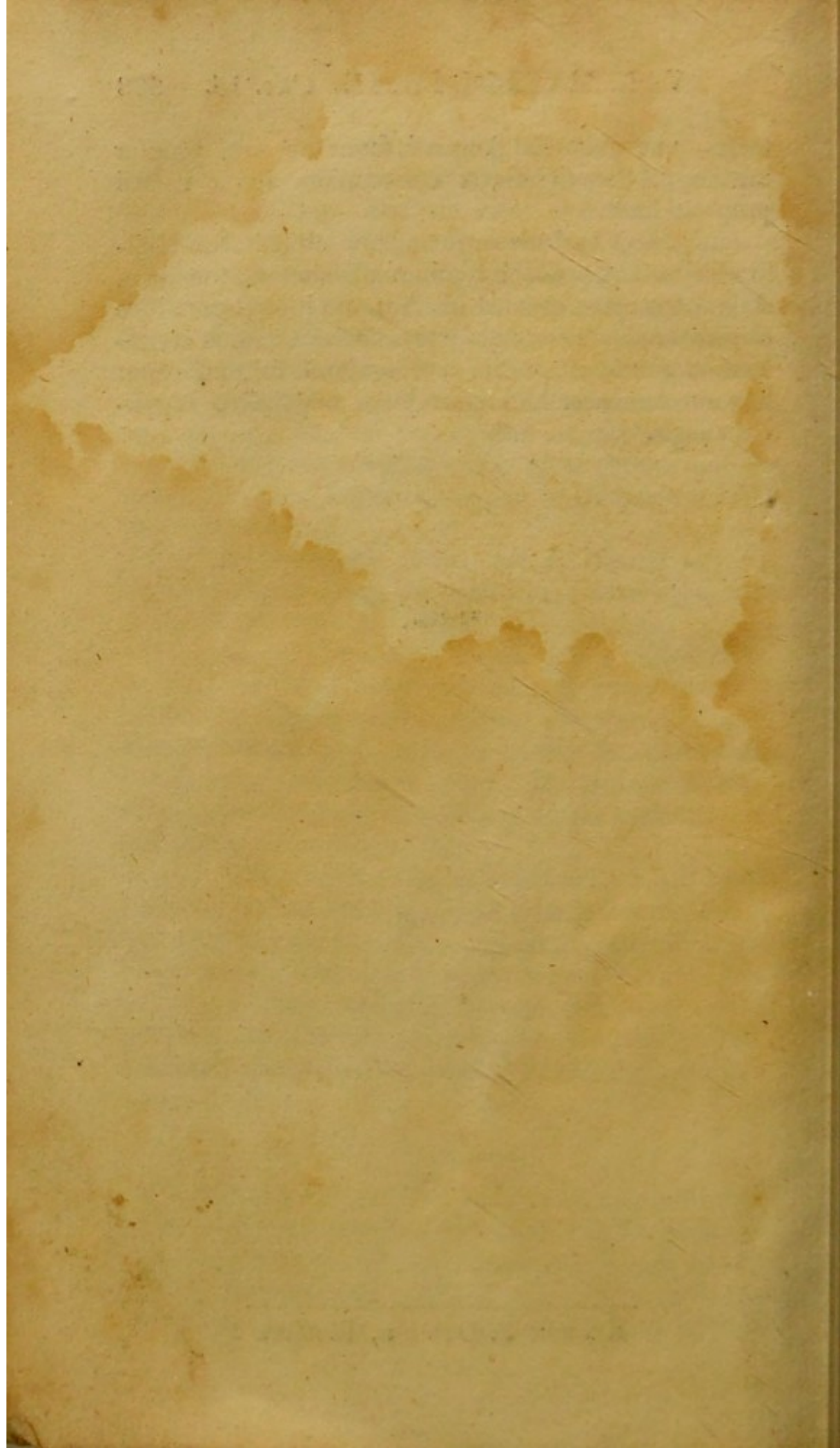


testes, aut cohortis Augusti favor deesset, propter inexpugnabilem Cæsaris constantiam irrita nefarii propositi abiit.

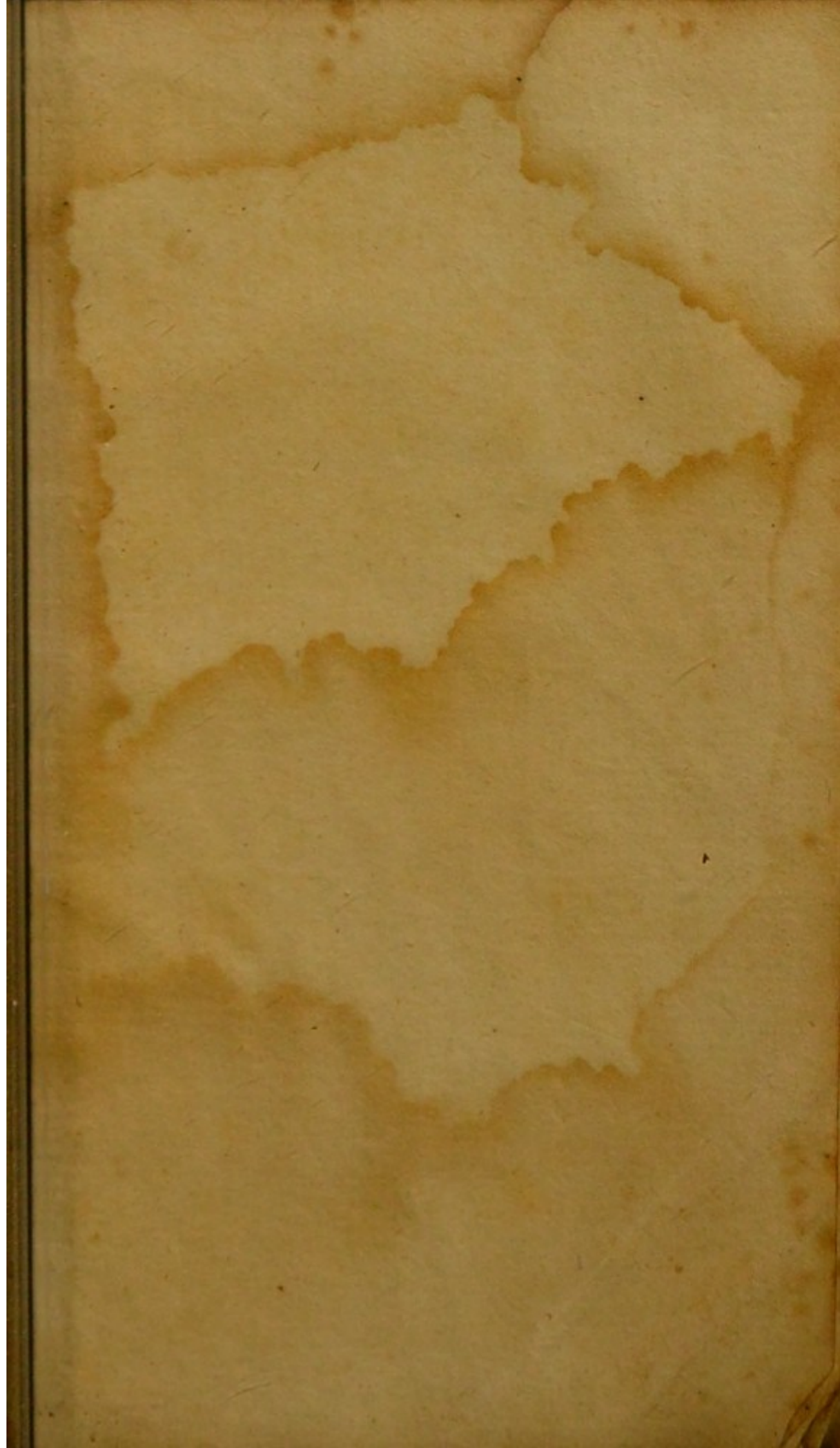
(2.) Idem barbarum quemdam, ob eximiam similitudinem, Cappadociæ regnum affectantem, tamquam Ariarathes esset, quem a M. Antonio interemtum luce clarius erat, quamquam pæne totius Orientis civitatum et gentium credulâ suffragatione fultum, caput imperio dementer imminens justo impendere supplicio cœgit.

FINIS.











51-



